

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРІСТИКИ
ТА ЕТНОЛОГІЇ ім. М. Т. РИЛЬСЬКОГО
УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ МІЖНАРОДНОЇ АСОЦІАЦІЇ ВИВЧЕННЯ
СЛОВ'ЯНСЬКИХ КУЛЬТУР
УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ СЛАВІСТІВ

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ СВІТ

щорічник

Випуск 17

Київ
2018

Редакційна колегія:

Скрипник Г. А. – голов. ред.; акад. НАН України, д-р іст. наук, проф.

Вахніна Л. К. – заст. голов. ред.; канд. фіол. наук

Мушкетик Л. Г. – заст. голов. ред.; чл.-кор. НАН України, д-р фіол. наук

Карацуба М. Ю. – відп. секр.; канд. фіол. наук, доцент

Грица С. Й. – чл.-кор. НАМУ, д-р мистецтвознав., проф.

Жулинський М. Г. – акад. НАН України, д-р фіол. наук, проф.

Іваницький А. І. – чл.-кор. НАН України, д-р мистецтвознав., проф.

Івановська О. П. – д-р фіол. наук, проф.

Козак С. – інозем. член НАН України, д-р габ., проф. (Польща)

Луговська Й. – д-р габ., проф. (Польща)

Микитенко О. О. – д-р фіол. наук

Новак В. С. – д-р фіол. наук, проф. (Білорусь)

Онищенко О. С. – акад. НАН України, д-р іст. наук, проф.

Паламарчук О. Л. – канд. фіол. наук, проф.

Радишевський Р. П. – чл.-кор. НАН України, д-р фіол. наук, проф.

Руда Т. П. – д-р фіол. наук

Семенюк Г. Ф. – д-р фіол. наук, проф.

Юдкін І. М. – чл.-кор. НАМУ, д-р мистецтвознав.

*Рекомендовано до друку вченого радиою Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
(протокол №12 від 11.12.2018)*

*Включено до переліку фахових видань України з філологічних дисциплін (фольклористика)
(Наказ МОН України № 996 від 11.07.2017 р.)*

Слов'янський світ : щорічник. Вип. 17 / [голов. ред. Скрипник Г. А.] ;
C48 НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – Київ, 2018. – 368 с.
ISSN 2522-9834

Щорічник «Слов'янський світ» присвячено комплексному дослідженням художньої культури слов'ян. У полі зору авторів – важливі проблеми сучасної славістики: витоки слов'янської культури, художня традиція і сучасна культура, тенденції розвитку слов'янських літератур, фольклорний дискурс. У випуску висвітлено наукову діяльність славістів різних країн – літературознавців, мовознавців, фольклористів, етнологів; представлено нові видання, інформацію про славістичні форуми.

Збірник розрахований на науковців та студентів, а також усіх, хто цікавиться питаннями фольклористики.

The annual publication «Slavic World» is dedicated to the complex research of the Slavic culture. The authors of the edition pay attention to the fundamental problems of the contemporary Slavic studies: routes of the Slavic culture, artistic tradition and contemporary culture, tendencies of the development of Slavic literatures, folklore discourse. Some biographical information about scholarly works of the Slavic literary critics, folklorists, linguists, and ethnologists as well as reviews about the new papers, information about the Slavic forums are given.

This edition will be very useful for filologies, students and for the public at large.

*Видання зареєстроване Міністерством юстиції України
Свідоцтво КВ № 12397-1281 Р від 20.03.2007 р.*

З АРХІВНИХ ДЖЕРЕЛ

УДК 398:[930.25+908](477.7)

Людмила Іваннікова

КАТЕРИНОСЛАВСЬКА ГУБЕРНСЬКА ВЧЕНА АРХІВНА КОМІСІЯ ЯК НАУКОВИЙ ОСЕРЕДОК ВИВЧЕННЯ ФОЛЬКЛОРУ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

У статті зосереджено увагу на діяльності Катеринославської губернської вченої архівної комісії в галузі збирання, вивчення та публікації фольклорно-етнографічних матеріалів на теренах Південної України. Авторка дійшла висновку, що Комісія була важливим науково-методичним центром у царині фольклористичних студій; її члени розробляли програми збору матеріалів, публікували як окремі твори, так і цілі збірки фольклору, здійснили перші історіографічні й теоретичні дослідження фольклору свого регіону.

Ключові слова: історія фольклористики, методологія, едиція, регіональні дослідження фольклору, фольклор Запорожжя.

The article is focused on the activity of Katerynoslav Province Academic Archival Commission in the field of the study, acquisition and publication of folklore and ethnographic materials in the Southern Ukraine region. The authoress concludes that this commission has been an important scientific and methodological center in the branch of folklore studies. Its fellows have developed the programs of materials acquisition and published both individual works and folklore collections. The members of this commission have realized the first historiographical and theoretical studies of the region folklore.

Keywords: Folkloristics History, methodology, edition, folklore regional studies, Zaporozhzhia folklore.

На основі історичної секції Катеринославського наукового товариства 16 березня 1903 року була створена Катеринослав-

ська губернська вчена архівна комісія. Мета її діяльності полягала у виявленні, збереженні та публікації архівних документів з історії Катеринославщини. Оскільки в той період фольклор вважали цілком повноправним історичним документом, то через відсутність інших відповідних наукових установ Архівна комісія впродовж 1903–1916 років мимоволі була осередком вивчення фольклору цього регіону, навколо якого об'єдналися провідні вчені Катеринослава та інших міст губернії. Отже, у виданнях Комісії друкувалися як архівні матеріали, так і фольклорні збірники та студії з історії фольклористики.

Формально головою Комісії завжди був губернський предводитель дворянства (спочатку – М. Міклашевський, згодом – князь М. Урусов), але фактично її очолював директор Катеринославського комерційного училища, професор Антін Степанович Синявський (1866–1951). Керуючим справами Комісії довгий час (1903–1909) був Василь Олексійович Біднов (1874–1935), церковний історик, освітній і громадський діяч, викладач Катеринославської духовної семінарії, голова Катеринославського товариства «Просвіта». У 1909–1913 роках цю посаду обіймав Дмитро Іванович Дорошенко (1882–1951), відомий український історик і літературознавець, громадський діяч, член «Просвіти» (редактор її часопису «Дніпрові хвилі»), а тоді – викладач Катеринославського комерційного училища.

Епістолярна спадщина цих двох учених, а також протоколи засідань Комісії, які час від часу друкувалися на сторінках її «Літопису», дають багату інформацію про активну взаємодію катеринославських учених з харківськими, одеськими, київськими, львівськими, варшавськими, петербурзькими дослідниками та науковими установами. Серед них були Володимир Антонович, Павло Житецький, Володимир Перетц, Володимир Гнатюк та інші. Своїми виданнями Комісія обмінювалася з Науковим товариством імені Шевченка у Львові, Товариством дослідників Волині (Житомир), Одеським товариством історії й старо-

житностей, Московським археологічним товариством, Товариством археології, історії та етнографії при Імператорському казанському університеті, а також із Таврійською, Чернігівською, Ярославською та іншими архівними комісіями [34].

Почесними членами Комісії були такі відомі постаті: професор Київського університету Володимир Антонович, професор Львівського університету Михайло Грушевський, голова Московського археологічного товариства графіня Параскова Уварова, директор Петербурзького археологічного інституту Микола Покровський та інші. Отже, хоча Катеринославська архівна комісія здійснювала локально-історичні дослідження, вона була науковим центром, відомим в Україні та за її межами, а рецензії на її «Літопис» друкували найпрестижніші журнали того часу, зокрема «Киевская старина», «Живая старина», «Исторический вестник», «Записки НТШ» [34; 36].

Найактивнішими членами, які проводили в Комісії й фольклористичні дослідження, були Дмитро Яворницький та Яків Новицький, журналіст і літературознавець Микола Биков, український та російський фольклорист і літературознавець, у той час викладач Катеринославської класичної гімназії, Володимир Данилов, історик, етнограф і фольклорист Олексій Маркевич, краєзнавець Петро Сочинський та інші.

Значною віхою в науковому житті Катеринослава став XIII Археологічний з'їзд, який відбувся в серпні 1905 року. Хоч етнографічної секції й не було, та організатори підготували в межах заходу виставку предметів старовини. У зв'язку із цим Архівна комісія виробила низку програм для збору матеріалів, зокрема й етнографічних та фольклорних. Найперша – «Программа для собирания этнографических сведений по Екатеринославской губернии» (Катеринослав, 1904 р., автор – харківський етнограф Василь Бабенко) [31]. Вона включала збір відомостей про вечорниці та дошлюбні взаємини молоді (як ставляться до невинності дівчини, у чому виявляється

осуд з приводу втрати честі), записи найпоширеніших танців, зразків любовної магії та пов'язаних із цим повір'їв, весільних обрядів і пісень, повір'їв та обрядів, що стосуються догляду за худобою, землеробства (сівба, жнива), рибальства, бджолярства, млинарства, ковальства, описи народних календарних свят та пов'язаних з ними обрядів, свідчення про знахарство, народну медицину, вірування про покійників тощо [31, с. 5].

Інша програма, а саме «Программа для собирания этнографических предметов к выставке на предстоящем в 1905 г. XIII археологическом съезде в г. Екатеринославе», складалася з двох частин: «Предварительные замечания», де надавалися методичні рекомендації, адресовані земствам, статистичним комітетам, науковим осередкам та приватним особам, і «Предметная программа», де містилися конкретні вказівки, що саме слід записувати.

Стосовно збору фольклору Катеринославський комітет з організації Археологічного з'їзду давав такі поради: «Кроме предметов, их описаний и иллюстраций, желательно иметь самостоятельные исследования и материалы по верованиям, обрядам, семейному и общественному быту, обычному праву, материальной культуре, языку, словесному творчеству, танцам, музыке и пению» [25, с. 214]. Сюди входили і фотографізація, і створення замальовок антропологічних типів, фрагментів обрядів, портретів народних співаків та оповідачів, хороводів та вечорниць тощо. Відповідні вимоги ставилися і до запису фольклорних текстів (як словесних, так і музичних): «Записи словесных произведений должны быть сделаны с обозначением ударений и, возможно точным, соблюдением народного говора; записи музыкальных мелодий при помощи фонографа, а также, за отсутствием последнего, и в обычной нотной передаче по слуху; записи танцев должны сопровождаться описаниями и чертежами фигур танцев и различных движений» [25, с. 214–215]. Отже, передбачалося застосування найновіших методів польової роботи.

Паралельно із записом самого першоджерельного матеріалу Комісія ставила вимогу збирати бібліографію фольклору та етнографії регіону («собрание напечатанных местных этнографических исследований, статей и материалов (в порядке хронологическом и топографическом), а также рукописных»), крім цього, передбачалася фіксація біографій місцевих дослідників історії, археології та етнографії краю, створення географічних та етнографічних карт [25, с. 216].

Друга частина («Предметная программа») – це значно розширений і уточнений варіант вищезгаданої програми для збору етнографічних відомостей. Наприклад, під час збору предметів побуту рекомендувалося записувати їхні народні номінації, занотовувати написи на сволоках [25, с. 217]; під час збору предметів, що стосуються мисливства й рибальства, – фіксувати не лише способи й прийоми цих промислів, а й місцеві назви тварин, птахів, риб, знарядь і снастей, повір'я та звичаї мисливців і рибалок [25, с. 217]. Це ж стосується й способів добування вогню – до їх запису слід було додавати повір'я та звичаї, пов'язані з вогнем. Збір музичних інструментів (сопілок, бандур, лір) та народних мір передбачав також фіксацію «условных знаков и записей у неграмотных» [25, с. 217].

Збираючи предмети, що стосуються скотарства, необхідно було описувати побут чабанів і пастухів, занотовувати повір'я та обряди, пов'язані з тваринництвом, засоби народної ветеринарії. До землеробських повір'їв та обрядів додавалася іще фіксація назв хлібних рослин. Опис їжі й напоїв, особливо обрядових, передбачав фіксацію рецептів їх приготування [25, с. 218]. Уточнено, що слід записувати про сімейний побут людини – це насамперед обрядодійства, як-от родини, хрестини, а також дитячі ігри й розваги, дошлюбне життя молоді, життя у шлюбі, смерть і похорон. Крім забобонів та ворожінь, прийомів народної медицини, передбачався збір рукописних «лічебників» – «травників»

та «зільників», а також народних замовлянь. Крім інших обрядів народного календаря, рекомендувалося занотовувати й перебіг народного вертепу з його атрибутами й текстами [25, с. 219].

Цікава «Программа для собирания сведений о кобзарях и лирниках» [25, с. 220–224]. У преамбулі до неї подано історію запису та дослідження дум, відомості про кобзарів і лірників, про способи їх вишколу й репертуар. Між іншим, про кобзарство як явище, що зникає, та про його носіїв сказано тут з неабияким піднесенням: «Слепые певцы-нищие не вымогатели милостыни, не лицемерные обманщики, прикрывающие лохмотьями падшую нравственность и огрубелую в пороках душу. <...> Будучи последними в народе по своему убожеству и неспособности к земледельческим и другим работам, малорусские бандуристы занимают первое место по развитию поэтических способностей» [25, с. 222]. І у зв'язку з такою високою оцінкою діяльності й творчості кобзарів, автори програми наголошували: «Время не ждет. Последние кобзари вымирают. Нужно собрать, что еще уцелело, и в каком бы то ни было виде – в виде дум, песен, псалмов, полузыбытом, прозаическом пересказе», – тобто акцентували на необхідності запису практично всього існуючого репертуару цих унікальних виконавців [25, с. 222].

Програма передбачала фіксацію таких відомостей: чисельність кобзарів у певному краї, місця їхньої осідlostі, села, які вони відвідують, короткі біографічні дані, ставлення селян до цих мандруючих співців та їхній вплив на оточення, конкретний репертуар кожного кобзаря й лірника (далі подавався список найпопулярніших дум, псальм, сатиричних і жартівливих пісень). Планувалася також фотофіксація місцевих кобзарів та лірників або виявлення давніших портретів. Стосовно ж запису текстів автори програми давали такі методичні поради: «Само собой разумеется, что необходимо привести в известность поэтическое достояние кобзарей: думы, духовные

стихи, песни юмористические и проч. – с соблюдением всех особенностей выговора, всех темных слов и всех пояснений и замечаний певца» [25, с. 223].

Власне в цих програмах викладено ті теоретико-методологічні засади польової та едиційної фольклористичної практики кінця XIX – початку ХХ ст., на які спиралася й Катеринославська вчена архівна комісія саме як науково-методичний осередок з вивчення фольклору Південної України.

Варто зауважити, що нам не відомі записи дум і лірницьких пісень з Катеринославщини. Однак Архівна комісія з самого початку свого існування приділяла значну увагу кобзарству. Так, уже в першому випуску «Літопису» повідомлялося, що в день відкриття Комісії, 23 березня 1903 року, після урочистого засідання відбувся великий благодійний концерт за участю «одного з останніх» українських кобзарів – Терешка Пархоменка. Перед початком концерту голова Комісії А. Синявський «сказав пояснительное слово к думам». У виконанні Т. Пархоменка прозвучали думи «Про смерть Хмельницького», «Про трьох братів Азовських», «Неволинецький плач», «Про смерть козака-бандуриста», «Про Хведора Безрідного», а також низка історичних і духовних пісень та псальм. «Некоторые NN, – зазначається у «Хроніці», – как напр[имер] «Про смерть Хмельницького», «Про Морозенка» слушались с захватывающим интересом и дружно требовались публикой на *bis*» [37, с. 250].

Повернімося до едиційної практики Катеринославської архівної комісії. Основним підсумком її діяльності стали 10 випусків «Літопису», у яких публікувались архівні документи, історичні, археографічні та краєзнавчі студії, окремі твори фольклору та цілі збірки пісень і легенд, усноісторична та мемуарна проза, фольклористичні, етнографічні та літературознавчі статті й замітки, історіографічні дослідження. Головним редактором «Літопису» був А. Синявський, але фактичну роботу з редактування часопису (зокрема фольклорних збірни-

ків Я. Новицького) здійснював спочатку В. Біднов, а згодом – Д. Дорошенко.

Саме це видання, разом із «Сборником Харківського історико-філологіческого общества», зробило найбільший внесок у фольклористичні дослідження Південної України, зокрема Катеринославщини. Адже тут опубліковані фундаментальні збірки фольклору, перші ґрунтовні статті з історії фольклористики регіону, життєписи катеринославських етнографів і фольклористів Григорія Залюбовського, Івана Манжури, Якова Новицького, матеріали з архіву Російського географічного товариства тощо.

Усі публікації можна умовно розділити на три частини: першоджерела, спроби теоретичних студій та історіографія.

Власне теоретичних студій лише дві – обидві з шевченко-знавства, надруковані у VIII випуску «Літопису» – це статті М. Бикова «Народная душа в творчестве Т. Г. Шевченко» [8] та Д. Яворницького «Запорожцы в поэзии Т. Г. Шевченко» [38].

Що ж стосується публікації фольклорних першоджерел, то це, насамперед, п'ять основних фольклорних збірників Я. Новицького «Малорусские исторические песни» [28]¹, «Народная память о Запорожье» [29], «Духовный мир в представлении малорусского народа» [27], «Малорусские народные заговоры, заклинания, молитвы и рецепты» (вип. IX, с. 59–98) та «Малорусские народные заговоры и заклинания» (вип. X, с. 1–15). Д. Дорошенко в листі до Я. Новицького назвав ці та інші праці «высокоценными трудами», що становлять «украшение нашего издания» [18]. Згодом цю думку повторив А. Синявський у підсумковій статті «Первое десятилетие существования Екатеринославской губернской ученої архивной комиссии»: «“Исторические песни, собранные в Екатеринославщине с 1874 по 1903 г.” – многолетний почтенный труд Я. П. Новицкого, составляет в трудах нашей “Летописи” ценнейший научный материал,

который мог бы составить украшение солиднейшего научного этнографического сборника» [34, с. 9].

З листів В. Біднова до Я. Новицького дізнаємося, що Василь Олексійович був редактором цього та інших видань, виконував і коректуру праць, зокрема окремого відтиску «Малорусских исторических песен», що вийшов 1908 року (лист від 28 грудня 1908 р.) [6, арк. 13], а також передмови до нього, яка була видана окремою брошуркою 1909 року (лист від 12 квітня 1908 р.) [6, арк. 11].

Саме В. Біднов, як керуючий справами Комісії, клопотався про розсылку її видань у різні інституції, він же повідомляв і про рецензії на них у львівських, московських та петербурзьких часописах. «Читали ли Вы “Живую старину?” – запитував він Я. Новицького в листі від 28 грудня 1908 року. – А между тем она занимается нашей архивной комиссией. В № 1 за истекающий год помещена рецензия на последний том (как громко!) “Летописи”, а в № 2 посвященная лично Вам статья В. Данилова. “Исторический вестник” поместил две рецензии к IV выпуску “Летописи”, вторая в декабрьской книге. Кроме того, выходящие во Львове “Записки научового товариства имени Шевченка” (в V-й книге) поместили рецензию В. Гнатюка на Ваши “Малорусские песни”» [6, арк. 14]².

Найбільше рецензій було видано в журналі «Живая старина», друкованому органі Російського географічного товариства, що виходив у Петербурзі впродовж 1891–1916 років. Їх автори, російські фольклористи І. Абрамов, В. Данилов та Д. Зеленін, схвально відгукнулися на збірки пісень і легенд, опубліковані в IV та VII випусках «Літопису». Так, І. Абрамов стосовно IV випуску зазначав, що він містить багато цікавого й важливого історичного та етнографічного матеріалу [1].

Грунтовну рецензію на IV випуск «Літопису» опублікував В. Данилов у журналі «Исторический вестник» [12]. Він позитивно оцінив збірник пісень Я. Новицького, а от стосов-

но діяльності Комісії загалом висловив швидше здивування, аніж захоплення. На думку вченого, вона не відзначається тою широтою й енергією, які притаманні іншим архівним комісіям, хоча Катеринославщина з її історичним минулим мала б викликати особливу цікавість до наукового вивчення. Причину такої інертності В. Данилов убачав в «отсутствии в нашей интелигенции здоровой любви к Родине и научной пытливости» [12, с. 1126]. Він зазначив, що діяльність Комісії власне тримається на кількох людях, зокрема А. Синявському та В. Біднову, перу останнього належить більша частина матеріалів четвертого випуску [12, с. 1126].

Справді, В. Біднов, будучи церковним істориком, зробив неоцінений внесок і в історіографію фольклору своїм ґрунтовним дослідженням «Устного повествования бывшего запорожца Никиты Леонтьевича Коржа»: опублікував документи, що стосуються запису оповідань Коржа та біографії записувачів, вивчав текстологію «Устного повествования», його різних списків і фальсифікатів³.

До публікації фольклорних перводжерел опосередковано можна зарахувати й окремі замітки В. Біднова та П. Сочинського. Так, у повідомленні «О деньгах, зарытых в землю» [3] В. Біднов опублікував з відповідним коментарем фрагмент рукопису 50-х років XVIII ст., що належав учителеві Бобринецького народного училища Херсонської губернії Олександру Івановичу Еверту. Поряд з різноманітними рецептами були вміщені відомості про способи та місця закопування скарбів і про те, як їх розшукати. Цей рукопис – типовий зразок так званого писемного фольклору, що був поширений у XVIII – першій половині XIX ст. практично по всій Україні. Відомі рукописи, опубліковані М. Сементовським [32], Б. Грінченком, О. Малинкою та іншими.

У рукопису, виявленому В. Бідновим, указується 14 нібито реальних місць захоронення скарбів, усе це містечка й села Хер-

сонщини (Кривий Ріг, Великі Терни, Федорівка (Новий Адес), Катеринівка на Комишуватці та ін.). Зазначені й реальні прізвища власників земель. Однак ідентифікація місцезнаходження скарбів – типові фольклорні локуси, характерні для легенд про скарби: у погребі, у колодязі під жорновим каменем, у бочці, посеред великого шляху або біля дороги (у дворі, у саду, під деревом), на городі, під муром, у хаті під припічком, у кутку (на покуті), під порогом тощо. Записувачем XVIII ст. зафіковані й сuto фольклорні уявлення про способи закопування скарбів: «Одни закапывают деньги в землю просто, а другие с заклятиями, в приметных местах, делая свои приметы, как то: на больших камнях, поверх земли выросших, высекая на оных подкову, оглоблю, дугу, или другое что, оттуда отсчитав на восток, запад, север или юг сколько ему угодно шагов, закапывают, а другие, став у приметного места при закате солнца или в полнолуние, и где тень головы будет находиться, там и закапывают, или в лесу, или в саду, подле приметного дерева, или в кургане» [3, с. 299]. «“Достовірно” можна знайти скарб у Катеринівці коло греблі на горбочку: там перед заходом сонця збирається в одну купу величезна кількість змій, а від цієї купи на відстані 1 сажень (прибл. 2 м) дрібні змії купками збираються навколо великої купи великих змій» [3, с. 300]. Годі й говорити про сакральність цього локусу та самої змії в народних віруваннях і фольклорі Степової України!

Цікава з фольклористичного погляду замітка П. Сочинського «Потомок запорожців» [35] – це републікова в І випуску «Літопису» стаття з газети «Приднепровский край» (1903 р., № 1850). У ній мова йде про спілкування краєзнавця зі старожилом м. Новомосковська, дійсним нащадком запорожців, Михайлом Івановичем Гаркушею. Сам дідусь, як виявилось, не мав ще й 90 років, однак любив «приписувати собі трохи літ», тобто видавав себе за 104-літнього [35, с. 155]. Тут напрошується питання: а чи це не було особливістю усної тра-

диції саме Запорожжя? Мало хто з фольклористів перевіряв вік респондентів за метричними книгами, от і виходило, що майже всі діди-оповідачі, від яких записували і Я. Новицький, і Д. Яворницький, були неодмінно з діда-прадіда запорожцями й мали вік більше ста років. П. Сочинський перевірив вік свого респондента, та більшість записувачів ставилися з повною довірою до цієї інформації. Якщо це дійсно так, то автобіографія чи спогад кожного виконавця – також частина усної оповіданальної традиції, а отже, ми маємо повне право досліджувати їх як прозові фольклорні наративи. Оскільки для фольклорних текстів характерна формульність, то чи не є це уявне довголіття оповідачів однією з таких формул?

Усі ці думки яскраво підтверджують розповіді М. Гаркуші. Цікаво, що цей нащадок запорозького роду (мати – дочка запорожця Наума Колоса, а батько – полтавець) був зорієнтований і на історичний, і на магічний фольклор. Так, історичний переказ, який він передавав від своєї баби Бараненко, стосується заселення узбережжя річки Самари. За його версією, маєтності роздавала колишнім запорожцям сама Катерина II, під її ласку потрапив і прадід Гаркуші Наум Колос: «Ти, Кулик, сядь недалеко от Дніпра понад Самарою, бо тут багато водитця куликів; ти, Клевець, сядь біля Кулика, а ти (обращаєшся к Науму и Акиму Колосам), – коло Самари, і будете пахат хліб, а ти, Родзянко, сядь коло Вольного, і тебе, як малолітнього нехай доглядають твої сусіди і захищають од ворогів» [35, с. 157].

Був у репертуарі баби Бараненко й поширений на території колишнього Запорожжя сюжет про гостину запорожців у палаці Катерини II в Петербурзі. У цьому варіанті кожний з прибулих пив оковиту з власної кварти і їв галушки двохаршинними ложками, що вельми потішило імператрицю [35, с. 157].

Що ж стосується магічного фольклору, то М. Гаркуша був знаменитим практиком лікування хвороб замовляннями й

молитвами. П. Сочинський записав та опублікував 7 замовлянь: від кровотечі, від зубного болю, від лихоманки та «грудних слабостей» [35, с. 158–159].

Чи не найоригінальніше з них – заклинання кровотечі: «На мори-окіяни стоїт дуб Мамврійський, під тим дубом гробниця, а в гробниці – девиця; встань, девиця, пробудись, возьми иглу золоту, возьми нитку шелкову и зашій рану кроваву» [35, с. 158]. Вражає й такий зразок акціональної магії: під час епідемії лихоманки досить крейдою, якою пишуть хрести на Йордань, написати на хаті: «Такого-то (ім'я) немає хати» – і лихоманка цей дім обмине [35, с. 159]. Наведений зразок нагадує епізод зі Старого Завіту про вихід євреїв з Єгипту. Ангел смерті обминав той дім, на якому був знак, зроблений кров'ю жертвового ягняти: «І нехай візьмуть тієї крові, і нехай покроплять на обидва бокові одвірки, і на одвірок верхній у тих домах, що будуть їсти його в них <...> І перейду Я тієї ночі в єгипетськім краї, і повбиваю в єгипетській землі кожного перворідного від людини аж до скотини <...> І буде та кров вам знаком на тих домах, що там ви, – і побачу ту кров, і обміну вас, і не буде між вами згубної порази, коли Я вбиватиму в єгипетськім краї» (Вихід 12: 7, 12–13) [5, с. 71].

Дід Михайло був твердо впевнений і в тому, що особисто під час полювання в лісі бачив заклятий скарб у вигляді великого червоного півня, який горів, наче вогонь, і швидко біг попереду мисливців, та від їхнього крику провалився крізь землю. Оповідач вірив у те, що якби вони тихенько пішли за півнем, то знайшли б «пудів два або й більше золота» [35, с. 156–157].

Отже, як бачимо, Катеринославська архівна комісія зробила значний внесок у науку публікацією фольклорних першоджерел свого регіону й популяризацією їх в Україні та за кордоном.

Стосовно едиційних принципів цих публікацій, то все ж, здається нам, редактори «Літопису» В. Біднов, Д. Дорошен-

ко та А. Синявський швидше ставили історичні цілі, ніж філологічні. Тому всі фольклорні тексти зазнали літературної обробки. Це можна простежити на прикладі прозових записів Я. Новицького. Достатньо зупинитися лише на двох збірках: «Народная память о Запорожье» (1911) [29] та «Духовный мир в представлении малорусского народа» (1912) [27]. До них увійшли легенди та перекази, які раніше публікувалися в збірнику М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы» (1876), у газеті «Екатеринославские губернские ведомости» під рубрикою «Из области народных преданий, поверий и рассказов», у газеті «Екатеринославский юбилейный листок» та журналі «Киевская старина», у збірці Я. Новицького «Малорусские народные предания, поверья и рассказы» (1907) тощо. Під час передруку тексти скорочували, іноді редактували до невпізнанності (при цьому нівелювалися не тільки індивідуальні риси мовлення оповідача, а й діалектна лексика), нерідко змінювали їхні заголовки, що іноді створювало враження, ніби публікується новий текст. Примітки та коментарі записувача, які часто були важливим історичним чи етнографічним контекстом фольклорного твору, або скорочували до мінімуму, або й зовсім виключали, від чого, звісно, «страждав» і сам текст. При публікації оповідання «Рассказы деда Кравца» випущено важливий контекст про обставини запису спогадів та самого оповідача, а його розповідь дуже редукована [30, с. 96–98]. Те ж саме стосується й оповідання «Половица. Из воспоминаний старухи» – до мінімуму скорочений діалог з бабусею, а розповідь про обставини запису зовсім знята [30, с. 28–31]. У легенді «Кии – первое название запорожцев» виключено політично гострі фрагменти тексту щодо розорення Січі та постаті Катерини II [30, с. 95–96]. Це ж саме стосується й оповідання «Урочище Сагайдачное при Днепре» [30, с. 39–43], і легенд про песиголовців, про Десну й Дніпро, про камені Богатирі. Текст останньої

легенди настільки видозмінений, що його можна вважати за окремий варіант, лише паспортизація Я. Новицького є доказом того, що це один і той самий твір [30, с. 18] ⁴. Нам відомо, що й сам Я. Новицький робив подібне редагування, він та-кож зчитував й останню коректуру, і без його відома збірники не йшли до друку. Тож це означає, що не лише В. Біднов або Д. Дорошенко втручалися в тексти.

Що ж стосується історіографічних досліджень, то, як уже зазначалось, найбільший доробок у цьому напрямі належить В. Біднову, а також В. Данилову та М. Бикову. Так, В. Біднов опублікував дорожні нотатки ректора Катеринославської духовної семінарії Я. Вечеркова, у яких розкривається історія запису усних оповідань запорожця Микити Коржа [4]. Із записок дізнаємося про цікаву й неординарну постать архієпископа Гавриїла (Розанова), його захопливі бесіди зі старожилами Новомосковська, Павлограда, Бахмута, Маріуполя про історію цих міст [4, с. 42–43, 48, 56–57]. У статті «К характеристике местных литературных нравов» [2] В. Біднов на основі текстологічного аналізу довів, що запис оповідань здійснив саме архієпископ Гавриїл, і тим самим спростував намагання якогось plagiatora C. Нікітіна привласнити цей твір. Названа стаття В. Біднова – перше в українській історіографії ґрунтовне дослідження, присвячене спогадам М. Коржа.

В. Данилов опублікував у «Літописі» низку статей, присвячених історії етнографії й фольклористики регіону, як давнішого періоду, так і другої половини XIX ст. Це статті «Из прошлого Екатеринославской этнографии» [14] та «Екатеринославщина в архиве Императорского русского географического общества» [13] ⁵. Кілька публікацій В. Данилов присвятив біографії та фольклористичній діяльності Г. Залюбовського [16] й М. Маркевича, зокрема опублікував листування останнього з М. Максимовичем [15]. Відомі також його статті, що стосуються літературної діяльності Дмитра Тимофійовича та Миколи

Дмитровича Мізків, дитячої комедії в Катеринославі на початку XIX ст.

Д. Яворницький опублікував у «Літопису» виявлену ним автобіографію історика Києва та упорядника «Старосвітського бандуриста» (1861) Миколи Закревського. У ній, зокрема, йдеться про історію створення його знаменитого фотоальбому «Киев теперь и прежде» [39]. М. Биков представив перший в історії української фольклористики нарис про життя й поетичну творчість І. Манжури [7], що згодом вийшов й окремою брошурою в Катеринославі. Микола Васильович особисто знав І. Манжуру, підтримував його й морально, і матеріально, тому стаття проїнята глибоким співчуттям. На неї відгукнувся М. Возняк, опублікувавши рецензію в «Записках НТШ» [9]. Свою увагу рецензент зосередив на літературній казці І. Манжури «Тръомсин-Богатир». Він дійшов висновку, що в основі казки два класичні сюжети – міф про Мінотавра й історія матері Гамлета, але вони розгортаються на тлі побуту козацької доби. Зі співчуттям М. Возняк говорив і про самого І. Манжуру: «Своїми звичками нагадує нам Манжура бурсака гоголівського типу, якого повинно було більше зrozуміти оточення і сердечніше займатися талановитою, але від уродження безталанною людиною» [9, с. 233].

Отже, на підставі вищесказаного можна підсумувати, що Катеринославська вчена архівна комісія була провідним науково-методичним центром з вивчення фольклору на терені Південної України початку ХХ ст., а її члени активно його збирали, публікували та досліджували. Видавнича діяльність Комісії стала важливим етапом у вивченні історичного та магічного фольклору Запорожжя, зокрема легенд, переказів, замовлянь і пісень. Адже на сторінках її «Літопису» була опублікована більшість регіональних фольклорних збірок, тут також з'явились і перші історіографічні дослідження, біографічні нариси про фольклористів, що працювали в цьому регіоні.

ПРИМІТКИ

¹ Про історію видання збірника «Малорусские исторические песни» (1907) та передмови до нього детально йдеться в нашій монографії «Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог» [24, с. 231–233].

² Див. уже згадувану монографію [24, с. 248–250]. У ній ґрунтовно розглянуто й історію видання решти збірників Я. Новицького.

³ Детально це розглянуто в нашій попередній статті, надрукованій 2014 року у «Віснику Запорізького національного університету» [20].

⁴ Детальніше все це описано нами в коментарях до другого тому «Творів» Я. Новицького [30, с. 392, 395–396, 405, 408, 427 та ін.].

⁵ Обидві ґрунтовно проаналізовані нами в статті «Володимир Данилов – дослідник фольклору і фольклористики Півдня України» [21].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов И. [Рецензия:] Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. Год третий (выпуск IV). Издается под редакцией товарища председателя комиссии А. Синявского. Екатеринослав, 1908. *Живая старина*. 1908. Вып. I. С. 107.
2. Беднов В. А. К характеристике местных литературных нравов (С. А. Никитин и его «Екатеринославская старина»). *Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии* (далі – *Летопись ЕУАК*). Екатеринослав, 1912. Вып. VIII. С. 265–288.
3. Беднов В. А. О деньгах, зарытых в землю. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1912. Вып. VIII. С. 299–300.
4. Беднов В. А. Путевые заметки ректора Екатеринославской духовной семинарии, архимандрита Иакова Вечеркова, впоследствии епископа Саратовского, архиепископа Нижегородского. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1910. Вып. VI. С. 38–88.
5. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена / переклад проф. Івана Огієнка. Київ : Українське біблійне товариство, 2002. 1159 с.
6. Біднов В. О. Листи до Я. П. Новицького (1907–1909 рр.). Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Ф. 4-3. Од. зб. 94. 18 арк.
7. Быков Н. В. Ив. Ив. Манжура. Украинский этнограф и поэт (1851–1893). *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1910. Вып. VI. С. 13–37.

8. Быков Н. В. Народная душа в творчестве Т. Г. Шевченко. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1912. Вып. VIII. С. 82–101.
9. Возняк М. [Рецензія:] Николай Быков. Ив. Ив. Манжура, украинский этнограф и поэт (1851–1893). Катеринослав, 1910, ст. 25. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. 1910. Т. 97. Кн. 5. С. 232–233. (бібл.).
10. Гнатюк В. М. [Рецензія:] Я. П. Новицкий. Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1874–1903 гг. (Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии, год 3, вып. IV. Екатеринослав, 1907 г., с. 131–258). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1908. Т. 85. Кн. 5. С. 221–223.
11. Данилов В. В. [Рецензія:] Малорусские исторические песни (Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии, выпуск IV, Екатеринослав, 1907, стр. 131–252). *Живая старина*. Санкт-Петербург, 1908. Вып. 2. С. 250–251.
12. Данилов В. В. [Рецензія:] Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. Год третий (выпуск IV). Екатеринослав, 1907. *Исторический вестник*. 1908. № 12. Т. CXIV. Декабрь. С. 1126–1127.
13. Данилов В. В. Екатеринославщина в архиве Императорского русского географического общества. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1915. Вып. X. С. 376–378.
14. Данилов В. В. Из прошлого Екатеринославской этнографии. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1915. Вып. X. С. 182–188.
15. Данилов В. В. К биографии Н. А. Маркевича (Письма его к М. А. Максимовичу). *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1911. Вып. VII. С. 220–231.
16. Данилов В. В. Памяти Г. А. Залюбовского. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1909. Вып. V. С. 108–111.
17. [Дорошенко Д. І.] Катеринославська архівна комісія. *Україна*. 1914. Кн. 1. С. 149.
18. Дорошенко Д. І. Лист до Я. П. Новицького. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 202. № 146. арк. 11.
19. Зеленин Д. К. [Рецензія:] Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии. Издается под редакцией товарища председателя комиссии А. Синявского. Выпуск седьмой. Екатеринослав, 1911. *Живая старина*. Санкт-Петербург, 1912. Вып. II–IV. С. 503–504.
20. Іваннікова Л. В. «Устное повествование» М. Л. Коржа як факт історії української фольклористики. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2014. № 1. С. 36–45.

21. Іваннікова Л. В. Володимир Данилов – дослідник фольклору і фольклористики Півдня України. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 1. С. 43–50.
22. Іваннікова Л. В. Історіографія 20-х років ХХ ст. як джерело до вивчення історії фольклористики Півдня України. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. Вип. 16. С. 199–207.
23. Іваннікова Л. В. Фольклористика Півдня України в наукових студіях 20-х років ХХ століття. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 3. С. 7–15.
24. Іваннікова Л. В. Яків Новицький. Фольклорист, історик, педагог / за ред. С. В. Мишаниця. Запоріжжя : АА Тандем, 2010. 388 с.
25. К предстоящему XIII археологическому съезду в Екатеринославе. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1904. Вып. I. С. 206–224.
26. Машуков В. Д. К биографии И. И. Манжуры. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1911. Вып. VII. С. 249–250.
27. Новицкий Я. П. Духовный мир в представлении малорусского народа. Сказания, суеверья и верования, собранные в Екатеринославщине. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1912. Вып. VIII. С. 161–184.
28. Новицкий Я. П. Малорусские исторические песни, собранные в Екатеринославщине в 1874–1903 гг. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1907. Вып. IV. С. 131–257.
29. Новицкий Я. П. Народная память о Запорожье: предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине в 1875–1905 гг. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1911. Вып. VII. С. 1–116.
30. Новицкий Я. П. Твори : у 5 т. / упоряд., передмова, коментарі Людмили Іваннікової. Запоріжжя : АА Тандем, 2007. Т. 2. 510 с.
31. Программа для собирания этнографических сведений по Екатеринославской губернии. Екатеринослав, 1904. 13 с.
32. Сементовский Н. М. Запорожская рукопись, рассказывающая, в каких именно местах и какие скрыты клады гайдамаками и местными жителями, издана членом Императорских русских Географического и Археологического обществ Николаем Сементовским. Киев, 1857. 60 + I + XX с.
33. Синявский А. С. А. И. Маркевич – историк Новороссийского края. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1904. Вып. I. С. I–XI.
34. Синявский А. С. Первое десятилетие существования Екатеринославской губернской архивной комиссии. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1915. Вып. X. С. 1–15.
35. Сочинский П. Потомок запорожцев. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1904. Вып. I. С. 155–160.

36. Список членов Екатеринославской губернской ученой архивной комиссии. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1909. Вып. V. С. 21–23.
37. Хроника. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1904. Вып. I. С. 249–250.
38. Эварницкий Д. И. Запорожцы в поэзии Т. Г. Шевченко. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1912. Вып. VIII. С. 102–159.
39. Эварницкий Д. И. К биографии малорусского этнографа Н. В. Закревского. *Летопись ЕУАК*. Екатеринослав, 1911. Вып. VII. С. 117–124.

REFERENCES

1. Abramov I. (1908) [Retsenziia:] Letopis Yekaterinoslavskoy uchenoy arkhivnoy komissii. God tretiy. Vyp. IV. [Review:] [The chronicle of the Yekaterinoslav Academic Archive Commission]. Vol. IV. *Zhivaya starina* [Living antiquity], vol. I, p. 107.
2. Bednov V. A. (1912) K kharakteristike mestnykh literaturnykh nравов [To the characterization of local literary mores]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. VIII, pp. 265–288.
3. Bednov V. A. (1912) O dengakh, zarytykh v zemlyu [About money buried in the ground]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. VIII, pp. 299–300.
4. Bednov V. A. (1910) Putevye zametki rektora Yekaterinoslavskoy dukhovnoy seminarii, arkhimandrita Iakova Vecherkova, vposledstvii episkopa Saratovskogo, arkhiepiskopa Nizhegorodskogo [Travel notes of the rector of the Ekaterinoslav Theological Seminary, Archimandrite Jacob Vecherkov, later Bishop of Saratov, Archbishop of Nizhny Novgorod]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. VI, pp. 38–88.
5. Ukrainian Bible Society (2002) *Bibliia abo knygy Sviatoho Pysma Staroho y Novoho Zapovitu iz movy davnoevreiskoi y hretskoi na ukrainsku nanovo perekladena. Pereklad prof. Ivana Ohienka* [The Bible or the Book of Scripture of the Old and New Testament from the language of Hebrew and Greek into the Ukrainian newly translated. Translation by prof. Ivan Ogienko]. Kyiv: Ukrainian Bible Society.
6. Bidnov V. O. *Lysty do Ya. P. Novytskoho (1907–1909)* [The letters to Ya. P. Novytskyi (1907–1909)]. IMFE, f. 4–3, no. 94.
7. Bykov N. V. (1910) Iv. Iv. Manzhura. Ukrainskiy etnograf i poet (1851–1893) [I. I. Manzhura. Ukrainian ethnographer and poet (1851–1893)]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. VI, pp. 13–37.

8. Bykov N. V. (1912) Narodnaya dusha v tvorchestve T. G. Shevchenko [People's soul in the works by T. Shevchenko]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. VIII, pp. 82–101.
9. Voznyak M. (1910) [Retsenziia:] Nikolay Bykov. Iv. Iv. Manzhura, ukrainskiy etnograf i poet (1851–1893). Katerinoslav, 1910, st. 25 [Review:] [Nikolay Bykov. I. I. Manzhura, Ukrainian ethnographer and poet (1851–1893). Katerinoslav, 1910, art. 25]. *Zapysky naukovogo tovarystva imeni Shevchenka* [Notes of the Shevchenko Scientific association], book 5, vol. 97, pp. 232–233.
10. Hnatiuk V. M. (1908) [Retsenziia:] Ya. P. Novitskiy (1907) Malorusskie istoricheskie pesni, sobrannye v Yekaterinoslavshchine v 1874–1903 gg. [Ya. P. Novitskiy (1907) Malorussian historical songs collected in Ekaterinoslav region in 1874–1903]. *Zapysky naukovogo tovarystva imeni Shevchenka* [Notes of the Shevchenko Scientific association], book 5, vol. 85, pp. 221–223.
11. Danilov V. V. (1908) [Retsenziia:] Malorusskie istoricheskie pesni (Letopis Yekaterinoslavskoy uchenoy arkhivnoy komissii, vypusk IV, Yekaterinoslav, 1907, str. 131–252) [Malorussian historical songs (Annals of the Ekaterinoslav Scientific Archive Commission, Ekaterinoslav, vol. IV, 1907, pp. 131–252)]. *Zhivaya starina* [Living antiquity], vol. 2. pp. 250–251.
12. Danilov V. V. (1908) [Retsenziia:] Letopis Yekaterinoslavskoy uchenoy arkhivnoy komissii, vypusk IV, Yekaterinoslav, 1907 [Annals of the Ekaterinoslav Scientific Archive Commission, vol. IV, Ekaterinoslav, 1907]. *Istoricheskiy vestnik* [Historical newsletter], no. 12, vol. CXIV, pp. 1126–1127.
13. Danilov V. V. (1915) Yekaterinoslavshchina v arkhive Imperatorskogo russkogo geograficheskogo obshchestva [Ekaterinoslav region in the archive of the Imperial Russian Geographical Society]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. X, pp. 376–378.
14. Danilov V. V. (1915) Iz proshlogo Yekaterinoslavskoy etnografi [From the past of Ekaterinoslav ethnography]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. X, pp. 182–188.
15. Danilov V. V. (1911) K biografi N. A. Markevicha (Pisma ego k M. A. Maksimovichu) [To the biography of N. A. Markevich (Letters to M. A. Maksimovich)]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, no. VII, pp. 220–231.
16. Danilov V. V. (1809) Pamyati G. A. Zalyubovskogo [In memory of G. A. Zalyubovsky]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. V, pp. 108–111.
17. [Doroshenko D. I.] (1914) Katerynoslavska arkhivna komisiia [Katerynoslav archival commission]. *Ukraina* [Ukraine], vol. 1, p. 149.

18. Doroshenko D. I. *Lyst do Ya. P. Novytskoho* [The letter to Ya. P. Novytskyi]. IR NBUV, f. 202, no. 146, p. 11.
19. Zelenin D. K. (1912) [Retsenziia:] Letopis Yekaterinoslavskoy uchenoy arkhivnoy komissii, 1911 [Annals of the Ekaterinoslav Scientific Archive Commission, 1911]. *Zhivaya starina* [Living antiquity], no. II–IV, pp. 503–504.
20. Ivannikova L. V. (2014) «Ustnoe povestvovanie» M. L. Korzha yak fakt istorii ukrainskoi folklorystyky [«Oral narration» by M. L. Korzh as a fact in the history of Ukrainian Folklore Studies]. *Visnyk Zaporizkogo Natsionalnogo universytetu. Filolohichni nauki* [Bulletin of the Zaporizhzhya National University. Philological Sciences], no. 1, pp. 36–45.
21. Ivannikova L. V. (2012) Volodymyr Danylov – doslidnyk folkloru i folklorystyky Pivdnia Ukrainy [Volodymyr Danylov is a researcher of folklore and Folklore Studies of the South Ukraine]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia* [Folk art and Ethnology], no 1, pp. 43–50.
22. Ivannikova L. V. (2012) Istoriohrafia 20-kh rokiv XX st. yak dzherelo do vyvchennia istorii folklorystyky Pivdnia Ukrainy [Historiography of the 1920s as a source for the study about the history of Folklore Studies in the South Ukraine]. *Naukovi zapysky. Seriia: Istorychni nauky.* [Proceedings. Series: Historical Sciences], Kirovohrad, vol. 16. pp. 199–207.
23. Ivannikova L. V. (2012) Folklorystyka Pivdnia Ukrainy v naukovykh studiakh 20-kh rokiv XX stolittia [Folklore Studies of the South Ukraine in scientific studies of the 1920s]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia* [Folk art and Ethnology], no. 3. pp. 7–15.
24. Ivannikova L. V. (2010) *Yakiv Novytskyi. Folkloryst, istoryk, pedahoh* [Yakiv Novytskyi. Folklorist, historian, teacher]. – Zaporizhzhia: AA Tandem.
25. K predstoyashchemu XIII arkheologicheskому sezdu v Yekaterinoslavе (1904) [Towards the forthcoming XIII archaeological congress in Ekaterinoslav]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. I, pp. 206–224.
26. Mashukov V. D. (1911) K biografi i. I. Manzhury [To I. I. Manzhura's biography]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. VII, pp. 249–250.
27. Novitskiy Ya. P. (1912) Dukhovnyy mir v predstavlenii malorusskogo naroda. Skazaniya, sueverya i verovaniya, sobrannye v Yekaterinoslavshchine [Spiritual world in the Malorussian people perception. Legends, superstitions and beliefs collected in Ekaterinoslav region]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. VIII, pp. 161–184.
28. Novitskiy Ya. P. (1907) Malorusskie istoricheskie pesni, sobrannye v Yekaterinoslavshchine v 1874–1903 gg. [Malorussian historical songs collected in Ekaterinoslav region in 1874–1903]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. IV, pp. 131–257.

29. Novitskiy Ya. P. (1911) Narodnaya pamyat o Zaporozhe: Predaniya i rasskazy, sobrannye v Yekaterinoslavshchine v 1875–1905 gg. [People's memory about Zaporozhe: Traditions and stories collected in Ekaterinoslav region in 1875–1905]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, no. VII, pp. 1–116.
30. Novytskyi Ya. P. (2007) *Tvory u 5 tomakh* [Works in 5 volumes]. Vol. 2. Compiler L. Ivannikova. Zaporizhzhia: AA Tandem.
31. *Programma dlya sobiraniya etnograficheskikh svedeniy po Yekaterinoslavskoy gubernii* (1904) [Program for collecting ethnographic information in the Ekaterinoslav province]. Ekaterinoslav.
32. Sementovskiy N. M. (1857) *Zaporozhskaya rukopis, rasskazyvayushchaya, v kakikh imenno mestakh i kakie sokryty klady gaydamakami i mestnymi zhitelyami* [Zaporizhia manuscript, telling, in which places and what treasures were hidden by haydamaki and local residents]. Kyiv.
33. Sinyavskiy A. S. (1904) A. I. Markevich – istorik Novorossiyskogo kraja [A. I. Markevich is a historian of the Novorossiysk region]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. I, pp. I–XI.
34. Sinyavskiy A. S. (1915) *Pervoe desyatiletie sushchestvovaniya Yekaterinoslavskoy gubernskoy arkhivnoy komissii* [The first decade of the Ekaterinoslav Provincial Archival Commission existence]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. X, pp. 1–15.
35. Sochinskiy P. (1904) *Potomok zaporozhtsev* [The Cossacks' descendant]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. I, pp. 155–160.
36. Spisok chlenov Yekaterinoslavskoy gubernskoy uchenoy arkhivnoy komissii (1909) [The list of members of Ekaterinoslav provincial academic archive commission]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. V, pp. 21–23.
37. Khronika (1904) [The Chronicle of 1904]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. I, pp. 249–250.
38. Evarnitskiy D. I. (1912) *Zaporozhtsy v poezii T. G. Shevchenko* [Zaporozhian Cossacks in Taras Shevchenko's poetry]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. VIII, pp. 102–159.
39. Evarnitskiy D. I. (1911) *K biografii malorusskogo etnografa N. V. Zakrevskogo* [To the Malorussian ethnographer N. V. Zakrevskiy biography]. *Letopis YeUAK* [YeUAK Annals], Ekaterinoslav, vol. VII, pp. 117–124.

SUMMARY

The article is dedicated to the activity of Katerynoslav Academic Archival Commission and its contribution to the Southern Ukraine folklore studying. Historians have considered folklore as an authentic oral document in the late XIXth century. Therefore, this commission has become an important center on the study of this region folklore. It has published folklore collections and materials on the Folkloristics History. The commission has united leading scientists of the Southern Ukraine: historians, archaeologists, ethnographers and folklorists. Vasyl Bidnov, Dmytro Doroshenko, Dmytro Yavornyskyi, Yakiv Novytskyi, Mykola Bykov, Mykola Sumtsov, Volodymyr Danylov, Oleksiy Markevych are known among them. Katerynoslav scientists are connected closely with the scholars and academic institutions of Kharkiv, Odesa, Kyiv, Lviv, Warsaw, Moscow and Saint Petersburg. Reviews on the commission *Chronicle* have been published in the most prestigious editions of that time.

The Archival commission has developed a number of programs on the folklore and ethnographic materials collecting. These are the *Program on the Ethnographic Data Acquisition in Katerynoslav Province*, *Program on the Ethnographic Articles Collection for the Exhibition at the XIII All-Russian Archaeological Congress in Katerynoslav*, *Program on the Information Acquisition for Kobzars and Lyrists*. All these programs have provided methodological recommendations on the recording of folklore, various traditions, rituals and beliefs. It has been recommended to fix the following materials: calendar rituals and customs, birth, christening, weddings, funerals, children's games and youth entertainment, folk dramas, songs, dumas, legends, prays, love and household magic, beliefs, folk dances and music, to describe folk crafts, trades, everyday life, habitation, clothes, dishes and their recipes, dialectal vocabulary. It is also recommended to record the information about kobzars and lyrists, their biographies and the entire repertoire.

The publication of 10 issues of the *Chronicle* has become the main result of the commission activity. Archival documents, historical, archaeographic and ethnographic studies, separate folklore works and the whole collections of songs and legends, historiographic studies are presented. Just this edition, along with the *Digest of Kharkiv Historical and Philological Society*, has contributed the most to the folklore studies of Southern Ukraine, Katerynoslav region in particular. Here fundamental collections of folklore, first solid articles on the region folklore history,

biographies of Katerynoslav ethnographers and folklorists Hryhoriy Zaliubovskyi, Ivan Manzhura, Yakiv Novytskyi, materials from the archive of the Russian Geographical Society, etc. have been published.

The entire mass of publications can be divided conditionally into three parts, namely: primary sources, theoretical studies attempts and historiography. As for the primary sources publication, these are first of all five major folk collections by Yakiv Novytskyi. The historian Vasyl Bidnov is known as the editor of these works. This scientist has also published some folklore materials in the *Chronicle*. It is, in particular, the manuscript on how to find the buried treasure. But his investigation of the recording history and publication of the *Oral Narration of the Former Zaporizhzhya Cossack Mykyta Korzh* is considered to be his greatest contribution to the historiography. The folkloristic note by Petro Sochynskyi about the folk narrator from Novomoskovsk Mykhailo Harkusha and his repertoire is also an interesting work.

Volodymyr Danylov has published a number of papers in the *Chronicle*. They are dedicated to the history of the region Ethnography and Folkloristics, both of the more ancient period and the second half of the XIX century. Several published works by V. Danylov contain biography and folkloristic activities of Hryhoriy Zaliubovskyi and Mykola Markevych. Dmytro Yavornyskyi has proposed here found by him autobiography of the Kyivan historian and the compiler of *Starosvitskyi Banduryst* (1861) Mykola Zakrevskyi. And Mykola Bykov has presented the first in the history of Ukrainian Folkloristics an essay on the life and poetry of Ivan Manzhura. It is published later as a separate brochure in Katerynoslav.

The largest number of reviews has been edited in *Zhyvaya Starina* (*Live Antiquities*) magazine as a printed organ of the Russian Geographical Society. It has been issued in Saint Petersburg. Their authors, Russian folklorists Ivan Abramov, Volodymyr Danylov and Dmytro Zelenin, have responded positively on the collections of songs and legends published in the fourth and seventh issues of the *Chronicle*. V. Danylov has presented a solid review on the fourth number of the *Chronicle* in the *Historical Herald* journal. He has estimated positively the collection of songs by Ya. Novytskyi. Also the prominent Ukrainian folklorist Volodymyr Hnatiuk has reviewed the collected volumes by Yakiv Novytskyi on the pages of the Shevchenko Scientific Society Proceedings.

Keywords: Folkloristics History, methodology, edition, folklore regional studies, Zaporozhzhia folklore.

УДК 323.27(47)+378.4(521.27)ВАН(092)

Алексей Налепин
(Российская Федерация)

КИЕВ, МОСКВА, ТОКИО В СУДЬБЕ
АЛЕКСАНДРА ВАНОВСКОГО (1874–1967) –
ОДНОГО ИЗ ОСНОВАТЕЛЕЙ РСДРП:
РУССКИЙ РЕВОЛЮЦИОНЕР
VS ПРОФЕССОР УНИВЕРСИТЕТА ВАСЭДА

Стаття присвячена особистій долі та діяльності в Росії і Японії оригінального філософа ХХ ст. Олександра Олексійовича Вановського (1874, Тула – 1967, Токіо), у молоді роки професійного російського революціонера, делегата Першого з'їзду РСДРП, який став у японській еміграції під впливом творів Шекспіра оригінальним релігійним мислителем і цікавим літературознавцем, що приділяв багато уваги розвитку російсько-японської компаративістики. О. О. Вановський був однією з ключових фігур революції 1905 року у Росії, організатором і активним учасником збройного повстання спочатку у Києві, а потім у Москві. Олександр Вановський пройшов складний шлях духовного Відродження, шлях від революціонера-бойовика до оригінального мислителя світового масштабу.

Ключові слова: О. О. Вановський, російська революція 1905 року, Київ, Москва, Токіо, російська еміграція, культурний трансфер, рецепція, російська і японська фольклорна культура.

The article is dedicated to the personal fate and activities of Oleksandr Vanovskyi (1874, Tula – 1967, Tokyo) in Russia and Tokyo. He is known as the original philosopher of the XX century. He has been a professional Russian revolutionary in the youth, the delegate to the First Congress of the RSDLP. O. Vanovskyi has become an original religious thinker and interesting specialist in literature in Japanese emigration under the Shakespeare works influence. The scholar has paid much attention to the development of Russian-Japanese comparative studies. O. Vanovskyi is one of the key figures in the 1905 revolution in Russia, the organizer and active participant of the armed rebellion, first in Kyiv and then in Moscow. Oleksandr Vanovskyi has

a difficult way of spiritual Revival, the path from the member of revolutionary fighting group to the original world-class thinker.

Keywords: O. Vanovskyi, the Russian revolution of 1905, Kyiv, Moscow, Tokyo, Russian emigration, cultural transfer, reception, Russian and Japanese folklore culture.

В 1994 году в Пятой книге «Российского Архива» были опубликованы хранящиеся в РГАЛИ неизвестные отечественному читателю материалы, относящиеся к жизни и творчеству русского религиозного мыслителя, а в молодые годы активного деятеля русского революционного движения, делегата I съезда РСДРП Александра Алексеевича Вановского (1874–1967). Как справедливо отмечала Елена Бронникова, автор публикации «Рассказ А. А. Вановского “Японский богатырь” и два письма, к Н. А. Бердяеву», «имя его окутано легендой, произведения почти не известны, сведения о жизни разрознены, а порою недостоверны» [1, с. 503].

Действительно, в жизни Александра Вановского, богатой событиями и неожиданными встречами, многое требует осмыслиения и объективной оценки. Александр Алексеевич Вановский – один из 9 участников Первого съезда РСДРП, проходивший в Минске 1–3 (13–15) марта 1898 года, родился в городе Чернь Тульской губернии 11 сентября 1874 года в семье военного. Окончил 3-й Московский кадетский корпус, но оставил в 1897 году военную службу и поступил в Московское техническое училище. Огромное влияние на становление Вановского-революционера имел его брат Виктор, в те годы уже известный революционер «со стажем». Вановский Виктор Алексеевич (1867–1934) – народоволец, один из организаторов Московского союза борьбы за освобождение рабочего класса, участник революции 1905–1907 годов, адвокат, меньшевик, в 1920-е годы – председатель Тюменской коллегии адвокатов. В 1898 году А. А. Вановский стал одним из организаторов Московского «Союза борьбы за освобождение рабочего

класса» (от Союза он и был послан делегатом на съезд в Минск). В конце 1898 года был арестован и сослан в Вологду, где познакомился с Н. А. Бердяевым, А. М. Ремизовым, Б. В. Савинковым. Ссылка во многом стала «его университетами», способствовала формированию его мировоззрения, расширила культурные горизонты. В конце жизни Вановский вспоминал: «Город был набит ссылкой интеллигенцией и действительно представлял собой *Северные Афины*, как мы его в то время называли. Всего больше было социал-демократов, затем шли социал-революционеры, а за ними политически неопределенные лица» [16, с. 8]. После окончания ссылки опять была подпольная работа в Ярославле и Рыбинске, активное участие в боевой группе при ЦК РСДРП [14], участие в вооруженном восстании в Киеве, декабрьском вооруженном восстании в Москве, близкое знакомство с В. И. Лениным и, наконец, – создание **Московского военно-технического бюро** – сверхсекретной подпольной организации, занимавшейся военной и технической подготовкой вооруженного восстания. Вановский руководил разработкой новых видов оружия, в том числе ракет. В 1906 году Вановский написал книгу «**Тактика уличного боя**», ставшую весьма популярной у боевиков. В 1917 году, например, штаб Красной гвардии использовал ее для составления плана вооруженного восстания в Москве. Во второй половине XX века книга, переведенная на испанский, стала едва ли не главным учебным пособием для участников различных левацких группировок в странах Латинской Америки. Несмотря на все старания, полиции не удалось обнаружить ни автора, ни типографии, ни тиража **«Тактики уличного боя»**. После поражения революции, не имея возможности легализоваться (за московские события его ждала виселица, а за восстание в Киеве – военно-полевой суд, т. е. расстрел), Вановский на долгие десять лет уходит в глубокое подполье. Эти годы стали переломными в его судьбе. Ра-

зочаровавшись в идее насилиственного переустройства мира, бывший боевик Вановский признавался: «Я без малого провел 13 лет в рядах социал-демократической партии, боровшейся с царским правительством за «свободы» и демократию. Но никто не предсказал мне, что после 1905 года у меня явятся религиозно-философские интересы, несовместимые с марксистским пониманием истории. Я пришел к религии не через Библию и не через Канта, как Бердяев, а совершенно иным путем. Ныне коммунистическое движение уперлось в проблему нового гражданина социалистического общества, которую оно пытается разрешить средствами массового террора и психофизического насилия над личностью человека. Та же задача встала предо мной тогда, ибо я понял, что социализм немыслим без нового человека, и в поисках этого нового человека я занялся изучением трагедии, предметом которой является новое рождение [имеется в виду трагедия Вильяма Шекспира «Гамлет». – А. Н.]. Как возможно такое духовное возрождение человека, при котором он, сохранив свою индивидуальность, свободно будет сливать свои личные интересы с интересами общества в целом? На этом пути я обратился к Христу как к человеку, поднявшемуся в процессе трагедии на божественную высоту, при сохранении своей Индивидуальности, свободно слившему свои интересы с интересами всего человечества» [16, с. 17–18]. В 1914 году Вановский решил легализоваться и пойти на фронт, но его одолевали сомнения: «военное начальство ведь может знать о моих “похождениях”, и если я явлюсь, то вместо фронта могу попасть на эшафот. Я долго мучился нерешительностью, но чувство патриотизма взяло верх. Меня выручила путаница, которая царила в военном ведомстве – меня (давно уже) путали с каким-то чиновником» [16, с. 18]. В ноябре 1914 году Вановский получил должность младшего офицера седьмой роты 84-го пехотного запасного полка, а 8 марта 1916 года за военные заслуги соци-

ал-демократ, находящийся к тому же на нелегальном положении, был награжден орденом Святой Анны III степени с мечами и бантом и направлен в офицерскую электротехническую школу. Его откомандировали в Хабаровск и назначили начальником радиостанции. В революционные дни 1917 года Александр Алексеевич избирается в Хабаровский Совет рабочих и солдатских депутатов, но в 1919 году заболевает тяжелым нервным расстройством и уезжает в Японию для лечения. В 1918 году в Хабаровске вышла в свет небольшая книжка Вановского «*Знамя Возрождения*» – своеобразный прощальный манифест, где он призывает к прекращению братоубийственной войны, видя спасение только в религии: «Мы истекаем кровью гражданской войны и взаимной ненависти, и никакая сила не может спасти нас от грядущего рабства. Спасение единственно в обращении к заступничеству Небесной Водительницы. И если мы поймем, что великое будущее нашей страны требует от нас великого единения в борьбе за гражданина нового, действительно трудового общества, в котором “несть ни эллин, ни иудей”, “ни пролетарий, ни буржуй”, а есть только работники духа, творцы общечеловеческих ценностей, то мы поймем также и бессмыслицу кровавого хаоса, в котором пребываем, и найдем средство к его преодолению. Все существующие политические партии, как отравленные при самом своем зарождении затхлым воздухом старого мира, пропитанные мракобесием, нигилизмом, обывательским эгоизмом и человеконенавистничеством большевики, меньшевики, эсеры, кадеты, монархисты, анархисты должны пройти сквозь пламя борьбы за личность, все должны вывариться в кotle творческого духа» [16, с. 18]. И далее: «наши доморощенные Моисеи связывают борьбу за материальные интересы с разнузданием в человеке зверя, а не с борьбой за личность» [16, с. 19]. Существует легенда: Вановский неожиданно покинул Россию, потому что увидел вещий

сон – будто бы распустился огромный красивый цветок на фоне прекрасной белоснежной горы, из цветка вышла прекрасная японка и поманила его к себе. Говорили также, что, приехав в Японию, Вановский поселился у подножия Фудзиямы и стал вести жизнь отшельника, основав что-то вроде мистической религиозной секты, имел множество последователей среди японцев. На самом деле все было гораздо прозаичней: он стал преподавать русскую литературу в Токийском университете и занялся изучением восточных философий и религий. В Японии Вановский прожил около пятидесяти лет, он был профессором нескольких университетов, в том числе университета Васэда. Его вклад в японскую русистику, в становление русско-японского культурного трансфера, где значительную роль играет именно народная культура и народное христианство, значителен, что признают многие исследователи. В 1934 году в парижском журнале «Путь» опубликован его доклад **«Мифология Кодзики и Библия»** [7], который являлся частью большого труда, посвященного сравнительному анализу мифологии Кодзики и первых шести глав книги Бытия и Апокалипсиса. Позднее многие выводы доклада вошли в фундаментальную книгу Вановского **«Кодзики. Вулканы и Солнце»**, где он впервые проанализировал японскую и европейскую мифологические системы. В середине 30-х годов Вановский публикует работу **«Зеркало судьбы»**, посвященную вещему сну пушкинской Татьяны. Пережив нелегкие годы Второй мировой войны (он был интернирован как иностранец в лагерь), Александр Алексеевич дождался лучших дней: его книги и статьи начинают активно печатать, он становится преподавателем русского языка на курсах при Министерстве иностранных дел Японии, что значительно улучшило его материальное положение. В 1965 году выходит его самая известная книга **«Третий завет и Апокалипсис»**, с посвящением «Светлой памяти моего друга и учителя Нико-

лая Александровича Бердяева». Путь Вановского к христианству был самобытен и нетрадиционен, и все же книга «*Третий Завет и Апокалипсис*» во многомозвучна идеям С. Н. Булгакова, Н. А. Бердяева, В. В. Розанова, Д. С. Мережковского. Как итог творческих исканий Вановского, в 1962 году на английском языке была издана книга «*Путь Иисуса от иудаизма к христианству (обнаружение скрытого иудейского сюжета в трагедии «Гамлет»)*». Это самая неудобная для восприятия книга: ведь за образом Гамлета для Вановского встает образ Христа, тем самым трагедия обретает второй, потаенный, смысл. Постоянной целью мыслителя был поиск ответа на вопрос, каким должен быть человек, чтобы на земле могло состояться справедливое общество. В предисловии к книге он отмечал: «С мироощущением революционера подошел я к Шекспиру, и оно поддерживало меня в борьбе с веками, ревниво оберегающими свои тайны. Я понял трагедию как революцию духа, в которой Логос, стремясь к воплощению в героя, выступает в качестве новатора, разрушающего древний храм иудаизма и воздвигающего новый храм христианской религии». А. А. Вановский скончался в Токио в возрасте 93 лет. Его японский друг Сабуро Симано писал М. М. Яковенко: «Как у Александра Алексеевича была своя философия и своя вера, так и у меня своя философия, свое мировоззрение. Мы разнились между собой по некоторым вопросам в этой области, но, конечно, это нисколько не мешало нашей крепкой дружбе, потому что мы были – это самое главное – духовно близки. Мы оба хорошо знали, что человек окружен со всех сторон “Великой Неизвестностью”, что древними мудрецами называлось “Неизвестным Богом”... Судьба оказалась жестока к Александру Алексеевичу. Ему бы умереть в России, в окружении любимых и любящих людей, а он умер даже не дома, в своей любимой квартире, где на стене висела икона и от всего уклада веяло чем-то неизменно русским. Из-за чего так слу-

чилось? По воле неизвестного никому бога? Не знаю. Не дано знать... Так как Александр Алексеевич хотел после земной жизни поселиться около горы Виштак-сан, считаясь с его желанием, похоронил его останки у подножия горы Такао, что недалеко от Токио» [16, с. 23].

По свидетельству влиятельной синтоистской газеты «Священный путь» от 1 апреля 1961 года, «с первой страницы до последней книга А. А. Вановского полна серьезным научным материалом, но, благодаря мастерскому изложению писателя, она легко читается. «Вулканы и Солнце» содержит совершенно новый взгляд на Кодзики. До сих пор я ни в одной книге не читал и не слышал такого толкования. По прочтении «Вулканы и Солнце» передо мной впервые открылся мир наших мифов. И особенно замечательно, что эта ясная картина дана иностранным ученым, а не японским» [16, с. 23]. В заключение еще одна цитата: «В 1960 г., на английском, вышла в Токио книга: «Вулканы и Солнце. Новая концепция мифологии Кодзики». В предисловии к ней знаток вопроса профессор Сайто Шо написал: «Эта книга не рядовая прогулка или поверхностное впечатление. М-р Вановский твердо верит, что рука судьбы привела его в Японию. Он – социальный реформист, большой друг Богданова, верный последователь греческой православной церкви; его юмор и гуманизм – это юмор и гуманизм Толстого и Достоевского» [13, с. 79].

Эта публикация 1994 года вызвала широкий общественный резонанс не только в России, но и за рубежом. Откликнулась двоюродная племянница А. А. Вановского Мира Мстиславовна Яковенко (1917–2005) – оригинальный, хотя и не профессиональный литератор, принимавшая деятельное участие в просветительских издательских программах Общества «Мемориал». Именно М. М. Яковенко, во многом вдохновленная той первой публикацией архивных документов в «Российском Архиве», так много сделала для возвращения

культурно-исторического наследия А. А. Вановского в Россию, опубликовав материалы из семейного архива, а также ряд его трудов и исследований о его жизни и творчестве [15]. Из США откликнулся профессор Вадим Маркович Медиш (1924–2011), искренний друг нашей страны, удостоенный в августе 2011 года российского Ордена дружбы за «укрепление российско-американских дружественных отношений». Профессор Медиш неоднократно приезжал в Москву и делился своими воспоминаниями о встречах с А. А. Вановским. На один из таких вечеров Российского фонда культуры, посвященных А. А. Вановскому, приехал из США профессор Питер Бертон, крупнейший американский специалист по японской истории, политике и культуре. Заслуженный почетный Профессор международных отношений Питер Бертон (Peter Berton) (1922, Белосток, Польша – 2014, Беверли-Хиллз, Калифорния, США) был удостоенный Императором Японии Ордена Восходящего Солнца, считался «крестным отцом» японских исследований. Он был крупнейшим американским исследователем послевоенной истории Японии в период американской оккупации и начала холодной войны, основал в начале 1960-х годов комплексную программу изучения Азиатско-Тихоокеанского региона в Университете Южной Калифорнии (USC Dornsife), разработал программу азиатских исследований и принимал в ней участие в течение следующих почти шести десятилетий. Он был автором, соавтором или редактором более 100 публикаций на шести языках, напечатанных в США, Японии, Южной Корее, Индии, Австралии, Израиле, Германии и России. Отлично владевший практически всеми европейскими языками, профессор Бертон гордился и особо подчеркивал, что он родился и воспитывался в русскоязычной семье. Именно поэтому русская культура и наука всегда были предметом его пристального внимания. Именно по этой причине «феномен Вановского» вызвал у него такой пристальный ин-

терес. Профессор Бертон предложил для публикации в «Российском Архиве» хранящиеся в его личном архиве материалы, относящиеся к жизни А. А. Вановского. Профессор Питер Бертон в ноябре 1999 года прислал обещанные материалы для публикации в «Российском Архиве» со следующим письмом:

11-29-99

Уважаемый Алексей Леонидович!

Предлагаю копию рукописи Александра Алексеевича Вановского, которую он написал по моей просьбе для Архива русской истории Колумбийского университета в Нью-Йорке в 1955 году.

Будьте добры сделать копию для М. М. Яковенко, с которой я говорил по телефону в Москве.

Когда будете издавать документы о Вановском, могу добавить, что я с ним вместе написал статью о русской литературе, которая была опубликована на японском языке в 1954 году. (Недавно нашел копию у себя).

Всего наилучшего: Ваш Р. Бертон.

Публикуя присланные материалы, мы отдаём дань светлой памяти профессора Питера Бертона.

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Бронникова Е. «Рассказ А. А. Вановского “Японский богатырь” и два письма, к Н. А. Бердяеву». *Российский Архив. (История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.).* Москва : Студия «ТРИТЭ» – «Российский Архив», 1994. Вып. V.
2. Вановский А. А. Мифология Кодзики и Библия. *Путь.* Париж, 1934. № 42, январь-март.
3. Вановский А. А. Стачечная революция 1905 г. Москва, 1917.
4. Вановский А. А. О подготовке к вооруженному восстанию. *Пролетарий.* 1906. № 11.
5. Вановский А. А. Знамя Возрождения. Хабаровск, 1918.

6. Вановский А. А. Новые данные о влиянии Шекспира на Пушкина. Загадка мести за душу. *Исследования по зарубежной литературе*. Токио : Издательство Синтёся, 1923.
7. Вановский А. А. Японская мифология и Библия. *Путь*. Париж, 1934. № 42, январь–март.
8. Вановский А. А. Зеркало судьбы (Сон Татьяны). *На Востоке*. Токио, 1935. Вып. I.
9. Вановский А. А. Вулканы и солнце. Новый взгляд на мифологию «Кодзики». Токио, 1941.
10. Вановский А. А. Преображенное бусидо. *Восточное обозрение*. Харбин, 1944.
11. Вановский А. А. Третий завет и Апокалипсис. (Новые данные о жизни, личности и учении Спасителя мира). Токио, 1965.
12. Вановский А. А. Рассказ «Японский богатырь» и два письма к Н. А. Бердяеву. *Российский Архив*. Москва, 1994. Т. 5.
13. Палиевский П. В. Пушкинское эхо из Японии. *Родная Кубань*. 1999.
14. Познер С. М. Боевая группа при ЦК РСДРПб (1905–1907). Москва ; Ленинград, 1927.
15. Яковенко М. М. «Куда ушла моя жизнь?..» Повествование в письмах, дневниковых записях, воспоминаниях и официальных документах о жизни и трудах Александра Алексеевича Вановского. Москва : Звенья, 2009.
16. Яковенко М. М. Мечтатель. Повесть о А. А. Вановском. Москва, 1999.
17. Vanovsky Alexander. The Path of Jesus from Judaism to Christianity as Conceived by Shakespeare. Disclosure of a Hidden Jewish Plot in Shakespeare's Tragedy «Hamlet» («Путь Иисуса от иудаизма к христианству в понимании Шекспира. Разыскание скрытого иудейского сюжета трагедии “Гамлет”»). Tokyo, 1962.

REFERENCE

1. Bronnikova Ye. (1994) Rasskaz A. A. Vanovskogo “Yaponskiy bogatyr” i dva pisma, k N. A. Berdyayev [The story by A. Vanovsky “Japanese knight” and two letters, to N. A. Berdyayev]. *Rossiyskiy Arkhiv. Istoryya Otechestva v svидетельствах и документах XVIII–XX vv.* [Russian Archive. The Fatherland’s history in testimony and documentation of the 18th – 20th centuries]. Moscow: Studiya «TRITE» – «Rossiyskiy Arkhiv», vol. 5, p. 503.

2. Vanovskiy A. A. (1934) *Mifologiya Kodziki i Bibliya* [The Kojiki mythology and Bible]. *Put* [The way]. Paris, no. 42, January – March, pp. 38–55.
3. Vanovskiy A. A. (1917) *Stachechnaya revolyutsiya 1905 g.* [Strikers' revolution of 1905]. Moscow.
4. Vanovskiy A. A. (1906) *O podgotovke k vooruzhonnemu vosstaniyu* [About the preparation to the armed rebellion]. *Proletariy* [The proletarian], no 11.
5. Vanovskiy A. A. (1918). *Znamya Vozrozhdeniya* [Revival Banner]. Khabarovsk.
6. Vanovskiy A. A. (1923) *Novyye dannyye o vliyanii Shekspira na Pushkina. Zagadka mesti za dushu* [New data on Shakespeare's influence on Pushkin. Mystery of revenge for soul]. *Issledovaniya po zarubezhnoy literature* [Research on foreign literature]. Tokyo: Sintosya.
7. Vanovskiy A. A. (1934) *Yaponskaya mifologiya i Bibliya* [Japanese mythology and Bible]. *Put* [The way]. Paris, no. 42, January – March, pp. 38–55.
8. Vanovskiy A. A. (1935) *Zerkalo sudby (Son Tatyany)* [Fate's mirror (Tatyana's dream)]. *Na Vostoke. Vypusk peryyy* [In the East. Vol. 1]. Tokyo.
9. Vanovskiy A. A. (1941) *Vulkany i solntse. Novyy vzglyad na mifologiyu «Kodziki»* [Volcanoes and the Sun. The new view on the Kojiki mythology]. Tokyo.
10. Vanovskiy A. A. (1944) *Preobrazhennoye busido* [Remodelled bushido]. *Vostochnoye obozreniye* [Eastern review]. Kharbin.
11. Vanovskiy A. A. (1965) *Tretiy zavet i Apokalipsis. (Novyye dannyye o zhizni, lichnosti i uchenii Spasitelya mira)* [The Third Testament and Apocalypse. (New data on life, personality and doctrine of Redeemer of the world)]. Tokyo.
12. Vanovskiy A. A. (1994) Rasskaz «Yaponskiy bogatyr» i dva pisma k N. A. Berdyayev [The story “Japanese knight” and two letters to N. A. Berdyayev]. *Rossiyskiy Arkhiv. Tom pyatyy* [Russian Archive. Vol. 5]. Moscow, pp. 503–512.
13. Paliyevskiy P. V. (1999) Pushkinskoye ekho iz Yaponii [Pushkin's echo from Japan]. *Rodnaya Kuban* [Native Kuban], p. 79.
14. Pozner S. M. (1927) *Boevaya gruppa pri TSK RSDRPb (1905–1907)* [The Combat Team based at the Communist Russian Social-Democratic Labour Party (Bolshevik) (1905–1907)]. Moscow, Leningrad.
15. Yakovenko M. M. (2009) «*Kuda ushla moya zhizn?..*». *Povestvovaniye v pismakh, dnevnikovykh zapisyakh, vospominaniyakh i ofitsialnykh dokumentakh o zhizni i trudakh Aleksandra Alekseyevicha Vanovskogo* [“Where did my life go?”]. A narrative in letters, diary notes, memoirs and official documents about life and works of Aleksandr Alekseyevich Vanovsky]. Moscow: Zvenya.

16. Yakovenko M. M. (1999) *Mechtatel. Povest o A. A. Vanovskom* [The dreamer: a tale of A. A. Vanovsky]. Moscow, p. 8.
17. Vanovsky A. (1962) *The Path of Jesus from Judaism to Christianity as Conceived by Shakespeare. Disclosure of a Hidden Jewish Plot in Shakespeare's Tragedy «Hamlet».* («Put Iisusa ot iudaizma k khristianstvu v ponimani Shekspira. Razyskanii skrytogo iudeyskogo syuzheta tragedii "Gamlet"»). Tokyo: S. G. Vishtak, pp. 1–327.

SUMMARY

This published work introduces reminiscences on the fate and activities in Russia and Japan of the original twentieth-century philosopher Oleksandr Vanovskyi (1874, Tula – 1967, Tokyo) into scientific and cultural circulation. He is known as a professional Russian revolutionary, who has become an original religious thinker and interesting literary critic in Japanese emigration under the influence of Shakespeare works. The scholar has paid much attention to the development of Russian-Japanese comparative studies. O. Vanovskyi is one of the key figures of the 1905 revolution in Russia, the organizer and active participant of the armed rebellion first in Kyiv and then in Moscow. Oleksandr Vanovskyi has a difficult way of the spiritual Revival, the path from the member of revolutionary fighting group to the original world-class thinker. In 1912 Vanovskyi has accepted Christianity and left the RSDLP or, as he writes in a private letter, he has *passed from Marx to Christ through Shakespeare*. Then he has left the underground and participated in the First World War and is even awarded the St. Anne Order. In 1917 he has acted as an active opponent of Lenin and written two pamphlets against communism. In 1919, he has fell ill of a nervous breakdown and gone to Japan for treatment, where he lived and worked until his death in 1967. He has taught Russian literature in Tokyo at Waseda University. He has studied Japanese folklore monuments in the volcanology view-point. Vanovskyi has published materials about his revolutionary biography, reflecting on why the humane ideas of revolutionaries always lead to tragedy. Vanovskyi believes that Russia rebirth is possible only through a renewed Christianity. The extensive personal archival fund of Oleksandr Vanovskyi with 213 storage units is situated in the library of the Philological Faculty of the Waseda University.

Peculiar attention is paid to the history of the reception of the phenomenon of Japanese folklore culture by Vanovskyi through the Japanese mythological system (Kojiki mythology in comparison with the Bible). The significance of folklore and philosophical vectors of these studies is defined. The mechanisms of functioning of large and small cultural transfers, important for both Russian and world science are considered. New materials are introduced into the scientific circulation. A published work is dedicated to Vanovskyi life and fate, comparison of Japanese and Russian folk traditions. It is based on unknown and little-known sources. A complete and objective description of the folklore component of his philosophical heritage is presented in Russian and world science for the first time. Japanese folklore culture is studied as live tradition, determining the development of Japanese and Russian civilizations in many ways and the meanings of the national mentality. Folklore is important in this process as well as philological folkloristics and philosophical folkloristics, studying the world view dominants and concepts of folk-poetic works. The investigation of the creative heritage of Oleksandr Vanovskyi will help to find and define a harmonious synthesis of philosophy and folklore. It will enrich undoubtedly both philosophical thought and, in particular, the philosophical theory of perception and folkloristics.

Keywords: *O. Vanovskyi, the Russian revolution of 1905, Kyiv, Moscow, Tokyo, Russian emigration, cultural transfer, reception, Russian and Japanese folklore culture.*

УДК 398(0.032):930.253:001.32(477-25)ІМФЕ

Лідія Козар

МАРІЯ ГРІНЧЕНКО
ТА ЇЇ РУКОПИСНА ЗБІРКА
ПРИСЛІВ'ЇВ І ПРИКАЗОК
В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
(до 145-річчя від дня народження,
90-річчя від дня смерті)

У статті розглядається рукописна збірка прислів'їв і приказок, яку упорядкувала Марія Грінченко й 1913 року передала Етнографічній комісії НТШ. У ній вміщено понад 12 тис. зразків (без урахування кількості варіантів), подано також загадки та інші численні народнорозмовні вислови. Збірка паремій М. Грінченко за всіма ознаками розрахована на те, щоб із матеріалу вивести характеристику українського народу, його життя, створити образ нації.

Ключові слова: Марія Грінченко, рукописний збірник прислів'їв і приказок, Матвій Номис, Іван Франко, Олександр Шишацький-Ілліч.

The written collection of proverbs and sayings, composed by Mariya Hrinchenko, which has been handed over to the Ethnographic Commission of T. Shevchenko Scientific Society in 1913, is considered in the article. It contains more than 12,000 samples (besides the number of variants), riddles and other numerous folk colloquial utterances are also presented. The paremias collection by M. Hrinchenko, according to all indications, is designed to draw the Ukrainian people characteristic, their life, and create the nation image from the material.

Keywords: Mariya Hrinchenko, written collection of proverbs and sayings, Matviy Nomys, Ivan Franko, Oleksandr Shyshatskyi-Illrich.

Так сталося, що ім'я Марії Грінченко [дівоче прізвище Гладиліна, псевдоніми і криптоніми – М. Загірня, М. Чайченко, М. Доленко, М. Г., М. З. та ін.; 01.06.1863, м. Богодухів на Харківщині – 15.07.1928, м. Київ] – української громадсько-куль-

турної діячки, фольклористки, письменниці, лексикографа, перекладача і педагога – найчастіше згадується в контексті дослідження творчої спадщини Бориса Грінченка.

Життєвий шлях Марії Грінченко розпочався із міста Богодухова, що на Харківщині, де вона народилася 1 червня 1863 року у російськомовній дворянській сім'ї. «Вчиття своє я скінчила одинадцять років, – згадувала М. Грінченко в одному із листів до І. Липи, – а потім торгувала в крамниці, шила, робила дома, що було треба, і читала книжки... Кільки років я думала куди й до чого себе приткнути: і робити щось користне хотілося, і заробітку було треба. Врешті зважилася бути учителькою, бо так собі думала, що народ без освіти ніколи нічого не досягне» [5, од. зб. 44035]. Так після закінчення Богодухівської прогімназії вчителювала в місцевій школі (1881–1884), «зранку до ночі вчила школярів і обрусяла їх, бо вважала, що російська мова несе їм культуру» [5, од. зб. 44035]. Проте зустріч із сільським учителем Борисом Грінченком 1883 року на літніх педагогічних курсах у м. Змієві вирішила її подальшу долю. Росіянка за походженням, вона гаряче сприйняла ідею національного відродження українського народу і стала помічницею Б. Грінченка та співробітницею в усіх літературних, громадських, видавничих і наукових справах. «Я рада працювати для української справи, – читаємо в одному з листів М. Грінченко, – бо «ця праця єднає мене з дорогою мені людиною і ще тим, що може нею я хочу трохи платю за той хліб, що їм» [5, од. зб. 44035]. У 1884 році вони одружилися і того ж року у Львові було опубліковано її першу працю – переклад Л. Толстого «Чим люди живі?» під псевдонімом Маруся Чайченко.

Разом з Б. Грінченком вона невтомно працювала над збиранням і упорядкуванням фольклорних матеріалів, укладанням «Словаря української мови» у 4-х томах (1907–1909). Список друкованих видань М. Грінченко, вміщений у «Записках Історико-філологічного відділу УАН» (1923, т. 2–3, с. 93–109),

нараховує понад 90 праць. Серед них найбільше науково-популярних творів із проблем державотворення, основ медицини, історичного минулого, літературознавчих розвідок та видань історико-етнографічного спрямування, особливо цінні спогади про Чернігівську українську громаду (опубл. 1928), про Настю Грінченко, Бориса Грінченка, Івана Франка, Івана Нечуя-Левицького, Володимира Самійленка (опубл. 1999).

Працюючи в приватній школі Х. Алчевської в с. Олексіївка, Борис та Марія Грінченки записували повір'я, казки, народні оповідання, пісні від сільських мешканців. Цю роботу вони продовжили на Харківщині та Чернігівщині, куди переїхали 1894 року. У Чернігові Грінченки видали 4 томи фольклорних записів – «Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (т. 1, Чернігів, 1895; т. 2, Чернігів, 1897; т. 3, Чернігів, 1899), «Из уст народа» (Чернігів, 1901), у яких було вміщено понад 2500 зразків.

До фольклорних збірників Б. Грінченка ввійшло також понад 100 фольклорних записів М. Грінченко, зроблених у 1882–1900 роках. Серед них переважають оповідання, легенди та приказки, прикмети, повір'я, замовляння, які мають ознаки язичницького світосприйняття, репрезентують нашарування різноманітних історичних періодів і міфологічних вірувань.

Варто відзначити, що більшу частину роботи щодо відшуковування варіантів народних зразків, переписування їх на картки, коректуру виконувала Марія Грінченко, називаючи її «проклятою, каторжною» і водночас «дуже цікавою, любою і дуже морочливою» [5, од. зб. 44129–44130]. Зокрема, в одному з її листів до І. Липи читаємо: «А ви помиляєтесь: ви не знаєте, що значить видати том пісень; це може знати тільки той, хто цю роботу робив; і ви бачите тільки те, що в книзі і не бачили тієї купи, що тепер лежить у нас на полиці, бо не здалася до друку, а на неї може більше праці пішло, ніж на те, що надруковане. <...> А знаєте, Іване, що то значить коректувати

в Чернігові українську книжку? А це ось що: в «Этнографии», скажемо, буває в першій коректурі від 25 до 70 помилок на сторінці. І кожен аркуш читається 3–5 разів» [5, од. зб. 44142].

Цікавість до народної творчості не полищала М. Грінченко впродовж усього життя. Зокрема, 1913 року вона передала Етнографічній комісії НТШ монументальне зібрання українських прислів'їв і приказок. На одному з рукописів зберігся напис В. Гнатюка: «Рукопис пословиц дарує М. Грінченкова (дружина Бориса Грінченка). Прошу висловити їй подяку. 15.03.1913 р.» [1, арк. 1]. Проте вони не були опубліковані, а залишилися в рукописному фонді Етнографічної комісії, який зараз зберігається в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського (ф. 29-3/300-305, 454 арк.). Як видно із написів на збірнику, прислів'я збиралися громадським коштом у різних місцевостях України. Названо понад 50 населених пунктів Київщини, Чернігівщини, Черкащини, Полтавщини, Слобожанщини, Поділля, Волині, Галичини. Також подано вказівки на варіанти із друкованих збірників (понад 20 джерел) – П. Куліша, Матвія Номиса, М. Костомарова, В. Милорадовича, О. Шишацького-Ілліча, Ганни Барвінок та ін.

Варто зазначити, що дослідники постаті М. Грінченко залишили цей збірник поза увагою, хоча її діяльність висвітлювалася у працях І. Липи, Д. Пісочинця, М. Плевако, М. Чернявського, С. Єфремова, О. Білецького, А. Погрібного, В. Погребенника, Г. Самойленка, М. Думанської та ін. Людмила Нежива присвятила постаті М. Грінченко дисертацію «Літературно-мистецькі та наукові пошуки М. Загірньої» (АРД, Запоріжжя, 2001). Дослідники характеризували її як «жінку незламного духу, надзвичайно твердої волі й невисипущої енергії», яка «була в перших лавах просто як робітниця, що совісно, скромно дотримувалася загального темпу в роботі й ніколи не сходила зі свого шляху» [9, с. 77–78]. С. Єфре-

мов у своєму щоденнику [4, с. 663] писав, що М. Грінченко так міцно зв'язала себе з українством, що ні вилучити її з його, ні його уявити без неї неможливо. Тому нашим завданням стало вивчення рукописних матеріалів монументального збірника прислів'їв і приказок та підготовка їх до публікації. окрім прислів'я і приказки із збірника М. Грінченко ввійшли до трьохтомного видання «Прислів'я та приказки», упорядкованого фольклористом М. Пазяком [7].

Збірник прислів'їв і приказок М. Грінченко відзначається багатством матеріалу та науковим підходом до його систематизації (паспортизація, вказівки на варіанти, розшифрування змісту). Тут вміщено не тільки прислів'я та приказки, а й загадки та інші численні народнорозмовні вислови (ідіоми, формули вітань, прокльонів, подяки, лайки, різні примовляння, лічилки, заклички, побажання, замовляння, народні повір'я тощо).

Таке широке трактування пареміографічного матеріалу властиве було її попередникам – Матвію Номису та І. Франку. М. Грінченко також поєднала і їхні принципи класифікації матеріалу за гаслово-стрижневими словами і тематикою, відмовившись від алфавітного розміщення паремій. Прислів'я і приказки систематизовано у видові й родові групи, що відповідають багатовіковим укладам родинного й суспільного життя народу. Нумерація зразків нараховує понад 12 тис. одиниць, проте мало не до кожного прислів'я чи приказки додаються їхні варіанти, яких у кілька разів більше. У варіантах подається не все прислів'я, а тільки та частина, що має лексичні відмінності.

Перші чотири розділи («Світъ», «Огонь», «Вода», «Лісъ») об'єднано навколо теми «Природа» під однією назвою «Великий, як світ» (105 аркушів, понад 2 тис. зразків). Вони охоплюють прислів'я, приказки, народні прикмети, передбачення, що стосуються космогонічних народних вірувань, водного, рос-

линного і тваринного світів тощо: «Усе тінь минуща: одна річъ живуща – світь съ Богомъ»; «День мій – вікъ мій»; «Нічъ ні-кому не сприяє»; «Дай Боже часъ добрий»; «Якъ небесна висо-чина, так морська глибина»; «Якъ світ наставъ, то ще ракъ не свиставъ»; «Сей світъ позичений»; «Світъ, якъ маковъ цвітъ»; «Попавъ пальцемъ въ небо, стромляй дальше», «Місяцъ – ко-заче сонце», «Місяцъ циганське сонце», «Тримайся за зем-лю», «Бувай здоровая, якъ риба, гожа, якъ вода, весела, якъ вес-на, робоча, якъ пчола, богата якъ земля святая», «Оженився на чотири вітри, а на п'ятий шумъ», «Оце надувся, такъ якъ на вітер», «Не давайся кожному вітрові повівати», «Сліпий дощъ», «Курячий дощъ», «Свинячий дощъ», «Коробомъ сон-це, ситомъ дощъ», «Чудо, а не наші, и въ дощъ молотять», «Бо-дай мій ворогъ знавъ, що нині за день» [1].

Кожний тематичний розділ М. Грінченко називає тими опор-ними словами, які виражають теми прислів'їв, приказок та ін-ших висловів, поданих у цьому розділі. Приміром, перший роз-діл «Світъ» охоплює 35 рубрик, серед яких найбільше прислів'їв представлено такими опорними словами, як «Світъ» (115 №), «Небо» (18 №), «Місяцъ» (37 №), «Зорі» (20 №), «Сонце» (32 №), «Земля» (43 №), «Вітер» (39 №), «Роса» (16 №), «Хмары» (40 №), «Дощъ» (26 №), «Літо» (30 №), «Снігъ і лідъ» (19 №), «Морозъ» (28 №), «День» (44 №), «Ніч» (34 №), «Час» (55 №) [1].

До окремих прислів'їв М. Грінченко подає пояснення, що походять із народних легенд, переказів, оповідей. Наприклад, до приказки «Велике диво світило» є таке пояснення: «Хоть вже прикладують теперъ до всього, а толкуютъ гнотомъ, да думка, що перво на перво сказалъ наш предокъ прислів'я се до небесного світила, сонця, або місяця» [1]. Цікаве пояснен-ня знаходимо до народного вислову «За царя Томки, якъ була земля тонка»: «Кажуть, як що вельми вже давно діялось. Показує дуже давній видъ нашої землі, якъ ще на їй панувала вода сама, а на воді Томко той движівъ» [1]. Таке ж міфологічне по-

яснення подано і до вислову «Вітеръ – Божий духъ»: «...натяка на стародавнього Вітрового бога – Стрибога» [1]. До народного вислову «Господи, якъ суха рата» М. Грінченко дає таке пояснення: «У поляків є: сухі рати заплацілъ – против того, як нічого їсти; а в нас виходить мовъ би против посухи» [1].

Подано кілька пояснень до замовлянь, пов'язаних із чарівною силою місяця: «Як місяць уповні, та купають у виварку зъ святої верби дитину, то такъ до його примовляють:

– Місяцю Адаме, ім'я тобі Авраме!
Дай тіла на сі кості,
а як не даси, то прийми мощи» [1].

Другий розділ «Огонь і суха земля» охоплює 24 родові групи, серед яких за чисельністю переважають такі з них, як «Огонь, пожаръ» (59 №), «Іскра» (19 №), «Димъ» (12 №), «Гори» (28 №), «Пісокъ, порохъ, пильъ» (13 №), «Камінь» (45 №), «Золото» (12 №), «Залізо» (10 №) [1]. Окрім пояснення, подані М. Грінченко, допомагають сучасному читачеві зrozуміти стародавнє язичницьке трактування виразів: «“Біда, а гріхъ гасити” (стародавнє одкланяня огнєві темного, як Богу, котрого скрізь шукали, поки добрались, що Богъ-духъ)» [1].

Третій розділ «Вода» містить 37 тематичних рубрик, присвячених водній стихії та її жителям. Серед них варто виділити такі, як «Вода» (111 №), «Море» (30 №), «Болото» (16 №), «Берегъ» (20 №), «Риба» (42 №), «Раки» (52 №), «Жаба» (43 №), «Куликъ» (16 №) [1]. Пояснення до них розкривають зміст деяких стародавніх виразів: «“Чудакъ покайникъ, що рибу кравъ” (Якъ ловлять рибу, да вкраде котрой з рибалокъ, то біда ему, бо риба не буде ловитця)» [1].

Четвертий розділ «Лісъ» стосується рослинної і тваринної тематики і нараховує 64 рубрики. Найбільше прислів'їв представлено такими родовими групами, як «Лісъ» (35 №), «Цвітъ, квітка» (21 №), «Дубъ» (17 №), «Дерево, кущъ» (40 №), «Пень»

(28 №), «Лика» (25 №), «Гриби» (30 №), «Черв'якъ» (20 №), «Гадюка» (17 №), «Птахъ» (44 №), «Зозуля» (13 №), «Сокіль» (12 №), «Воронъ, крукъ, гракъ» (86 №), «Пугачъ, пущикъ, сичъ, сова» (57 №), «Заецъ» (38 №), «Лисиця» (13 №), «Вовкъ» (22 №), «Ведмідь» (32 №) [1].

Окреме зілля має магічну дію, як довідуємося із такого пояснення: «Варять і кажуть: “Терлич, терлич! Мого милого приклич!” Як дуже зілле кипить, милий поверх дерева летить; як не дуже, то ополовині дерева, та поб’ється бідний так!» [1]. М. Грінченко подає цікаві спостереження щодо окремих магічних дій – топтання рясту та сну: «“Дождав рясту топтати” (ждуть, щоб показавсь ряст, приносять додому и топчутъ: то певно весна вже)»; «“Щоб на той год діждати сону топтати” (Себто на Вкраїні так и з сном, як из рястом)» [1]. Трапляються назви рідкісних рослин: «“Веху вхопивъ” (Таке зілля, шкодливе для скоту)» [1].

Темою п’ятого розділу («Господи, пострічай!») збірника стали релігійні уявлення, міфологія, демонологія, народний календар та родинна обрядовість українців, які охоплюють 112 рубрик. Найчисельнішими з них є такі: «Богъ» (300 №), «Гріхъ» (62 №), «Рай й Пекло» (32 №), «Великденъ» (36 №), «Юрій святий» (38 №), «Петрівка, Петро» (47 №), «Весілля» (38 №), «Куми» (70 №), «Чортъ, мана, домовикъ» (460 №) [2].

До багатьох прислів’їв подаються пояснення, у яких упорядник часто висловлює власні судження щодо їх змісту. Приміром, до вислову «Дай Боже! – Роби небоже» подано примітку: «Таки й так. Як не робитиме, то й не буде мати; нещасному Бог дасть, а лежневі не дасть» [2]. До приказок «Зъ Богомъ не будемъ позиватися», «Зъ Богомъ нічого жартовати» дописано: «Нема куди», «Правда истиная» [2].

Народні вирази «Було не Савити, не Варварити, на сорочку сурганити. Я Іван Хреститель. Одъ усіхъ святихъ проститель» М. Грінченко виводить із оповідання про жінку, яка не хотіла

працювати, тому що кожний день для неї було якесь свято, і як Іван Хреститель її перехрестив [2]. Часто редакторські пояснення допомагають зрозуміти значення таких рідковживаних слів, як каня, песиголовець, рахмани, цур, цурка тощо. Наприклад, до прислів'я «Чекає, якъ каня дошу» є таке пояснення: «Каня у польськихъ прислів'яхъ у кого хмара, у кого птиця хижка. По повір'ю, каня не п'є другої води, як дощову» [2].

У розділі охоплено прислів'я, приказки, народні прикмети, передбачення, що стосуються народного календаря. На кожне свято є різні прислів'я, приказки, прикмети, передбачення, спостереження («Прииде Вербница – назадъ зіма вернетца», «До весняного Миколи не можна купатця, бо зъ человека верба виросте», «Хто сіє по Покрові, той не має що дати корові») [2].

Шостий розділ – про людину та її фізичний стан – охоплює 122 рубрики. Серед них варто виділити такі, як «Чоловікъ, люди» (90 №), «Душа» (153 №), «Голова» (158 №), «Губи» (127 №), «Языкъ» (71 №), «Зуби» (68 №), «Руки» (174 №), «Живітъ» (52 №), «Ноги» (80 №), «Врода» (50 №), «Хлопець, человікъ, дівчина, молодиця» (105 №), «Дідъ, баба» (150 №), «Розумъ» (174 №), «Слово» (228 №), «Вдача» (60 №), «Лихе, зле» (350 №), «Дурень» (270 №), «Любовъ» (42 №) [10].

Редакторські примітки до окремих прислів'їв значно розширяють уявлення про вірування українського народу. Наприклад, до вислову «Не божись – бо кровъ з носа піде» подано таке пояснення: «Есть повір'я у насъ, что в убитого кровъ піде з носа, як прощатиметца зъ тіломъ убийникъ, не признаваешься первъ» [10]. До приказки «Сонъ – мара, а Богъ віра» М. Грінченко дає свій коментар: «То приказка давня! И таки такъ воно и есть...» [10].

Сьомий розділ об'єднує паремії за темою «Рідъ» (25 рубрик). Найбільш чисельними з них є тематичні рубрики «Домівка» (44 №), «Родина» (36 №), «Дідъ, баба» (70 №), «Родите-

лі. Батько» (200 №), «Мати» (88 №), «Дитина» (85 №), «Сирота» (40 №), «Женіння» (38 №), «Віддання» (26 №), «Чоловікъ, мужъ; жінка, жона» (133 №) [8], які відображають народні погляди на родинні стосунки. Тут також знаходимо редакторські коментування окремих паремій. Зокрема, біля приказки «На сиротахъ и світъ стойть» читаємо: «Що воно по чужих людях викріпне въ біді, вивчитя въ науці – у життю вивіритя» [8].

Восьмий розділ – «Людина як суспільна одиниця, її праця, навколоїшнє оточення, майно і под.» – відзначається тематичною різноманітністю (об'єднує 145 рубрик), які відображають життя людей за професіями та станами. Тут подано багато таких слів на означення тематичних рубрик, які на сьогодні вийшли з активного вжитку: ситник, кушнір, отаман, князь, чернець, піддячий, повітчик, вйт, десятник, шорник, шинкар, осавула, рахмистр, некрут, подушне, панщина тощо.

До окремих із них подано пояснення: «“Велетень въ громаді, якъ правда в пораді” (Велетні були здорові на зріст давні люди. Такъ намъ були вони звісні. Пословиці на велетні одъ п. Гатцука, переложені сюди, показують великого духом чоловіка» [3].

Значною чисельністю характеризуються рубрики «Піпъ, попадя, попівна» (130 №), «Панъ, пані, паничъ, підпанокъ» (200 №), «Козакъ» (115 №), «Некрутъ, жовніръ, москаль, солдатъ, вуланъ, драгунъ» (80 №), «Люде, громада, миръ» (70 №), «Правда й кривда» (70 №), «Бійка» (70 №), «Багатство и вбожество» (66 №), «Ми, наші, наше» (75 №), «Своє, чуже» (90 №).

Дев'ятий, десятий і одинадцятий розділи об'єднані навколо теми «Предмети і продукти господарювання, дозвілля і подібне, доля». Дев'ятий розділ «Гроші, одежа, їжа, забави, посудъ» охоплює понад 200 тематичних рубрик. Багато слів на означення назв грошей, одежі, їжі, посуду, забав сьогодні вийшло з активного вжитку: таляр, гріш, шаг, шостак, шеляг,

жупан, каптан, семеряжка, книш, лемішка, варенуха, сагайдак, кий, жорна, рожен, ковінька, терниця, веретено, мотовило, корець тощо. Найбільше прислів'їв об'єднують такі рубрики, як «Хлібъ» (60 №), «Горілка» (80 №), «Гість, гості, гостина» (60 №). Тут також знаходимо цікаві редакторські пояснення до окремих паремій. Наприклад, до вислову «Е! Я такий, що мішки шию!» М. Грінченко наводить народну оповідь про чоловіка, який називався кравцем. А коли йому сказали пошити «юпку та свиту», він відказав, що шие тільки мішки [6]. До десятого розділу «Час та місце» ввійшло близько 200 паремій, які об'єднані навколо 26 рубрик. Одинадцятий розділ «Доля» поділений на 20 рубрик, у яких передано народні погляди на долю, життя, талан людини. Нашу увагу привернули такі паремії – «Живий до Бога лізе!» (То – біда!); «Шти отця-матіръ, будеш довголітенъ на землі!»; «Коли лихо, то ще й вікъ довгий»; «Щастя має роги, біда має ноги» [6].

Як бачимо, зібраний упорядкований М. Грінченко прислів'я, приказки, ідіоми, фразеологічні сполучки, народні порівняння, різноманітні примовки і пояснення до них цікаві та цінні не тільки своїм змістом, а й художньою формою, багатством художніх засобів. Фундаментальне зібрання паремій М. Грінченко значно доповнює попередні видання О. Шишацького-Ілліча, М. Номиса, І. Франка, становить собою невичерпну скарбницю лексики й фразеології української мови, охоплює різноманітні сфери життя й побуту народу, його моральний, етичний і соціальний досвід. Подібно до збірки М. Номиса, збірка паремій М. Грінченко за всіма ознаками розрахована на те, щоб із матеріалу вивести характеристику українського народу, його життя, створити образ нації. Тому нашим основним завданням мають стати публікації такого цінного збірника прислів'їв і приказок, який упорядкувала і зберегла для нас велика подвижниця української культури Марія Грінченко.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. «Великий, якъ світ». Приказки та прислів'я. Рукописний збірник, переданий М. Грінченко, – 1, 2, 3, 4 розділи. Тема: природа. Матеріал зібраний в різних місцевостях України. [1913]. Рукопис. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – АНФРФ ІМФЕ). Ф. 29-3. Од. зб. 300. 105 арк.
2. «Господи, пострічай!» Приказки та прислів'я. Рукописний збірник, переданий Етнографічній комісії М. Грінченко. 5 розділ. Тема. Релігійні уявлення, міфологія, демонологія і под. Матеріал зібраний в різних місцевостях України. [1913]. Рукопис. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 29-3. Од. зб. 301. 99 арк.
3. «Громадські річі». Приказки та прислів'я. Рукописний збірник, переданий Етнографічній комісії М. Грінченко. – 8 розділ. Тема: людина як суспільна одиниця, її праця, навколошнє оточення, майно і под. [1913]. Рукопис. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 29-3. Од. зб. 304. 67 арк.
4. Сфремов С. Щоденники. Київ, 1997.
5. Листування Марії Грінченко з Іваном Липою. ІР НБУВ. Ф. III. Од. зб. 44029–44142.
6. «Предмети і продукти господарювання, дозвілля і подібне, доля». Приказки та прислів'я. Рукописний збірник, переданий Етнографічній комісії М. Грінченко. – 9, 10, 11 розділи. [1913]. Рукопис. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 29-3. Од. зб. 305.
7. Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / упоряд. М. М. Пазяк. Київ : Наукова думка, 1991. 440 с.
8. «Рідъ». Приказки та прислів'я. Рукописний збірник, переданий Етнографічній комісії М. Грінченко. 7 розділ. Тема: родина, рідня. Матеріал зібраний в різних місцевостях України. [1913]. Рукопис. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 29-3. Од. зб. 303. 12 арк.
9. Русова С. Життя – у праці. *Неопалима купина*. 1995. № 1–2. С. 77–78.
10. «Чоловікъ, люде». Приказки та прислів'я. Рукописний збірник, переданий Етнографічній комісії М. Грінченко. 6 розділ. Тема: людина, фізичний стан людини і под. Матеріал зібраний в різних місцевостях України. [1913]. Рукопис. ІМФЕ. Ф. 29-3. Од. зб. 302. 83 арк.

REFERENCES

1. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine (1913) «*Velykyi, yak svit*». *Prykazky ta pryslivia. Rukopysnyi zbirnyk, peredanyi Etnohrafichni komisii M. Hrinchenko. 1, 2, 3, 4 rozdily. Tema: pryroda. Material zibranyi v riznykh mistsevostiakh Ukrayiny* [“As big, as the world”. Sayings and proverbs. The handwritten collection given from M. Hrinchenko to the Ethnographic Commission. Chapters 1, 2, 3, 4. The topic: Nature. The materials collected in different regions of Ukraine]. IMFE, f. 29–3, no. 300 (unpublished).
2. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine (1913) «*Hospody, postrichai!*» *Prykazky ta pryslivia. Rukopysnyi zbirnyk, peredanyi Etnohrafichni komisii M. Hrinchenko. 5 rozdil. Tema: Relihiini uavlennia, mifolohiia, demonolohiia i pod. Material zibranyi v riznykh mistsevostiakh Ukrayiny* [“God, meet me!”. Sayings and proverbs. The handwritten collection given from M. Hrinchenko to the Ethnographic Commission. Chapter 5. The topic: Spiritual beliefs, mythology, demonology and so on. The materials collected in different regions of Ukraine]. IMFE, f. 29–3, no. 301 (unpublished).
3. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine (1913) «*Hromadski richy*». *Prykazky ta pryslivia. Rukopysnyi zbirnyk, peredanyi Etnohrafichni komisii M. Hrinchenko. 8 rozdil. Tema: Liudyna yak suspilna odynytsia, yii pratsia, navkolyshnie otochennia, maino i pod.* [“Public things”. Sayings and proverbs. The handwritten collection given from M. Hrinchenko to the Ethnographic Commission. Chapter 8. The topic: The individual as a social unit, his / her work, the world around, property and so on]. IMFE, 29–3, no. 304 (unpublished).
4. Yefremov S. (1997) *Shchodemnyky* [Diaries]. Kyiv.
5. Vernadsky National Library of Ukraine. *Lystuvannia Marii Hrinchenko z Ivanom Lypou* [Correspondence of Mariia Hrinchenko with Ivan Lypa]. IR NBUV, f. III, no. 44029–44142 (unpublished).
6. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine (1913) «*Predmety i produkty hospodariuvannia, dozvillia i podibne, dolia*». *Prykazky ta pryslivia. Rukopysnyi zbirnyk, peredanyi Etnohrafichni komisii M. Hrinchenko. 9, 10, 11 rozdily* [“Household items and products, leisure and so on, fate”. Sayings and proverbs. The handwritten collection given from M. Hrinchenko to the Ethnographic Commission. Chapter 9, 10, 11]. IMFE, 29–3, no. 305 (unpublished).

7. Paziak M. M. (1991) *Pryslivia ta prykazky: Vzaiemnyy mizh liudmy* [Proverbs and sayings. Human relationships]. Kyiv: Naukova dumka.

8. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine (1913) «*Rid*». *Prykazky ta pryslivia. Rukopysnyi zbirnyk, peredanyi Etnohrafichni komisii M. Hrinchenko. 7 rozdil. Tema: rodyna, ridnia. Material zibranyi v riznykh mistsevostiakh Ukrayiny* [“Bloodline”. Sayings and proverbs. The handwritten collection given from M. Hrinchenko to the Ethnographic Commission. Chapter 7. The topic: Family, relatives. The materials collected in different regions of Ukraine]. IMFE, f. 29–3, no 303 (unpublished).

9. Rusova S. (1995) *Zhyttia – u pratsi* [Life is in a work]. *Neopalyma kupy-na*, no. 1–2, pp. 77–78.

10. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine (1913) «*Cholovik, liude*». *Prykazky ta pryslivia. Rukopysnyi zbirnyk, peredanyi Etnohrafichni komisii M. Hrinchenko. 6 rozdil. Tema: liudyna, fizychnyi stan liudyny i pod. Material zibranyi v riznykh mistsevostiakh Ukrayiny* [“The human and humans”. Sayings and proverbs. The handwritten collection given from M. Hrinchenko to the Ethnographic Commission. Chapter 6. The topic: The human, his / her physical state and so on. The materials collected in different regions of Ukraine]. IMFE, f. 29–3, no. 302 (unpublished).

SUMMARY

The article is dedicated to the consideration of the written collection of proverbs and sayings, composed by Mariya Hrinchenko, which has been handed over to the Ethnographic Commission of T. Shevchenko Scientific Society in 1913. The proverbs have been collected with a public costs in various localities of Ukraine – Kyiv, Chernihiv, Cherkasy, Poltava regions, Slobozhanshchyna, Podillia, Volyn, Halychyna. The instructions to the variants from the printed collections (more than 20 sources) are also presented. They include the works by P. Kulish, Matviy Nomys, M. Kostomarov, V. Myloradovych, O. Shyshatskyi-Illrich, Hanna Barvinok, etc. The fact that the researchers of M. Hrinchenko figure have left this collection without attention is also mentioned. Her activity has been studied in the works of I. Lypa, D. Pisochynets, M. Plevako, M. Cherniavskyi, S. Yefremov, O. Biletskyi, A. Pohribnyi,

V. Pohrebennyk, H. Samoilenko, M. Dumanska, L. Nezhyva, etc. The M. Hrinchenko collection of proverbs and sayings contains more than 12,000 samples (besides the number of variants), riddles and other numerous folk colloquial utterances are also presented (idioms, formulas of greetings, execrations, gratitude, swear words, various by-words, countings, calls, wishes, charms, folk beliefs, etc.). Such a broad interpretation of the paremiographic material has been peculiar for her precursors – Matviy Nomys and I. Franko. M. Hrinchenko has also combined their principles of material classification according to catch-rod words and themes, rejecting the alphabetical placement of paremias. Proverbs and sayings are systematized into specific and generic groups, corresponding to the centuries-old ways of the people family and social life. The first four sections (*World, Fire, Water, Forest*) are united around the *Nature* theme under one name *Big as the World*. The theme of the fifth part (*Lord, Share Your Time!*) of the collection is formed with the religious ideas, mythology, demonology, the folk calendar and family rituals of Ukrainians. The sixth section is devoted to the person and the physical condition. The seventh one is united with the paremias according to the *Kin* theme. The eighth part is *The Person as a Social Unit, the Work, Environment, Property and Alike*. People lives according to the profession and states are reflected in it. The ninth, tenth and eleventh sections are united around the theme *Objects and Products of Management, Leisure and like, Fate*. The fundamental collection of M. Hrinchenko paremias complements significantly the previous editions by O. Shyshatskyi-Illrich, M. Nomys, I. Franko. It is an inexhaustible treasury of the Ukrainian language and phraseology, covers various spheres of life, manners and customs of the people, moral, ethical and social experience. The paremias collection by M. Hrinchenko, like M. Nomys work, according to all indications, is designed to draw the Ukrainian people characteristic, their life, and create the nation image from the material.

Keywords: Mariya Hrinchenko, written collection of proverbs and sayings, Matviy Nomys, Ivan Franko, Oleksandr Shyshatskyi-Illrich.

УДК 82-6:[930.253:378.4(410)](092)ГРУ

Тетяна Шевчук

З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО СОННИКА:
ЛИСТ КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ
ДО ЧАРЛЬЗА ҐАБРІЕЛЯ СЕЛІГМАНА
(з архіву Королівського антропологічного інституту
Великої Британії та Ірландії)¹

Ця розвідка є результатом багаторічної дослідницької праці з виявлення й інтерпретації українських фольклорних снотлумачних матеріалів, враховуючи архівні джерела, що були надіслані до Королівського антропологічного інституту Великої Британії та Ірландії 1924 року Українською академією наук.

Ключові слова: снотлумачення, сни, народний сонник, К. Грушевська, Ч. Селігман.

The article is a result of many years research work connected with the detection of Ukrainian Folk Book of Dream Interpretations, taking into account the archival sources, sent to the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland by Ukrainian Academy of Sciences in 1924.

Keywords: dream interpretation, dreams, Folk Book of Dream Interpretations, K. Hrushevska, C. G. Seligman.

27 червня 2018 року, коли IX Міжнародний конгрес україністів саме завершував свою роботу в Києві, я отримала з Лондона копію листа Катерини Грушевської до англійського антрополога Чарльза Ґабріеля Селігмана (1873–1940). Про існування цього листа я довідалася в процесі роботи над книжкою «Українська усна снотлумачна традиція початку ХХ століття» (К., 2017), опрацьовуючи опис колекцій Ч. Селігмана (Collection MS 262) Королівського антропологічного інституту Великої Британії та Ірландії. Лист написаний на бланку Історичної секції Всеукраїнської академії наук (ВУАН) і датований 17 листопада 1924 року. Під-

пис зроблений чорнилом рукою Катерини Грушевської: *Katherine Hrusheusky*. На той час їй виповнилося 24 роки, вона саме повернулася в Україну з еміграції і жалкувала, що журнал *Folklore* (vol. 34, 1923), у якому Чарльз Габріель Селігман опублікував звернення до британських місіонерів з проханням записувати сни тубільців (*Type Dreams: A Request*, p. 376–378), потрапив до неї запізно. К. Грушевська опублікувала рецензію на статті згаданого журналу в часопису «Україна» в листопаді 1924 року, у якій назвала це видання (*Folklore*) «вільною трибуною», «що ніколи не творила “партії” в наукових спорах» [2, с. 177]. Звернення Ч. Селігмана, на яке звернула увагу К. Грушевська, стало знаковим для антропології сновидінь – на нього посилаються відомі дослідники, такі як Барбара Тедлок та ін. [див.: 1; 3; 4; 8]. Ч. Селігмана вважають одним з перших антропологів, які взялися за порівняльне вивчення сновидінь, спираючись на матеріали різних культур [7, р. 331]. Дослідник виокремив кілька типів універсальних сновидінь: сни про вогонь, літання, втрату зуба, лазіння по деревах. Саме на такі сни звернула увагу Катерина Грушевська в додатку до листа Чарльзу Селігману. Цей документ проливає світло на перші кроки дослідниці в осiąгненні нової для неї теми. Вона використала фольклорні записи, опубліковані 1912 року в XXXI–XXXII томах «Етнографічного збірника», виданого в Лемберзі (Львові), а також матеріали, зафіксовані її колегами-науковцями: це Дмитро Маломуж (Маламуж)², Василь Денисенко³, Катерина Кондратьєва⁴. У перекладі англійською мовою К. Грушевська майже дослівно передає зміст снотлумачень, зафіксованих В. Гнатюком та іншими збирачами, однак не вказує точного місця запису, обмежившись словом «Галичина».

Згодом Ч. Селігман використав українські снотлумачні матеріали в статті *The Psychology of the unconscious in relation to anthropology*, зазначивши у примітці: «Communicated by Madam Hrushewsky» [6, р. 6]. У 1928 році К. Грушевська опублікувала рецензію на це дослідження Ч. Селігмана в часо-

пису «Первісне громадянство та його пережитки на Україні» (вип. 2–3, с. 169–171). Про це детально написано в книжці Т. Шевчук і Я. Ставицької «Українська усна снотлумачна традиція початку ХХ століття (розвідки та тексти)».

[Лист Катерини Грушевської
до Чарльза Габріеля Селігмана]

November 17 1924

Mr. [Ch.] G. Seligman
Royal Anthropological
Institute
Russel St., London W. C. 1

Dear Sir.

The Folk Lore Journal for the year 1923 which contains your Request for folk lore material concerning the meaning of certain dreams reached the libraries of our town only a few weeks ago owing so the still very bad condition of transport in the Union. It is certainly quite possible that at the present moment your work is already finished and printed and the Ukrainian explanation of type dreams will be late, but I take the risk of sending you this few, which I and the other coadjutors of the chair of Ukrainian history of the Academy of Science hope hurriedly collected. I hope that will be of any use to your interesting work.

Your truly Kathrine Hrusheusky

Шановний добродію! ⁵

Журнал *Folklore* 1923 р., у якому вміщено Ваше прохання щодо фольклорного матеріалу, що в ньому збережено значен-

ня певних снів, надійшов до бібліотек нашого міста лише через кілька тижнів [від дня виходу] з причини дуже поганих умов транспортного сполучення в Союзі⁶. Цілком можливо, що в нинішній момент Ваша робота завершена й друкується, і українські пояснення типів снів можуть бути запізнілими, але я ризикну надіслати Вам дещо з того, що я та інші колеги⁷ з Історичної секції Української Академії Наук нашвидкуруч зібрали, я сподіваюся, що Ви це використаєте у Вашій цінній праці.

Щиро Ваша Катерина Грушевська.

[Записи снотумачень, що їх здійснила К. Грушевська від своїх колег – Д. Маломужа В. Денисенка і К. Кондратьєвої]

The dreams of loosing tooth are unanimously explain meaning: tooth loosing with blood means death of a close relation whom one will regret very much, this meaning is given all over Ukrain[ian].

In some places especially in eastern Galicia a tooth in the upper jaw means a male one in the lower jaw a family the nearer the tooth to the front the nearer relative will die righ ana left also taken into account /Етнографічний збірник[,] т. XXXI–XXXII – ethnogra[phical] collection of the Ukrainian Society of Science of T. Shevtshenko in Lemberg/ in the district of Zwenigorodka, government Kief, as by stated by Mr. Malomuz, a front tooth means the death a child.

The flying dream. Is considered less important; of children dream of flying it is generally explained that they are growing while asleep.

In the district of Zwenihorodka it means success in personal affair.

Fire in the same district means quarrel in the family. A burning house and strangers helping to extinguish the tree means quarrel with these persons.

Wood that will not burn means failure to the member of the household who is about to begin something important: going away, going to be married the like, as stated by Mr. Malomuz. In Galicia a fire-dream means a letter. A window curtain catching fire an old gentleman some 30 years ago, was seen to gaze fixedly at it in order to dream of fire and rec[ipience] a letter for which he was way[going]. In the gover.of Mogelev /White Russia/ dreaming of fire means simply frost /by Miss K. Kondratiew/. Dreams of climbing up mean difficulties. If one succeeds in attaining the summit of the hill, tree ect., this means that the person will overcome the difficulty, will live to see «the end the borrow» /Zwenigorodka as stated by Nr. Malomuz, grouv. of Kherso[n]es⁸ stated by Mr. Dinisenko/.

Dreams of being insufficiently clad means shame. The person who has such a dream will compromise oneself in society /Mr. Malomuz/.

Dream of seeing of fresh meat are not characteristic but generally are considered «bad». In Galicia they are considered as meaning sickness [5].

ПРИМІТКИ

¹ Висловлюю щиру вдячність працівникам архіву Королівського антропологічного інституту Великобританії та Ірландії, зокрема пані Сарі, за надіслані електронні копії документів, що стосуються співпраці Катерини Грушевської та Чарльза Селігмана.

² Дмитро Маломуж – дослідник поховальної обрядовості, родом із с. Кирилівка (нині – с. Шевченкове Звенигородського р-ну Черкаської обл.), автор праці «Магічні елементи в похоронному обряді на Звенигородщині» (1925), машинопис якої зберігається в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України (ф. 1–4, од. зб. 203, 66 арк.). Згідно з документами, що зберігаються в Національному архіві Інституту археології НАН України, у 1928 році Д. Маломуж був керівником справ Всеукраїнського археологічного комітету, що існував у складі історико-філологічного відділу ВУАН.

³ Василь Семенович Денисенко (1896–1964) – історик та етнограф, що належав до наукової школи М. Грушевського. У 1924 році викладав українську мову та літературу в навчальних закладах Києва, у 1927–1930 роках був аспірантом Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН.

⁴ Катерина Борисівна Кондратьєва – позаштатний співробітник Культурно-історичної комісії ВУАН, особиста друкарка М. Грушевського, котра передруковала й зберегла його «Спомини».

⁵ Пропонуємо переклад листа К. Грушевської.

⁶ Радянський Союз.

⁷ К. Грушевська написала «coadjutor», що буквально перекладається як «помічник єпископа». Ідеться про її помічників, тобто про колег.

⁸ Ідеться про Херсонську губернію.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Bulkley K. Big Dreams: The Science of Dreaming and the Origins of Religion. Oxford University Press. USA, 2016.
2. Грушевська К. [Рец.] Folk Lore, a quarterly of Myth, Tradition, Institution, Custom, vol. XXXIV, London, 1923, c. 426. Україна. 1924. Кн. 4. С. 177–179.
3. Hemingway B. The Dream in Classical Greece: Debates and Practices. Trimity, 2008.
4. Lohmann R. I. Dreams and Ethnography. *The New Science of Dreaming*. London, 2007. Vol. 3. P. 35–69.
5. The Royal Anthropological Institute (RAI). Archives. Manuscripts. MS 262/6/8/13.
6. Seligman C. G. The Psychology of the unconscious in relation to anthropology. *RAI. Archives. Manuscripts. MS 262/3/2/1*. P. 1–15.
7. Spaulding J. The dream in other cultures: Anthropological studies of dreams and dreaming. *Dreamwork*. Summer, 1981. Vol. 1 № 4. P. 330–342.
8. Tedlock B. Dreams. *Encyclopedia of Religion*. New York, 2005. Vol. 4. 2489 p.

REFERENCES

1. Bulkley K. (2016) *Big Dreams: The Science of Dreaming and the Origins of Religion*. USA: Oxford University Press.

2. Hrushevská K. (1924) [Review:] Folk Lore, a quarterly of Myth, Tradition, Institution, Custom (1923). London, vol. XXXIV. *Ukraina* [Ukraine], vol. 4, pp. 177–179.
3. Hemingway B. (2008) *The Dream in Classical Greece: Debates and Practices*. Trinuity.
4. Lohmann R. I. (2007) Dreams and Ethnography. *The New Science of Dreaming*. London, vol. 3, pp. 35–69.
5. The Royal Anthropological Institute (RAI). *Archives. Manuscripts*. MS 262/6/8/13.
6. Seligman C. G. The Psychology of the unconscious in relation to anthropology. *RAI. Archives. Manuscripts*. MS 262/3/2/1, pp. 1–15.
7. Spaulding J. (1981) The dream in other cultures: Anthropological studies of dreams and dreaming. *Dreamwork*. Summer, vol. 1, no 4, pp. 330–342.
8. Tedlock B. (2005) Dreams. *Encyclopedia of Religion*. New York, vol. 4.

IMFIE

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ СЛАВІСТИКИ

УДК 392.51(476.2)

*Валянціна Новак
(Рэспубліка Беларусь)*

ТРАДЫЦЫІ ВЯСЕЛЬНАЙ АБРАДНАСЦІ ЕЛЬСКАГА І КАРМЯНСКАГА РАЁНАЎ ГОМЕЛЬСКАЙ ВОБЛАСЦІ: РЭГІЯНАЛЬНА-ЛАКАЛЬНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ

У статті розкрито регіонально-локальні особливості весільної обрядності одного з районів Гомельської області – Єльського. Розглянуто семантику ритуалів окремих етапів весільного обрядового комплексу і пісні, що його супроводжують.

Ключові слова: весільна обрядність, традиція, ритуал, пісня, народні вірування.

Regional and local peculiarities of the wedding rite in Yelsk district of Gomel oblast are revealed in the article. Rituals semantics of separate stages in the local wedding complex and accompanying songs are considered.

Keywords: wedding ritualism, tradition, ceremony, song, national beliefs.

Вяселле – складаны абрадавы комплекс, які ў розных рэгіёнах Беларусі мае сваю адметную спецыфіку і ўлік якой надзвычай важны для разумення заканамернасцей бытавання агульнаэтнічнай вясельнай традыціі. Засяродзім увагу на вясельных абрадах, звычаях і песнях Кармянскага і Ельскага раёнаў Гомельской вобласці. Адзначым, што ў структуры вясельных абрадавых комплексаў як Кармянскага, так і Ельскага раёнаў можна вылучыць такія абрадавыя этапы, як сватанне,

запоіны, заручыны, зборная субота («завіванне ёлкі»), пасад, першы дзень вяселля, вянчанне ў царкве, дзяльба каравая, ад'езд нявесты ў дом жаніха, паслявясельная частка. Абавязковым першапачатковым абрадавым момантам у мясцовых апісаннях вяселля з'яўлялася сватанне, якое супраджалаася ў розных вёсках іншасказальнym дыялогамі і адпаведнымі песнямі, рознымі па тэматычнай скіраванасці, маральна-этнічнай праблематыцы, эмацыянальнай афарбоўцы.

Зыходзячы з палявых экспедыцыйных матэрыялаў, давясельны перыяд уключае такія абрадавыя этапы, як сватанне і запоіны. Заўважым, што мясцовыя жыхары Ельшчыны амаль не прыгадвалі падчас размовы тэрмін «заручыны». Пра гэты абрадавы этап пашчасціла запісаць звесткі ў в. Бякі. Адметным з'яўлецца той факт, што давясельная частка, напрыклад, у в. Валаўск была прадстаўлена сватаннем-запоінамі (запоіны адзначаюцца ўслед за сватаннем у гэтыя ж дзень, начынаецца добрая гулянка» (запісана ад Жураўлёвай М. М., 1932 г. н.). На пытанне, хто збіраўся ісці ў сваты, звычайна адказвалі, што прыходзіла 5–7 чалавек, сярод якіх былі «жаніх, бацька жаніха, дружка, дзядзька жаніха» (запісана ў в. Валаўская Рудня ад Бурмель Таццяны Паўлаўны, 1936 г. н.). Жыхары в. Скароднае пацвердзілі, што звычайна ў сваты хадзілі мужчыны, прычым «шло непарнэ колічество мужыкоў» (запісана ад Патапенка Праскоўі Савельеўны, 1927 г. н.). Сватанне супраджалаася жартоўным іншасказальным дыялогам паміж сватамі і бацькамі нявесты: «У вас ёсць цёлка? Ці прадаец? Прадаем, але дорага стоіць. Ці ёсць у вас шмат грошаў? У нас – купец, у вас – цёлка!» (запісана ў в. Кавалі ад Хамец Наталлі Сафронавны, 1918 г. н.).

Напрыклад, у в. Бераставец Кармянскага раёна «ў сваты хадзілі бацька, маці, хросныя бацькі і сам малады. Сваты прыходзілі звычайна ў суботу, можа, вечарам і гаварылі:

– Добры вечар! Мы чулі, што ў вас цёлачка ёсць. А са стараны маладой ужо гаварылі:

– Ага, прадаецца, вунь у мяне іх тры. Выбірайце!

Малады гаварыў:

– Вось ета мне (выбіраў маладую)» [1, с. 129].

У адным з варыянтаў вясельных песень, якія гучалі падчас сватання, адлюстраваліся такія рысы характару беларусаў, як працавітасць і дбайнасць. На просьбу дзяўчыны да маці падрыхтаваць ёй пасаг апошняя адказвае: «Едзь, мая дачушка, без кубла // Чаму кудзелькі не скубла?» (в. Акцяброва) [1, с. 126]. У в. Бярозаўка Кармянскага раёна аналагічную песню, асноўны матыў якой быў звязаны таксама з выбарам пасагу для маладой, выконвалі ў першы дзень вяселля:

Сядзем, мамка, павячэраем,
Павячэрашы, падзелімся.
Табе, мамка, ніты, бердзечка,
А мне, мамка палаценечка.
Табе, мамка, усе навойчыкі,
А мне, мамка, усе сувойчыкі.
Табе, мамка, волік і вяроўка.
А мне, мамка, кубел і кароўка
(запісана ад Рыжанковай Кацярыны Пятроўны,
1928 г. н.).

Падчас сватання ў в. Задуб'е выконвалі жартоўную песню, у якой пры абмалёўцы вобраза свата выкарыстоўваецца трапная іронія:

А чаго ж гэты сват
Ды па хаце ходзя?
Ці яго галаву
Вобмарак водзя?
Ці яго галаву
Вобмарак водзя?
А няхай гэты сват

Аб печ паб'еца.
 Аб печ паб'еца –
 Увесь дур мінецца.
 Аб печ паб'еца–
 Увесь дур мінецца [1, с. 143].

На Кармяншчыне ў в. Багданавічы ў сваты звычайна прыходзілі вечарам у суботу Гэта былі бацька маладога, хросны бацька, дзядзька, брат, якія прыносілі з сабой сала, хлеб, гарэлку. Калі бацькі дзяўчыны згодны былі аддаць яе замуж, то запрашалі сватоў за стол і «першую чарку налівалі з гарэлкі жаніха» [1, с. 134]. Калі маладая пагаджалася выйсці замуж, то ў в. Ліцвінавічы таксама запрашалі сватоў сесці за стол: «Калі бацькі давалі згоду на шлюб, то тады прасілі сватоў сесці. У гэты час бацька хросны ложыць на стол хлеб-соль, сала і ставіць гарэлку. Потым маці прыводзіць дзеёку да стала, выпіваюць усе па чарцы і адпраўляюць маладых, каб яны пазвалі радню і суседаў» (запісана ад Цімашэнка Святланы Уладзіміраўны, 1937 г. н.).

У давясельнай абрааднасці в. Лужок Кармянскага раёна, як і ў вясельнай абрааднасці в. Любавічы Жыткавіцкага раёна («меранне сарачок»), меў месца такі абраадавы момант, як «хаджэнне по сорочкі», сутнасць якога заключалася ў tym, што радня маладой пасля сватання павінна была абавязкова наведаць родзічаў маладога: «Беруць меркі з родні, екую трэба одарыць, размер окон, шоб повесіць гардзіны і шторы» (запісана ад Бобрык Таццяны Максімаўны, 1925 г. н.).

На заручынах у вёсках Кармянскага раёна бацькі маладых дамаўляліся аб вяселлі. Спачатку пілі гарэлку з боку жаніха, а потым гарэлку з боку маладой. «На заручынах збіраліся бацькі маладых і маладыя. У гэты час дзяўчына павінна была называць свякроўку мамай» (в. Акцяброва) [1, с. 126]. Заручыны ў в. Акцяброва суправаджаліся наступнай песняй-ілюстрацыяй:

Як прыйшлі мы на заручыны,
 Як прыйшлі мы на заручыны,
 А там дзверы закручаны.
 Пакуль дзверы адкруцілі,

Дык Ганначку заручылі (запісана ад Сітнікавай Таццяны Афанасьеўны, 1927 г. н.).

На гэтым вясельным этапе нявеста адорвала сватоў і бацькоў жаніха падарункамі. Заручыны ў в. Ворнаўка называлі «суглядамі»: «Пасля таго, як сасватаюць, адразу рабілі заручыны ці «сугляды». Малады і маладая ішлі па вёсцы і звалі гасцей. За стол іх не садзілі. Пасля «сугляда» дзяўчына аддае падарункі бацькам хлопца і сватам» [1, с. 136].

Варты адзначыць, што існуе тэрміналагічная блытаніна ў назвах абрадавых этапаў «запойны» і «заручыны». У в. Ліцвінавічы рытуалы, характэрныя для заручын, выконваліся на запойнах. Паводле сведчання ў жыхаркі гэтай вёскі Ксениі Свірыдаўны Ігнаценка, 1919 г. н., «пасля запойн (маюцца на ўвазе заручыны) нельга было адмовіцца ад свадзьбы» [1, с. 146].

У сістэме вясельнай абраданасці Ельскага раёна важнае месца адводзілася і этапу «эборная субота», які называлі па-рознаму: «вянкі» (в. Зашыр'е), «ёлка» (в. Казлы, Засінцы), «дзявішнік» (вв. Роза-Люксембург, Санюкі). Упрыгожванне ёлкі, суканне свечак («свечкі сукалі і з боку жаніха, і з боку нявесты» – запісана ў в. Казлы ад Пархоменка Надзеі Ляўонаўны, 1930 г. н.), падрыхтоўка кветак для каравая, дружыны маладога і вясельнага ўбору для маладой («Адзенне маладой рыхтуюць сяброўкі, робяць кветкі для каравая, жаніха і дружкоў. Яны спявалі пры гэтым песню» – запісана ў в. Роза-Люксембург ад Вярбіцкай Евы Васільеўны, 1927 г. н.) – асноўныя рытуалы гэтага абрадавага моманту, семантыка якога была звязана з развітаннем маладой з сяброўкамі, бацькоўскім домам. Паводле ўспамінаў Шацілы Сцяпаніды Гаўрылаўны, 1918 г. н., з

в. Сугакі, «у лесе зрубалі верх ёлкі, дома ету ёлку ўпрыгожвалі бумагай, вянкі з каласнікамі надзявалі, сукалі свечкі». Як адзначыла жыхарка в. Дубраўка Ляўкоўская Зінаіда Міхайлаўна, 1940 г. н., дзяўчата плялі тры вяночкі, адзін з якіх надзявалі на галаву, а «два маленькія вяночкі – на руکі, на запясця». З мясцовых прыкмет, звязаных з гэтым абрадавым этапам, інфарматар прыгадала наступную: «Дружок браў дружку і танцуе з ёю, ды стараецца пасадзіць яе, а яна не даецца. Калі ж пасадзіць, то дзеўка замуж не выйдзе». У зборную суботу ў вёсцы Казлы дзяўчата ішлі ў лес, «зрубалі верхавіну сасны», прыносілі дадому, пры гэтым спявалі:

Ой, хвоя, хвоя борова,
Ты ў боры росла, шумела,
Дорогою ішла, звінела,
А ў сені ўвайшла – зов'яла,
А ў хату ўвайшла –
На столе стала, зозяла,
Дзе сабе кветачак набрала
(запісана ад Пархоменка Надзеі Ляўонаўны,
1930 г. н.).

На Кармяншчыне вечар, калі збіраліся сяброўкі ў маладой, называлі так сама па-рознаму: «зборная субота», «ёлка», «дзяўчінік», «завіванне ёлачкі». Асноўныя рытуалы гэтага абрадавага этапу былі звязаны з «абрадавым дрэвам» («ёлкай»), яго ўпрыгожваннем, выкупам «ёлкі», выкананнем адпаведных песень-ілюстрацый. Паводле ўспамінаў Сцепаніды Мацвеевоны Караедавай, 1925 г. н., з в. Ліцвінавічы, «вечарам перад самай свадзьбай прыходзілі дружкі жаніха і няўесты, ёлку маленькую прыносілі з лесу, ставілі ў булку хлеба, упрыгожвалі цвятамі. Потым падружкі сядзяць вакол ёлкі, песні пяюць» [1, с. 148]. Устойліва захоўваецца ў памяці жыхароў в. Акцябрэвіца вясельная песня, якой суправаджаецца абрац «завівання ёлачкі»:

Зборніца-субота, зборніца,
 Зборніца-субота, зборніца.
 Збарней усяго Ганначка,
 Сабрала сабор у таткаў двор,
 Сабрала сабор у таткаў двор.
 Пасадзіла дружачак усіх за стол,
 Пасадзіла дружачак усіх за стол.
 А сама села вышэ ўсех,
 А сама села вышэ ўсех [1, с. 127].

Цікавым з'яўляецца ў мясцовай вясельнай традыцыі Ельшчыны рытуал «сукання свечак», які, адбываючыся як у хаце маладога, так і ў хаце маладой, суправаджаўся адпаведнай песнай:

Як мы свечачкі сукалі,
 То ўсе садочки стопталі,
 Усе кветачкі сарвалі,
 Усе кветачкі сарвалі,
 Ганне свечачку сукалі.

Падчас прыезду дружыны жаніха па маладую адбываўся рытуал «выкупу ёлкі», што таксама знайшло адлюстраванне ў адпаведных песнях-ілюстрацыях. Пасля таго, як «забралі ёлку», свахі «на парозе злучалі свечкі»:

Mip з мірам міруеца,
 Сваха з свахай цалуеца.
 На снежном порозе,
 Да на лютом морозе.
 (запісана ў в. Мядзведнае ад Бурмель Надзеі Аляксееўны, 1938 г. н.).

У в. Дабрынь Ельскага раёна таксама мелі месца рытуалы выкупу «ёлкі» і «злучэння» свечак маладых. Паводле сведчан-

няў інфармантаў, «сходзяцца баяра з прыданымі, зносяць сва-
хі свечкі і пяюць:

У цябе свяча і ў мяне,
У цябе дзіця і ў мяне.
Ой, звядзем свечкі да купкі,
Звядзем дзяцей да хаткі.
Ой, зацвіла каліначка
Да на лютым марозе.
Пацалуймося, мая свахначко,
На сянецнам парозе»
(запісана ад Антоненка Соф'і Карненеўны,
1928 г. н.).

Адзначым, што рытуал выкупу «ёлкі» ў в. Бякі адбываўся напрыканцы заручын, калі малады забіраў гэты абрадавы ат-
рыбут і нёс да сябе.

Як правіла, у рытуале «злучэння свечак маладых» удзельні-
чалі «неразведзеныя, не ўдывы, каб маладыя шчасліва жылі.
Свечкі злучаюць на парозе. Адна сваха стаіць на адным баку,
а другая – на другім. Парог застаецца пасярэдзіне. Калі свахі
злучылі свечкі, яны павінны пацалавацца тро разы. І сваха са
стараны нявесты бярэ абедзьве свечкі і вешае каля абразу, дзе
будуць сядзець маладыя» (запісана ў в. Падгалле ад Каваленка
Ганны Сафранаўны, 1921 г. н.).

Пасад – важны абрадавы этап у вясельнай абрадинасці
Кармяншчыны – з'яўляўся своеасаблівай формай благасла-
вення шлюбу маладых, якіх звычайна садзілі на дзяжу, па-
крытую кажухом, што сімвалізавала будучы дастатаク у ся-
мейным жыцці маладых: «Дзяўчыну саджалі на пасад. На
кажух саджалі, на падушку, як хто прыдумае, зярном абсы-
паюць, капейкамі» (в. Задуб'е) [1, с. 144]. Паводле прадпі-
санняў народнай мудрасці, «сесці» на пасад мела права тая
нявеста, якая захавала высокую маральную чысціню. У асоб-

ных апісаннях вясельнай абрааднасці знайшлі адлюстраванне народныя вераванні, звязаныя менавіта з цнатлівасцю маладой. Паводле сведчання ў Святланы Уладзіміраўны Цімашэнка, 1937 г. н., з в. Ліцвінавічы, «калі пасля ночы нявеста аказваеца цнатлівай, дык на дварэ вывешваюць чырвоны сцяг. Маладзіцы б'юць посуд, і гаспадар за гэта не гневаеца. Калі ж выявіцца, што нявеста не цнатлівая, тады яе родным надзяваюць хамут». Прыведзеныя звесткі сведчаць аб tym, што незахаванне маладой дзявоцкасці прыводзіла нават да пакарання бацькоў, якія неслі адказнасць за яе маральна-этычнае выхаванне.

Важным абраадавым этапам у вясельнай абрааднасці Ельшчыны таксама з'яўляўся пасад, «адзін з самых старадаўніх вясельных абраадаў, саджэнне жаніха і нявесты на дзяжу, пакрытую вывернутым кажухом (пазней падушкай або ручніком). Абраад захаваў рэшткі язычніцкай рэлігіі старожытных славян: пакланенне культу хатняга ачага, духам продкаў, богу пладавітасці і земляробства» [1, с. 390]. Менавіта на пасадзе выконваліся абраадавыя дзеянні, звязаныя з пераводам маладой у жаноцкі стан («завіванне маладой»). Заслугоўваюць увагі звесткі пра пасад як асобны абраадавы момант, запісаныя ад жыхароў в. Рамязы Бычкоўскай Таццяны Антонаўны, 1929 г. н., Ткачук Марыі Васільеўны, 1926 г. н.: «З дзеўкі вянка знімалі, падкручваюць косы, свякруха дае хустку і падсмальвае косы нявесце, бо цяпер яны збліжаліся, становіліся раднёй». Калі садзілі маладую на пасад, то спявалі песню:

Станавіся, радзіна, уся ў рад,
Ідзе дзевачка на пасад,
Коскамі плечыкі ўсцілае,
Слёзкамі вочыкі ўмывае.

Калі ж адбываўся абраад пераводу маладой у жаноцкі стан, то гучалі наступныя песенныя радкі:

Ой, дай, маці, масла,
 Я ж твою коровочку пасла
 Ад росы до росы,
 Помазаць косы.
 Што хоцелі, то зрабілі,
 З цеста пеляніцу,
 З дзеўкі молодзіцу.
 (в. Рамязы).

Вялікае значэнне надавалі мясцовыя жыхары падрыхтоўцы каравая, які прынята было рыхтаваць і ў хаце жаніха, і ў хаце нявесты. З гэтай мэтай запрашалі каравайніц, ролю якіх, напрыклад, у в. Казлы Ельскага раёна выконвалі хросная маці, сястра, цётка, якія павінны быць абвязковая замужнімі, шчаслівымі ў сямейным жыцці. Кожны этап падрыхтоўкі каравая суправаджаўся асобнымі песнямі-ілюстрацыямі пэўных абрадавых дзеянняў. З высокай адказнасцю адносіліся абранныя на гэту ролю жанчыны-каравайніцы да выканання ўсіх рытуалаў, звязаных з падрыхтоўкай абрадавага хлеба, ад якасці выпякання якога, лічылася, залежаць шчасце, дабрабыт, лёс маладых. Заслугоўваюць увагі мясцовыя песні, у змесце якіх знайшлі адлюстраванне ўсе падрабязныя моманты каравайнай абраданасці. Напрыклад, замешванне цеста для каравая суправаджалася песнямі, асноўнымі матывамі якіх было чаканне каравайніцай запрашэння прыняць удзел у падрыхтоўцы каравая:

Я сяду на ганачку,
 Сядзела, у акенца глядзела,
 Ці прыйдуць прасіці
 Мяне каравай мясіці.

Або:

Коровай, раю,
 Я ж каля цябе граю,

Ручкамі бяленькімі,
Персценъкамі срэбранькімі.
(запісана ў в. Кавалі ад Хамец Ніны
Аляксееўны, 1929 г. н., Хамец Наталлі
Сафронайны, 1918 г. н.).

Магічнае значэнне надавалі вадзе, у якой жанчыны-каравайніцы пасля прыгатавання каравая мылі руکі. У сувязі з гэтым невыпадковым з'яўлецца ў адным з песенных варыянтаў матыў вылівання вады калі пладовых дрэў:

Коравайнікі, ручкі мыйце
Да на вішанькі ліце,
Каб вішанькі радзіліся,
Каб дзеткі любіліся.
(запісана ў в. Новая Рудня ад Зайферт В. А.,
1923 г. н.).

Калі неслі каравай да печы, то важнасць гэтага ўрачыстага моманту пацвярджалася наступнымі песеннымі радкамі:

Наша печ рагоча,
Короваю хоча.
Прыпячок заліваецца,
Короваю дожыдаецца.

Каравай як сімвал шчасця і заможнасці маладых нельга было пашкодзіць, калі яго даставалі з печы, таму і меў месца ў асобных каравайных песнях матыў разбурэння вусця печы:

Ой, дзе ж тыя кавалі,
Што стальныя тапары?
Трэба печ рубаці,
Каравай выймаці (запісана ў в. Новая Рудня
ад Зайферт В. А., 1923 г. н.).

У адрозненне ад вясельнай абрааднасці іншых раёнаў Гомельскай вобласці, у тым ліку і Ельскага раёна, вясельная традыцыя Кармянскага раёна не вылучалася асаблівым ба-гаццем і разгорнутасцю каравайнага абраду. Як і на Ельшчыне, жыхары Кармяншчыны адносіліся надзвычай адказна і сур'ёзна да выканання рытуалаў, звязаных з падрыхтоўкай каравая. Як правіла, забаранялася ўдзельнічаць у гэтай цырымоніі жанчынам-удовам: «Пекла каравай маці хросна, но трэба, шоб она була не ўдова» (запісана ў в. Лужок ад Бобрык Таццяны Максімаўны, 1925 г. н.). Паводле народных вераванняў, ад колькасці мукі, якую бралі для замесу каравая, таксама залежаў лёс маладых: «Штоб спекці каравай, трэба было обязацельно ўзяць столькі мукі, шоб хватало для замесу, і больш мукі не добаўляць. Бо говорылі, што сколько раз будзе добаўляць муку, столько раз будзе замуж іці або жэніцца» (запісана ў в. Лужок ад Бобрык Таццяны Максімаўны, 1925 г. н.). Прадуцывалі магічнай сілай уплыву надзялялася, зыходзячы з міфалагічных уяўленняў жыхароў, тая вада, у якой мылі посуд, дзе «замешвалі цеста на каравай»: «Калі ўжэ поставяць пекці каравай, а міску помылі і эту воду вылівалі на вішню, спываюць песню:

Ой, вісу, мой вісу,
Да наліце воду ў місу,
Да ручанькі помоймо,
Да на вішэньку злеймо,
Шоб вішэнька развіваласа,
Молодые красоваліса»
(запісана ў в. Лужок ад Бобрык Таццяны
Максімаўны, 1925 г. н.).

Дзяльба каравая – кульмінацыйны момант вяселля на Ельшчыне, прычым па-мясцовыму адметным з'яўляецца

рытуал «апявання каравая», адлюстраваны ў адпаведных песенных варыянтах «Рано да рано штось у лесе звінело». Падзел каравая суправаджаўся разнастайнымі пажаданнямі, у якіх адлюстраваўся народны светапогляд, знайшлі месца пэўныя маральна-этычныя ацэнкі і ўстаноўкі, эстэтычныя погляды, філасофскае асэнсаванне з'яў навакольнага свету. Чаго толькі не жадалася маладым: багацця, грошай, шчасція, кахання, працалюбства, пашаны ва ўзаемадносінах, цярплівасці да жыццёвых нягод, умення ладзіць са свёкрамі: «Дарую малодым грошы, шоб былі хорошы»; «Дарую рубля, шоб купілі корабля, шоб удзень каталіся, а ўночы қахаліся»; «Дарую ступу з таўкачэм, шоб не прыходзіла дочка до маткі з плачэм»; «Жадаю молодой, шоб у свякрухі ўмела жыць, ткаць, прасць, шыць і ў свякрухі ўкрасць, бо ў свякрухі така ўласць: як не возьмеш, так не дасць» (запісаны ў в. Мядзведнае ад Бурмель Надзеі Аляксееўны, 1938 г. н.).

Лакальны адметнасцю ельскага вяселля з'яўляўся звычай «абменьвання вельцамі». Як паведаміла Клабук Ганна Трафімаўна, 1938 г. н., з в. Асавы, пасля вяселля маладыя абменьваліся вельцамі, якія рабілі перад вяселлем: «Высякуць з груши трайчатку, кветкамі пакрасуюць і ў канцы вяселля абмяняюцца маладыя, на канец страхі вельцо прыб'юць, дык і відна, колькі свадзьбаў у вёсцы было».

Цікавасць уяўляе абрадавы момант дзяльбы каравая ў вясленай абраданасці Кармянскага раёна. Гэта, напрыклад, так званая «сярэбшчына» ў мясцовай традыцыі в. Акцыброва, калі «жаніх ехаў па нявесту з гасцямі, выкуплівалі нявесту, і садзяцца за стол дзяліць каравай. Пры гэтым даранць падаркі і выказваюць пажаданні» [1, с. 128]. Заўважым, што каравайныя пажаданні – сведчанне філасофскага харектару іх этнапедагагічнай скіраванасці, адлюстраванне глыбокай народнай мудрасці нашых продкаў. У лаканічных, іншы раз рыфмаваных радках гучаць спаконвечныя народ-

ныя «ўстаноўкі», якія датычаць забеспячэння шчаслівага сямейнага жыцця. Невыпадкова ў пажаданнях заклікалі шанаўца бацькоў, паважаць адзін аднаго, клапаціцца аб працягу роду: «Жалаю маладому бочку проса, каб на чужых жонак глядзеў коса», «Дарую маладым па дубу, каб маладая пацалавала свякруху», «Дарую паласу грэчкі, каб касілі – не перакасілі, а на хрэсьбіны прыгласілі» (в. Ворнаўка) [1, с. 137]; «Дарую пучок цыбулі, каб не давала свякрусі дулю», «Дарую венік бярозы, каб дадому хадзіў цвярозы», «Дарую міску капусты, каб у хаце не было пуста, каб у кождым куточку сідзела па сыночку, а пасярод хаткі бегалі дзяўчаткі» (в. Лебядзёўка) [1, с. 139].

Адметныя этапы паслявясельнага перыяду Кармяншчыны – гэта «пярэзвы» – першы тыдзень вяселля, калі родныя і блізкія маладых хадзілі адзін да аднаго ў госці, «банкет», «разгуліны». На другі дзень вяселле «спраўлялі ў хаце хроснай маткі нявесты і хроснага бацькі жаніха. Гэта называлася «браць банкеты», на якіх гучалі песні, напрыклад:

Да й кацілася ды зорачка з неба,
Да й упала за дол.
Журылася красная дзяўчонка,
Хто й завядзе дамоў.
– Ой, не журыся, красная дзяўчына,
Я завяду дадому (в. Багданавічы) [1, с. 135].

Трэці дзень вяселля ў в. Багданавічы меў назуву «разгуліны» і вызначаўся тым, што «госці маладой прыходзілі да яе дому, а госці маладога да яго» [1, с. 135].

Паслявясельная частка ў вёсках Ельскага раёна, якая была непаўторнай і багатай на народныя выдумкі, вядома пад такімі назвамі, як «хвост», «гуляць хваста» (вв. Валаўск, Валаўская Рудня, Зашыр'е, Старое Высокое, Скароднае, Кочышчы);

«хвост» або «прасті вучыць» (в. Засінцы); «пярэзва» (вв. Роза-Люксембург, Сугакі, Казлы; «петухі» (в. Бякі), «цыганы» (в. Асавы). Паводле сведчання ў Лобан Вольгі Максімаўны, 1940 г. н., з в. Кочышчы, гэты паслявясельны абрадавы момант «лучшэй гуляюць, чым свадзьбу, прыбіраюць старых людзей як маладых, старую жанчыну нараджаюць за хлопца, а мужчыну – у дзяўчыну, вянка надзяюць, вянчаюць, завіваюць, варожаюць, хто будзе галава сям’і. Пасля завівання глядзяць, хто ўперад скочыць з-за стала: «Як ад боку дзеёўкі ўперад скочыць жанчына, што завівае, то жанчына будзе галоўнай у сям’і, калі ж з боку мужчыны хутчэй скочыць завіальніца, значыць, мужчына будзе галава сям’і».

Рыхтуюць імправізаваны каравай («ложаць у чугун картошку сырую»), выклікаюць гасцей з пажаданнямі на каравай, жартуюць, спываюць, «калі маладую вядуть да маладога, то імкнуцца што-небудзь украсі з дзяячага двара: дзяжу, ступу, курэй, кароў» (запісана ў в. Кочышчы ад Лобан Вольгі Максімаўны, 1940 г. н.). У вёсках Казлы і Сугакі на трэці дзень вяселля «хадзілі па пярэзвах», пачынаўся сапраўдны маскарад, пераапраналіся цыганамі, «лавілі пеўня, пайлі гарэлкай, танцавалі, рыхтавалі для маладых кашу з пеўнем».

Вясельныя абрады і звычаі цесна звязаны з прыкметамі і павер'ямі, у якіх знайшлі яскравае адлюстраванне асаблівасці творчага мыслення нашых продкаў. Дзяякуючы гэтым фальклорным жанрам, імкнуліся прадбачыць часце і заможнасць сямейнага жыцця маладых, прадказаць іх лёс, прадухіліць няшчасці, засцерагчы маладых ад уздзейння розных шкодных сіл. Звычайна маладых хвалявала пытанне, хто будзе верхаводзіць у сям’і: муж ці жонка. У сувязі з гэтым у народнай фантазіі нарадзілася павер’е, згодна з якім трэба было маладой, калі маці жаніха ўпершыню заводзіць яе ў хату, зірнуць у гэты час на 4 куты і сказаць: «Цішы, мышы, я ваш кот». Гэта

абазначала, што маладая ў такім выпадку будзе гаспадыняй у доме (в. Акцяброва Кармянскага р-на) [1, с. 128]. Падчас сустрэчы маладых свякруха павінна абавязкова «быць у пары з кім-небудзь: ці з мужам, а калі ўдава, з хросным бацькам. Гэта значыць, што і маладыя пражывуць у пары шмат гадоў» (в. Ворнаўка) [1, с. 137]. Каб шлюб маладых быў мочны, каб яны жылі дружна, не дазвалялася «станавіцца на той палавік, па якому павінны іціць маладыя» (в. Задуб'е) [1, с. 142]. У час вясельных гульняў «садзілі маладых на лаўку, і калі жаніх спіхне нявесту, то ён будзе галоўны ў доме» (в. Ліцвінавічы) [1, с. 147]. Жыхары в. Сямёнаўка верылі, што купаць маленъкіх дзяцей надзвычай карысна, калі ў ваду пакласці тыя кветкі, якімі ўпрыгожвалі «дугу, перад тым, як ехаць за маладой»: «І з етай дугі жэнщыны, у каторых маленъкія дзецы, рвалі цвяточкі і купалі дзяцей маленъкіх. Гэта палезна было. Стараліся, штоб абязацельна сарваць еты цвяточак» [1, с. 151].

Асэнсаванне фактычных матэрыялаў па вясельнай абрараднасці, запісаных у палявых экспедыцыях на тэрыторыі Кармянскага і Ельскага раёнаў Гомельскай вобласці, дазволіла правесці рэканструкцыю мясцовых вясельных абрарадавых комплексаў і зрабіць высновы адносна адметных мясцовых асаблівасцей рытуалаў і звязаных з імі прыкмет і павер'яў.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Крыніц кармянскіх перазвоны (абрады і песні ў сучасных запісах) / укладанне, сістэматызацыя, тэксталагічная праца, уступны артыкул В. С. Новак ; пад рэд. І. Ф. Штэйнера. Гомель : Гомельскі цэнтр навукова-тэхнічнай і дзелавой інфармацыі, 2000. 210 с.

REFERENCES

1. Novak V. S. (compiler), Shtejner I. F. (ed.) (2000) *Krynic karmjanskikh perazvony (abrady i pesni v suchasnyh zapisah)* [Korma chimes sources (rituals and songs in modern recordings)]. Gomel: Gomelski centr navukova-technich-naj i dzelavoj infarmacui.

SUMMARY

The local features of Belarusian wedding rituals are revealed in the article *Traditions of Wedding Rituals in Yelsk and Karma Districts of Gomel Oblast: Regional and Local Peculiarities*. The theoretical understanding of its existence particularities is based on the authentic material recorded in various field expeditions on the territory of two districts of Gomel region. Wedding traditions and songs are preserved persistently in people's mind and memory.

The purpose of this article is to show the richness and originality of the local peculiarities of wedding ritual complex on the basis of the actual material, recorded in Yelsk and Karma districts of Gomel region.

The main ceremonies, connected with pre-wedding stages, such as match-making, drinking (zapoiny) and betrothal are worthy of much attention. Great importance is given to the actions, symbolizing the bride consent or disagreement to get married. If the girl is accordant to do this, her parents will invite matchmakers to take seats at the table. A custom called *walking on shirts* is known in pre-wedding ritual complex of Luzhok village in Karma district. It means that the bride's relatives have necessarily to visit the groom after the suit in order to make sure what gifts they should give the groom's relatives.

The wedding ritual stage, connected with the bride's parting with the paternal house is called in the villages of Yelsk and Karma districts in different ways. The names *hen-party*, *fir-tree*, *wreaths*, etc. are the most widespread. Such rituals as candles preparation and the newly-weds *candles joining* on the doorstep are peculiar for wedding tradition of Yelsk region. They are reflected in the corresponding wedding songs.

Posad as an important ceremonial moment in the structure of wedding ritual complexes of Yelsk and Karma districts has kept the

features of pagan religion of the ancient Slavs. It has functioned as the marriage blessings of a young couple.

The karavai (loaf) rites have similar traits. Although in Karma district it is not rich in ceremonies, omens and beliefs. The *karavai division* ritual has its local peculiarities in Yelsk district. It is represented widely in the song variants and is accompanied by different wishes, revealing the philosophy of Belarusian folk wisdom.

Post-wedding ceremonies are rich in local features and variety of rituals. It is revealed in the names, connected with local traditions.

The omens and beliefs have an important place in the wedding ceremony of the above-named districts. Separate ritual stages are closely connected with them. These folklore genres in the system of wedding ceremonies are aimed to foresee the young couple happiness in their family life, to protect from misery, to predict the fate. They have reflected the peculiarities of the ancestors creative thinking and their wisdom.

Keywords: wedding ritualism, tradition, ceremony, song, national beliefs.

УДК 398.86(=161.3=161.2)

*Алена Алфёрова
(Рэспубліка Беларусь)*

СЕМАНТЫКА ЖЫЛОЙ ПРАСТОРЫ Ў БЕЛАРУСКІХ І ЎКРАІНСКІХ ЖАРТОЎНЫХ ПЕСНЯХ

У статті здійснено порівняльний аналіз українських і білоруських жартівливих пісень, основну увагу зосереджено на виявленні загальних і відмінних рис у семантиці образів, що характеризують традиційне середовище проживання (церква, поселення, вулиця, житлові та господарські будівлі і т. д.). Міфопоетику названих образів розглянуто не лише в межах одного фольклорного жанру, але й при зіставленні обрядового і необрядового фольклору.

Ключові слова: білоруський фольклор, український фольклор, жартівливі пісні, традиційне житло, семантика, поетика.

A comparative analysis of Ukrainian and Byelorussian playful songs is proposed in the article. Attention is paid to the detection of common and distinctive features in the semantics of images, which characterize the traditional habitat (church, settlement, street, housing and economical premises, etc.). Mythopoetics of the listed images is considered not only within a single folklore genre, but also comparing ritual and non-ceremonial folklore.

Keywords: Byelorussian folklore, Ukrainian folklore, playful songs, traditional habitat, semantics, poetics.

Народны гумар мае адметную спецыфіку і функцыянальнасць, што яскрава адлюстравалася ў беларускіх і ўкраінскіх жартоўных песнях. Так, асноўнай мэтай пераважнай большасці дадзеных песен было паказаць (у тым ліку і пры дапамозе прыёму гратэску) недахопы харектару або няўменне весці гаспадарку. На думку А. І. Дэя, «узгальнюючи такі далеко не поодинокі в житті риси чи явища, пісні свідомо перебільшують пх, щоб підкресліти і відтініти сутністъ» [1, с. 24].

Асноўная накіраванасць такіх твораў заключалася не ў тым, каб праста пасмияцца з чалавечых заганаў, пакіць з іх. Смех выконваў у першую чаргу дыдактычную функцыю, прымушаючы задумацца над правільнасцю паводзін, змяніць іх да лепшых. Як адзначыў І. К. Цішчанка, «гумар з'яўляўся сродкам маральнага выхавання чалавека, асабліва моладзі» [4, с. 12]. Згаданыя акалічнасці паўплывалі на вобразнасць жартоўных песен. У тым ліку адметныя харктыстыкі ў іх маюць і аб'екты, што адносяцца да жылой прасторы (горад, паселішча, вуліца, хата і яе інтэр'ер і г. д.). Мэта дадзенага артыкула – правесці супастаўляльны аналіз украінскіх і беларускіх жартоўных песен, засяродзіўшы асноўную ўвагу на агульным і адметным у семантыцы вобразаў, што пазначаюць традыцыйнае асяроддзе бытавання.

Звяртае на сябе ўвагу, што ў параўнанні з каляндарна-абрадавымі (у прыватнасці, каляднымі і валачобнымі) і сямейна-абрадавымі (у першую чаргу, вясельнымі) песнямі ў жартоўных значна радзей сустракаецца вобраз царквы (касцёла). Пры гэтым, зыходзячы з жанравай функцыянальнасці, легкадумнасць або нядбайнасць персанажа падкрэсліваецца яго нежаданнем хадзіць у царкву ці выконваць у ёй неабходныя рытуальныя дзеянні: «*Піду я до церкви, / Стану на коліна, / Поникаю раз на попа, / Сім раз на фраіра*» [2, с. 266], «*В церкву мене не бери – молітись не вмію*» [2, с. 422], «*Чужы жонкі ды да цэрквы ідуць, / Мая шэльма ўсё збіраеца*» [3, № 6], «*Во якую мяне мамка радзіла – / Шчаслівую, таланлівую, / Смяшлівую, выгадлівую, / Што не смею я да цэрквы хадзіць*» [3, № 9].

Такім ж рэдкім выступаюць вобразы горада і сяла. У канцэпце жартоўных песен горад асацыяруеца пераважна з пакупкамі і кірмашом: «*Поідь, мені, мій миленъкій, на новее місто, / Купи мені, мій миленъкій, міла-білила*» [2, с. 368], «*Ідзі, кумка, у горад, / Нарві травы муткі*» [3, № 317 к]. У адным з украінскіх варыянтаў горад пазначаецца ў якасці локусу карчмы:

«Ой, піду я до міста... / Там з родом зійдуся, горілки нап'юся» [2, с. 578]. Як і ў каляндарна-абрадавай паэзіі, а таксама ў прыказках і прымаўках, у жартоўных песнях супрацьпастаўляюцца працавітая вясковая дзяўчына (з сялянскай мясцовасці) і гультаяватая мяшчанка (з горада або мястэчка): «Ой ти знав, нащо брав міщеночку з міста, / Я не іла і не буду гречаного кіста!» [2, с. 417–418], «Захацеў мешчанін / Мяшчаначку ўзяці, / А яна яму сказала, / Што не ўмее жаці» [3, № 187 а]. У сваю чаргу, прастора сяла ў жартоўных песнях звязваецца з хуткім распаўсюджваннем чутак аб падзеях, што адбыліся ў ім, таму калі герой жадае выказаць сваю скаргу, то асноўнай метафарай тут будзе «гукнуць на ўсё сяло»: «Шо у нашему селі / Проявилася новина» [2, с. 474], «На все село кричатиму: / – Верни сало і пшеницыю» [2, с. 696], «Ой, ды ў нашым сяле / Свадзьба будзе» [3, № 313 л]. У гумарыстычным ключы (аббяжаць усё сяло у пошуках ежы або прадуктаў) паказваецца безгаспадарлівая жонка: «Як пайду я па сялу / Даставаці кісялю» [3, № 251; 2, с. 377].

Адмоўную канатацыю ў жартоўных песнях мае карчма, паколькі прасочваеца відавочная сувязь гэтага будынка з беднасцю ў гаспадарцы, непаразуменнем паміж мужам і жонкай: «А гультяй в корчмі усе п’е... / Прийде додому – мене б’е» [2, с. 530], «І магерка трасеца, / Проста ў карчму нясеца» [3, 228], «У карчме не быў, а каня пратіў» [3, № 234]. Надзвычай негатыўна народная мараль адносілася да жанчыны, якая часта наведвала карчму, паколькі менавіта гаспадыні належала выконваць шырокое кола абавязкаў: збор ураджаю, догляд за свойскай жывёлай, гатаванне ежы, выхаванне дзяцей, стварэнне хатняй утульнасці. Дадзеная тэндэнцыя прасочваеца як у беларускіх, так і ва ўкраінскіх песнях: «Як паехаў мужычок / У поле араці. / Яго жонка мяшчаначка / Ў карчомку гуляці» [3, № 187 б; 2, с. 417–418], «З паўзагона не ўзарала, / Да карчомкі дала драла» [3, № 198], «Жена у карчмошки, / Ты,

мужу, плач!» [2, с. 352]. Першы з прыведзеных прыкладаў пацвярджае выказаную вышэй думку пра тое, што безгаспадарлівая, нядбайная жонка ў народнай свядомасці асацыіравалася з жыхаркай мястэчка (горада), якая аддавала перавагу гультайскаму ладу жыцця.

Падобную да карчмы семантыку ў беларускіх і ўкраінскіх жартоўных песнях мае такі локус, як кірмаш (рынак, базар). Калі ў каляндарна-абрадавых песнях гаспадар ехаў на кірмаш, каб прадаць ураджай або жывёлу, атрымаць прыбытак або набыць для сваёй жонкі падарунак (прыгожае адзенне, абытак), то ў жартоўных песнях гэтае месца асацыіравалася пераважна з забавамі, гуляннямі: «*Па вяселлях, па кірмашах / Толькі раз'язджае*» [3, № 169], «*У нядзелю на таржочку, / Ой, гуляла*» [3, № 196]. Яшчэ адным штрыхом у паказе гультайаватай гаспадыні з'яўляецца тое, што на кірмаш замест ураджаю, палатна або жывёлы яна вязе прадаваць адзінае багацце – смецце: «*Ой, вымету разком / Ды вывезу вазком, / Павязу я на базар / Смецце прадаваці*» [3, № 184 а].

Адметнасцю жартоўных песень з'яўляецца і тое, што гандляваць на кірмашы можна незвычайнім для славян «таварам» – тут прадаюць старога мужа або нялюбую жонку, набываюць маладога, зяцёў: «*Ой там, на товчку, на базарі, / Жінки чоловікі продавали*» [2, с. 471], «*Поіхала твоішенька та і на ярмарочок... / Своїх зятів выбирать*» [2, № 632–633], «*Заўтра пайду на рыначак, / Куплю маладога*» [3, № 287 а], «*–Куды едзеши, Рамане? / – На кірмаш, васпане! / – Што вязеш, Рамане? / – Воз хлапцоў, васпане*» [3, № 353].

Вуліца ва ўкраінскіх і беларускіх жартоўных песнях з'яўляецца лагічным увасабленнем паселішча ўвогуле, таму яе функцыі і семантыка ідэнтычныя функцыям сяла (тут даведваюцца пра навіны); таксама трывалая сувязь вуліца – «гульбішча». Такім чынам, вуліца становіцца тоеснай «усяму свету, усяму народу»: «*Як вийшов я на вулицю, весь народ*

заглядався» [2, с. 92], «Якем вийшов на вулицю, цілий світ сміявся» [2, с. 396]. Тым не менш, у межах дадзенага жанру такая асацыяцыйня так-сама нясе негатыўнае адценне, паколькі ўказвае на скільнасць да гулянняў не маладой дзячыны, а замужнай жанчыны: «Кину мичку на поличку, / Сама піду на вуличку» [2, с. 406–407; варыянты беларускіх жартоўных песень – № 43, 165 е, 247], «Выйшла замуж за старога старычышча, / Не пускае на вуліцу на ігрышча» [3, № 271 а; 2, с. 666–667].

У адрозненні ад календарна-абрадавых і сямейна-абрадавых (асабліва вясельных) песен, вобраз двара і гаспадарчых пабудоў ва ўкраінскіх і беларускіх жартоўных песнях застаецца практычна нераспрацаваным. Сярод гаспадарчых пабудоў у адзінковых выпадках згадваецца стайнія, абора, ток. Аднак значнай семантычнай нагрузкі дадзенага вобразы не нясуць, адзначаючы толькі месца дзеяння: «Тече вода з явора / Моій милій до двора» [2, с. 213], «Пад'язджаю да двара – / Паламалася дуга» [3, № 264], «Гануленька, сэрданька, / Што за конік на стайні?» [3, № 61], «Обійду я кругом току, / А на Гриця пасу оком» [2, с. 210]. У некаторых варыянтах сустракаюцца напрацаваныя ў традыцыйнай культуры клішэ, аднак, хутчэй за ёсё, тут яны выкарыстоўваюцца менавіта як сталыя паэтычныя апісанні: «Чий то двір, чий то двір, ішо на горі хата?» [2, с. 65], «У нашага пана / Ўесь двор на памосце» [3, № 89 а], «Маёй матулькі / Двор над вадою» [3, № 143].

Як і ў іншых фальклорных жанрах, найбольш распаўсюджаным, семантычна разнастайным, этнічна маркіраваным у жартоўных песнях выступае вобраз непасрэдна жылой прасторы (хаты). Пры гэтым пры захаванні асноўных функцый, характэрных для дадзенага вобраза незалежна ад жанру (чысціня, трываласць, цеплыня, утульнасць як непасрэдны вынік папярэдніх рыс), ва ўкраінскіх і беларускіх песнях жылая прастора мае мноства паэтычных інтэрпрэтаций, у тым ліку выступаючы своеасаблівым маркёрам узаемаад-

носін персанажаў. Так, сімпатыя дзяўчыны да маладога чалавека адлюстроўваеца праз запрашэнне яго ў жылую прастору і наадварот: «*Ты ж, мое серденько, ходи до хати!*» [2, с. 143], «*Ой, плачу я, плачу, / У хатачку хочу!*» [3, № 67; 2, с. 152], «*Выганяй, маці, каваля з хаты, / Бо каваль малады хоча начаваці!*» [3, № 72]. Непарыўнай (як і ў іншых фальклорных жанрах) застасеца і сувязь хата-сенцы, што адпавядзе канструкцыйным асаблівасцям традыцыйнага ўсходнеславянскага жылля: «*Дев'ята година звечора била, / Зачинила сіни, хату!*» [2, с. 153], «*Хату, сені трэба месці!*» [3п, № 165 д]. Паранейшаму вызначальнімі характарыстыкамі ўтульнай хатняй прасторы выступаюць яе цеплыння і чысціня: «*Запросила у хату тепленьку!*» [2, с. 250–251], «*Чисто в хаті і в коморі!*» [2, с. 323–324], «*Хату таплю, дзяжу мяшу!*» [3, № 165]. У сваю чаргу, прыкметамі «антыдома» валодае жыллё, пабудаванае з непрыдатных для гэтага матэрываляў (лебяда, салома), неахайнае, халоднае, адчыненае: «*Ото ж моя хаточка край води / З високого дерева – з лободы!*» [2, с. 115], «*Як же далі жити буду в нетопленій хаті?*» [2, с. 161], «*Чыя гэта хата з краю, / Адчынены дзверы?*» [3, № 54], «*Чаму ў цябе, маладзіца, / Не мецена хатка?*» [3, № 87], «*Жыў-быў чаркес у бары, / Паставіў ён хату саламяную!*» [3, № 117].

У беларускіх і ўкраінскіх жартоўных песнях асабліва падкрэсліваеца наяўнасць свайго жылля як прыкмета багацця, дастатку, здольнасці ўладкаваць побыт: «*Не стій, не стій на порозі, / Лучче в хаті, як на возі!*» [2, с. 138], «*Ты убогий, я багата, / Твоя правда, моя хата!*» [2, с. 325], «*Ў мяне воз, ў мяне хата, / А я дзеўка зухавата!*» [3, № 36]. Цікавыя варыянты, калі хата прапануеца ў якасці своеасаблівага пасагу або пры жаданні абмяняць жонак шляхціца і селяніна («*Дам табе прыдатачку – / Сто рублёў бумажачку... / Коніка і хатачку!*» [3, № 136]), або пры сватанні старога да маладой («*Ой не иди, любко, не иди, голубко, / За то тобі куплю хатку, прі ней сіножатку!*» [2, с. 495 –

496]). Аднак такія абяцанні застаюцца без адказу, паколькі ў дадзеным выпадку духоўныя каштоўнасці становяцца важнейшым за матэрыяльныя: «*А я жонкі не мяняю / I прыдачы не жадаю*» [3, № 136], «*Не хочу хатки, ні сіножатки*» [2, с. 495–496]. У той жа час адсутнасць у маладога чалавека жылля ўспрымалася негатыўна, як сведчанне яго несамастойнасці, няздольнасці арганізаваць асабістую гаспадарку, а жаданне падобнай асобы мець сваю сям'ю высмейвалася: «*А той дев'ятый та не мае хати, / Та не дай мене, мати!*» [2, с. 300–301], «*Чужа хата не своя, не своя, / Як свекруха лихая, лихая*» [2, с. 306], «*Хоць я хаты не маю, / А жаніца думаю*» [3, № 116].

У абедзвюх традыцыях парадак у жыллі, яго чысціня, наяўнасць смачнай ежы заўсёды асацыяраваліся перш за ўсё з жанчынай – гаспадынай. Нездарма ў беларускай прыказцы адзначаецца: «Без гаспадара гумно плача, а без гаспадыні хата». У адпаведнасці з паводзінамі гаспадыні апісваецца і выгляд жылля: «*У сусіда хата біла, / У сусіда жінка мила... / А у мене хата чорна, / Жінка бридка, немоторна*» [2, с. 378–379]. Такім чынам, ва ўкраінскай песні, няхай і з доляй іроніі, апісваецца ідэальная жонка: «*Бо таку я жінку хочу, яку сподіюся: / Аби кривых ніг не мала, хату пильнувала*» [2, с. 284]. Асаблівага асуджэння, высмейвання ўдастойваюцца ва ўкраінскім і беларускім фальклоры жанчыны, няздольныя весці гаспадарку і падтрымліваць чысціню: «*Ці я мужу не жана? / Ці не гаспадыня? / Сем дзён хаты не мяла, / Шумы не насіла*» [3, № 183], «*На дварэ дожджык, а у хаце лужа, / Нагневалася жонка на мужа*» [3, № 193 а], «*В хаті сміття по коліна, / Одколутана скрізь глина*» [2, с. 382–383], «*Чи це я не гарна, чи не господня; / На городі лобода, а в хаті пустиня*» [2, с. 391–392]. Такой гаспадыні на дапамогу прыходзяць хатнія жывёлы, што стварае дадатковы гумарыстычны акцэнт: «*Кури хату замітають, / Хлопці в вікна заглядають*» [2, с. 397–398; 3, № 129 д], «*Нашая ж кошачка / Хатку падмяцець*» [3, № 166].

Паколькі ў жыллі цэнтрам з'яўлялася печ і звязвалася яна перш за ёсё таксама з гаспадынняй дома, у жартоўных украінскіх беларускіх песнях яна таксама мае значную функцыянальную семантычную нагрузкую. У першую чаргу, гэта паспяховасць у вядзенні гаспадаркі, што непасрэдна вынікае з утылітарнага прызначэння аб'екта: «*Та й до печі куховарочку найняв*» [2, с. 238], «*Ля калыскі трэба нянькі, / А ля печы кашаваркі*» [3, № 129 а]. Ва ўкраінскіх варыянтах печ выступае як месцазнаходжанне долі, што адпавядае народным уяўленням, згодна з якімі, за печчу жылі духі-апекуны, хатнік: «*Ой хто ж мене вірно любить, / То й на печі знайде*» [2, с. 136] (пар. беларуская прыказкі «Каму ў галаву зайдзе, дык той і на печы знайдзе»; «Добрая доля, ідзі за мною з печы полымем, з хаты комінам»), «*Покі моя лиха доля сметаноньку пла, / Доти моя лиха доля на печі сиділа*» [2, с. 470]. Паколькі функцыя печы не абмяжоўвалася толькі прыгатаваннем у ёй ежы (на печы спалі), у жартоўных песнях ляжанне на печы для маладой жанчыны або нежаданне гатаўца атаясамліваецца з яе нядбайнасцю, гультайствам: «*Та й полізла на піч, мов би то недужа*» [2, с. 447], «*Жонка мужа знаравіла, / Тры дні ў печы не паліла*» [3, № 152], «*Ох, як жа мне не хочацца / Каля печы варочацца*» [3, № 288]. Жартоўна-здрэклівы падтэкст мае беларуская песня, дзе няўменне жонкі прыгатаваць традыцыйную страву – кісель – прыводзіць да даволі трагічных вынікаў: «*Пасытала той авёс / На халодную печ. / Ой, ды сох жа той авёс / Васемнаццаў нядзель...* / *Паставіла той кісель / На сем сажняў ад агню. / Пачаў кісель кіпеці, / Стаяў міленькі ўміраці*» [3, № 252 а]. Аднак перш за ёсё ляжанне на печы асцыруеца са сталым узростам, і ў жартоўных песнях гэта своеасаблівы локус дзеда і бабы: «*Сидитъ дід на печі... / А бабія на прыпічку, не обідаючи*» [2, с. 612–613], «*Стару бабу ўзяці – / На печы дзяржаці*» [3, № 294].

Іншыя памяшканні ў структуры жылля (сенцы, камора, святліца (горніца), пакой) не нясуць значнай семантычнай на-

грузкі і пазначаюць месца дзеяння, напрамак руху ў жылую прастору (з сенцаў у хату).

Такім чынам, вобразы жылой прасторы ў жартоўных песнях не толькі пазначаюць локус разгортвання падзеі, але і дапамагаюць больш яскравай і дакладнай харктарыстыцы персанажаў. Пры гэтым канцэпт «жыллё» (і яго канкрэтны рэпрэзентант – хата) семантычна разнастайны і паэтычна распрацаваны і ў беларускай, і ва ўкраінскай традыцыі. У той жа час такія аб'екты, як царква (касцёл), гумно і гаспадарчыя пабудовы, згадваюцца ў жартоўных песнях даволі рэдка, што тлумачыцца функцыянальнасцю жанру. Атрыманыя звесткі дапоўняюць міфапаэтычную карціну ўяўленняў аб традыцыйным асяроддзі бытавання беларусаў і ўкраінцаў, а таксама стануць карысным матэрыялам у музейнай і турыстычнай сферах.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

1. Дей О. Пісенний гумор украінського народу. *Жартівліві пісні* / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Кіїв : Наукова думка, 1967. С. 9–51.
2. Жартівліві пісні / упоряд. О. І. Дей, М. Г. Марченко, А. І. Гуменюк. Кіїв : Наукова думка, 1967. 800 с.
3. Жартоўныя песні / склад., сістэм. тэкст., уст. арт. і камент. І. К. Цішчанкі; рэд. тома А. С. Фядосік, Г. І. Цітовіч. Мінск : Навука і тэхніка, 1974. 728 с.
4. Цішчанка І. К. Беларуская жартоўная песня. *Жартоўныя песні* / склад., сістэм. тэкстаў, уст. арт. і камент. І. К. Цішчанкі; рэд. тома А. С. Фядосік, Г. І. Цітовіч. Мінск : Навука і тэхніка, 1974. С. 5–19.

REFERENCES

1. Dei O. (1967) Pisennyi humor ukrainskoho narodu [The song's humor of Ukrainians]. *Zhartivlyvi pisni* [Joke songs]. Kyiv: Naukova dumka, pp. 9–51.

2. Dei O. I., Marchenko M. H., Humeniuk A. I. (1967) *Zhartivlyvi pisni* [Joke songs]. Kyiv: Naukova dumka.
3. Fiadosik A. S., Tsitovich G. I. (ed.) (1974) *Zhartounyya pesni* [Joke songs]. Minsk: Navuka i tekhnika.
4. Tishchanka I. K. (1974) Belaruskaya zhartounaya pesnya [A Belarusian joke song]. *Zhartounyya pesni* [Joke songs]. Minsk: Navuka i tekhnika, pp. 5–19.

SUMMARY

A comparative analysis of Ukrainian and Byelorussian playful songs is proposed in the article. Attention is paid to the detection of common and distinctive features in the semantics of images, which characterize the traditional habitat (church, settlement, street, housing and economical premises, etc.).

Mythopoetics of the listed images is considered not only within a single folklore genre, but also comparing ritual and non-ceremonial folklore. As a result, it is established that the image of a church can be found less in playful songs than in family-ritual works; in comparison with the calendar-ritual folklore, the poetic characteristics of the yard and economic premises are not diverse. In this case, the listed objects act only as a locus of event development. At the same time, the concept of *home* (in the song context – *hut*) is saturated semantically, labeled ethnically in both Ukrainian and Byelorussian songs and ritual folklore. The conclusion is made that the poetic interpretation of the considered objects corresponds to the functional purpose of the genre, helping to reveal the nature of the character, to create the necessary humorous effect.

Keywords: Byelorussian folklore, Ukrainian folklore, playful songs, traditional habitat, semantics, poetics.

УДК 801.81:314.151.3-054.74:94(477)“1932/1933”

Ірина Коваль-Фучило

ПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОКОСТ У СПОГАДАХ УКРАЇНЦІВ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ОПЕРАЦІЇ «ВІСЛА» (1947)

У статті проаналізовано типовий мотив у спогадах українців, які внаслідок операції «Вісла» були виселені зі своїх автохтонних країв – Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння, і розселені по території повоєнної Польщі, насамперед на новоприєднані *Ziemie Odzyskane*. Мова йде про фольклорний мотив в аналізованих я-документах, а саме – акцентування на тому, що умови й перебіг депортації українців у 1947 році були схожими на процес Голокосту в Польщі в 1942 році. Зроблено спробу з'ясувати походження і трансформацію цього мотиву в українській оповідній традиції.

Ключові слова: операція «Вісла», Голокост, українська оповідна традиція, усна історія.

A typical motif in the Ukrainians reminiscences is analysed in the article. People have been evicted from their autochthonous lands – Lemkivshchyna, Kholmshchyna, Pidliashshia and Nadsiannia as a result of *Vistula* operation. They have been settled over the territory of the postwar Poland, primarily on the newly joined *Ziemie Odzyskane*. It is a folklore motif in the analysed Me-documents, namely, the emphasis on the fact that the conditions and course of Ukrainians deportation in 1947 have been similar to the Holocaust process in Poland in 1942. An attempt is made to find out the origin and transformation of this motive in the Ukrainian narrative tradition.

Keywords: *Vistula* operation, the Holocaust, Ukrainian narrative tradition, oral history.

Джерельний матеріал статті – це спогади українців, які внаслідок так званої операції «Вісла» були виселені зі своїх автохтонних країв – Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння, і розселені по території повоєнної Польщі, насамперед на новоприєднані *Ziemie Odzyskane*. Аналізовані усноісто-

ричні свідчення опубліковані у виданні «Пропам'ятна Книга. 1947». Зібрав та до друку зладив Богдан Гук (Варшава, 1997) [9].

Центральною подією, навколо якої розбудовується розповідь кожного автора спогадів, є вже згадане примусове переселення. Типовими мотивами свідчень є ідеалізація втраченого місця, описи важкого переїзду з акцентами на втраті людей, землі, майна, розповіді про особливості поселення на новому місці. В історичному й фольклористичному науковому дискурсі ці свідчення вже неодноразово ставали предметом дослідження [6; 7; 12].

У пропонованій студії увагу зосереджено на одному цікавому мотиві у спогадах, який стосується долі українців і євреїв під час та після Другої світової війни. Водночас цей мотив яскраво демонструє трансформацію традиційних уявлень унаслідок трагічних подій Голокосту й примусових переселень українців. Мова йде про акцентування в багатьох аналізованих я-документах на тому, що умови й перебіг депортації українців у 1947 році були схожими на процес Голокосту в Польщі в 1942 році. І хоча тогочасна польська влада не мала наміру фізично знищити українців, усе ж те, що в спогадах, записаних через півстоліття, переселення пов'язують з Голокостом, є промовистим свідченням важливості цих подій у колективній пам'яті депортованих людей. Ось ці текстові фрагменти: «Богато з них [поляків] більше темних, були переконані, що нас спалят в Осьвенцімі. То не моя пресада, а ось такий образок: 12-літня Ольга Репела іде коло своєї мами і в руках тримає цвітучий вазонок, котрий взяла з дому. Підходить до неї старша полька і каже: "Dziecino, daj mnie ten kwiatuszek, on i tak już nie będzie ci potszebny". Вона була переконана, що нас не женуть на життя, а на смерть, що ми мусимо загинути за генерала [Кароля Сверчевського], як жиди загинули за Христа» [9, с. 23]. «Наш транспорт рушив на захід, але як рушив? Пан машиніста, щоби також бути "bogaterem" акції "Вієла" провадив льокомотиву не звичайно, а ставав "дуба", цофав, рушав, тильки буфори перу-

нами трискали на ціле місто, а нам деревяні скрині, тачки летіли на голови чи ноги. Розливалася з відер приготовлена вода, розбивались камінні горщики з удоєним молоком, корови падали на підлогу – рвали ланьцухи, плакали не тильки малі діти. Я вже щось подібне бачив в життю. Так рушав транспорт з жидами, як їх вивозили з санчинського гета в [19]42 році» [9, с. 26]. У цьому фрагменті респондент наголошує на ворожому ставленні виконавців акції «Вісла» до депортованих осіб, що виявилося у зумисне поганому керуванні поїздом, як наслідок – пошкодження їхнього майна. Довгий перелік завданіх кривд підсумований порівнянням описаної картини з вивозом євреїв із гетто.

Ось ще один уривок: «Приїхали ми до Явожна. Прийшли ми до брами, а то все виглядало цілком так, як німці робили з жидами» [9, с. 26]. У цьому короткому порівнянні знову маємо зіставлення трагічного для українців переселення із долею євреїв у 1942 році.

Важливо збегнути, як два історичні факти – Голокост і депортация – опинилися поряд у розповідях, записаних через тривалий час після самих подій. Наведені фрагменти із я-документів винikли під впливом багатьох факторів, які власне й спричинили їхню появу у спогадах, а саме:

- часова дистанція;
- особистий досвід;
- традиційні вірування, уявлення й стереотипи;
- «диктатура» мови;
- нав’язування власних життєвих подій до «великої» історії;
- особливості самопрезентації та інше.

Перелічені чинники вплину є своєрідними фільтрами, крізь які історичні факти, події з особистого життя людини потрапляють у тексти її спогадів, мемуари чи меморати.

Проаналізуємо, як перелічені вище фактори позначилися на досліджуваному мотиві. Важливим фільтром у вербалізації прожитого є часова дистанція. Цю особливість спогадів опи-

сав свого часу український фольклорист, дослідник народної оповідної традиції Степан Мишанич. Він запропонував термін «епічна дистанція»: «Під епічною дистанцією розуміється просторова і часова віддаленість процесу розповіді від тих подій, що лежать в основі фабули» [8, с. 74]. Людина запам'ятує ті події, факти, які вважає важливими, а також ті, які її найбільше вразили, а переповідає те, що, на її думку, повинен почути співрозмовник. На появу мотиву схожості долі єреїв і долі українців-переселенців вплинув той факт, що автори спогадів самі пережили депортацію у свідомому віці. Негуманна поведінка виконавців каральних акцій щодо своїх жертв є постійним мотивом в усіх опублікованих спогадах. Можна сказати, що такі їхні дії стали нормою, тому не дивно, що вони набули вербалізації у спогадах.

Важливим фактором, який став стимулом для появи досліджуваного мотиву в усній історії українців-переселенців, є народні уявлення про єреїв у традиційному світогляді слов'ян, у нашему випадку – українців і поляків. Ця тема була предметом багатолітніх досліджень відомої російської фольклористки Ольги Белової [1–3]. Згідно з її експедиційними записами, порівняння долі єреїв і українців творять групу текстів, базовим мотивом яких є мотив пророкування – розповіді про «єрейські» пророцтва й передбачення. «У християнській народно-релігійній свідомості стійким стереотипом є уявлення про те, що катастрофа єрейського народу у Другій світовій війні – це Божа кара за розп'яття Христа і “матеріалізація” слів Євангелії від Матея (27: 25), вкладених в уста єреїв: “Кров на нас і на дітях наших”. Згідно із сучасними записами з Польщі, нещастя і загибель єреїв у час війни ще до її початку передбачали *prorocy żydowscy* (тобто цадики) і хасиди, які «навчали своїх дітей релігії в школі /.../ передбачали, що буде /.../ і одного разу читали і плакали, тому що повинні були померти; вони вичитали [у кни�ах], що настане такий час, що всі вони водночас загинуть”» [3,

с. 232–233]. Фрагмент наведеного в нашій статті першого спогаду чітко вербалізує описане уявлення: «...як жиди загинули за Христа» [9, с. 23]. Можна висловити таке припущення: оскільки українець зазначає, що почув він ці слова від польки, то, отже, таке вірування побутувало і в українців, і в поляків.

Для нашого дослідження дуже важлива ще одна група польових записів О. Белової: «Польові матеріали, зафіксовані 2009 року в Галичині, виявили ще один стійкий мотив (втілений у словесній формулі-кліше) – /.../ “нами розчинять, а вами замісять”: ці слова начебто на початку війни й окупації повторювали єврейські мудреці (цадики, рабини), передбачаючи трагічну долю свого народу. “Коли їх брали, то сказали: “Нами розчинять, а вами замісять”». А німці потім що робили? Вивозили наших, і страшніше ще було /.../ Я тоже вже зразу над цим задумалася, ну от коли тісто розчиняютъ, значитъ, євреями розчинять, а українцями замісять”» [3, с. 232]. Дослідниця підsumовує: «У цих розповідях іноді наголошують також на схожості “воєнної” долі єреїв і західних українців, які отримали “свою долю” вже від радянської влади, коли багато з них /.../ були репресовані і заслані в Сибір /.../: “Казали, що жиди казали – що так і українців будуть убивать. [Коли вони так казали?] Тоді, як брали їх німці! Сорок другий рік. І так сталося. Погинуло багато населення нашого”» [3, с. 233].

Переконуємося, що аналізований мотив схожості долі єреїв та українців не випадковий у спогадах депортованих осіб, – він уже раніше побутував в українській оповідній традиції, можливо, навіть у час Другої світової війни. На його збереження, крім іншого, відчутно впливнув фактор, який умовно можна назвати «диктатурою» мови. Диктатура мови – це вплив законів мови на збереженість інформації в колективній народній пам'яті, і на те, як і що пам'ятають члени певної громади, як і що вони розповідають, передаючи свій досвід. У нашему випадку діє щонайменше два мовні закони – порівняння та прин-

цип згорнутого тексту. Порівняння – один із найпоширеніших загальномовних і фольклорних прийомів, який постійно побутує в усіх стилях мови. Не дивно, що в аналізованих фрагментах відбулося зіставлення двох близьких за часом подій – Голокосту й депортації: *як їм – так нам або як нам – так вам*.

Принцип згорнутого тексту характерний передусім для народної оповідної традиції. Він полягає в тому, що об'ємні тексти в пасивній фольклорній пам'яті зберігаються завдяки коротким фразеологічним словосполученням, які часто конденсують у собі основну думку повідомлення. У нашому випадку це фраза *нами розчинять, а вами замісять*. Порівняння знищення людей із приготуванням тіста надзвичайно образне, глибоко метафоричне, зумовлене, не в останню чергу, світоглядними уявленнями українців про тісто. Так, зв'язок *тіло – тісто* простежується в деяких слов'янських легендах про створення перших людей із тіста. Згідно з українською оповідною традицією, Бог виліплює першого Адама із пшеничного тіста, але його з'їла собака. Другий Адам був створений із глини [4, с. 265]. Тобто український фразеологізм з *іншого тіста* – у значенні «не схожий на когось, не однаковий з ким-небудь» [11] в українському мовленні зумовлений традиційними світоглядними уявленнями. У народній культурі регламентованим було й замішування, і випікання хліба [4, с. 265–267]. Це свідчить про високий сакральний статус цієї господарської роботи у свідомості носіїв традиції. Крім цього, в українській мові функціонує також фразеологізм *круто заміс місити* – «суворо, жорстоко діяти; вживати рішучих заходів» [11]. Тобто аналізована фраза *нами розчинять, а вами замісять* абсолютно не випадкова в українській усній оповідній творчості. Можна висловити гіпотезу, що вона набула розвитку у формі порівняння, яке зафіксоване у спогадах українських переселенців операції «Віслі».

Дослідження генези повторюваного мотиву схожості долі євреїв і українців дає підстави стверджувати, що цей мотив є ціл-

ком фольклорним, а не просто типовим для оповідей про депортацию. Оповідачі втілили свої спогади у вироблену традицією форму. Дослідники усної словесності визначили, що фольклоризуватися можуть ті частини тексту з усноісторичних розповідей, які містять певні фольклорні складники: мотиви, образи, вербальні конструкції тощо. Тобто фольклоризація можлива за умови, якщо оповідач укладає повідомлення, спираючись на уявлення, вірування, відомі усій соціальній групі, послуговуючись традиційними синтаксичними конструкціями, причому важливі час і середовище побутування [5; 10]. У нашому випадку фольклоризація мотиву споріднення долі євреїв та українців зумовлена використанням моделі порівняння й традиційними народними уявленнями про те, що трагедія єврейського народу є покарою за розп'яття Христа, але водночас ці уявлення зазнали народного редактування й трансформувалися під впливом історичних подій до формули *як ім – так нам*.

Зрозуміло, що прості люди, селяни не могли розібратися в тонкощах тогочасної європейської політики. Народний світогляд тлумачить трагічні події в житті й окремої людини, і цілого народу, базуючись на традиційних уявленнях про постійний зв'язок двох полюсів опозицій *жертва – віддача, гріх – кара, чужий – свій*. Тут важливо наголосити на іншому: наявність аналізованого мотиву у спогадах є свідченнями того, що в українському народному світобаченні євреї із традиційно «чужих» стали «своїми». Трагічні для обох народів події ХХ ст. докорінно вплинули на колишні традиційні уявлення українців. «У народній культурі ставлення до представників інших етносів багато в чому визначене поняттям етноцентризму, коли “свої” традиції, “своя” релігія, “свої” звичаї і “своя” мова мисляться єдино “справжніми”, “правильними” і “праведними”» [1, с. 7]. Народний світогляд споріднює два етноси на підставі осмислення життєвого досвіду: пережиті народами трагедії «витісняють» на другий план традиційні

довоєнні уявлення про «чужого», а послуговуються осмисленням прожитого як підставою для порівняння.

Серед факторів, які зумовили появу аналізованого мотиву, є прагнення авторів спогадів здійснювати пов'язування власних життєвих подій з перебігом «великої» історії. У нашому випадку оповідачі, проводячи паралель між долею євреїв і долею українців, акцентують увагу на лихоліттях Другої світової війни, яка спричинила знищення мільйонів людей різних національностей; оповідач прагне показати, як його життєва колізія вписується в тогочасну історію цілого народу й навіть Європи. Дослідники я-документів доходять висновку, що загальною тенденцією особливостей самопрезентації є те, що «автори спогадів старалися підкреслити винятковість своєї долі» [13, с. 15].

Можемо зі значною ймовірністю припустити, що українці-переселенці, порівнюючи свою долю із трагедією єврейського народу, мали на меті підсилити драматизм оповіді, передати глибину власних відчуттів та переживань.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Белова О. В. Этнокультурные стереотипы в славянской народной традиции. Москва : Индрик, 2005. 288 с.
2. Белова О. В., Петрухин В. Я. «Еврейский миф» в славянской культуре Москва ; Иерусалим: Гешарим / Мосты культуры, 2008. 576 с.
3. Белова О. В. Легенды о войне: архетипы в современных фольклорных нарративах. Проблемы истории России: исторический источник и исторический контекст. Сб. науч. трудов. Екатеринбург, 2013. Вып. 10. С. 227–235.
4. Валенцова М. М., Пьянкова К. В., Узнёва Е. С. Тесто. Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. Москва, 1999. Т. 5. С. 265–269.
5. Іваннікова Л. Меморат, усне оповідання чи героїчний епос ХХ століття? (на перетині усної історії та фольклористики) [рец. Яворівщина у повстанській боротьбі: розповіді учасників та очевидців / записав і упоряд-

кував Євген Луньо. Яворів ; Львів, 2015. Т. 2. 1080 с.]. *Народна творчість та етнологія*. 2017. № 4. С. 108–114.

6. Коваль-Фучило І. Концепт дому в оповідях про примусове переселення. *Lemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. Słupsk, 2016. Т. 6. С. 147–158.

7. Коваль-Фучило І. Концепт земля в оповідях про примусове переселення *Лемки, бойки, гуцули, русини – історія, сучасність, матеріальна та духовна культура VI*. Banská Bystrica, 2017. Т. 7 (у друці).

8. Мишанич С. Усні народні оповідання. Київ, 1986. 327 с.

9. Пропам'ятна Книга. 1947. Зібрав та до друку зладив Богдан Гук. Варшава, 1997. 647 с.

10. Симонідес Д. Меморат і фабулат у сучасній фольклористиці. *Народна творчість та етнологія*. 2007. № 1. С. 120–125.

11. Словники України on-line. URL : <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>.

12. Халюк Л. Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння. Київ, 2013. 216 с.

13. Halicka B. Wstęp. *Mój dom nad Odrą. Pamiętniki osadników Ziemi Zachodnich po 1945* / red. Beata Halicka. Kraków : TAWPN Universitas, 2016. 387 s.

REFERENCES

1. Belova O. V. (2005) *Etnokulturnye stereotipy v slavyanskoy narodnoy traditsii* [Ethnocultural stereotypes in the Slavic folk tradition]. Moscow: Indrik.
2. Belova O. V., Petrukhin V. Ya. (2008) «Yevreyskiy mif» v slavyanskoy kulture [«Jewish myth» in the Slavic culture]. Moscow, Jerusalem: Gesharim – Mosty kultury.
3. Belova O. V. (2013) Legendy o voynе: arkhetipy v sovremennykh folklornykh narrativakh [Legends about the war: archetypes in modern folklore narratives]. *Problemy istorii Rossii* [Problems of the Russian history], vol. 10, pp. 227–235.
4. Valentsova M. M., Pyankova K. V., Uzneva Ye. S. (1999) Testo [Dough]. *Slavyanskie drevnosti: Etnolingvisticheskiy slovar v 5-ti tomakh* [Slavic antiquities: Ethnolinguistic dictionary in 5 volumes]. Vol. 5. Moscow, pp. 265–269.
5. Ivannikova L. (2017) Memorat, usne opovidannia chy heroichnyi epos XX stolittia? (na peretyni usnoi istorii ta folklorystyky) [A memorandum, an

oral story or a heroic epic of the 20th century? (at the crossing of Oral History and Folklore Studies)]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia* [Folk art and Ethnology], no. 4, pp. 108–114.

6. Koval-Fuchylo I. (2016) Kontsept domu v opovidiakh pro prymusove pereselennia [The concept of home in the legends of forced resettlement]. *Lemkowie, Bojkowie, Rusini: historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*. [Lemkos, boiki, Hutsuls, Rusyns – history, modernity, material and spiritual culture]. Vol. 6. Slupsk, pp. 147–158.

7. Koval-Fuchylo I. (2018) Kontsept zemlia v opovidiakh pro prymusove pereselennia [Concept of land in legends about forced relocation]. *Lemky, bojky, ghuculy, rusyny – istorija, suchasnistj, materialjna ta dukhovna kultura VI*. [Lemkos, boiki, Hutsuls, Rusyns – history, modernity, material and spiritual culture]. Vol. 7. Banská Bystrica (in print).

8. Myshanych S. (1986) *Usni narodni opovidannia* [Oral folk stories]. Kyiv.

9. Huk B. (1997) *Propamiatna Knyha 1947* [The Book of Remembrance 1947]. Warsaw: Tyrsa.

10. Symonides D. (2007) Memorat i fabulat u suchasnii folklorystytysi [Memorat and fabulat in contemporary Folklore Study]. *Narodna tvorchist ta etnographiia* [Folk art and Ethnography], no. 1, pp. 120–125.

11. Ukrainian Lingua-Information Fund of National Academy of Sciences of Ukraine. *Slovnyky Ukrayiny on-line* [Dictionaries of Ukraine on-line]. URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (accessed 10 January 2019).

12. Khaliuk L. (2013) *Usni narodni opovidannia ukrainitsiv-pereselentsiv Lemkivschyny, Kholmshchyny, Pidliashshia ta Nadsiannia* [Oral folk stories of Ukrainians-immigrants from Lemkivschyna, Holmshchyna, Pidliashchia and Nadsjannja]. Kyiv: Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine.

13. Halicka B. (2016) Wstęp [Introduction]. *Mój dom nad Odrą. Pamiętniki osadników Ziemi Zachodnich po 1945* [My house on the Oder. Diaries of the settlers of the Western Territories after 1945]. Kraków: TAWPN Universitas.

SUMMARY

The source material of the article includes the reminiscences of Ukrainians evicted from their autochthonous lands and settled over the territory of postwar Poland. These evidences have been collected in the work

Propamiyatna Knyha. 1947. acquired and composed by Bohdan Huk [Memorable Book. 1947. Gathered by Bogdan Guk], Warsaw, 1997.

The basic research approaches to this material are ascertained: the review of the established historical definitions about important events of the recent past, the desire to write honestly about its inconvenient moments; an international approach to the common historical past, returning of the voice to unjustly offended strata, the departure from confrontational rhetoric; awareness of the difference between the experience and the memories about the experience, an attention to loci communes, the discovery formation mechanisms of the narrative, ways of information preservation in the collective memory.

The obtruding of the tragic resettlement for the Ukrainians with the Jews fate in 1942 is the reiterative place in the Me-documents: *She [Polish woman] has been convinced that we [the Ukrainians] are not driven to life, but to death, that we should perish for the general [Karol Świerczewski], as the Jews have died for Christ* (Memorable Book, 1947, p. 23), *Our train is moving westward. The machinist has ridden so that water is pouring out of the pails, pots of milk are broken down, cows fell, chains brake away – not only young children have cried. I have seen something like this in my life. So the transport with the Jews has been moving when they are taken out of Sanchyn ghetto in 1942* (Ibidem, p. 26); *We have come to the gates [Jaworzno prison], and everything looks quite like the Germans have done with the Jews* (Ibidem, p. 92).

The constant motive of the similarity of the Jews destiny and the Ukrainian settlers fate is based on stereotypical folk beliefs that suffering is always caused by the wrong behavior, sin in Christian ideology. It is clear that ordinary people can't understand the intricacies of European politics. The people's worldview interprets the tragic events in individual life and the whole people life basing on traditional representations about the constant connection of the oppositions victim – efficiency, sin – punishment, stranger – native. Very interesting moment in analyzed memories is that in the national immigrants worldview Jews, been traditionally foreign, have become their own.

The reminiscences on the Jews, their work before World War II are considered as the repeated places.

Keywords: *Vistula operation, the Holocaust, Ukrainian narrative tradition, oral history.*

УДК 398.8(=512.19):82.091“188/195”

Ольга Гуменюк

**КРИМСЬКОТАРСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ
В НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ
КІНЦЯ XIX – ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ
ХХ СТОЛІТТЯ**

Лаконізм ліричної пісні, її особлива художня сконденсованість передбачають поєднання неабиякої енергійності, емоційної наснаженості з витонченою грайливістю й легкістю поетичного вислову. Ці жанрово-стильові ознаки, вельми характерні і для кримськотатарського пісенного фольклору, зумовлюють живе й жваве побутування ліричної пісні, яка є одним з найдавніших і водночас найбільш тривких, популярних упродовж багатьох століть мистецьких феноменів.

Початок наукових студій над кримськотатарським фольклором і, зокрема, народною піснею припадає на кінець XIX – перші десятиріччя ХХ ст. Велике значення мають відповідні праці В. Радлова, О. Олесницького, А. Кончевського, К. Квітки, Я. Шерфедінова, А. Рефатова, Ю. Болата та І. Бахшиша. Дослідники наголошують, що кримськотатарські народні пісні є важливими достеменними пам'ятками минулого і вражаючими зразками народної художньої творчості.

Науковці кінця XIX – перших десятиліть ХХ ст., які вивчають кримськотатарську народну пісню, традиційно застосовують на самперед історичний і соціологічний підходи. Культурологічний підхід більш відчутний у дослідників музичних текстів, котрі відзначають й ладове багатство кримськотатарської народної пісні та її орієнタルну самобутність, яку відтіняють і збагачують численні інонаціональні впливи, зокрема й українські.

Праця фольклористів у царині збирання й видання відповідних поетичних та музичних текстів зіграла велику роль у збереженні, вивченні та популяризації національної уснopoетичної народної творчості в розвитку кримськотатарської культури.

Ключові слова: фольклор кримських татар, лірична пісня, перше національне відродження, збирання і вивчення уснopoетичної народної творчості.

The laconism of the lyric song, its special artistic focus expect the combination of an unusual vigorousness, emotional saturation with the sophisticated skittishness and the easiness of the poetic expression. These genre-stylist features are rather typical also for the Crimean Tatar song folklore. They determine live and vivacious existence of the lyrical song, which is one of the most ancient and, at the same time, one of the greatest, the most popular art phenomena for many centuries.

The beginning of the scientific studies of the Crimean Tatar folklore and folk song in particular takes place in the late XIXth – first decades of the XX century. The corresponding works by Vasyl Radlov, Oliersiy Ole-snyskyi, Arkadiy Konchevskyi, Klyment Kvitska, Yaya Šerfedinov, Asan Refatov, Yusuf Bolat and Ibraim Bakhshysh are considered to be of great importance. The scientists emphasize that the Crimean Tatar folk songs are the significant authentic monuments of the past, and at the same time – the amazing examples of the folk poetry.

The researchers of the late XIXth – first decades of the XX century, who investigate the Crimean Tatar folk song, traditionally use the historical and sociological methods first of all. Culturological approach is felt more in the works of the musical texts explorers, who mention in particular the mode richness of the Crimean Tatar folk song, its oriental originality, that is picked out and enriched with the various influences of the other nationalities, especially Ukrainian ones.

Folklorists work in the sphere of the acquisition and publication of the corresponding poetic and musical texts has become significant in the field of preservation, studying and popularization of the national oral poetic folk works and in the development of the Crimean Tatar culture in general.

Keywords: Crimean Tatars folklore, lyrical song, the first national rebirth, acquisition and studying of the oral poetic folk works.

У ґрунтовній праці «Література кримських татар» (1930) А. Кримський наголосив, що кримськотатарська культура, формування якої припадає на часи Золотої Орди (XIII – початок XV ст.), набула значного розвитку в добу Кримського Ханства [7, с. 24–27]. Саме тоді у Криму писемна література й професійна музика досягли високого рівня, прихильно заоочувані державцями Гіреями, окремі з яких, як-от поет і композитор Бора Газай, плідно займалися художньою творчістю. Водночас неабиякого розвитку досяг і національний

фольклор, жанрово багатий та розмаїтій. Вочевидь, на XV–XVIII ст. припадає розквіт кримськотатарської фольклорної лірики. Лаконізм ліричної пісні, її особлива художня сконденсованість передбачають поєднання неабиякої енергійності, емоційної наснаженості з витонченою грайливістю й легкістю поетичного вислову. Ці жанрово-стильові ознаки, вельми характерні і для кримськотатарського пісенного фольклору, зумовлюють живе й жваве побутування ліричної пісні, яка є одним з найдавніших і водночас найбільш тривких, популярних упродовж багатьох століть мистецьких феноменів. Прикметно, що знаний турецький мандрівник Евлія Челебі, описуючи свої кримські подорожі, здійснені в середині XVII ст., на підтвердження вишуканості мови мешканців Центрального Криму навів поширені серед них співанки, позначені образною мальовничістю і грайливою ритмікою [17, с. 123].

Безсумнівно, що фольклор, зокрема такий його тривкий та гнучкий жанр, як лірична пісня, активно побутував і розвивався всупереч суспільним негараздам і в XIX ст. – у час занепаду кримськотатарської держави й разючого спустошення національної культури. Наприкінці XIX ст. розпочалося перше кримськотатарське національне відродження, біля витоків якого була постати визначного просвітителя й письменника І. Гаспринського (1851–1914), який 1883 року заснував у Бахчисараї часопис «Терджиман». Інспірований діяльністю І. Гаспринського та його сподвижників, піднесений у контексті революційних подій початку ХХ ст., національно-культурний рух кримських татар набув значної сили. Можна сказати, що це перше відродження тривало до 1930-х років, коли воно за знало нищівного удару тоталітаризму.

Хоча це питання ще малодосліджено, проте, безперечно, національне відродження не могло б відбутися без актуалізації фольклорних традицій, які досить відчутні в тогочасній писемній літературі. Скажімо, про виразний відгомін цих

традицій у кримськотатарській поезії 20-х років ХХ ст. писав ІІІ. Юнусов [19].

Початок наукових студій над кримськотатарським фольклором і, зокрема, народною піснею припадає на кінець XIX – перші десятиріччя ХХ ст. У цьому контексті маємо згадати вагому працю «Зразки народної літератури північних тюркських племен. Частина 7: Наріччя Кримського півострова» В. Радлова [13]. Видання В. Радлова становить об'ємний том, у якому зібрано численні фольклорні твори – казки, легенди, епічні оповіді, приказки й афоризми тощо. На жаль, кримськотатарська лірична пісня представлена у збирача лише кількома зразками. Значно ширше подані караїмські пісні, що, за словами О. Самойловича, «доволі щедро компенсує» їх малу кількість у розділах, присвячених кримськотатарському фольклору. О. Самойлович здійснив докладний огляд фольклористичної праці видатного тюрколога [15]. «Роботи Радлова та інших збирачів, – за висновками науковця, – заклали міцне підґрунтя для вивчення кримськотатарської і караїмської народної словесності» [14, с. 119].

Серед продовжуваючів справи В. Радлова О. Самойлович назвав насамперед О. Олесницького. О. Олесницький – український і російський фольклорист-сходознавець. Він народився 1888 року в Києві, у 1898–1906 роках навчався у Третій київській гімназії, а в 1906–1910 – у Москві, у Лазаревському інституті східних мов, що його свого часу (1892) закінчив А. Кримський – відомий український письменник і вчений, у спадщині якого орієнталістиці відведено особливе місце. Невдовзі після вступу О. Олесницького до інституту його батьки переїхали з Києва до Алупки. «Це, – за істориком А. Непомнящим, – багато в чому пояснює напрямок подальших етнографічних студій майбутнього орієнталіста» [8, с. 47]. Під час польових досліджень у Криму 1909 року О. Олесницький записав від мешканців деяких гірських та південнобережних теренів півост-

рова низку фольклорних творів. Результатом ретельних студій молодого дослідника стало видання збірника кримськотатарських народних пісень. Цілком слушно А. Непомнящий відзначив високий науковий рівень цієї та інших праць О. Олесницького: «Кримознавчі дослідження молодого московського вченого мали важливе наукове і культурно-пізнавальне значення. Принциповою відмінністю цих досліджень від напрацювань місцевих краєзнавців другої половини XIX ст. є суворо науковий підхід до зібраних матеріалів, використання довідкового апарату в публікаціях, грунтовна джерельна база» [8, с. 48].

Виданий О. Олесницьким фольклорний збірник «Песни крымских турок» – це велика праця, яка вийшла друком під грифом московського Лазаревського інституту східних мов [10], де подано зразки пісенного фольклору. Автор влітку 1909 року здійснив дослідницьку подорож кримським південнобережжям, побував у Дерекої, Гаспрі, Кореїзі, Місхорі, Алупці, Сімеїзі, Кікінєзі, Байдарах, Озенбаші, Гурзуфі та в інших селах і селищах, де ретельно записав з вуст місцевих мешканців 62 фольклорні твори – 60 ліричних пісень та 2, подані в додатку, епічні співи (розлогий дастан «Про переселення з Криму» і фрагмент жартівливого опису кримського південнобережжя). У збірнику вміщені оригінальні тексти, російські підрядкові переклади, ноти, а також коротке вступне слово редактора В. Гордлевського, у якому висловлений жаль із приводу того, що О. Олесницький охопив лише один регіон Криму; запропоноване видання охарактеризоване як чи не перше, у якому національний пісennий фольклор кримських татар знайшов вдумливого збирача.

У книзі вміщено також грунтовну передмову О. Олесницького. Фольклорист систематизував зібраний ним матеріал у такий спосіб: «Ашикъ тюркюлери» («Ліричні пісні»), «Маскъара тюркюлери» («Грайливі пісні»), «Салдат тюр-

кюлери» («Солдатські пісні»), *«Рус-япон дженки тюркюлери»* («Пісні про русько-японську війну»), *«Дестанлар»* («Дастани»), *«Муаджир тюркюлери»* («Переселенські пісні»). «Ліричні пісні» – це власне пісні про кохання, що підтверджує і їх тюркське означення (*ашыкъ*). Як зауважив дослідник, це «найбільш пошиrena» група у кримськотатарській народній поезії. До цієї групи належать 33 твори із 60-ти зібраних зразків лірики, решта (менше половини) – припадає на всі інші розділи, де також трапляються пісні, у яких містяться любовні мотиви. За спостереженнями фольклориста, ці, любовні, пісні мають переважно журливий характер – у них оспівується «туга закоханого за своїм предметом» [10, с. IX].

О. Олесницький вказав на особливу популярність серед кримців фольклорних творів *«Демирджилер»* («Ковалі») і *«Одуңджилар»* («Дроворуби»). Ці пісні, а також більшість інших пісень, записаних фольклористом (зокрема *«Сени манъа гъает гузель дедилер»* («Кажуть, чарує всіх краса твоя»), *«Эля козълю»* («Кароока»), *«Арабалар»* («Гарби»), *«Гидинъ, булутлар, гидинъ»* («Линьте, хмари, линьте»), *«Дерменджи»* («Мельник»)), згодом, щоправда, переважно в інших варіантах, увійшли до наступних фольклористичних збірників. У ташкентському збірнику Я. Шерфедінова подано, як правило, варіанти більш лаконічні й довершені. Однак провідні тематичні мотиви, інтонаційне багатство, образна вишуканість, ритмічна примхливість, точність і чіткість рим, які здебільшого подані за способом, найбільш поширеним у формі рубаї (*aaba*) і часто набувають редифного характеру, вигадливий звукопис та інші характерні риси кримськотатарської фольклорної пісенності, цілком виразні в піснях, записаних О. Олесницьким. Варто відзначити, зокрема, прикметні для низки пісень промовисті образи гіперболічного чи зменшено-пестливо-го характеру, відповідні інтенсивності й складності душевих переживань палко закоханого: *«Козюм яши дегирменлер-*

ни дёндюре» («Від сліз моїх закрутиться млин»), «Къара денъиз мерекен олса, / Язылмаз меним дердим» («Навіть, якби Чорне море було повне чорнила, / Не зрікся би своїх страждань»), «Буну язан янлыши язмыши юху шеринден; / Гетирин мана, мен язайым зюльфю телинден» («У цьому листі, від недосипання, багато помилок; / Прийди до мене, я напишу кучерявим волоссячком») [10, с. 15, 31, 22].

Свідомий виняткової важливості своєї справи, О. Олесницький застеріг щодо загрози занепаду традицій народної пісенної культури під впливом чужоземних та загалом новоцивілізаційних чинників. «Тепер, – зауважив фольклорист, – на все село ледве знайдеться дві-три людини, які цікавляться піснями й співають їх, а за свідченнями літніх, був час, коли щоп'ятниці влаштовували ігри й співи, у яких брало участь усе село: збиралася молодь – юнаки й дівчата розділялися на дві партії і поперемінно співали “чин” та “мане”, причому особу, яка вигадувала більш вдалий чотиривірш, заохочували й схвалювали всім селом. В Алупці мені навіть показували майдан, де відбувалися ці ігри, і де було споруджено традиційну гойдалку “салланджак”. Однак ці часи минули...» [10, с. XII]. Цікаво, що молодь Алупки співала не лише «мане» (*манелер*), характерні для мешканців південного берега, а й «чини» (*чинълар*), поширені переважно серед степових кримців. Мабуть, це свідчення певної інтеграції внутрішньо споріднених, хоча і відмінних культурних традицій різних ареалів Криму, інтеграції, завдяки якій значною мірою вдалося протистояти нівелляційним процесам, на які вказав дослідник.

Безпосередньо за розділом «Ашикъ тюркюлери» у збірнику О. Олесницького подано порівняно невеликий розділ «Маскъара тюркюлери», який більш доречно перекласти як «Сороміцькі пісні». Це дотепні твори доволі відвертого, фривольного характеру, в яких ідеться не про високі почуття, а головним чином, про чуттєву втіху й неодноразово вжито на-

родну лексику, яку можна вважати ненормативною. Якщо в оригіналі ця лексика наявна, то в перекладній частині збірника відповідні слова й рядки замінено крапками. Дослідник зауважив, що це пісні переважно з репертуару «кримських провідників», які допомагають багатим туристам, надто ж туристкам, подорожувати гірськими нетрями. Одного з таких завзяттів виведено в оповіданні «В путах шайтана» М. Коцюбинського [6, т. 1, с. 278–288]. Очевидно, що такого штибу пісні потребують окремого докладного вивчення.

На наш погляд, назва розділу «Дестанлар» не зовсім правомірна, адже нею, по суті, охоплені не дастани (розлогі епічні оповіді), а історичні пісні й балади, у яких епічні («дастанні») елементи хоча і виразні, проте не визначальні. Це можна стверджувати, наприклад, щодо пісні «Мурад реїс» («Капітан Мурад») [10, с. 43], у якій ідеться про розлуку з рідною землею і коханою дівчиною та про сподівання на щасливе повернення й зустріч із милою.

Винесення фольклористом переселенських пісень окремим розділом має неабияке значення, адже в пізніших фольклорних збірниках ці пісні часто залишалися поза межами уваги укладачів, принаймні поза межами публікації.

У відповідному розділі збірника О. Олесницького представлено насамперед самобутні, найбільш давні зразки емігрантського фольклору, у структурі яких наявний особливий рядок – рефрен, останній у кожній четирирядковій строфі: «Имдат ола Мевлядан, агъларым Къырымны» («Хай поможе Господь, оплакую Крим»), «Аман, Мевлям, къурттар бизни!» («Ой леле, Боже, порятуй нас!»), «Инает Мевлядан: китермиз Къырымдан» («З Божою поміччю лишаємо Крим»), «Яман мушкюль олды алды Кэырымнынъ» («Як нестерпно, страшно стало у Криму»). У розділі вперше подано запис пісні «Айтыр да агъларым» («Скажу та й плачу»), про неабияке поширення якої свідчить пізніша фіксація багатьох її варіантів, причому ці варіанти мають лексичні

ознаки різних діалектів, і в них наявні різні кримські топоніми – від Гезлева (Євпаторії) до Керчі; також зафіксовано своєрідну ліричну мініатюру «Судакъ тюркюси» («Судакська пісня»). Ці, як і всі інші, записи дослідник паспортізував. О. Олесницький у передмові зазначив, що обіцянка «надрукувати пісню з іменем інформатора-співака» вельми сприяла успіхові справи фольклориста й розвіювала сумніви селян, котрі часто сприймали його «недоброзичливо», «з підозрою» і «категорично відмовлялися співати для запису пісні» [10, с. VIII]. У цьому контексті доволі промовистим є такий факт: мешканець с. Коккози, де було записано розлогу поетичну оповідь «Кримський дастан», застеріг, аби його ім'я, вочевидь з міркувань безпеки, не було оголошено у другі. Завдяки О. Олесницькому, ми маємо численні ліричні перлинини і великий епічний фольклорний твір, у якому виразно зустріти тема еміграції.

Збірник О. Олесницького – перша ґрунтовна фольклористична праця, присвячена кримськотатарській народній пісні, у якій зафіксовані чудові зразки національного пісенного фольклору та здійснено першу вагому спробу їх систематизації й наукового осягнення.

Низка вагомих фольклористичних праць, присвячених кримськотатарській пісні, з'явилися у 20-х роках ХХ ст. Серед них – розвідка «Пісні кримських татар» С. Єфетова й В. Філоненка, яка побачила світ у науковому виданні, присвяченому питанням історії та культури Криму [3]. Це стаття джерелознавчого характеру, де опубліковано й прокоментовано матеріали рукопису із зібрання Таврійської вченої архівної комісії – невеликого зошита, – під заголовком «Сборник ногайско-татарских песен крымских мусульман, собранных во всей местности Крыма А. Мурасовым в 1903–1910 годах». Цей рукопис привертає увагу насамперед тим, що О. Олесницький був не єдиним, хто цікавився кримськотатарською піснею, дарма, що праця А. Мурасова не настільки ґрунтовна (маємо

лише 13 пісень) і не була свого часу доведена до публікації. С. Єфетов і В. Філоненко розподілили твори цього рукописного збірника на такі тематичні групи: 1) Пісні переселенські; 2) Пісні історичні й побутові; 3) Пісні любовні; 4) Рісала (віщування релігійного характеру); 5) Весільні пісні. Чотири, з п'яти вміщених тут, любовні пісні, окрім пісні «Джанай» («О душа!»), варіанти якої знаходимо в пізніших, опублікованих, фольклорних збірниках, мають доволі ускладнену поетичну манеру, що засвідчує їх літературне походження, про що, до того ж, маємо свідчення записувача (у даному випадку – переписувача), який зазначив, що переніс їх до свого зошита не з народних вуст, а з «внутрішньої сторони палітурки» якоїсь старовинної книги [3, с. 72].

Публікація С. Єфетова й В. Філоненка підтверджує, що лірична пісня – це давно усталений жанрово-тематичний різновид кримськотатарської словесності – як усної, так і писемної.

На 20-ті роки ХХ ст. припадає активна фольклористична діяльність А. Кончевського, який цікавився різними жанрами кримськотатарського фольклору та видав, зокрема, книжку, присвячену казкам, однак, будучи співаком, або, як він називав себе, «співаком-етнографом», найбільше прислужився популяризації та вивченню народної ліричної пісні. Серед відповідних численних публікацій дослідника, які з'явилися в часописах «Искусство трудящихся», «Музыкальная новь», «Крым» та вийшли окремими книжками, окремішно стоїть фольклористична праця «Песни Крыма», що вийшла двома виданнями – у 1924 і 1929 роках.

Від мешканців різних регіонів Криму дослідником записано, а згодом й опубліковано у збірнику пісні різного характеру – історичні, переселенські, патріотичні, колискові, весільні. Найбільше маємо зразків любовної лірики, зокрема таких, як «Багъва вардыым юзюме» («Я в лози, за виноградом»), «Багъчаларда гуль, ляле» («У садах троянди, тюльпани»), «Шу

Ялтадан» («Оце з Ялти»), *«Юксек минаре»* («Високий мінарет»), *«Къара къуши минер тerekke»* («Чорна пташка спустилася на дерево»), *«Элимде багълама»* («У руці в мене стрічка»), *«Люнджуз варалмайман, яврум»* («Вдень я не прийду, крихітко моя»). А. Кончевський особливу увагу звернув на записи музичних текстів, причому, поряд з вокальними партіями, подані фортепіанні переклади музичного супроводу, хоча фольклорист у вступі вказав на побутування у Криму таких народних смичкових, духових та ударних інструментів, як саз, зурна, кевал, даре, баул. Віршовані тексти – вкрай скupі, переважно один-два куплети, унаслідок чого може сформуватися враження, що кримськотатарські народні пісні – це, головним чином, настроєві замальовки імпресіоністичного характеру, тоді як у варіантах багатьох аналогічних пісень, поданих в інших збірниках, часто маємо виразність пристрастей, мінливий емоційний плин, що визначає динаміку розвитку ліричного сюжету.

У згаданому вступі А. Кончевський звернув увагу на образне та мелодійне багатство кримськотатарських народних пісень, на їхню глибоку самобутність, на любов до народної пісні різних вікових груп кримчан – талановитих майстрів народного співу [5, с. 5].

Спостереження А. Кончевського конкретизував і розвинув автор ще одного вступного матеріалу – В. Пасхалов, який піддав ретельному аналізу музичні тексти пісень, уміщених у збірнику. В. Пасхалов відзначив особливу пластичну виразність мелодій як протяжного, так і жвавого характеру. Він вказав на особливо притаманну протяжним мелодіям неповторну східну орнаментальність, яка, на його думку, значною мірою пов'язана з впливом музичного супроводу, що аж ніяк не затінює, а ефектно увиразнює вокальний плин: «Морденти, групето, форшлаги, пунктировані ноти – уся ця орнаментика, якою багаті кримські пісні, становить звичний атрибуут зур-

ни, у чалах (оркестрах) останнього часу заміненої кларнетом. У протяжних піснях трапляються також й інші засоби, облюбовані кримською сопілкою: пасажі з повторюваними нотами, ступеневий рух мелодії вгору і вниз». Натомість у жвавих піснях значною мірою даються взнаки відгомони танцю: «Пісні швидкого темпу – ніщо інше як вокальна музика для танців. Різкі акценти на сильних долях такту, а іноді й на слабких (синкопи), дуже характерні для “явлукъ аваси” (танець хустини) і “къайтарми” – двох улюблених танців кримських татар, з яких перший – тридольний, а другий – дводольний» [11, с. 6].

Дослідник докладно простежив та проаналізував особливе ладове багатство кримськотатарської пісні, значною мірою зумовлене прикметним для Криму перетином шляхів різних народів. Він вказав і на українські впливи, що особливо відчутні в піснях степового Криму, зауваживши, що «характерною ознакою цих пісень є широка кантилена і наявність сuto українських мелодичних зворотів», як наприклад, у пісні «Бен бу гедже бир дюш гёрдим» («Мені цієї ночі насnilося»). Щоправда, лексика цієї пісні, яка має у збірнику підзаголовок «Ногайська», значною мірою південнобережна (мабуть, це можна пояснити певними внутрішніми кримськими взаємопливами). Кримськотатарська народна пісня, доводив В. Пасхалов, настільки тривка й сильна у своїй зasadничо орієнタルній своєрідності, що віяння інших культур здатні її збагатити, але аж ніяк не знівелювати. «У Криму, – наголосив дослідник, – збереглися зразки справді народної музичної творчості. Цілком зрозуміло також, що обрусіння, чи радше українізація, кримського сходу не вплинуло руйнівним чином на кримську пісню, її споконвічні риси залишилися не стертими, навпаки, – у деяких випадках спостерігається не позбавлена принадності асиміляція стилів» [11, с. 9]. Ці спостереження фольклориста важливі для з'ясування особливостей не лише музичної, а й словесної поетики кримськотатарської народної пісні.

Праці А. Кончевського, насамперед розглянутий збірник, суттєво спричинилися не лише до збереження, а й до поширення кримськотатарської народної пісні, до того ж, не лише у Криму, а й далеко за його межами, до появи публікацій, що популяризували пісенну культуру Криму. Про це свідчить і публікація видатного українського фольклориста К. Квітки [4].

Вагомі фольклористичні збірники, як результат копіткої пошуково-дослідницької роботи, виходили і в 1930-ті роки. Над вивченням та збиранням кримськотатарської народної пісні плідно працював композитор Я. Шерфедінов, який на початку 1930-х років видав свій перший пісенний збірник [18]. «Цей збірник, – зазначив дослідник у передмові, – є результатом багаторічного знайомства з піснями рідного мені народу з дитячих літ, а також спеціального вивчення їх у подальші роки. Постійні контакти з різними виконавцями, які давали мені можливість записувати різні варіанти пісень, були використані мною для ретельної та багаторазової перевірки фіксованого матеріалу». З огляду на особливу ритмічну виразність, інколи навіть акцентованість, яка є прикметною рисою кримськотатарського співу, Я. Шерфедінов зауважив: «У свої записи я завжди вважав за необхідне вводити акомпанемент бубна, що увиразнює ритм пісні» [18, с. 3]. Хоча варто зазначити, що в пізніших своїх збірниках фольклорист не завжди подавав партію бубна, бо така акцентованість, усе ж таки, характерна не для кожної пісні. У цій досить розлогій книзі, окрім передмови, де коротко охарактеризовані особливості степових та південнобережних пісень і зауважено на значній ролі весільного обряду в розвитку національної пісенності, подано детальні музичні записи, поетичні тексти, підрядкові переклади російською мовою й примітки з короткою характеристикою записаних зразків.

Дослідники 20–30-х років ХХ ст. звертають певну увагу на емігрантські пісні. Тема тяжкого становища трудящих, наслід-

ком якого стала еміграція, загалом вмонтовувалася в панівну на ті часи схему класової боротьби знедоленого трудящого народу та експлуататорських класів, до яких належали як російські чиновники й поміщики, так і місцеві мурзи та бей. І все ж, цю тему порушували вкрай обережно, зокрема в тогочасному збірнику Я. Шерфедінова. Характеризуючи стильову специфіку народних пісень степового Криму, Я. Шерфедінов відзначив притаманний їм «жвавий та швидкий темп», вказавши також і на поширення фольклорних творів «протилежного типу»: «це тип пісні сумної, повільного руху». Як уважав дослідник, першою причиною такого стилю є «тяжке історичне минуле, наприклад, переселення в Туреччину в 60-х роках XIX ст., коли, налякані грубістю царських чиновників, під впливом пропаганди турецьких емісарів, кримські татари спішно залишали свої хижі, почали разом з майном, і стихійно тікали з рідного Криму на чужину». «Ще одне джерело сумного, мрійливого настрою пісень – це іслам, з якого вилилося загалом усе “фаталістичне” світовідчуття татар» [18, с. 3]. Проте, незважаючи на таку преамбулу, в збірнику серед сотні творів (якщо бути прискіпливими, – їх 99) подано лише три невеликі зразки емігрантського фольклору: № 30, № 31, № 32 – нотні записи (с. 29), кримськотатарський текст (с. 70) і російський підрядковий переклад (с. 82). Усі три твори фольклорист подав під заголовком «Маджир» (діалектна форма слова «муаджир» – переселенець), а також подав у кожному випадку жанрово-тематичне означення – «Песня эмигрантов». Я. Шерфедінов умістив один з варіантів пісні «Сувукъ-Сув» (назва села, яку перекладаємо як «Прохолодна Вода»), яку публікували у своїх збірниках й інші фольклористи. Другий запис – лише журлива розмірена мелодія без тексту. Третій запис цінний насамперед музичною частиною, адже маємо своєрідний варіант мелодії пісні «Айтыр да агъларым» («Скажу та й заплачу») і лише два короткі куплети її поетичного тексту. Ця

пісня представлена вже у збірнику О. Олесницького (також із нотами) і відома нині в багатьох, здебільшого доволі розлогих, варіантах. Паспортизовані записи Я. Шерфедінова цінні й тим, що засвідчують побутування емігрантської пісні наприкінці 20-х років ХХ ст. на різних кримських теренах: фольклорні твори збирачеві повідомили І. Кадиров (с. Отузи, поблизу Судака), Б. Аrifova (Феодосія), Г. Шерфедінов (с. Сараймен, Керченський півострів). У пізніших, ташкентських, виданнях Я. Шерфедінова навіть натяку немає на емігрантську пісню.

Досить ґрунтовний також збірник, підготовлений до друку видатним композитором А. Рефатовим [20], де, як і в Я. Шерфедінова, уміщенні детальні варіанти поетичних текстів, чого не було у збірнику А. Кончевського, до того ж значну увагу приділено й нотним записам. У вступній статті Я. Азізова, виразно позначеній характерним для того часу вульгарним соціологізмом, ліричні любовні пісні (мабуть, автор уважає їх «незначною частиною пісень, що виявляють бажання й почуття татарської бідноти») навіть не згадані [20, b. 12]. Однак, попри це, у збірнику пісенна лірика посідає чільне місце. Зокрема, представлені варіанти таких її чудових зразків, як «Турнам» («Мій журавлю»), «Къара къызы» («Чорнявка»), «Шу Ялтадан» («Оце з Ялти»), «Демирджилер» («Ковалі»), «Сабанынъ ссаръ вакътында» («Під час раннього світання»), «Гединъ булутлар» («Линьте, хмари»), «Армут далда» («Груша на гіллі»), «Назлы, назлы» («Чарівлива, чарівлива»), «Сом сырмадан» («Біліше срібної нитки»). Друга вступна стаття, яка належить власне А. Рефатову, присвячена окресленню особливостей кримськотатарської народної музики [20, b. 13–20]. Слідом за В. Пасхаловим, А. Рефатов розмірковував про ладове багатство кримськотатарської народної пісні, а також розглядає особливості темпоритмічної організації пісеньних текстів. Він також зауважив на численних впливах, які йдуть, за словами дослідника, з трьох основних джерел – «ірано-арабського світу, Європи й Греції» та на тому, що ці впли-

ви не применшують місцевої самобутності творів. Відзначаючи певні відмінності в локальному колориті музики різних кримських регіонів – степової частини, серединних теренів (Бахчисарай з Карасу-базаром і широким прилеглим довкіллям) і приморського півдня, А. Рефатов наголошує, що ці відмінності не варто абсолютизувати.

Доволі об'ємний збірник віршованих текстів кримськотатарських народних пісень опублікували письменники І. Бахшиш і Ю. Болат [1]. Вони врахували досвід попередніх фольклористів, однак і певну частину пісень записали з народних вуст (на жаль, без відповідної атрибутики). Окремі пісні, а саме: «Порт-Артур», «Агълама келин» («Не плач, наречена»), «Ай нени» («Колискова»), «Эля козълюм» («Кароока моя»), «Турнам», подані в різних варіантах.

У передмові «Йырлар акъкъында» («Про пісні») І. Бахшиш і Ю. Болат розмірковують про давнє походження й побутування народної пісні, а також здійснюють спробу тематичної класифікації кримськотатарської фольклорної лірики. Спершу вони ведуть мову про соціально-історичні пісні, якими охопили твори про тяжке становище народу в умовах царського самодержавства, а відтак, – про пов’язані із цим становищем переселенські пісні, слушно відзначивши їх значне поширення. Фольклористи виявили характерні для емігрантської пісні вражуючі образи, що передають нестерпний біль розлуки з рідною землею, домівкою, близькими людьми: «Кетеджекмен Къырымдан, эй яр, давулсыз (да) тойдай, / Айтыр (да) агъларым. / Кон союмыз къаладжакъ, эй яр, манърашкъан къойдай, Айтыр (да) агъларым» («Подамся з Криму, гай-гай, як з весілля без музик, / Скажу та й заплачу. / Багатьох рідних залишу, гай-гай, як белькотлива вівця, / Скажу та й заплачу»), «Яман куньге огърадык, кимге агълайыкъ, / Шимдицен сонъ биз къарапалар багълайыкъ» («Плач-не-плач, а лихі настають дні, / Відтепер пов’яжемося в чорнє») [1, с. 9]. Дослідники зверну-

ли увагу на виразні в цих піснях мотиви щодо бідування тих, хто залишився на рідній землі, бо в них не вистачає грошей не лише на переїзд, але й на хліб, а також на мотиви тяжких поневірянь переселенців на нових землях.

До циклу соціально-історичних пісень входять і фольклорні твори про трагічні події в житті народу, як-от пісня про безвинно страчених Сейдаметів у с. Таракъташ («Таракъташлы Сейдаметнинъ йыры») або про голод («Эмине шерфе» («Пощтива Еміне»)). У піснях про народного месника Аліма звучать ноти протесту проти безправ'я і несправедливості. Дослідники виокремили значний масив солдатських пісень і, наслідуючи О. Олесницького, розглянули пісні про російсько-японську війну, а також про воєнні події, розпочаті 1914 року.

Після соціально-історичних пісень заявлено ще один великий розділ – «Турмуши йырлары» («Побутові, житейські пісні»). Серед них своєю чергою виокремлено пісні соціально-побутові. Фольклористи зазначили, що це доволі поширені пісні з виразними любовними мотивами, однак тут осягнені насамперед суспільні проблеми, наприклад, майнова нерівність. У підрозділ таких соціально-побутових пісень укладачі збірника вмонтували пісні весільного обряду, наприклад, «Агълама келин» або «Къыналы пармакъ» («Обарвлені хною пальці»), та пісні про примусове видання дівчини заміж, про продаж її нареченному, якого вона навіть не бачила, – «Бир данем Айшем» («Єдина моя Айше»), «Гульсюм къыз» («Дівчина Гульсюм»). Деякі пісні, присвячені складнощам любовних стосунків, І. Бахшиш і Ю. Болат також залучили до цього підрозділу і порівняли їх з різновидами пісенної лірики провансальських трубадурів, такими, як канцона, серенада, альба. Скажімо, «Пенжереси ешиль боя» («Вікно в зеленій рамі») справді дещо нагадує серенаду, вечірню пісню біля вікна милої, а «Саба олса, уянсама» («Вже ранок настає, прокинься») – альбу, пісню ранкового прощання закоханих після таємно проведеної ночі.

I. Бахшиш і Ю. Болат зауважили, що у кримськотатарському фольклорі надзвичайно поширені ліричні пісні, які переважно пройняті тужливим настроєм: «Попри те, що таких пісень дуже багато, майже всі вони про нещастья, про нещасливе кохання, а коли якісь надії на щастя й з'являються, то все одно пісня здебільшого завершується сумно» [1, с. 17]. Більшість зразків пісенної фольклорної лірики, і не лише кримськотатарської, справді присвячені нещасливому коханню. І тут дослідники мають рацію. Проте, усе ж таки, над ними надто тяжіли суспільні стереотипи їхньої доби, згідно з якими весь смуток – у минулому, а в радянські часи – усе радісне. Відтак вони не надали належної уваги пісням про щасливе кохання, яких менше, однак, які наявні у кримськотатарському фольклорі.

Дослідники резюмували, що кримськотатарські народні пісні є важливими достеменними пам'ятками минулого і водночас вражаючими зразками народної художньої творчості: «Ці пісні дуже високі в аспекті літературної витонченості (эдебият нефислик)» [1, с. 10]. На жаль, на цій безперечній літературній витонченості переважно лише загострюють увагу, однак її не розглядають.

Науковці кінця XIX – перших десятиліть ХХ ст., які вивчали кримськотатарську народну пісню, традиційно застосовували при її осягненні насамперед історичний і соціологічний підходи. Культурологічний підхід більш відчутний у дослідників музичних текстів, котрі відзначають, зокрема, ладове багатство кримськотатарської народної пісні, її орієнタルну самобутність, яку відтіняють і збагачують численні інонаціональні впливи, зокрема й українські. Важко переоцінити значення роботи фольклористів у царині збирання й видання відповідних поетичних та музичних текстів. Вони виразно окреслили суспільно-історичний контекст виникнення і поширення народної пісні кримських татар, наголосили на її значимості у плеканні й розвитку національної культури, у консолідації

кіримськотатарського народу як духовно й пасіонарно цілісної спільноти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Болат Юс., Бахшиш И. Къръм татар йырлары. Къырым АССР девлет нешритты. Симферополь, 1939. 150 с.
2. Деятели крымскотатарской культуры (1921–1944) : биобиблиографический словарь / гл. ред. и сост. Д. Урсу. Симферополь : Доля, 1999. 240 с.
3. Ефетов С. Песни крымских татар / С. Б. Ефетов, В. И. Филоненко. *Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии*. Симферополь, 1927. Т. 1 (58). С. 69–84.
4. Квитка К. Песни Крыма, собранные и записанные певцом-этнографом А. К. Кончевским. *Записки Историко-филологического отдела Украинской АН*. Киев, 1925. Кн. 5.
5. Кончевский А. Песни Крыма / собраны и записаны А. К. Кончевским. Москва : Гос. изд-во ; Муз. сектор, 1929. 50 с.
6. Кощюбинський М. Твори : у 2 т. Київ : Наук. думка, 1988.
7. Кримський А. Література кримських татар / упор., автор вст. статті О. І. Губар. Сімферополь : Доля, 2003. 200 с.
8. Непомнящий А. Забутий кримський етнограф О. Олесницький. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 2. С. 47–48.
9. Олесницкий А. Материалы по изучению крымской народной поэзии. *Восточный сборник*. Санкт-Петербург, 1913. Т. 1. С. 44–53.
10. Олесницкий А. Песни крымских турок / под ред. Вл. А. Гордлевского. Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским институтом восточных языков. Москва, 1910. Вып. 32. XII (предисловие) + 160 с.
11. Пасхалов Вяч. Музыкальная структура крымских песен. *Песни Крыма* / собраны и записаны А. К. Кончевским. Москва : Гос. изд-во ; Муз. сектор, 1929. С. 6–9.
12. Песни крымских татар : бытовые / записаны и музыкально обработаны М. Каравесовым, литературно обработаны Т. Чурилиным, М. Каравесовым. Москва : Гос. изд-во ; Муз. сектор, 1929. 24 с.
13. Радлов В. В. Образцы народной литературы северных тюркских племен / собраны В. В. Радловым. Санкт-Петербург : Издание Императорской академии наук, 1896. Ч. 7 : Наречия Крымского полуострова. XVIII + 932 с.

14. Самойлович А. Н. Избранные труды о Крыме. Симферополь : Доля, 2000. 296 с.
15. Самойлович А. О материалах Радлова по народной словесности крымских татар и караимов. *Записки Крымского общества естествоиспытателей и любителей природы (за 1916 г.)*. Симферополь, 1917. Т. 6. С. 118–124.
16. Самойлович А. Песнь о крымских событиях. *Известия Таврической ученой архивной комиссии*. Симферополь : Типография Таврического губернского земства, 1913. № 50 / под ред. Арс. Ив. Маркевича. С. 81–98.
17. Челеби Э. Книга путешествий: походы с татарами и путешествия по Крыму (1641–1667). Симферополь : Таврия, 1996. 240 с.
18. Шерфединов Я. Песни и танцы крымских татар. Симферополь : Крымгосиздат, 1931. 94 с.
19. Юнусов Ш. Э. Крымскотатарская поэзия 20-х годов XX века : традиционное мировоззрение и меняющийся мир. Симферополь : Доля, 2004. 168 с.
20. Refatov H. Qыгът tatar jъrlarъ. Qыгът devlet nesrijatъ. Simferopol, 1932. 52 + 98 b.

REFERENCES

1. Bolat Yus., Bakhshish I. (1939) *Qyrym Tatar yurlari* [Songs by Crimean Tatars]. Simferopol: Crimean ASSR.
2. Ursu D. (ed.) (1999) *Deyateli krymskotatrskoy kultury (1921–1944): biobibliograficheskiy slovar* [Active workers of the culture by Crimean Tatars (1921–1944): bibliographical and biographical vocabulary]. Simferopol: Dolya.
3. Yefetov S. B., Filonenko V. I. (1927) Pesni krymskikh tatar [Songs by Crimean Tatars]. *Izvestiya Tavricheskogo obshchestva istorii, arkheologii i etnografii* [News of Tauria Society of History, Archeology and Ethnography], vol. 1 (58), pp. 69–84.
4. Kvitka K. (1925) Pesni Kryma, sobrannye i zapisannye pevtsom-etnografom A. K. Konchevskim [Songs of Crimea, collected and noted by singer and ethnographer A. K. Konchevskiy]. *Zapiski Istoriko-filologicheskogo otdela Ukrainskoy AN* [Notes of Historical and Philological Department of Ukrainian Academy of Sciences], vol. 5.

5. Konchevskiy A. K. (1929) *Pesni Kryma* [Songs of Crimea]. Moscow: State Publishing, Musical Department.
6. Kotsiubynskyi M. (1988) *Tvory in 2 t.* [Works in 2 vol.]. Kyiv: Naukova Dumka.
7. Krymskyi A. (2003) *Literatura krymskykh tatar* [Literature by Crimean Tatars]. Simferopol: Dolya.
8. Nepomniashchyi A. (2007) Zabutyi krymskyi etnograf O. Olesnytskyi [Forgotten Crimean Ethnographer O. Olesnytskyi]. *Narodna tvorchist ta etnografia* [Folk art and Ethnography], no. 2, pp. 67–68.
9. Olesnitskiy A. (1913) Matirialy po izucheniyu krymskoy narodnoy poezii [The materials to studying the Crimean folk poetry]. *Vostochnyy sbornik* [Oriental Collection], vol. 1, pp. 44–53.
10. Olesnitskiy A. (1910) *Pesni krymskikh turok* [Songs by Crimean Turks]. Moscow: Lazarev Institute of Eastern Languages, vol. 32.
11. Paskhalov V. (1929) Muzykalnaya struktura krymskikh pesen [Musical structure of Crimean songs]. *Pesni Kryma, sobrany i zapisany A. Konchevskim* [Songs of Crimea, collected and noted by A. Konchevskiy]. Moscow: State Publishing, Musical Department, pp. 6–9.
12. Karasiov M., Churilin T. (ed.) (1929) *Pesni krymskikh tatar* [Songs by Crimean Tatars]. Moscow: State Publishing, Musical Department.
13. Radlov V. V. (1896) *Obraztsy narodnoy literatury severnykh tyurkskikh plemion. Chast 7: nariechiya Krymskogo poluostrava* [The examples of folk literature by Northern Turkish Tribes. Part 7: the dialects of Crimean peninsula]. Saint Petersburg: Imperial Academy of Sciences.
14. Samoylovich A. N. (2000) *Izbrannye trudy o Kryme* [Selected works about Crimea]. Simferopol: Dolya.
15. Samoylovich A. N. (1917) O materialakh Radlova po narodnoy slovesnosti krymskikh tatar i karaimov [About Radlov's materials concerning folk literature by Crimean Tatars and Karaites]. *Zapiski Krymskogo obshchestva estestvoispytateley i lyubiteley prirody* [Notes of Crimean Society of researchers and amateurs of nature]. Simferopol, vol. 6, pp. 118–124.
16. Samoylovich A. N. (1913) Pesn o krymskikh sobtyiyakh [The song about Crimean events]. *Izvestiya Tavricheskoy uchionoy arkhivnoy komissii* [News of Tauria Scientific Archives Commission]. Simferopol, no. 50, pp. 81–98.
17. Chelebi E. (1996) *Kniga puteshestviy: pokhody s tatarami i puteshestviya po Krymu (1641–1667)* [The book of traveling: marches with Tatars and traveling in Crimea (1641–1667)]. Simferopol: Tavriya.
18. Sherfedinov Ya. (1931) *Pesni i tantsy krymskikh tatar* [The songs and dances by Crimean Tatars]. Simferopol: Crimean State Publishing.

19. Yunusov Sh. E. *Krymskotatarskaya poeziya 20-kh godov XX veka: traditcionnoe mirovozzrenie i menyayushchiysya mir* [Poetry of Crimean Tatars in the 1920s: the traditional worldview and the changing world]. Simferopol: Dolya.
20. Refatov H. (1932) *Qyrym tatar jyrlary* [Songs by Crimean Tatars]. Simferopol: Crimean State Publishing.

SUMMARY

The laconism of the lyric song, its special artistic focus expect the combination of an unusual vigorousness, emotional saturation with the sophisticated skittishness and the easiness of the poetic expression. These genre-stylish features are rather typical also for the Crimean Tatar song folklore. They determine live and vivacious existence of the lyrical song, which is one of the most ancient and, at the same time, one of the greatest, the most popular art phenomena for many centuries.

Folklore, particularly its great and flexible genre, such as lyrical song, is widespread and developed intensively despite the social troubles in the XIX century – the time of the Crimean Tatar state collapse and incredible devastation of the national culture. The first Crimean Tatar rebirth has stated in the late XIXth century. The person of Ismail Gasprinskii as the outstanding enlightener and writer is situated at its source. The national revival doesn't happen without the folklore traditions actualization.

The beginning of the scientific studies of the Crimean Tatar folklore and folk song in particular takes place in the late XIXth – first decades of the XX century. The work by Vasiliy Radlov *The Examples of the Folk Literature by Turkish Northern Tribes. Part 7: The Dialects of the Crimean Peninsula* (1896) is rather important in this context. Speaking about the successors of V. Radlov work, it is necessary to mention Oleksiy Olesnytskyi first of all. The folklore digest *Songs of the Crimean Turks*, edited by him, has been printed under the mark of the Moscow Lazarev Institute of the Eastern Languages (1910). Using the classification of the edited material, the author clarifies particularly such genre-thematic series of it, as love songs, soldiers songs, public household songs, emigrants songs. The digest of O. Olesnytskyi is the first solid folklore work, dedicated to the folk songs of the Crimean Tatars. The wonderful examples of the national song folklore are fixed there. This is the first ponderable try to make the system and scientific exploration of it.

The solid folklore collections have been published also in the 1920s and 1930s. The digest by the composer Yaya Šerfedinov (1931) is a noticeable appearance in the sphere of the Crimean Tatars song folklore studying. The peculiarities of the steppe and Southern coast are characterized in it. Also the significance of the wedding traditions is described. Musical notes and poetic texts are represented in this work. The digest, edited by the composer Asan Refatov in 1932, is also very important. Different variants of the poetic texts are represented in it, and lots of attention is also paid to the musical notations. A. Refatov speaks about the mode richness of the Crimean Tatar folk songs and he also studies the peculiarities of the tempo-rhythmical organization of the songs texts. Rather large digest of the rhymed texts of the Crimean Tatar folk songs are published by the writers Ibraim Bakshysh and Yusuf Bolat (1939). They write about the ancient origin and existence of the folk song, try to make thematic classification of the Crimean Tatar folklore lyrics in the preface. They clarify the social-historical songs, including the compositions about the hard situation of the nation, and household songs, including the love songs. The scientists stress that the Crimean Tatar folk songs are the important authentic monuments of the past, and at the same time – the amazing examples of the folk poetry.

The researchers of the late XIXth – first decades of the XX century, who investigate the Crimean Tatar folk song, use traditionally the historical and sociological methods first of all. Culturological approach is felt more in the works of the musical texts explorers, who mention in particular the mode richness of the Crimean Tatar folk song, its oriental originality, that is picked out and enriched with the various influences of the other nationalities, especially Ukrainian one.

The scientists have described expressively the social-historical context of the appearance and spread of the Crimean Tatar folk song, emphasized its significance in the national culture saving and development, in the Crimean Tatar nation consolidation as spiritually and passionately holistic community.

Keywords: Crimean Tatars folklore, lyrical song, the first national rebirth, collection and studying of the oral poetic folk works.

УДК 82-344

*Michèle Simonsen
(République française)*

LA MAGICIENNE APPRIVOISÉE.
PROPOS SUR LE CONTE DE *LA FILLE DU DIABLE*
(ATU 413) *

Казковий сюжет 313 (AT *Дівчина допомагає герою втікати*, AT 313 *Магічна втеча*) є одним з найпоширеніших у чарівних казках. Його епізоди та мотиви побутують у великій кількості варіантів. У статті здійснено спробу проаналізувати цей казковий сюжет у зіставленні з народними звичаями та обрядами. Адже перед тим, як хлопчик виросте і стане відповідальним чоловіком, він неминуче має пройти тривалий і важкий період змужніння. До того ж, людські спільноти повинні змиритися зі статевим потягом та, відповідно, можливим ризиком екзогамії.

Ключові слова: фольклорні традиції, казка, сюжет, покажчик казок, мотив, варіант.

The tale-type 313 (AT *The Girl as helper in the hero's flight*, AT 313 *The magic Flight*) is one of the most widespread tales of magic. Its many episodes and motives exist in a wide range of variants. This paper attempts to interpret this tale, with reference to various folk customs and folk rituals, as the long and painful maturing process necessary to turn young boys into responsible husbands, and as human communities need to come to terms with the fascination and danger of exogamy.

Keywords: folk traditions, folktale, plot, index of folktales, motive, variant.

Les grandes lignes de ce conte sont bien connues: l'entrée au service d'un magicien, les tâches surhumaines imposées sous peine de mort, l'aide magique de la fille cadette du magicien, les objets enchantés qui répondent à la place des deux héros, les

* ATU renvoie au catalogue international de hans-Jürg uther, cf. Références.

transformations magiques lors de la poursuite, le baiser qui fait oublier, les galants bernés, la reconnaissance du héros et le mariage final: autant de motifs et d'épisodes d'une grande richesse poétique et qui donnent lieu à toutes sortes de variations plus envoûtantes ou plus savoureuses les unes que les autres. Examinons-les successivement.

Le voyage vers l'autre monde. Dans la version que je viens de résumer, le père de l'héroïne est appelé le Diable, mais il n'a pas grand'chose à voir avec la figure chrétienne de Satan. C'est simplement un être surnaturel malévolent, aux pouvoirs magiques. Aussi bien, dans d'autres versions on le désigne comme l'Ogre, ou le Troll, ou simplement le Sorcier. De même, le pays du héros, qu'il doit quitter momentanément, est appelé ici, curieusement, la «terre sainte», mais il n'a rien à voir bien sûr avec la Palestine, c'est simplement une manière pour le conteur de désigner le monde des humains.

Ce monde humain contraste avec le monde du Diable, un domaine lointain et inconnu. «De tous ceux qui sont allés à la Montagne Verte, aucun n'est revenu,» disent les gens du pays au héros pour le dissuader d'entreprendre un voyage aussi insensé. La Montagne Verte, c'est donc l'Autre Monde; non pas l'Au-Delà chrétien, mais le monde des forces surnaturelles et maléfiques, doté de toutes sortes de pouvoirs, inconnu donc terrifiant. Et pourtant, dans ce conte, raconté dans un style très familier et terre-à-terre, les deux mondes sont séparés par une simple barrière: le cheval Petit-Vent saute par-dessus la barrière et hop, voilà nos deux héros arrivés en «terre-sainte», domaine des Humains dans lequel le Diable, malgré son cheval plus rapide, ne peut pas entrer!

D'ailleurs, cet autre monde, plein de dangers terribles, ressemble beaucoup au monde rural de notre monde à nous. Comme dans toutes les fermes, la maison du Diable, sphère domestique, sphère des femmes, contraste avec la forêt et les bords du lac, sphère des travaux agricoles masculins. En effet, une fois arrivé enfin à

la Montagne Verte, à l'intérieur de la maison du diable, le héros peut se restaurer et se reposer. «Mange et bois, mon garçon», lui dit le Diable, «ici, tu seras bien traité.» Mais dès le lendemain, à l'extérieur du corps de ferme, dans la forêt, le travail l'attend. Et quel travail!

Les tâches impossibles. Au début de l'histoire, le père du jeune homme part en voyage en lui laissant la charge du magasin. Mais notre héros – je devrais dire notre personnage principal, car il n'a vraiment rien d'héroïque – est immature et paresseux. Il préfère le jeu de cartes au travail, suit le principe de plaisir plutôt que le principe de réalité. Hélas! la réalité se rappelle à lui et il a vite mangé tous les biens de son père.

Dans l'optique du héros, donc, le début du conte présente une image du Père extrêmement négative: c'est un père absent, non pourvoyeur, et pourtant un père exigeant.

Par contraste, le Diable, au départ, est une figure paternelle toute positive: il arrive juste au bon moment pour sauver le jeune homme du suicide, lui donne ce dont il a besoin et plus encore, et apparemment n'exige rien de lui, si ce n'est de venir lui rendre visite dans un an et un jour.

A l'arrivée à la Montagne verte, le Diable apparaît encore comme un père bon et pourvoyeur: «Mange et bois, repose-toi, ici tu seras bien traité». Mais dès le lendemain, tout change.

Le bon père protecteur et nourricier se transforme brusquement en employeur exigeant. Et à partir de là, le Diable est décrit comme un riche fermier, faisant suer ses serviteurs sang et eau. En effet, les deux premières tâches imposées au héros sont des travaux agricoles bien connus des populations rurales: abattre une forêt, assécher un étang, etc. C'est leur exagération hyperbolique qui les rend insurmontables (abattre toute une forêt, et en une seule journée), et non pas la nature du travail lui-même. Ce sont es tâches très réalistes, en somme. Décidément, le monde surnaturel ressemble beaucoup au monde des humains.

Cette double image du Diable – tantôt père aidant et pourvoyeur, tantôt patron impitoyable – reflète sans doute le statut ambigu que les fermiers de la vie réelle avaient aux yeux de leurs valets de ferme, obligés de se louer à l'année pour ne pas mourir de faim. Si dans le conte le pacte avec le Diable prend la forme d'un contrat de travail, c'est sans doute que dans la réalité du conteur, le contrat de travail entre valet de ferme et fermier a souvent été ressenti comme un pacte avec le Diable! Et le droit au travail, considéré comme épanouissement personnel et revendiqué dans notre société actuelle, est une invention toute moderne. Pour le conteur et son auditoire, comme dans toute l'histoire de l'humanité sans doute, le travail est un mal; un mal nécessaire, certes, mais un mal. D'ailleurs à l'origine le mot travail, du latin *tripalium*, désigne un instrument de torture.

Mais ô merveille ! Ces tâches impossibles exigées du héros par le Diable finissent par s'accomplir toutes seules, par magie, pendant son sommeil. Quel valet de ferme, quel artisan, quel professeur de collège devant corriger des copies d'examen n'a jamais rêvé d'un pareil miracle? A bien des égards, le conte est vraiment l'accomplissement fictif d'un souhait bien réel!

A vrai dire, les tâches insurmontables ne s'accomplissent pas vraiment toutes seules. La fille du Diable y est pour quelque chose, et même pour beaucoup. Gageons que dans le passé plus d'un valet de ferme a songé à se tirer d'affaires et à améliorer son sort en séduisant la fille du fermier; et s'il n'y a jamais songé, peut-être qu'entendre raconter le conte de *La Fille du Diable* a pu lui donner des idées?

Oui, dans les sociétés de pénurie, pour la plus grande partie de la population en tous cas, le travail est dur et semble interminable. Rien d'étonnant à ce que le motif des tâches impossible joue un grand rôle dans les contes en général, et dans ce conte-ci en particulier, où il figure une deuxième fois à la fin du conte, mais sous forme inversée, dans l'épisode des galants bernés, nous le verrons plus loin.

Notons par ailleurs que les deux premières tâches constituent de véritables travaux, utiles et productifs; abattre une forêt pour augmenter les terres à cultiver, assécher un étang souvent source de fièvres et de maladies, ce sont des travaux civilisateurs. Ce n'est pas le cas pour la troisième tâche. Quel besoin peut bien avoir le Diable de trois oeufs de tourterelle, à aller chercher au sommet d'une montagne à pic? Le conteur ne souligne pas la valeur des oeufs, seulement leur fragilité. Le maigre résultat est sans commune mesure avec l'effort physique déployé (à supposer que les tourterelles fassent leur nid au sommet d'une montagne escarpée, ce qui, que je sache, n'est pas le cas.) Non, cette troisième tâche imposée ne constitue pas un travail productif: mais cela reste une épreuve difficile; une épreuve qui, elle aussi, a des parallèles dans la réalité rurale. L'ethnologue français Daniel Fabre a montré l'importance symbolique des rapports avec le monde des oiseaux pour le développement sexuel et social des jeunes garçons: savoir siffler, savoir reconnaître et imiter le chant des oiseaux, savoir les apprivoiser, et surtout savoir les dénicher, aller chercher les oeufs dans leurs nids [2]. L'art du dénichage demande un grand savoir naturaliste, bien sûr – il faut connaître l'apparence des différentes sortes d'oiseaux, leur habitat, et reconnaître leurs oeufs; mais cela demande aussi de l'adresse, du courage et du sang-froid. L'art de dénicher les oeufs présente des difficultés croissantes selon la sorte d'oiseaux qui les pondent, ce qui donne lieu à des compétitions et à toute une hiérarchie dans les performances et les prouesses. Les oeufs d'aigles étant bien sûr les plus difficiles à dénicher, puisque les oiseaux de proie font leurs nids au sommet de monts escarpés (comme les tourterelles dans la Montagne verte). Selon Daniel Fabre, la maturation sexuelle des garçons, dans la société rurale française, passe – passait naguère en tout cas – par l'escalade pour aller dénicher les oiseaux. D'ailleurs, en français du moins, les différents mots qui désignent le sexe des petits garçons, sont le plus souvent des variations sur le terme oiseau: *zoiseau*, *zoziot*, *zizi*, etc.

Je crois que l'on peut comprendre l'épisode de la troisième épreuve de notre conte à la lumière des travaux de Daniel Fabre. Pour le héros de notre conte aussi, dénicher des oeufs au sommet de la ontagne escarpée est une qualification sexuelle. En effet, c'est après cette troisième épreuve que le Diable lui accorde sa fille en mariage, mais mariage au seul sens sexuel, non au sens social du terme». Quand ils furent mariés», dir le conteur, «le Diable leur dit: allez dans la chambre, allez vous coucher.» Le Diable veut bien laisser le héros passer la nuit avec sa fille, mais il s'oppose à une union durable, puisqu'il compte le tuer dans la nuit. Toute la seconde partie du conte, l'épisode de la fiancée oubliée, qui reprend en inversant les sexes la même constellation de forces en présence, (puisque là c'est la mère ou la marraine qui veut faire oublier la jeune fille, donc la tuer symboliquement), indique bien qu'il y a différence considérable entre être mariés devant le Diable et être mariés devant les hommes.

La fiancée cachée. Après avoir déniché les oeufs de tourterelle, donc, le héros mérite de passer la nuit avec la fille du Diable. A condition toutefois de pouvoir la reconnaître parmi ses soeurs avec les yeux bandés. C'est la quatrième épreuve.

Reconnaître la «bonne» fiancée, la «vraie» fiancée, la fiancée qui vous convient parmi d'autres jeunes filles éligibles est un motif qui revient constamment dans la tradition populaire, dans les contes comme dans les rituels. Dans *Cendrillon* (ATU 510A), les deux soeurs essaient vainement de chauffer la pantoufle, donc de se faire passer pour la jeune inconnue dont le prince est épris; dans *l'Amour des trois oranges* (ATU 408) une servante laide et noire, voyant le reflet de l'héroïne dans l'eau et croyant y voir son propre reflet, décide de prendre sa place auprès du prince quand il reviendra la chercher avec le cortège nuptial; et dans *La Fiancée blanche et la fiancée noire* (ATU 403), un prince, fait venir une épouse sans l'avoir jamais vue, pour être tombé amoureuse de son portrait. La marâtre de la jeune fille l'accompagne, la jette à la

mer, et lui substitue sa propre fille. Le roi, étonné de la voir si laide croit avoir mal choisi, mais après bien des déboires, il est réuni avec sa vraie fiancée.

C'est que le choix d'une fiancée – comme tout choix – ne va pas sans hésitation et sans regret. Choisir une fiancée, c'est aussi faire son deuil de toutes les autres filles à marier, aussi attirantes les unes que les autres – du moins dans les sociétés monogammes. Même dans le meilleur des cas, qui peut se vanter de ne pas éprouver un léger, un imperceptible regret? Et d'ailleurs, comment être sûr d'avoir fait le bon choix? C'est ce que miment sous forme imagée et très parlante divers «rituels populaires de refus» [4, I, p. 290] naguère encore très répandus en France, et dont le plus connu est celui de la fiancée cachée. Une fois l'accord des fiançailles conclu, la jeune fille réunissait ses amis. Le fiancé venait alors frapper à sa porte, accompagné de jeunes gens. Il cherchait longuement la fiancée, qui avait été bien cachée, dans toute la maison. Ou bien il devait la reconnaître parmi ses compagnes, entièrement déguisées comme elle.

Dans ma version de *La Montagne verte*, le héros reconnaît sa fiancée parce qu'il lui manque l'ongle du petit doigt de la main gauche: un tout petit morceau à peine visible, disparu à la suite d'une agression physique du héros sur le corps de la jeune fille. Est-ce aller trop loin que d'y voir des connotations avec la défloration? (Je dis bien connotation, et non pas allégorie). Or, c'est la jeune fille qui lui demande de la découper en morceaux. Décidément, cette fille du Diable est diablement pleine d'initiative.

C'est elle aussi qui prend l'initiative de «l'enlèvement», de la fuite. Or cet enlèvement est sur le point de mal tourner, car le héros, décidément pas très malin, se trompe de cheval malgré l'avertissement de sa femme, et prépare Petit-Vent au lieu de Grand-Vent.

La poursuite magique. La poursuite magique est un épisode que l'on retrouve dans d'autres contes et dans le folklore et la mythologie de nombreux pays. Il figure déjà dans la Bible, (la

fuite hors d'Egypte), et dans la mythologie grecque (l'histoire de Jason et des Argonautes). Dans les contes, cette poursuite magique prend plusieurs formes. Ou bien les deux fugitifs, sur le point d'être rattrapés, jettent derrière eux des objets (un peigne, une brosse une étrille, etc.) qui se transforment en obstacles infranchissables (forêt, montagne, lac, etc.) Ou bien ils se transforment eux-mêmes en personnages divers.

Le baiser qui fait oublier. La quête d'une épouse en terre lointaine et le motif du baiser qui fait oublier sont intimement liés. Nicole Belmont qui a consacré un article à ce conte, en a souligné les références implicites à la pratique anthropologique de l'exogamie: la prescription dans certains types de société de prendre épouse dans une tribu autre que la sienne, par opposition à l'endogamie, qui oblige à prendre épouse dans son propre groupe. Dans la *Montagne verte*, le héros va chercher une épouse, non seulement hors de son groupe, dans un pays lointain, mais carrément dans l'au-delà, dans un monde surnaturel. C'est que les contes merveilleux usent abondamment de l'hyperbole, mais pour exprimer des préoccupations bien réelles. D'ailleurs, où finit l'endogamie, où commence l'exogamie? Dans les sociétés traditionnelles, les étrangers, ce sont souvent simplement les gars du village d'à côté, ces rivaux avec qui on se bat régulièrement les jours de bals, qui viennent vous voler vos filles, mais dont on volerait bien les soeurs! Les filles des autres villages sont des diablesse, semble nous dire le conte, mais Dieu, que leurs sortilèges sont puissants!

Et même, d'une certaine manière, tout mariage est à un certain niveau une sorte d'exogamie. «Tu quitteras ton père et ta mère...». Se marier, c'est quitter le foyer paternel pour faire alliance avec un autre lignage. Cet «exil» est particulièrement angoissant pour les filles dans les sociétés patrilocales, mais d'une façon générale; les dangers qu'il y a à épouser un inconnu/une inconnue sont une préoccupation constante des sociétés traditionnelles. Par exemple, plusieurs légendes, plusieurs chansons, plusieurs contes

traditionnels sont consacrés à ce thème du mari monstrueux: *Barbe-Bleue* (ATU 312), et tout le cycle complexe de *La Fiancée du brigand* (ATU 955, 956), pour les contes; *Renaud le Tueur de Femmes*, (*Herr Hallewyin*), pour les chansons.

Le problème, c'est que cet exil symbolique, cette séparation d'avec l'emprise des parents que nécessite un mariage adulte, n'est pas réalisé une fois pour toutes. Le danger de régression est toujours là, qui vous guette au coin de la rue si l'on n'y prend pas garde. Notre héros, qui est allé sans hésiter chercher une épouse très loin de chez lui, se laisse étourdiment embrasser par sa marraine, et ce baiser lui fait ainsi oublier sa femme. La marraine, c'est une figure symbolique de la mère, et d'ailleurs, dans bien d'autres versions de *La fille du Diable*, c'est sa propre mère qui l'embrasse. L'amour excessif d'une mère pour son fils le rend inapte à faire un bon époux, et le maintient dans un état infantile, préoccupé de ses seuls plaisirs. Il oublie qu'il est marié et se sent à nouveau libre «d'aller voir les filles», comme ses camarades célibataires. A cette étape du conte, notre héros semble bien régresser au stade où il en était tout au début du conte, lorsqu'il passait son temps à l'auberge à boire et à jouer aux cartes. Ne lui reste-t-il donc rien de l'expérience apprise lors de son voyage initiatique à la Montagne Verte?

Si, bien sûr, il lui en reste quelque chose. Rassurons-nous, tous les baisers ne sont pas dangereux. Si le baiser de sa marraine lui fait oublier sa femme, c'est un baiser de sa femme qui lui rendra la mémoire.

Les galants bernés. Mais seulement après l'épisode des galants bernés. Que dire de ces jeunes gens, venus à tour de rôle chercher du plaisir auprès d'une femme inconnue, et sans la moindre jalousie entre eux? Signe clair qu'ils voient en elle une fille facile, voire une prostituée. Et qui passent toute la nuit à essayer de faire l'amour avec elle sans y parvenir, frappés magiquement d'impuissance à accomplir une tâche préliminaire, pourtant toute simple? La langue française avait, naguère encore, une expression très jolie pour indiquer qu'un

jeune homme était frappé d'impuissance: on disait de lui qu'il avait «l'aiguillette nouée». Et il allait de soi que ce n'était pas sa faute. Quand un homme ne pouvait pas «honorier les dames», il ne pouvait s'agir d'une déficience physique; c'était forcément qu'un sorcier, ou le plus souvent une sorcière, lui avait jeté un sort. Il fallait donc soit un contre-sort, soit un rituel collectif pour exorciser le sortilège et «dénouer l'aiguillette». (Vous pouvez voir un tel rituel dans le film *Le Retour de Martin Guerre*¹, qui repose sur une histoire vraie, très sérieusement documentée par l'historienne-ethnologue Natalie Zemon-Davies [5].

En somme, voilà plus ou moins ce que nous apprend ce conte. Un jeune homme, incapable de répondre aux attentes de son père, choisit la voie du plaisir plutôt que celle du travail. Il doit donc abandonner les siens, et se mettre en route pour un long voyage, au-delà des frontières du monde des humains. Tenté par une seconde figure paternelle, en apparence plus indulgente en apparence, il tombe sous la coupe d'un employeur plus exigeant, qui va jusqu'à menacer de le tuer. Mais en forgeant une alliance avec la fille de son employeur, douée comme sa mère, de pouvoirs surnaturels, il réussit à tromper son employeur / beau-père et à ramener chez lui une épouse venue d'un monde lointain.

Mais acquérir une épouse n'est pas une petite affaire. Cela exige de désobéir à ses parents, de quitter les siens, de prouver que l'on peut travailler comme un homme, de choisir la bonne partenaire parmi plusieurs jeunes filles éligibles, d'effectuer sur elle diverses agressions corporelles, de l'enlever à sa famille, et enfin, de coeur avec elle, de franchir la frontière entre les domaines respectifs des deux familles. C'est tout un programme! Et un programme qui a toujours été conçu comme difficile, puisque ces étapes se retrouvent mimées dans divers rituels de mariage d'Europe et d'ailleurs. Et les rites, comme les contes, permettent à la fois d'exorciser les tentations infantiles et associées, et d'affirmer la nécessité de normes de conduite plus contraignantes.

Et pourtant, tout ceci ne suffit pas à assurer une union durable. Il faut encore se réconcilier avec sa propre famille, oublier momentanément la belle et ses sortilèges, régresser à l'état d'adolescent insouciant avant de pouvoir reconnaître (dans les deux sens du mot) la jeune fille qui vous a ensorcelé et l'épouser une deuxième fois, non plus seulement dans un lit, mais officiellement, au vu et au su de tous.

Pour les filles, le mariage représente sans doute un passage encore plus important. Et la fille du Diable est elle aussi amenée à faire le même cheminement que le héros, sous une forme bien plus radicale. Elle doit non seulement quitter les siens mais s'enfuir, sauter définitivement par-dessus la barrière dans l'univers du héros où aucun des siens, ni son père, ni sa mère, ni ses soeurs ne pourront jamais accéder. Elle doit d'abord vivre en marge de la société, «aux abords de la ville», être prise pour une fille facile, puis faire ses preuves avant d'être reconnue par son amant et acceptée par la famille de celui-ci.

A la fin du conte, une homme et une femme, un père et son fils, des êtres humains et une magicienne surnaturelle sont en mesure de cohabiter harmonieusement dans une vie maritale «heureuse», où le travail cesse d'être ressenti comme une tâche insurmontable. Le mariage final permet de concilier toutes les oppositions rencontrées jusque là: entre les sexes, entre les générations, entre travail et plaisir, entre les univers naturel et surnaturel. Du moins dans le conte. Dans la vie, c'est sans doute autre chose.

Les femmes sont magiques. Le conte de «La Fille du Diable» donc, me semble décrire le processus de maturation nécessaire qui transforme un adolescent insouciant et irresponsable en homme marié. Mais n'oublions pas que notre héros n'épouse pas n'importe qui, il épouse un être surnaturel, une magicienne. C'est-à-dire que la maturation d'un jeune mâle humain exige aussi de lui de domestiquer la magie. Au début du conte, le héros est entièrement subjugué par la magie (il dort pendant que la magicienne exécute

ses sortilèges); dans la partie centrale du conte - de l'escalade de la Montagne Verte, puis lors de la Fuite, il prend active part aux pratiques magiques (il découpe l'héroïne en morceaux et fait bouillir ses os, il lui perce une veine, etc; il joue son rôle lors des transformations de la fuite magique, etc. Et à la fin du conte, il est tout à fait immunisé contre la magie. C'est par des moyens magiques que l'héroïne empêche ses camarades de passer la nuit avec elle, mais c'est pas des moyens tout humains, un baiser, qu'elle oblige le héros à la reconnaître.

Plus que tout autre conte populaire, La Fille du Diable donne des femmes une image prestigieuse, et des hommes une image bien piteuse. Sur toute la ligne et à toutes les générations. Par exemple, les deux premières tâches imposées sont des de plein air, des travaux masculins, mais le héros est incapable de les accomplir, et c'est une femme qui les accomplit. Inversement, à la fin du conte, la jeune femme demande aux deux camarades du héros, pour prix de ses faveurs, une tâche domestique, féminine, par ailleurs très simple, mais ils sont incapables de les accomplir. La femme peut faire un travail d'homme, même excessif, les hommes sont incapables de faire un travail de femme, même minime

D'une façon générale, le héros de ce conte est un bon à rien, qui ne sait que pleurnicher et abandonner d'avance dès qu'il doit faire face à des responsabilités qu'il ne peut assumer. Il cherche à se suicider plutôt que de regagner l'argent perdu; il baisse les bras avant même d'essayer, il dort pendant que la fille du Diable fait le travail à sa place; il oublie un petit morceau de son ongle en haut de la montagne verte; il se trompe de cheval malgré les instructions données; il se laisse embrasser par sa marraine malgré les avertissements. C'est vraiment un nigaud. Sa seule qualité est qu'il est prêt à répondre à l'appel de l'imprévu, de l'aventure. C'est là la qualité décisive dans les contes, et qui distingue le héros de ses frères ou de ses concurrents.

Il en va de même à la génération précédente. Le Diable est un nigaud, la Diablesse est maligne. Lui se laisse tromper par les

gouttes de sang qui répondent à la place des jeunes gens, mais pas elle; elle devine qu'ils se sont enfuis. Pendant la poursuite magique, Le Diable se laisse prendre aux apparences, mais la Diablesse devine que ce sont les fugitifs métamorphosés. Elle connaît sans doute les ruses de sa fille parce qu'elle-même a des pouvoirs magiques semblables. Dans certaines versions, exaspérée par la sottise de son mari, elle part une troisième fois à leur poursuite à sa place et se métamorphose elle-même pour tromper les fugitifs à son tour. En revanche, rien n'indique que le Diable ait lui-même des pouvoirs magiques: [dans La Montagne Verte, le conteur nous dit curieusement qu'à sa première apparition, «il marche sur les eaux». Mais cela mis à part, s'il a la méchanceté de sa femme, il ne semble pas en avoir les pouvoirs]. Dans le conte de la *Fille du Diable*, la magie et les sortilèges sont l'apanage des femmes.

«Est-ce que les femmes sont magiques?» demandent les divers héros de François Truffaut, comme un leit-motif, tout au long de ses différents films². Et pour eux, la réponse semble ne pas faire de doute. Oui, les femmes sont magiques, et c'est ce qui mène les hommes à leur perte.

La magicienne apprivoisée. C'est bien pourquoi, pour ne pas se perdre dans un amour destructeur, les hommes doivent renoncer à se laisser subjuguer par les femmes; c'est seulement à cette condition qu'ils pourront voir l'être humain derrière la magicienne. Avant d'épouser le héros par un second mariage, mariage social, cette fois, durable et reconnu de tous, La fille du Diable va devoir renoncer à ses sortilèges. C'est qu'en dépit de l'image peu flatteuse des mâles dans ce conte, l'histoire est vue selon une perspective masculine.

La fille du Diable est douée de toutes les qualités et de grands pouvoirs. Et pourtant, elle n'est pas toute-puissante. Elle se fie à la promesse du héros de l'épouser, mais il l'oublie aussitôt rentré chez lui. (Toutefois, dans au moins une version danoise, elle prévoit cette

trahison: «Oui, je veux bien t'aider, mais ça ne t'empêchera pas de m'oublier, va!» lui répète-t-elle à trois reprises.)

Pour un jeune mâle humain, accéder à l'âge adulte veut dire résoudre les conflits et les problèmes liés aux exigences du père et aux contraintes du travail. La solution à ces problèmes passe par le recours provisoire à la féminité et à la magie. Mais la féminité, comme la magie, doivent finalement être contrôlées. Les femmes sont des sorcières, c'est bien connu. Et que fait on des sorcières? Ou bien on les brûle, ou bien on les domestique. Dans l'épilogue du conte cette femme merveilleuse – cette merveilleuse femme – qui vit seule et libre dans son château aux abords de la ville, demande à se faire épouser légalement et finit par tenir la maison pour son époux et son beau-père. Je crois que l'épilogue de ce conte doit toujours résonner un peu tristement pour les lectrices et les auditrices.

En fait, semble indiquer ce conte, c'est toute la société qui doit renoncer à la magie et à ses sortilèges, car elle est aussi dangereuse que tentante pour les humains, dangereuse parce qu'incontrôlable.

La jeune fille use de magie pour violenter la nature et accélérer sa transformation culturelle sans aucune intervention humaine. Un travail colossal est accompli en une seule journée et le héros est sauvé, mais il a dû fermer les yeux et ne sait donc pas comment elle s'y est prise. De même, à la fin du conte, les camarades venus s'amuser avec elle se voient dans l'impossibilité d'accomplir une tâche toute simple: la fenêtre fermée se rouvre, le feu couvert se découvre, etc sans rien y comprendre.

Pour mériter la fille du Diable (et pour sauver sa peau), le jeune homme accepte de la découper en morceaux et de s'en servir pour escalader la montagne verte. Mais une fois qu'il est redescendu avec les trois œufs de tourterelle dans son mouchoir, il remet les os de la jeune fille dans le chaudron, et son corps se reconstitue et reprend forme. La cuisine magique est réversible. La jeune magicienne, qui par sortilège peut accélérer le travail des hommes, peut aussi

le défaire. Elle peut accélérer la transformation de la nature, le processus civilisateur, mais elle peut aussi l'inverser. C'est pourquoi la magie est si dangereuse dans ce conte, et pourquoi la magicienne devra y renoncer à la fin, si elle veut accéder à l'humain.

Dans l'épilogue du conte cette femme merveilleuse – cette merveilleuse femme – qui vit seule et libre dans son château aux abords de la ville, demande à se faire épouser légalement et finit par tenir la maison pour son époux et son beau-père. Je crois que l'épilogue de ce conte doit toujours résonner un peu tristement pour les lectrices et les auditrices.

Conclusion. Peu d'autres contes présentent une image aussi prestigieuse des femmes. Peu d'autres contes rassemblent une suite aussi complexe d'épisodes, de motifs et d'images qui résonnent en nous aussi profondément. Et peu d'autres contes ont donné naissance à une telle profusion de variantes.

Les tâches impossibles à accomplir, les pratiques magiques de la jeune fille, les objets enchantés qui dénoncent la fuite des deux héros, les transformations lors de la fuite magique prennent toutes sortes de formes, de sorte que l'auditeur ou le lecteur de ce conte a à chaque fois le double plaisir de la reconnaissance et de la découverte; reconnaissance d'un canevas archétypal bien connu, découverte de métaphores nouvelles. Car ne nous y trompons pas: ce qu'il y a de fascinant dans les contes merveilleux, ce n'est pas que l'on puisse ramener la profusion de leurs détails à quelques schémas narratifs et quelques phantasmes collectifs, mais au contraire que ces quelques phantasmes puissent générer une suite infinie d'images et d'histoires.

ENDNOTES

¹ *le Retour de Martin Guerre*, film français de Daniel Vigne, 1982.

² Cf. notamment *La Nuit américaine*, 1973, et *La Femme d'à côté*, 1983.

REFERENCES

1. Massignon G. (1953) *Contes de l'Ouest* [Folktales of the West]. Paris: Ed. Erasme.
2. Fabre D. (1986) La Voie des oiseaux. Sur quelques récits d'apprentissage [The way of birds. On some learning stories]. *L'Homme* [Human], vol. 26, no. 99, p. 7–40.
3. Uther H.-J. (2004) *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. 3 volumes. Helsinki: Academia Scientiarum Fenicca.
4. Van Gennep A. (1998–1999) Manuel de folklore français contemporain (1937–1958) [Mannual of contemporary French folklore]. *Le Folklore français* [French folklore]. Paris: Robert Laffont.
5. Davis N. Zemon. (1983) *The Return of Martin Guerre*. Cambridge: Harvard University Press.

SUMMARY

The article is devoted to the one of the most typical tale-types *The Devil's Daughter*. The characteristics of this folktale are well-known. They are magic acts, superhuman efforts to save own life, fantastic metamorphoses made by the Magician's youngest daughter, enchanted items which are being used in magic acts.

Special attention is paid to the fairy-tale characters, magic metamorphoses while stalking, the kiss which makes one forget everything, deluded lovers, acknowledging the hero and final wedding, as well as other various episodes and motives. The poetic images of this folktale which exist in a wide range of variants are thoroughly examined.

Not so many folktales represent such a prestigious image of a woman. Unlike other tale-types, this one has super-complicated contradictions, motives and images which keep listeners / readers engaged. Action that cannot be met, magic practices by the girl, enchanted items which impede the flight of two heroes, metamorphoses during this magic flight take various forms. Therefore, listeners / readers of this folktale take double pleasure every time while recognizing a famous archetype or discovering new metaphors.

It should also be said that the peculiarities of many plots with folk ideas are difficult to take into account, as some new images may be generated. The girl uses magic to manage the natural forces. At one stroke the hero comes back to life. At the end of the tale the friends arrive to have a good time with her. However, they are not able to perform a simple task, as the closed window opens again, they also cannot put out the fire without knowing a thing and so on.

The most important thing for girls is marriage. This also concerns the Devil's daughter who seeks to get married. Not only she has to leave her family, but she also has to run away and jump over a fence to the world of the hero where neither his father, nor his mother, nor his sisters will be able to gain access. She must show herself in a new look for recognizing her love by them and to be a part of his family...

IMFF

УДК 82-343:82.09

Ольга Требік

ПЕРСОНАЖНИЙ КОД КУМУЛЯТИВНОЇ КАЗКИ: КОЗА

Джерельний матеріал статті – це тексти таких українських кумулятивних казок: «Коза дереза» (сім варіантів), «Цап та коза», «Ха-зайство», «Як вовк забажав козенят», «Сказка», і «Горобець та билина» (два варіанти). Досліджено образ кози; зв’язок цього персонажа з іншими героями казки. Проаналізовано кумулятивні структури, їх види, функції кумуляції. Наведено порівняльні характеристики структури різних варіантів казок одного типу, що дають уявлення про схожість та відмінність кожного варіанта.

Ключові слова: кумулятивна казка, коза, номінація, функції казкового персонажа.

The texts of Ukrainian cumulative tales form the source material of the article. These are: *Koza Dereza* (seven variants), *Goat and Nanny Goat, Farm, As the Wolf has Wanted the Goatlings, Fairy Tale, Sparrow and Blade* (two variants). The image of Goat, its connection with the other tale heroes are investigated. Cumulative structures, their types, cumulation functions are analyzed. The comparative characteristics of the structure of different variants of fairy tales of the same type are presented. They give an idea on the similarity and difference of each version.

Keywords: cumulative fairy tale, Goat, nomination, the functions of fairy tale character.

Коза – один з найпопулярніших персонажів української кумулятивної казки. У традиційній культурі символічне значення тварин чоловічої і жіночої статі різне. Так, козел (грец. *tragos*) – утілення похоті та життєвої сили; найчастіше це негативний символ. Водночас козу з античних часів вважають годувальницею. Ріг кози – символ родючої природи (ріг достатку – *cornu copiae*) [7].

У календарних обрядах, пов’язаних із аграрною магією, коза або її зооморфна маска – персонаж ряджень. Різдвяні й

колодійні обходи з рядженою «козою» найбільше поширені в українців і білорусів, меншою мірою – у росіян. Атрибути рядженої «кози» – вивернутий вовняний кожух, дерев'яна голова з рогами і бородою з соломи або лози та рухомою нижньою щелепою. Українці Буковини макет голови «кози» носили на довгій жердині, покриваючи балахоном [2, с. 523].

Водіння «кози» як різдвяно-новорічний обряд існує у вигляді архаїчного типу обходів з колядуванням з використанням масок.

Існує багато визначень символу *коза*, але найбільш влучним є таке: «Коза – символ воскресіння предка народу; алгоритмний образ чорта, за його образом і подобою; символ малозначущості, скептицизму і недовіри, емблема людини, на яку постійно “звалюють” чужі провини. Коза у різдвяних обрядах – символ воскресіння предка народу після наглої смерті. Коза (цап, козел) – об'єкт глузування і насмішок народу; є символом недовіри, малозначущості, низької ціни, марних надій <...>. Про це красномовно “говорять” прислів'я: “Від козла ні шерсті, ні молока”, “Поставили козла город стерегти”, “Не буде з цапа вовни”» [6].

Народні уявлення про тварин записували О. Кольберг [8] та К. Мошинський [9]. Ці дослідники розглядали тваринні образи в контексті слов'янської культури, народних вірувань, звичаїв, обрядів.

Аналіз персонажа коза в кумулятивних казках здійснено за такою схемою:

1. Сюжетні типи казок, які містять персонаж Кози.
2. Номінація коза в українських кумулятивних казках.
3. Функції і характеристика персонажа.

Під час аналізу основних збірників українських народних казок нами було виявлено 13 казок, у яких є персонаж Коза: «Цап та коза» (АТ 2015) [3, с. 429], «Хазяйство» (власне українська) [3, с. 49–52], «Горобець та билина» (АТ 2015) [3, с. 431], «Горобець та бадилінка» (АТ 2015) [3, с. 432], «Коза дереза»

(АТ 212) [3, с. 349], «Коза дереза» (АТ 212) [3, с. 353], «Про дідові кози» (АТ 212) [3, с. 354], «Про козу дерезу» (АТ 212) [5, с. 128–129], «Коза в заячій хатці» (АТ 212) [3, с. 359], «Коза ярая, півбока драная» (АТ 212) [3, с. 361], «Коза-дереза» (АТ 210, 212) [4, с. 43–45], «Як вовк забажав козенят» (АТ 123) [3, с. 217], «Сказка» (власне українська) [1].

Коза є головним персонажем чотирьох сюжетів (дев'ять казок):

АТ 2015: «Цап та коза» (АТ 2015) [3, с. 429];

АТ 212: «Коза дереза» (АТ 212) [3, с. 349], «Коза дереза» (АТ 212) [3, с. 353], «Про дідові кози» (АТ 212) [3, с. 354], «Про козу дерезу» (АТ 212) [5, с. 128–129], «Коза в заячій хатці» (АТ 212) [3, с. 359], «Коза ярая, півбока драная» (АТ 212) [3, с. 361];

АТ 210, 212: «Коза-дереза» (АТ 210, 212) [4, с. 43–45];

АТ 123: «Як вовк забажав козенят» (АТ 123) [3, с. 217];

Коза є другорядним персонажем у двох сюжетах (четири казки):

АТ 2015: «Горобець та билина» (АТ 2015) [3, с. 431], «Горобець та бадилінка» (АТ 2015) [3, с. 432].

Власне українська: «Хазяйство» (власне українська) [3, с. 49–52], «Сказка» (власне українська) [1].

Аналіз персонажа Коза містить визначення типу казкової кумулятивної структури (ланкова, включена, змішана): етап казки, коли з'являється персонаж (зав'язка, розвиток подій, розв'язка) – функції і риси персонажа.

В українському казковому фонді найпоширенішим є сюжет «Коза-дереза» (АТ 212). Аналіз варіантів казки «Коза-дереза» дає підстави стверджувати, що кумулятивна структура найчастіше охоплює увесь текст казки. Усього проаналізовано сім варіантів цієї казки. Усі вони кумулятивні, причому кожен має власні особливості.

Коза-дереза – персонаж, наділений рисами здичавілої домашньої тварини, своєю поведінкою спричиняє нещастя ін-

шим, (сварку в сім'ї, сліози і страх диких тварин); це образ самовпевненої домашньої тварини, без страху перед іншими.

Коза в цій казці є головним персонажем. Вона зображена хитрою, облесливою, здатною на всілякі вигадки, тому може обдурювати навіть сильніших тварин. У багатьох казках Коза взаємодіє з такими персонажами, як Вовк, Заець, Лисиця, Ведмідь, хоча вони дикі тварини, але контактують з нею. Часто наївні лісові мешканці не знають, що це за хитрий звір, адже вихваляння Кози та її пісня лякають їх і вводять в оману. Народні оповідачі в казкових репліках кози використовують римований текст, дотепну пісню, яка щоразу повторюється.

Перший аналізований варіант казки «Коза дереза» [3, с. 349] є кумулятивною казкою з ланковою структурою. Кумуляція тут виконує такі функції, як нагнітання оповіді, підвищення до кульмінації, загострення уваги слухача.

Зав'язкою в казці є знайомство Кози із сім'єю діда і позиціонування її як майбутньої господині чи годувальниці в сім'ї, а отже, такої, що заслуговує найкращого ставлення до її особи, тобто найкращого піклування з боку сім'ї. Далі Коза потрапляє до нового осередку – до лісу, де відразу відчуває себе господинею і займає хату найслабшого мешканця – Зайця. Лісові жителі поспішають на допомогу своєму товаришеві, але тому, що не розуміють хто це, бояться й навіть не намагаються здолати козу. Казка припиняється з приходом північ, котрий несе їй смерть:

– Кукуріку! Іду на ногах
В красних сапогах;
Несу-несу косу,
Тобі голову знесу
По самі плечі...
Полізай-ка з печі! [3, с. 349]

Сюжет другого варіанта казки [3, с. 353] збігається з першим, проте відрізняється розвитком подій: по-перше, Коза

потрапляє не в зайцеву, а в лисичину хатку; по-друге, лисичці допомагають не лише лісові мешканці, – вовчик, ведмедик, лев, зайчик, півничок. Особливістю є те, що коза і лисичка – жіночі образи, усі лисиччині помічники – чоловічі образи; потретє, під час промовляння своєї скарги Лисичка, щоб привернути увагу до свого горя, виконує вірш (пісню):

– Під березкою,
Під кудрявою,
Що провіяно,
Те прокапано [3, с. 353].

Третій варіант [3, с. 354] цікавий тим, що Коза не потрапляє до лісу, а перебуває у кумовій хаті, і вже люди намагаються її вигнати, проте допомагає їм житель морського дна – рак. Тобто, якщо в попередніх сюжетах саме Коза поставала як невідомий персонаж, що лякає, то тут навпаки – її налякав невідомий їй мешканець, що й призвело до її смерті.

Четвертий варіант [5, с. 128–129] казки є контамінацією попередніх: Козу із заячої хатки виганяє Рак. Важливою особливістю цього сюжету є також відмова від звичного безрезультаутного кліше прояву сили, і спроба хитростю здобути перемогу:

«Поліз рак у саму хату, зліз на піч та як ущипне козу за...
Коза з переляку як упаде з печі да на піл, і дух випустила; а заєць з раком стали умісті жити да поживати да добра наживати» [5, с. 129]

П'ятий варіант [3, с. 359] казки вирізняється тим, що хоча казка і є власне кумулятивною, але текстова частина вміщує в собі зав'язку, яка пояснює поведінку Кози та її відмову (через погане самопочуття) покидати заячу хатку:

Побачила коза заячу хатку, підбігла до неї і гука: «Хазяїн дома?» – «Дома!» – обізвався заєць. «Вийди сюда, я тебе щось спитаю». – «Ta кажи, я і тут почую». – «Ta ні, вийди сюди, я тобі скажу гарну новинку».

Зайчик вийшов з нори, а коза миттю вскочила в його хатку і каже: «Тепер ти, зайчик, іди погуляй трохи, а я тим часом полежу, опочину, бо я дуже занедужила» [3, с. 359].

Пісню Кози не розуміють, тому вона наганяє страх на лісових мешканців:

– Я з лісу брянського,
Отроддя галанського.
Об двох рогах,
На трьох ногах,
За одним махом
Всіх побивахом [3, с. 359].

Шостий варіант казки [3, с. 361] відрізняється від четвертого лише наявністю ще одного другорядного персонажа – Дикого Кабана, а звільнення лисиччиної хатки відбулося завдяки діям Рака:

«Рак – не дурак; як ущипне, то буде знак. Пішов. Приходить рак, уліз у ту дірку, що кабан порив у дверях, поліз на піч. Як ущипне козу за бік, що обідраний. Коза як зареве – та хода з хати. Як вискоче. Так її пізнали, – вовк і ведмідь, – що коза, ухопили її та її з'їли.

А лисичка стала жити у своїй хатці. А про рака-вояка пішла слава по всьому світові» [3, с. 361].

Сьомий варіант казки [4, с. 43–45] відрізняється від попереднього розв’язкою, яка також містить кумуляцію:

«Прийшов рак у хату та як крикне: «А хто, хто в лисиччиній хатці?» – «Я, коза-дереза, півбока луплена, за три копи куплена; тупу, тупу ногами, сколю тебе рогами, лапками вигребу, хвостиком вимету». А рак і каже: «Вижену». І поліз на піч, і к козі зліз та як ущипне її клешнею за облуплений бік. А вона як закричить: «Не мене!» Та її зогнав її з печі на піл (кровать), а тоді уп’єсть її щип, а вона: «Не мене!» Рак зогнав її додолу і уп’єсть щип, а вона: «Не мене!» Та її вибігла у

сини. А рак уп'єть її щип, а вона: «Не мене!» І вибігла на двір. А рак її уп'єть щип, а вона: «Не мене!» Та й побігла геть.» [4, с. 43–45]

Назва казки	Кількість ланок	Кумулятивна структура	Перелік основних персонажів	Персонаж, що вигнав Козу
«Коза дереза»	7	(a1+3+2, a1+3+2, a1+4+2, b1+2+5, b1+2+5) T1 (b5+6+2, b6+7+2)	1 – дід, 2 – коза, 3 – сини, 4 – жінка, 5 – лисичка, 6 – лев, 7 – півень	Півень
«Коза дереза»	10	T1 (a1+3+2, a1+3+2, a1+4+2, a1+2) T1 (b5+2, b5+2+6, b5+2+7, b5+2+8, b5+2+9, b5+2+10)	1 – дід, 2 – кози, 3 – дочки, 4 – баба, 5 – лисичка, 6 – вовчок, 7 – ведмідь, 8 – лев, 9 – зайчик-степанчик, 10 – півень	Півень
«Продідові кози»	7	T1 (a1+3+2, a1+4+2, a1+4+2, a1+5+2, a1+2) T2 (b6+2, b7+2)	1 – дід, 2 – кози, 3 – син, 4 – дочки, 5 – баба, 6 – кум, 7 – рак	Рак
«Прокозу дерезу»	8	T1 (a1+3+2, a1+3+2, a1+4+2, a1+2) T2 (b5+2, b5+6+2, b5+7+2, b5+8+2)	1 – дід, 2 – кози, 3 – дочки, 4 – баба, 5 – зайчиик, 6 – вовчик, 7 – лисичка, 8 – рак	Рак
«Коза в заячій хатці»	4	T1 (a1+2, a1+2+3, a1+2+4, a1+2+5) T2	1 – коза, 2 – заєць, 3 – ведвідь, 4 – вовк, 5 – лисиця	Шершні

«Коза ярая, півбоку драняя»	8	T1 (a1+3+4,a1+3+2, a1+3) T2 (b5, b5+6, b5+7, b5+8, b5+9)	1 – дід, 2 – баба, 3 – коза, 4 – дочка, 5 – лисиця, 6 – зайчик, 7 – вовк, 8 – дикий кабан, 9 – рак	Рак
«Козадереза»	8	T1 (a1+5+3, a1+5+4, a1+5+2, 1+5) (b6+5, b6+7+5, b6+8+5, b6+9+5)	1 – дід, 2 – баба, 3 – син, 4 – дочка, 5 – коза, 6 – лисиця, 7 – зайчик, 8 – вовчик, 9 – рак	Рак

В українському кумулятивному казковому фонді найпоширенішим сюжетом, у якому Коза виступає другорядним персонажем, є сюжет «Горобець та билина» (АТ 2015). Загалом проаналізовано два варіанти казки [3, с. 431], [3, с. 432]. Коза як другорядний персонаж є типовою для цього сюжету.

Перший аналізований варіант казки «Горобець та билина» [3, с. 431] є власне кумулятивною казкою з включеною структурою. Текстова структура казки – це накопичення персонажів, які, кожен у свою чергу, відмовляються виконувати характерні для них дії: Билина не хоче гойдати Горобця, хоча, зрозуміло, що під вагою пташки билина гойдається. Коза не хоче гризти билини, тобто тварина відмовляється їсти свою типову їжу. І так із кожним персонажем. Динаміка казки зумовлена внутрішньою логікою світового устрою; оповідач мусить пам'ятати почерговість і зв'язок між персонажами. Основна функція казки – тренувати пам'ять та увагу слухача за допомогою цікавої логічні побудови словесної гри.

Різницею первого та другого варіантів цієї казки є персонажі казки. У першому варіанті [3, с. 431] наявні такі персо-

нажі: 1 – горобець, 2 – билина, 3 – коза, 4 – вовк, 5 – люди, 6 – татари, 7 – вогонь, 8 – вода, 9 – воли, 10 – довбня, 11 – черви, 12 – кури 13 – шуляк. У другому [3, с. 432]: 1 – горобчик, 2 – бадилинка, 3 – коза, 4 – вовк, 5 – стрілець, 6 – вогонь, 7 – вода, 8 – воли, 9 – колодки, 10 – хробаки. Тому кількість ланок в казці є різна: у першому варіанті 12 ланок (кількість персонажів збігається з кількістю ланок) у другому – 10.

Коза як другорядний персонаж української кумулятивної казки є також персонажем сюжету АТ 2015 «Горобець та билина» (АТ 2015) [3, с. 431], «Горобець та бадилинка» (АТ 2015) [3, с. 432].

В українських кумулятивних казках Коза як другорядний персонаж є членом таких кумулятивних ланцюгів:

Назва сюжету	Кількість ланок	Кумулятивна структура	Тип кумуляції
«Хазайство»	11	a1+2, a1+3+2, a1+4+3+2, a1+5+4+3+2, a1+6+5+4+3+2, a1+7 +6+5+4+3+2, a1+8+7+6+5+4+3+2, a1+8+7+6+5+4+3+2, a1+9+8+7+6+5+4+3+2, a1+10+9+8+7+6+5+4+3+2, a1+11+10+9+8+7+6+5+4+3+2	Включена
«Горобець та билина»	12	a2+1, a3+2+1, a4+3+2+1, a5+4+3+2+1, a6+5+4+3+2+1, a7+6+5+4+3+2+1, a8+7+6+5+4+3+2+1, a9+8+7+6+5+4+3+2+1, a10+9+8+7+6+5+4+3+2+1, a11+10+9+8+7+6+5+4+3+2+1, a12+11+10+9+8+7+6+5+4+3+2+1, a13+12+11+10+9+8+7+6+5+4+3+2+1 12 ланок	Включена

«Горобчик та бадиличка»	10	T1 (a1+2, a1+3+2, a1+4+3+2, a1+5+4+3+2, a1+6+5+4+3+2, a1+7+6+5+4+3+2, a1+8+7+6+5+4+3+2, a1+9+8+7+6+5+4+3+2, a1+10+9+8+7+6+5+4+3+2) (b10+9+8+7+6+5+4+3+2 + 1) T2 10 ланок	Включена
«Сказка»	5	T1 (a1+2, a1+2, a1+2, a1+2, a1+2) T2	Включена

Аналіз казкових варіантів дає підстави зробити такі висновки:

1. Коза є головним персонажем української кумулятивної казки, представленої сюжетом АТ 212.
2. Лісові мешканці бояться кози, адже не впізнають у ній домашньої тварини через її пихатість та нахабну поведінку.
3. Коза – умовний жіночий персонаж; у казці вона виконує роль господині, що не хоче миритися з іншими господарями.
4. Коза як головний персонаж наявна лише в ланковій кумуляції.
5. Найчастіше козу виганяє не свійська тварина, а рак, або ж півень. У казці коза порушує перебіг подій і спричиняє горе – у казці «Цап та коза» (АТ 2015) [3, с. 429] Коза разом з Цапом вирушає на пошуки їжі, але через її зникнення цап насилає нових персонажів, з метою покарати Козу (цап наслав на козу вовка, на вовка людей, на людей ведмедя, на ведмедя дуб, на дуб топор, на топор камінь, на камінь огонь, на огонь воду, на воду вола, на вола довбню, на довбню черви, на червів курей, на курей шульпік).
6. Другорядний персонаж Коза наявна лише у включеній кумуляції.

7. Найчастіше персонаж Коза зустрічається з її ворогом Вовком «Як вовк забажав козенят» (АТ 123) [3, с. 217].

Номінація кози

Коза «Коза» [3, с. 429], [3, с. 431], [3, с. 432], [3, с. 349], [3, с. 353], [4, с. 128–129], [3, с. 359], [3, с. 361], [4, с. 43–45], [3, с. 217], «кізонька» [3, с. 49–52], [3, с. 361], «козонька» [3, с. 432], «кізочка» [3, с. 349], «кози» [3, с. 353], [3, с. 354], «коза-дереза» [3, с. 349], [3, с. 353], [5, с. 128–129]. У кумулятивних казках козу характеризують такими епітетами: «ярая» [3, с. 361], «дереза» [3, с. 349], [3, с. 353], [5, с. 128–129].

У казці «Як вовк забажав козенят» (АТ 123) [3, с. 217] коза через вовка ледве не втратила родину («*Козенята пізнали свою матінку, одчинили їй і похвалились, що до них хтось приходив і хотів обманити їх. Коза нагодувала діток і приказала їм, щоб вони нікому не одчиняли, а щоб вони не помилились, розказала їм, як вона буде причитувати надалі*» [3, с. 217]). У казці «Цап та коза» (АТ 2015) [3, с. 429] у Кози відсутні будь-які характеристики («*Пішов цап за ликами, коза по орішки; прийшов цап із ликами, кози з орішками ніт да ніт. “Добре, козо, буде, на-шилю на тебе вовка!”*» [3, с. 429]).

В українській казковій традиції, насамперед у кумулятивних казках Коза є популярним персонажем. У багатьох культурах образ кози є символом плодовитості, проте тексти казок не відображають цих уявлень, – у них коза найчастіше постає нахабною, винахідливою твариною, яка за допомогою хитрощів перемагає лісових жителів, але водночас є переможеною раком або півнем. Норовливість, хитрість і винахідливість – чи не найбільш характерні риси аналізованого образу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Ф. 1-5. Од. зб. 442.
2. Белова О. В. Коза. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / под ред. Н. И. Толстого*. Москва, 1999. Т. 2. С. 522–525.
3. Березовський І. П. Українські народні казки про тварин. *Казки про тварин*. Київ : Наукова думка, 1979.
4. Рудченко І. Народные южнорусские сказки. Київ, 1870. Вып. 2.
5. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. Материалы и исследования : [в 7 т.] / собрал П. П. Чубинский. Т. 2 : Малорусские сказки / изд. под наблюдением П. А. Гильтебрандта. Санкт-Петербург : [Тип. и хромолитография А. Траншеля], 1878. 688 с.
6. Українські символи / М. Дмитренко, Л. Іваннікова, Г. Лозко та ін. Київ : Редакція часопису «Народознавство», 1994. 140 с.
7. Энциклопедия славянской культуры, письменности и мифологии / авт.-составитель А. А. Кононенко; ил. В. А. Кононенко; худож.-оформитель Л. П. Вировец. Харьков : Фолио, 2013. 798 с. : ил.
8. Kolberg O. Dzieła wszystkie. Wrocław ; Poznań, 1961–1985. T. 1–60.
9. Moszyński K. Kultura ludowa Słowian. Warszawa, 1967. T. II. Kultyra duchowa. Cz. 1, 2.

REFERENCES

1. Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology of National Academy of Sciences of Ukraine. IMFE, f. 1–5, no. 442 (unpublished).
2. Belova O. V. (1999) Koza [Goat]. *Slavyanskiye drevnosti. Étnolynhvystycheskyy slovar: y 5 m.* [Slavic antiquities. Ethnolinguistic dictionary: in 5 vols]. Vol. 2. Moscow, pp. 522–525.
3. Berezovsky I. P. (1979) Ukrainski narodni kazky pro tvaryn [Ukrainian folk tales about animals]. *Kazky pro tvaryn* [Tales about animals]. Kyiv: Naukova dumka.
4. Rudchenko I. (1870) *Narodnye yuzhnorusskiye skazky* [People's South Russian tales]. No. 2. Kyiv.

5. Chubynsky P. (compiler) (1878) *Trudy etnograficheskogo-statisticheskogo ekspeditsii v Zapadno-Russkiy kray, snaryazhennoy Imperatorskim Russkim Geograficheskim Obschestvom* [Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the West-Russian region, equipped by the Imperial Russian Geographical Society]. *Yugo-Zapadnyiy otdel. Materialy i issledovaniya: v 7 t. T. 2. Malorusskie skazki.* [The South-West Division. Materials and research: in 7 vol. Vol. 2. Little-Russian tales]. Saint Petersburg : [Tip. i hromolitografiya A. Transhelya].
6. Dmytrenko M., Ivannikova L., Lozko G., Musychenko Y., Shalak O. (1994) *Ukrayinski symvoli* [Ukrainian symbols]. Kyiv : Editorial board of the journal «Genesis».
7. Kononenko A. A. (compiler) (2013) *Éntsyklopedyya slavyanskoy kul'tury, pys'mennosty y myfolohyy* [Encyclopedia of Slavic culture, writing and mythology]. Kharkiv : Folio.
8. Kolberg O. (1961–1985) *Dziela wszystkie* [All songs]. Vol. 1–60. Wrocław ; Poznań.
9. Moszyński K. (1967) *Kultura ludowa Słowian* [Culture of Slavic people]. *Kultyra Duchowa* [Spiritual culture], vol. II, no. 1, 2. Warszawa.

SUMMARY

The texts of Ukrainian cumulative tales form the source material of the article. These are: *Koza Dereza* (seven variants), *Goat and Nanny Goat, Farm, As the Wolf has Wanted the Goatlings, Fairy Tale, Sparrow and Blade* (two variants).

Goat is a popular character in Ukrainian fabulous tradition, first of all in cumulative tales. The image of a Goat is a symbol of fertility in many cultures. However, this fact is not reflected in the texts of fairy tales. The Goat often appears as an impudent, inventive animal that wins the forest inhabitants with the help of tricks. At the same time, She is defeated by Crawfish or Cock.

The Goat character in the fairy tale *Koza Dereza* is analyzed. She is depicted as an artful, oily, capable of all sorts of inventions animal. That's why She can deceive even more powerful animals. In many tales the Goat appears with such characters as a Wolf, a Hare, a Fox, a Bear. Although they are wild animals, but are in contact with Her. Often naive forest inhabitants do not know what a wily animal She is, because the Goat eulogy

and the song scare and deceive them. Folk narrators have included the rhymed text into the Goat fabulous cues. It is a witty song, which is repeated every time.

The plot *Sparrow and Blade* (AT 2015) is one of the most widespread in Ukrainian cumulative fairy tale fund. Two versions of story are analyzed. Goat as a secondary character is typical for this plot.

The Goat character is investigated. The authoress analyses the type of fabulous cumulative structure (linked, included, mixed); at which stage of a fairy tale a character appears (beginning, events development, denouement); character features; mental traits of the character (intelligent, unwise, insidious).

The image of Goat, its connection with the other tale heroes are investigated. Cumulative structures, their types, cumulation functions are analyzed.

The comparative characteristics of the structure of different variants of fairy tales of the same type are presented. They give an idea on the similarity and difference of each version.

Keywords: cumulative fairy tale, Goat, nomination, the functions of fairy tale character.

УДК 784.71:398.8“321”

Олена Яринчина

ВІЙСЬКОВІ МОТИВИ У ВЕСНЯНІЙ КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВІЙ ПІСЕННОСТІ УКРАЇНЦІВ

У статті на прикладі веснянок висвітлено військову тематику в календарно-обрядових піснях – виявлено низку відповідних темі мотивів, установлено способи їх утілення, а також коло основних персонажів. Аналіз творів весняної календарної пісенності засвідчив тотожність деяких мотивів веснянок та рекрутських і солдатських пісень, подібність їх утілення, зокрема, через подібне народне бачення окремих персонажів.

Ключові слова: календарна обрядовість, пісенні жанри, веснянки, рекрутські та солдатські пісні, мотиви, образи, військо.

Military themes in calendar-ritual songs are described in the article by way of example of vesnianky. In particular, a number of motifs corresponding to the subjects is revealed, the methods of their incarnation are determined, as well as a range of the main characters. The analysis of works of spring calendar songs has assured the identity of some vesnianky motifs with recruits and soldiers songs, the likeness of their incarnation via the analogous folk vision of separate characters.

Keywords: calendar rituals, song genres, vesnianky, recruits and soldiers songs, motifs, images, army.

Календарно-обрядові пісні весняно-літнього циклу становлять вагомий пласт народної пісенності. У ході дослідження було розв'язано кілька важливих проблем і порушено чимало питань, адже деякі аспекти вивчення цих жанрів і досі залишаються малодослідженими. Весняні календарно-обрядові пісні розглядали такі видатні дослідники, як М. Костомаров, М. Драгоманов, В. Гнатюк, Ф. Колесса, К. Квітка, О. Потебня (останній присвятив аналізу цих пісень перший том своєї праці [14]), серед сучасників – С. Килимник, О. Дей, О. Смоляк, А. Іваниць-

кий, Л. Єфремова, О. Чебанюк та ін. Зразки творів весняних календарних пісень були представлені у збірках М. Максимовича, В. Залеського, Ж. Паулі, А. Метлинського, З. Доленги-Ходаковського, Я. Головацького, П. Чубинського та Б. Грінченка, матеріали яких частково ввійшли в академічну збірку «Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року» [7], що стала найповнішим зібранням народних весняно-літніх пісень. Хронологія представлених у ній записів охоплює період у 150 років – від кінця XVII ст. до другої половини XX ст. Серед традиційних народнопоетичних зразків подано також пізніші новотвори, що зумовлено вимогами новітнього часу. Спробу окремого видання весняно-літніх обрядових пісень, зібраних з території всієї України, першим здійснив В. Гнатюк [12], який на початку ХХ ст. опублікував свою розвідку та видав ґрунтовну збірку з аналітичними викладками.

Одним з основних питань, що їх розглянули дослідники, було визначення жанрових ознак весняних і літніх календарно-обрядових пісень та розмежування цих двох циклів. Оскільки між ними існують глибокі взаємозв'язки, то під час їхнього вивчення дехто з дослідників не розмежовував означені два цикли або дещо вільно трактував їхню спорідненість, уникаючи чіткої атрибуції, змішуючи пісні різних жанрів у публікаціях і розвідках. Особливо це стосувалося веснянок і гаївок, троїцьких пісень. Така «нечіткість» атрибуції має водночас практичне підґрунтя, позаяк і висновки дослідників (які зосереджували свою увагу на різних аспектах зразків цих творів), і результати наших наукових розвідок свідчать, що належність окремих пісень до певного жанру – умовна: вони могли побутувати і виконуватися на різних територіях (навіть сусідніх) та в різні історичні відтинки як твори то одного, то іншого жанрового утворення, що, звичайно, ускладнює їх остаточну атрибуцію. Тут ідеється про пісні, які в одному регіоні виконували як веснянки, а в другому – як купальські або в

певний період принагідно до одного свята, а в інший – до другого. Свідчення музикознавців підтверджують наявність таких міжжанрових творів.

Дослідниками також зафіксовано численні місцеві назви пісень весняно-літнього циклу, хоча вони мають чіткі жанрові ознаки. Залежно від регіону час виконання пісенних творів також міг бути різним: наприклад, у деяких місцевих традиціях виконання веснянок починали з першими проявами весни й тривало воно до Зелених свят, в інших – обмежували Великоднем.

Більшість дослідників, які вивчали пісні весняного циклу, зауважили їхнє прадавнє походження. Так, О. Дей убачав їхні витоки в первіснообщинному періоді історії східних слов'ян, зазначаючи: «Ці обряди знаходилися в органічному зв'язку з трудовою практикою і анімістичними віруваннями люди-ни <...> які відображали її залежність від незрозумілих їй явищ природи, іншими словами – із землеробським культом і річною господарською діяльністю» [1, с. 11]. О. Чебанюк, маючи на увазі календарно-обрядову пісенність у цілому, зауважила, що «витоки її сягають праслов'янської спільнослов'янської доби» [15, с. 5]. С. Килимник, конкретизуючи цей аспект, уважав, що час її зародження – період родового, передплемінного побуту. Крім того, дослідник наголосив, що стародавніх пісень збереглася досить значна кількість, однак зміст багатьох з них став незрозумілий для виконавців і слухачів, тому архаїзми замінювалися новими (зрозумілими) словами. С. Килимник також відзначив істотні часові нашарування у веснянкових текстах, зауважуючи при цьому, що іноді незрозумілі для народу веснянки-гайки перейшли в дитячі пісні та ігри [10, с. 10, 12]. Варто зазначити, що виконавцями веснянок були переважно дівчата (в окремих випадках до дівчат долучалися парубки), і їхнє створення, побутування, виконання та образно-мотивну систему дослідники пов'язують насамперед з дівочим осередком.

Опрацювання значної кількості текстів веснянок дало змогу ученим згрупувати їх за певними ознаками. Було запропоновано кілька ґрунтовних класифікацій: за послідовністю виконання, тематичними й функціональними ознаками, за сюжетами, мелодичними типами тощо. Такі підходи пояснює Л. Єфремова: «Багатоманітність класифікаційних підходів саме до веснянок не випадкова, адже вони складають досить неоднорідне історико-генетичне, супільно-функціональне явище» [3, с. 221]. Цю ознаку зауважив і Ф. Колесса, а О. Дей, розглядаючи сюжетно-тематичні групи веснянок, визначав їхні відмінності за тематикою, мотивами, сакральним значенням, часом появи тощо [2]. При цьому широкий ареал побутування та регіональні особливості ускладнюювали чітке групування веснянок, оскільки один твір у різних місцевостях міг належати за своїми рисами та умовами виконання до різних груп (як бачимо, ця проблема є актуальною не лише на міжжанровому рівні, а й на рівні одного жанру). У своїй роботі ми спираємося на такий поділ веснянок: ігрові, хороводно-танкові, закличні, побутові, ліричні та жартівливі.

Спробу видового розподілу в межах жанру одним із перших здійснив В. Гнатюк у вже згаданій збірці весняних пісень «Гайвки». У ній дослідник поділив твори за часом виникнення і кількісним показником на дві великі групи, надавши їм коротку характеристику: «одні з окремими іграми» (давніші й менше чисельні) та «другі без ігор» (менш давні й чисельніші) [12, с. 1].

Одна з найдокладніших класифікацій веснянок за тематичним принципом належить С. Килимнику. Дослідник подав надзвичайно широку трирівневу класифікацію. На першому рівні він поділив їх за часом створення на веснянки-гайвки дохристиянського та християнського періодів. Науковець пояснив, що здійснив такий розподіл, спираючись на реалії, відображені у творах. У межах цих двох великих груп учений

виокремив по дванадцять підгруп [10, с. 49]. Він детально розглянув кожну з них: охарактеризував, навів приклади творів, думки інших учених щодо предмета дослідження. Крім цього, С. Килимник звернув увагу на багато важливих аспектів, пов'язаних з вивченням жанру веснянки, зокрема на поширення пісенних творів (тобто наскільки широкою є територія побутування), а також розглянув явище синкретизму в ігрових веснянках.

Важливим є питання атрибуції весняно-літньої обрядової пісенності. Його вирішення ускладнюється двома чинниками: локальністю деяких творів (які не мають відповідників в інших регіонах) та побутуванням варіантів як різних пісень, належних до різних обрядових підгруп (на останньому зауважила Л. Єфремова [3, с. 221]). Маємо зазначити, що це питання залишалося актуальним протягом тривалого періоду дослідження жанру; його намагалися вирішити більшість учених-фольклористів. Так, В. Гнатюк зауважив, що назва «гаївка» використовувалася в Галичині, натомість «в російській Україні» на позначення пісень того самого жанру вживалося найменування «веснянка». Однак дослідник застеріг щодо спрощеного їх розрізнення: «Зазначу однаке відразу, що не кожду веснянку можна зачислити до гаївок, хоч кожда гаївка є веснянкою. Термін “веснянка” обіймає ширший цикль пісень, “гаївка” вузший. Веснянку співають в російській Україні цілу весну, гаївку в нас – як уже зазначено – лише на Великдень. Інший цикль веснянок у нас незнаний <...> Я подаю в своїй збірці самі гаївки, на скілько, розуміється, можна їх виділити від інших пісень» [12, с. 2]. Однією з ознак, що дає змогу зараховувати пісню до певного жанру, є умови та час її виконання, хоча В. Гнатюк не акцентував на цьому уваги, розглядаючи їх лише як додаткові обставини до характеристики творів під час аналізу побутування весняної пісенності. У цьому контексті дослідник зауважив швидке згасання традиції, по-

даючи свідчення одного з респондентів про те, що наприкінці XIX ст. гайки співали протягом усієї другої половини посту, натомість на початку XX ст. обмежувалися першим днем Великодня [12, с. 1].

Торкаючись хронологічних меж обрядового виконання таких пісень і питання їхніх різновидів, О. Дей зазначив, що період виконання веснянок – від ранньої весни до Зелених свят, а гайок (гагілок) – переважно під час Великодніх; причому всі ці назви, як і значно ширше коло регіональних назв, вживають на позначення одних і тих самих творів. Стосовно часу, місця і виконавців цих пісень науковець писав, що початок виконання веснянок був обмежений локальними настановами (в одних місцевостях – коли вперше закує зозуля, в інших – коли щука хвостом розбиває лід тощо), ці пісні виконували дівчата (хоча сучасні наукові розшуки засвідчили побутування незначної кількості веснянок, які виконували парубки або змішані гурти) у певних, постульованих, місцях – на вулицях, на вигоні за селом, на цвинтарі [1, с. 15]. У вступній статті до збірки О. Дей подав таку класифікацію веснянок і гайок: старовинні («архаїчні своєю обрядовою функціональністю хороводи та співи з пантомімою, іграми й танками» – нечисленні) та ліричні й жартівліві пісні (які кількісно превалювали), «співані дівчатами “на злобу дня” як пісенний супровід до старовинного за походженням кривого танцю чи кривого колеса або й просто на вечірніх сходинах» [1, с. 16]. Ці характеристики були відзначенні також іншими дослідниками. Спираючись на наведені вище класифікації й тези учених щодо часу зародження жанру, ми дійшли таких висновків: веснянки з аграрними або / та астральними мотивами (магічно-релігійні) та із сильним зв’язком пісні, руху, дії є найдавнішими за походженням і досить нечисленними. За вище описаною класифікацією, це переважно веснянки закличні, ігрові, частково – хороводно-танкові; веснянки з ліричними та побутовими мотивами, зви-

чайно, також можуть виконуватися під час водіння хорово-дів або в танках, але час їхнього створення набагато пізніший. У таких творах, як правило, магічно-релігійна складова значно слабша або й зовсім відсутня. Водночас для якнайчіткішого визначення цієї класифікації необхідно детально аналізувати кожний твір, аби встановити можливий час, спосіб і процеси творення його структурних елементів, при цьому правильно виявляючи зміст символів.

Отже, учені, досліджуючи веснянки, насамперед порушували коло питань, що стосувалися атрибуції пісень, визначення меж і характеристик жанру та розподілу фольклорних творів усередині жанру. Більшість дослідників звертали увагу на давність календарно-обрядової пісенності, на магічно-релігійне підґрунтя зародження її жанрів, значну кількість регіональних назв і умов виконання, причому останні могли змінюватися впродовж історії побутування. Науковці також відзначали вплив історичних та суспільних обставин на формування весняного циклу календарно-обрядових пісень (зокрема, часового розширення кола представлених у них тем, мотивів, образів). Згодом були виокремлені підгрупи побутових (про родинне і громадське життя) та жартівливих (сатиричних) творів.

Результати попередніх досліджень свідчать, що закличні веснянки (що були свого роду «молитвами» наших предків), у яких виявляється найсильніша магічно-ритуальна основа, та ігрово-хороводні, у яких простежено найпотужніший синкретизм (слова, руху, дії), є найдавнішими, хоча ці пісні протягом історії побутування зазнавали багатьох нашарувань, спрощень, замін як на текстуальному, так і на ритуально-магічному рівнях.

Мотивна та образна системи веснянок мають свої особливості. На цьому зауважила більшість дослідників, які розглядали означений жанр. Це питання часто поставало також у

контексті проблеми атрибуції творів. Серед інших у веснянках простежуємо мотиви, що певною мірою пов'язані з військом і / або військовим життям. Їх вирізняли й інші дослідники, хоча не всі вони визнавали наявність окремої тематичної групи названих мотивів. У цьому контексті важливо також звернути увагу на наукові розшуки, що стосуються не лише мотивів та образів, але й безпосередньо семантики весняних пісень. Так, М. Костомаров визначав семантику весняних святкувань як празника кохання, із яким він пов'язував водіння хорово-дів (дівчатами разом з парубками) під час виконання пісень. При цьому М. Костомаров зауважив, що в багатьох веснянках із хороводами (які також мають деяще сценічний характер) зображені землеробські заняття. Це у свою чергу навело дослідника на думку про виконання ігрових веснянок як освячення землеробських робіт на початку весни. У таких іграх і піснях висвітлювалися й інші заняття (що зазвичай проводилися влітку), навіть війна. При цьому вчений зазначив, що більшість веснянок присвячена коханню, зокрема зображеню шлюбного життя. Він зауважив, що хоча веснянки й зазнали змін протягом періоду побутування, але в них можна віднайти залишки стародавніх вірувань та обрядів [11, с. 289].

Як і М. Костомаров, більшість дослідників означеного жанру дотримуються думки, що в ході свого багатовікового побутування у веснянках поступово коло тем було розширене, замінено на новіші. Зупинимося на дослідженні С. Килимника, оскільки він, як уже зазначалося, випрацював досить докладну класифікацію веснянок, а його коментарі містять чимало цінних зауважень. Це наблизить нас до відповіді на питання, коли і як відбувалося тематичне збагачення веснянок. С. Килимник, окреслюючи коло питань і тем, що стосувалося дослідження веснянок, відзначав, що в них розкрито і морально-етичні норми життя, і господарські справи, і родинні та громадські взаємини, і навіть суспільно-політичні події тощо

[10, с. 17]. Важливою є його теза про те, що розширення тематичного розмаїття веснянок відбувалося під впливом історичних змін. Однією з найвиразніших була зміна офіційної релігії держави з усіма її наслідками. На думку дослідника, із прийняттям християнства поступово розширювалася тематика весняних обрядових пісень. Наприклад, крім мотивів, що торкаються викрадання чи купівлі дівчини, родинних взаємин, розкривається тематика, пов'язана з боротьбою князів, нашестям татар, викупом чи втечею з полону, визвольною боротьбою тощо [10, с. 22]. При цьому С. Килимник, розглядаючи веснянки християнського періоду, виділив військові в окрему групу, а не відніс їх до побутових або соціально-громадських, як зазвичай робили інші дослідники.

Так, О. Дей у статті «Звичаєво-обрядова поезія трудового року» зауважив, що веснянки і гайвки про кохання мають надзвичайно широке коло мотивів «із дівочого життя», торкаються багатьох тем. При цьому він додав: «Окрему, очевидно, пізнішу групу веснянок і гайвок становлять пісні, в яких збереглися спогади про княжі і козацькі часи» [1, с. 18]. Приkładами таких «спогадів» можемо вважати викрадання дівчат, викуповування їх з полону, що О. Дей назвав відгомоном старовинних сімейних і громадських відносин, наголосивши на давності веснянок з такими мотивами і темами [1, с. 22].

До цього переліку тем варто додати веснянки, у яких ідеться про діяльність молодечих громад – «хлопців-молодців». Розглядаючи веснянки цієї групи, С. Килимник зазначив: «Ці веснянки-пісні треба вважати дуже стародавніми, дохристиянського періоду, але відносяться вони до часу племінних державок, цебто до того періоду, коли роди об'єдналися в племена» [10, с. 138]. Ілюструючи цю групу фольклорних творів, дослідник навів текст поширеної колядки про сімсот молодців, які допомагають одному з них викрасти дівчину для

одруження. У такий спосіб С. Килимник укотре наголосив на тісному зв'язку народної пісенності, зокрема календарно-обрядової, з відповідними історичними реаліями.

На нашу думку, визначення і розгляд військових мотивів, утілених у весняній обрядовій пісенності, слід починати з аналізу творів найдавнішого походження, якими, як відомо, є закличні та ігрові веснянки. За висновком Л. Єфремової, «одними з найпоширеніших мотивів ігрових веснянок є шлюбно-військовий мотив завоювання, захоплення в полон дівчини парубками та мотив вибору шлюбної пари. Перший простежується у широковідомій грі «Просо». <...> Зміст гри аграрно-воєнно-шлюбний» [8, с. 4].

Багато уваги було приділено дослідженню весняної гри «Просо» (однієї з найдавніших). Різні її аспекти розглянуті в численних монографіях, студіях, статтях. Саме цим твором розпочинається презентація зразків весняної пісенної творчості у збірці «Гаївки» В. Гнатюка, у відповідному розділі праці О. Потебні та в інших публікаціях [6; 7; 12; 14]. Ця гра належить до двохорових веснянок, у якій усі учасники беруть участь у дії, поділившись на дві групи. Зміст гри аграрно-військово-шлюбний: «З двох протидіючих сторін одна сіє просо, інша намагається винищити посіви і відступає тільки за викуп – дівчину» [6, с. 95].

Цікавим для нашого дослідження є тенденційний текст під назвою «А ми поле оремо» (записаний 1970 р. на Тернопільщині), представлений у другій частині видання «Частотний каталог українського пісенного фольклору» Л. Єфремової:

- Ми дамо вам сто рублів, сто рублів.
- Ми сто рублів не берем, не берем,
Лиш дівоньку переймем, переймем.
- А в нашого полку убуде, убуде.
- А в нашого полку прибуде, прибуде [6, с. 46–47].

Наведений уривок є кінцівкою пісні. Спочатку в ній описано процес боротьби двох противоречивих сторін, одна з яких оре поле і сіє зерно, друга погрожує витоптати посіви табуном коней, перша обіцяє їх забрати собі. Під час торгу перша сторона, врешті-решт, вимагає на викуп дівчину. Текстуальне наповнення варіантів пісні буває різне, але основні образи та елементи сюжету (сіяння зерна, погроза випустити коней, вимога викупити коней дівчиною) збережено скрізь.

У контексті наших студій привертає увагу вживання слова «полк». Маємо зазначити, що воно вжито тут не випадково. Зокрема, у дослідженні О. Потебні «Объяснения малорусских и сродных народных песен», який розглянув цю гру, назвавши її «Сіяння проса», учений взяв за основу подібний текст і навів цікаві зауважі: дві групи, на які поділяються гравці, називаються «полками» («А нашого полку прибыло, А нашего полку убыло»). При виконанні пісні перший полк – це зазвичай дівчата, молодиці (ті, що сіють), а другий – хлопці (ті, що топчуть) та їхні коні. Останні, за визначенням ученого, – традиційний символ парубка [14, с. 39–40]. О. Потебня зауважив подібність цієї пісні з деякими колядками й весільними піснями. Так, ми можемо говорити, що мотив протистояння двох «полків», завершенням якого є «викуп, захоплення, завоювання» дівчини, у веснянці «Прoso» схожий з колядковим мотивом про облогу міста і подарунок (три подарунки) завойовників, найціннішим з яких є також дівчина.

Варіант пісні («А ми нивку виорем, виорем»), що був зафікований на Черкащині, уміщено в антології А. Іваницького [13, с. 251–252]. Ще одним прикладом, який ілюструє означений мотив, є веснянка «А ми коней запряжем, запряжем, запряжем», записана в 1972 році у Вінницькій області.

За свідченням дослідників, військовий сюжетний мотив «Прoso» близький до такого ж в ігрових веснянках «Мости» та «Володар» [5, с. 95]. Крім того, спираючись на аналіз весняних

ігор, Л. Єфремова висловила думку, що гра «Вербовая дощечка» має спільне коріння з «Просом» [5, с. 95]. «Військово-шлюбні мотиви захвату дівчини силою або за викуп яскраво відображені у грі «Мости», а у грі «Воротар» останню дівчину, яка проходить крізь «ворота», затримують як викуп за пропуск [8, с. 6].

У поданих у збірці «Ігри та пісні» зразках весняної гри «Мости» втілено подібний мотив. У цій грі, як і в попередній, дві групи виконавців протистоять одна одній. Цікавим для нас є запит, яким починається перший рядок кожного куплету варіанта «А» (записаний у Галичині):

- Пустіте нас, пустіте нас до гір воювати!
- Не впустимо, не впустимо, мости поломите [7, с. 55].

Далі перша група пропонує другій різні види грошової винагороди за пропуск через мости, але друга відмовляється, наприкінці пісні «захоплюючи» собі дівчину. В іншому варіанті (зафіксований на Закарпатті) також представлено цю текстуальну формулу:

- Пустіте нас, пустіте нас війну воювати.
- Не пустимо, не пустимо мости поламати [7, с. 56].

Найімовірніше, тут ідеться про наступ ворожого війська (або групи завойовників) на поселенців і видачу дівчини на відкуп або захоплення її ворогами силою. Звичайно, образ ворожого війська тут є метафоричним. О. Потебня, зосібна, припускає, що деякі варіанти тексту цієї пісні представляють поїзд молодого як військо, що йде завойовувати дівчину. Хоча в окремих зразках прямої вказівки на «дорогу до дівчини» не знаходимо, а про наступ і не згадується, але часто йдеться саме про це. Розглядаючи такі мотиви, С. Килимник відносить їх творення до родоплемінного періоду.

Гра «Воротар» є однією з найпоширеніших у весняному циклі пісень і має численні варіанти. Різні її сюжетно-тематичні аспек-

ти розглянули у своїх працях О. Потебня, Ф. Колесса, В. Антонович, М. Драгоманов, а також С. Килимник. Останній припустив наявність у цій грі натяку на галицького князя Романа (зокрема, у наведеному ним прикладі з Галичини). Загалом військово-шлюбні мотиви гри «Воротар» пов'язані з грою «Мости».

У збірці, упорядкованій О. Деєм, уміщено зразки гри «Король», яка загалом близька до описаних вище ігор:

– Королі, королі,
Пустіть нас воювать.
– Не пустим, не пустим
Мости поламать [7, с. 57].

У ній простежуємо ще один мотив – побоювання короля. І О. Потебня навів приклад української гри «Король», суть якої теж можна розуміти, як облогу міста і його завоювання (або завоювання «царівни» в цьому місті) [14, с. 52].

На підтвердження думки про наявність військових мотивів у представлених зразках можемо навести тезу М. Костомарова, який, аналізуючи весняні пісні, писав, що в таких іграх і піснях висвітлювалися і військові мотиви. Як приклад, він подав опис гри, що її ми можемо визначити як гру «Мости»: «Хоровод розбивається надвое, і одна половина показує вид нападу на другу, а друга не допускає зруйнувати її мости» [11, с. 289].

Зважаючи на синкретизм весняних ігрових пісень, важливою є теза О. Чебанюк. Вона, характеризуючи рухи під час виконання ігрових веснянок, зазначила, що «шикування у дві шеренги, які почергово то наступають, то відступають – бեрутъ початок від воєнних ігор (“Воротар”, “Мости”); а розігрування дії в колі – походить від мисливських ігор (“Зайчик”, “Качур”, “Кізлик”» [15, с. 9].

Отже, наведені зразки демонструють військові конфлікти двох протиборчих сил та їх вирішення шляхом викупу або викрадення дівчини.

Наведений перелік весняних ігор, у яких наявні військові мотиви, неповний, особливо якщо враховувати численні регіональні варіанти весняного ігрового фольклору, але ми мали на меті не подати вичерпний список, а лише представити ілюстрації до втілення цих мотивів у найпоширеніших весняних піснях.

У весняній календарній пісенності досить часто також трапляється мотив, характерний для багатьох пісенних жанрів, – мотив сповіщення. Безпосередньо у веснянках він утілюється найчастіше у двох мотивах: прихід весни як передчуття майбутньої мандрівки (війни) та кінь як вісник. Останній, як відомо, особливо характерний для козацьких і солдатських пісень, де образ коня є одним із провідних.

С. Килимник відносив зародження цього мотиву до часів набагато давніших за появу козаків і солдатів – часів парубоцьких громад: «Ціла низка веснянок-гайвок відображає ці парубоцькі громади (коляди також), їх дії, їх тодішнє значення. А відомо нам, що у ті стародавні часи війни починали лише весною, то й зрозумілій буде нам вислів: “Коник (заграв) заржав – він доріженську почув” – це вже мотив воєнний» [10, с. 138]. Крім того, дослідник досить докладно розглядав питання постання соціально-побутових мотивів у веснянках. Побутування веснянок-гайвок після прийняття християнства він поділив на чотири періоди: перший – «безпосередньо похристиянський» («в якому віддзеркалюється два згаданих світогляди»), другий – двовір’я, третій – християнізації, четвертий – соціальних змін. При цьому С. Килимник зауважив: «Ці веснянки-гайвки поволі втрачають суто релігійний та магічний зміст і стають піснями-забавами весни та Великодня; тут ми вже не відчуваємо ритуальних, чарівних чи благально-молитовних актів, а тільки являють вони образи пережитків минулого. Цікаві вони уже тим, що подають історичні події, народну мораль, погляди на родину, на працю, зокрема, на одруження та любов». Дослідник зазначив, що ці пісні виконували як магічні до XVII–XVIII ст., однак під впливом

християнства віра в їхню магічну силу слабшала, тому змінювався їхній зміст: почали превалювати мотиви політичного, громадського та військового життя. Тобто «веснянки-гайви похристиянського періоду щораз набирають соціального забарвлення» [10, с. 158–159]. Як наслідок, логічним видається те, що дослідник докладно розглянув веснянки, виокремивши їх у групи (серед них – історичні, побутові, політичні, військові).

Віднаходимо чимало прикладів у текстах веснянок про початок весни і передчуття скорої мандрівки (війни) хлопця (козака). Ці мотиви в тексті рідко висвітлені широко; переважно вони подані в контексті інших мотивів. Зразком може слугувати поширена в Україні веснянка «А вже весна». У ній ідеться про козака («молодого козачен'ка», «молодого козака», «Іванка»), який навесні від'їжджає, дівчина просить його залишитися, але він відмовляється. Загалом сюжет цієї веснянки близький до сюжетів ліричних побутових пісень. Уривок з неї С. Килимник наводить під час розгляду групи військових (воєнних) веснянок-гайвок на підтвердження своєї думки, що в давнину походи й війни розпочиналися з настанням весни («тоді козак виїжджав на своєму вороному “у дике поле” на татар – чи відбивати захоплені табуни худоби, чи визволяти невольників, чи відганяти татарина-наїзника від рідних осель, а чи просто – погуляти й здобичі пошукати») [10, с. 233]. Цю веснянку розглянула у своїй праці також Л. Єфремова, яка зauważила на її значній територіальній поширеності: «Одна з найпоширеніших творів цієї групи на значній території України від Слобожанщини до Поділля. Найбільшу кількість варіантів зафіксовано на Хмельниччині та Житомирщині» [5, с. 132]. О. Дей не приділив веснянці «А вже весна» окремої уваги, але вона вміщена у вищезгаданій збірці в записі 1923 року з Чернігівщини [7, с. 158]. Її варіант з інципітом «А вже весна, а вже красна» (записаний на Київщині в 1926 р.) представлений у збірці, упорядкованій О. Чебанюк [9, с. 31]. У праці

Л. Єфремової подано новіший запис (1989 р.) з Вінницької області. Загалом три вказані варіанти подібні, основна відмінність полягає в іменуванні головного героя – «молодий козаченько» / «козаченько» та «Іванко»:

А вже весна, а вже красна,
З стріхи вода капне. (3)

А вже тому Іванкові
Мандрівочка пахне. (3) [6, с. 86].

А вже весна, а вже красна,
Із стріхи вода капле. (3)

Молодому козаченьку
Мандрівочка пахне. (3) [7, с. 158; 9, с. 31].

У всіх трьох варіантах козак (Іванко) мандрує «у чисте поле», але в запису з Київщини маємо точнішу топографічну вказівку:

Помандрував козаченько
З Лубен у Прилуки (3) [9, с. 31].

Ще однією істотною текстуальною відмінністю є розв'язка сюжетної колізії пісні. У варіанті з Вінниччини пісня закінчується словами:

– Не вернуся, забаруся,
Не твоїм я буду. (3) [6, с. 86].

Натомість у варіантах з Чернігівщини та Київщини подано пояснення рішення козака не повернатися:

Хоч вернуся – забарюся
Гордуеш ти мною. (3)
Буде твое гордування
Все перед тобою! (3) [7, с. 158; 9, с. 31].

У деяких збірках уміщено більш розлогі варіанти цієї пісні. Наприклад, у варіанті, записаному на Київщині експедицією під керівництвом П. Чубинського, «молодий козаченъко» збирається добитися правди від дівчини за допомогою нагайки, а в іншому, зафікованому на Хмельниччині в 1918 році, сюжет доповнений описом упокорення дівчини та відрізняється від багатьох інших варіантів назвою і початковими словами «Ой млин меле»:

1. Ой млин меле,
Вода верне,
Камінь вогню креше. (3)
2. Козаченъко
Правду каже,
Дівчинонька бреше. (3)
3. Зима зійшла, –
Весна красна, –
Із стріх вода капле. (3) [4, с. 177].

Далі текст майже тотожний з наведеними вище. Натомість у запису Д. Яворницького з Катеринославщини дівчина, наздоганяючи «молодого козака» («сокола»), погоджується, щоб її «руса коса» була в нього під ногою, аби лише жити з ним [13, с. 472]. Отже, пісня і в скороченому (поширенішому), і в розлогому вигляді більше тяжіє до ліричних пісень, а втілення військового мотиву в ній має фрагментарний характер.

Мотив приходу весни як передчуття майбутньої мандрівки представлений також у пісні «Соловей у саду» (записана на Чернігівщині в 1926–1927 р.), але вже з прямою вказівкою на воєнну діяльність:

Соловей у саду
Тьюх та тьюх.
А зозуля на кленочку

Як ку, так ку.
 Молодий козаченьку,
 Убирайся до походу [9, с. 84].

Про мандрівку йдеться й у веснянці «Дарунки весни», яка була зафіксована в Галичині на початку ХХ ст. У ній подано також пряму вказівку на «призначення» парубків – військова служба:

А уже весна воскресла, воскресла,
 Що ж вона нам принесла, принесла? <...>
 А парубкам шабельки, шабельки,
 Щоби ішли до війни, до війни.

Прийшла до нас весна красна,
 Гайвочку нам принесла;
 Для панянок гайвочку,
 Для парубків мандрівочку [7, с. 150].

У зв'язку із цим мотивом привертає до себе увагу також текст пісні, уміщеної в збірці «Ігри та піsnі», під назвою «Ромен-зілля, ромен-зілля» (поданий за збіркою Б. Грінченка 1899 р.). Сюжет цієї веснянки подібний до ліричних пісень: козак, від'їжджаючи, вклоняється дівчині, а вона дарує йому хустку. Проте в останніх рядках пісні висловлено думку, що військова слава для козака важливіша за кохання дівчини (і потенційне сімейне життя):

Не подоба козакові
 В хусточці ходити,
 Тильки ѿ слава козацькая –
 Сідельце укрити [7, с. 243].

Про це писав і С. Килимник, розглядаючи відповідну тематичну підгрупу веснянок: «Військові (воєнні) веснянки-гайвки» він розумів передусім як «бурхливу добу порятунку рідного краю», а саме – добу Козаччини (XVI ст.) та добу

Хмельниччини. Дослідник зауважив, що у веснянках ця тема розкривається зазвичай з погляду дівчини (козак залишає село, свою милу). Прощання козака з дівчиною віправдане, оскільки «участь козака у військовій віправі – то була гордість для вояка, то була його слава, честь і обов'язок захищати рідний край» [10, с. 233–234].

Розглядаючи історичні веснянки, С. Килимник звернув увагу на пісні, об'єднані темою татарських набігів. Він зазначив, що веснянки про «татарське лихоліття» були створені в XIII або XIV ст., наголосив на їхній цікавості та гарному стані збереженості. Ілюструючи цю групу веснянок, С. Килимник навів провідний сюжетний мотив – викуп з татарського полону хлопця або дівчини [10, с. 165–166]. Варто зазначити, що мотив про викуп з полону характерний для багатьох соціально-побутових, зокрема рекрутських і солдатських, а також історичних пісень. Там його використано найчастіше в таких сюжетних колізіях: по-перше, коли хлопця хочуть забрати на військову службу; по-друге, коли він перебуває в «прийомі» і є можливість відкупитися, аби його визнали непридатним до служби; по-третє, коли солдат потрапляє в полон. Як бачимо, відбувається жанрово-тематична трансформація цього мотиву в різних жанрах пісень, але зафікований у веснянках, він найбільше подібний до мотиву козацьких, невільницьких, рекрутських і солдатських пісень.

На основі доступних матеріалів можемо простежити втілення мотиву викупу з полону за текстом варіантів пісні «Ой з-за гори, мій соколе, з-за гори», на яку посилається у своєму дослідженні С. Килимник [10, с. 167], що була представлена в академічній збірці О. Дея. Обидва дослідники вважають цю пісню риндзівкою. У збірці «Ігри та пісні» вона вміщена у відповідному підрозділі, а С. Килимник подав її в підрозділі «Веснянки-гаївки історичного змісту», але зауважив, що ця веснянка згодом «перейшла до риндзівок і виконувалася, як риндзівка – при денному обході хат з додатком [приспівом. –

О. Я.]: “Христос Воскрес!”» [10, с. 169]. Цей сюжетний мотив в українській пісенності часто поєднано з іншим – перевага милого (милої). У нижче наведеному зразку головний герой («молод жовняр») просить переказати по черзі кожному з рідних (батькові, матері, братові, сестрі, милій), щоб продавали своє багатство і викупляли його з неволі, але всі вони відмовляються, крім милої:

Ой з-за гори, мій соколе, з-за гори,
Лежить, лежить молод жовняр в неволі.
– Ой ви, браття, ви камраття ви мої,
Перекажіть до милої во мені.
Най миленька свою скриню готує
Та най мене з неволеньки рятує.
– Ой маю я ідну скриню, та й тую продам,
Таки я ти, мій миленький, умерти не дам [7, с. 300].

Характеризуючи цю весняну пісню, С. Килимник визначив час її створення, як досить пізній, спираючись на використання слів «жовнір» і «камраття», які ввійшли в ужиток відносно пізно, хоча також припустив, зваживши на вживання давнього вислову «во мені», що його могли перенести в текст з давньої веснянки або ж сама веснянка «Ой з-за гори, мій соколе, з-за гори» має давнє походження, але в процесі побутування була змінена [10, с. 168–169].

Отже, аналіз різних груп веснянок засвідчив використання в них різноманітних військових мотивів. Було виявлено мотиви, що стосуються різних типів військових організацій, розглянуто їх історичне підґрунтя. Окреслення етапів десакралізації веснянок сприяло кращому розумінню змін представленого в них кола тем і сюжетів. Установлено подібності у втіленні окремих військових мотивів та образів у веснянках та інших жанрах народнопісенної творчості, що може свідчити про наявні міжжанрові зв’язки.

З часом обрана тема може бути розширена та поглиблена задля більш вичерпного історичного розшуку та розкриття символізму образів, точнішого розгляду поетики текстів. Однак уже на цьому етапі отримані результати свідчать про неабиякий зв'язок на мотивному рівні весняної календарної пісенності з рекрутською та солдатською, що становить важливий поштовх для подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Дей О. Звичаєво-обрядова поезія трудового року. *Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року* / упоряд., передм. і примітки О. І. Дея, нотний матеріал упорядкував А. І. Гуменюк. Київ : Видавництво АН УРСР, 1963. С. 7–50.
2. Дей О. І. Пісенність весняно-літніх календарних обрядів та звичаїв. *Дей О. І. Народнопісенні жанри*. Київ : Музична Україна, 1983. Вип. 2. С. 6–49.
3. Єфремова Л. Ігрові веснянки (мелотипологія, генезис, історико-географічний аспект). *Матеріали до української етнології*. Київ, 2004. Вип. 4 (7). С. 221–231.
4. Єфремова Л. Народні пісні Хмельниччини (з колекцій збирачів фольклору) / упоряд. та вступ. статті М. К. Дмитренка, Л. О. Єфремової ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Наукова думка, 2014. 712 с. : ноти, карти.
5. Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору : у 3 ч. Ч. 1 : Опис. Київ : Наукова думка, 2009. 720 с.
6. Єфремова Л. О. Частотний каталог українського пісенного фольклору : у 3 ч. Ч. 2 : Антологія-хрестоматія. Київ : Наукова думка, 2010. 480 с. : ноти.
7. Ігри та пісні. Весняно-літня поезія трудового року / упоряд., передм. і примітки О. І. Дея, нотний матеріал упорядкував А. І. Гуменюк. Київ : Видавництво АН УРСР, 1963. 671 с.
8. Ігрові веснянки / упоряд., передмова і примітки Людмили Єфремової, за ред. Миколи Дмитренка. Київ : Видавець Микола Дмитренко, 2005. 208 с. (Серія «Народна творчість»).

9. Календарно-обрядові пісні / упоряд., вступна ст. та прим. О. Ю. Чебанюк ; відп. ред. М. М. Пазяк. Київ : Дніпро, 1987. 392 с.
10. Килимник С. І. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 5 т. Т. 2 : Весняний цикл. Вінніпег ; Торонто : Укр. Нац. Вид. Ком., 1959. 251, [2] с.
11. Костомаров Н. Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народною поэзией. *Костомаров М. И. Этнографичні писання Костомарова: зібрані заходом Академіч. комісії укр. історіографії*. Київ : Держвидав України, 1930. С. 283–298. (Записок б. Українського наукового товариства в Києві; т. 35).
12. Матеріали до української етнології / Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Т. 12 : Гайки / зібрав В. Гнатюк. Львів : З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1909. 267 с.
13. Обрядовий музичний фольклор Середньої Наддніпрянщини : жанрово-регіональна антологія / відп. ред. Г. А. Скрипник ; упоряд. та вступ. стаття А. Іваницького. Вінниця : Нова Книга, 2015. 536 с.
14. Потебня А. А. Объяснения малорусских и сродных народных песен. Варшава, 1883. Т. 1. 280 с.
15. Чебанюк О. Пісні трудового року. *Календарно-обрядові пісні* / упоряд., вступна ст. та прим. О. Ю. Чебанюк ; відп. ред. М. М. Пазяк. Київ : Дніпро, 1987. С. 5–20.

REFERENCES

1. Dey O. (1963) Zvychayev-oibriadova poeziya trudovoho roku [Customary and ritual poetry of labour annual cycle]. *Ihry ta pisni. Vesniano-litnia poeziya trudovoho roku* [Games and songs. The vernal and aestival poetry of labour annual cycle] (ed. by O. Dey, musical notation by A. Humeniuk). Kyiv: Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, pp. 7–50.
2. Dey O. (1983) Pisennist vesniano-litnikh kalendarnykh obriadiv ta zvychayiv [Songs of spring and summer calendar rituals and customs]. *Dey O. Narodnopisenni zhanry* [Folk-Song genres]. Kyiv: Muzychna Ukrayina, vol. 2, pp. 6–49.
3. Yefremova L. (2004) Ihrovi vesnianky (melotypolohiya, henezys, istoriko-heohrafichnyi aspekt) [Playing vesniankas (melo-typology, genesis, and historical and a geographic aspect)]. *Materials for Ukrainian Ethnology*. Kyiv, vol. 4 (7), pp. 221–231.

4. Yefremova L. (2014) *Narodni pisni Khmelnychchyny (z kolektsiy zbyrachiv folkloru)* [Khmelnychchyna folk songs (from collections of folklore gatherers)] (compiled and prefaced by M. Dmytrenko and L. Yefremova) (NAS of Ukraine, M. Rylsky IASFE). Kyiv: Naukova dumka.
5. Yefremova L. (2009) *Chastotnyi kataloh ukrayinskoho pisennoho folkloru: u 3 ch.* [Frequency catalogue of Ukrainian song folklore: in three chapters]. Kyiv: Naukova dumka. Ch. 1: Description.
6. Yefremova L. (2010) *Chastotnyi kataloh ukrayinskoho pisennoho folkloru: u 3 ch.* [Frequency catalogue of Ukrainian song folklore: in three chapters]. Kyiv: Naukova dumka. Ch. 2: Anthology and reader.
7. Dey O. (compiler, preface-author, annotator), Humeniuk A. (musical notation compiler) (1963) *Ihry ta pisni. Vesniano-litnia poeziya trudovoho roku* [Games and songs. The vernal and aestival poetry of labour annual cycle]. Kyiv: Academy of Sciences of the Ukrainian SSR.
8. Yefremova L. (compiler, preface-author, annotator), Dmytrenko M. (editor) (2005) *Ihrovi vesnianky* [Playing vesniankas]. Kyiv: Mykola Dmytrenko, (*Narodna tvorchist* Series).
9. Chebaniuk O. (compiler, preface-author, annotator), Paziak M. (editor-in-chief) (1987) *Kalendarno-obriadovi pisni* [Calendar ritual songs]. Kyiv: Dnipro.
10. Kylymnyk S. (1959) *Ukrayinskyi rik u narodnykh zvychayakh v istorychnomu osvitlenni: u 5 t.* [The Ukrainian cycle in folk customs in light of history: in five volumes]. Winnipeg, Toronto: Ukrayinskyi Natsionalnyi Vydavnychyi Komitet. Vol. 2: Vernal cycle.
11. Kostomarov N. (1930) *Neskolk slov o slaviano-russkoy mifologii v yazycheskom periode, preimushchestvenno v sviazi s narodnoyu poezieyu* [Some information on Slavonic-Russian mythology in times of heathenry, principally in connection with folk poetry]. *Kostomarov M. Etnohrafichni pysannia Kostomarova: zibrani zakhodom Akademich. komisiyi Ukr. istoriohrafiyi* [Kostomarov's Ethnographic writings collected by measures of the Academic Commission of Ukrainian Archaeography]. Kyiv: Derzhvydav Ukrayiny, pp. 283–298. (Proceedings of the former Ukrainian Scientific Society).
12. Hnatiuk V. (collector and ed.-in-chief) (1909) Hayivky. *Materials for Ukrainian Ethnology* (issued by the Ethnographic Commission of the Shevchenko Scientific Society in Lviv). Lviv: Shevchenko Scientific Society (under the supervision of K. Bednarskyi), vol. 12.
13. Ivanytskyi A. (compiler and preface-author) (2015) *Obriadovyi muzychnyi folklor Seredniyoi Naddniprianshchyny: zhanrovo-rehionalna antolohiya* [Ritual musical folklore of the Middle Over Dnipro Lands: a genre-region anthology] (Skrypnyk H, ed.-in-chief). Vinnytsia: Nova Knyha.

14. Potebnia A. (1883) *Obyasneniya malorusskikh i srodnnyh narodnyh pesen* [The elucidation of Little-Russian and similar folk songs]. Warsaw. Vol. 1.
15. Chebaniuk O. (1987) *Pisni trudovoho roku* [Songs of labour annual cycle]. *Kalendarno-obriadovi pisni* [Calendar ritual songs] (compiled, prefaced and annotated by O. Chebaniuk, edited by M. Paziak). Kyiv: Dnipro, pp. 5–20.

SUMMARY

The description of military themes in calendar-ritual songs is analysed in the article by way of example of vesnianky. A survey of the main editions of the samples of the definite genre is proposed, as well as a range of significant scientific problems is determined and the scholars achievements while solving them are presented. In particular, the ascertainment of the genre formation time, its peculiarities, attribution, local specificity, temporal and geographical scopes of existence are considered. Various classification approaches and attempts to systematize and generalize are described in the article. The significance to determine vesnianky semantics for their study, as well as the comprehension of folk culture origins, are remarked. The range of the themes, which have become a basis for plot motifs and images, connected with military duty, is defined, their temporal changes are observed.

A number of military motifs is described by way of example of works of spring calendar-ritual songs. Their incarnation in the texts, recorded at various times and in different regions of Ukraine is considered. The established similarities in separate motifs and images incarnations in vesnianky and other genres of song folklore make it possible to assert close intergenre connections, as well as the integrity of folk outlook, that is revealed in folk songs in particular.

Keywords: calendar rituals, song genres, vesnianky, recruits and soldiers songs, motifs, images, army.

МІЖКУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ СЛАВІСТИКИ

УДК 929Рил+008(=163.4)

Тетяна Руда

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ І СЕРБСЬКА КУЛЬТУРА

Інтерес М. Рильського до сербської культури простежується в повоєнний період його творчої діяльності. Рильський уперше відвідав тодішню Югославію в 1945 році, враження від поїздки відбиті в його поетичному циклі «Югославські нариси». У Белграді він придбав видання «Српске народне пјесме» Вука Караджича, з якого переклав 18 пісень і видав у 1946 році книжку «Сербські епічні пісні». Рильський ще тричі побував у Югославії (1946, 1957, 1962), спілкувався з письменниками й діячами культури. У 1947 році окремою брошурою вийшла стенограма його публічної лекції «Сербські епічні пісні», у якій автор ілюструє розповідь уривками з власних перекладів; у 1954 році в журналі «Славяне» надрукована його стаття «Вук Караджич». Свої подорожі до Югославії Рильський описував у «Записних книжках», публіцистиці, листах до колег і друзів.

Ключові слова: Максим Рильський, сербська культура, Вук Караджич, сербський героїчний епос, перекладознавство.

M. Rylskyi interest in Serbian culture is followed in the postwar period of his creative activity. Rylskyi has visited the then Yugoslavia for the first time in 1945. The impressions of the trip are reflected in his *Yugoslavian Essays* poetic cycle. In Belgrade he has purchased the edition of *Serbian Folk Songs* by Vuk Karadžić. M. Rylskyi has translated 18 songs from it and published a book *Serbian Epic Songs* in 1946. Rylsky has visited Yugoslavia for three times more (1946, 1957, 1962), associated with the writers and figures of culture. In 1947 a shortland record of his public lecture *Serbian Epic Songs* has been published as a separate brochure. The author illustrates the narration with the excerpts from his own translations. His article *Vuk Karadžić*

has been published in 1954 in *The Slavs* magazine. M. Rylskyi has described his trips to Yugoslavia in the *Notebooks*, publicism, letters to colleagues and friends.

Keywords: Maksym Rylskyi, Serbian culture, Vuk Karadžić, Serbian heroic epos, Translation Studies.

Творчі інтереси М. Рильського завжди були пов'язані з культурами слов'янських країн, насамперед Польщі (що природно, зважаючи на його походження й виховання). Духовна спадщина сербського народу, у тому числі література, також входила до кола його зацікавлень.

Уперше М. Рильський відвідав тодішню Югославію наприкінці вересня – у жовтні 1945 року. «Пишу Вам из чудесной Югославии, куда неотвратимо послал меня Славянский комитет» [10, с. 242], – читаемо в листі до Б. Турганова. Йдеться про Всеслов'янський комітет (1941–1962) – антифашистську громадську організацію, серед засновників якої були українські письменники (О. Корнійчук, В. Василевська). Супутником Рильського був відповідальний секретар комітету В. Мочалов. У другому Максим Тадейович відвідав цю країну наступного року в складі делегації СРСР, де виступив з промовою на першому повоєнному Слов'янському конгресі в Белграді. Третя подорож до СФРЮ – сталася у вересні–жовтні 1957 року. М. Рильський у складі української делегації взяв участь у конференції ЮНЕСКО, що відбулася в хорватському місті Дубровнику. Востаннє він побував у Югославії в січні 1962 року, очоливши делегацію Спілки письменників СРСР.

Свої враження від цих подорожей М. Рильський описував у листах до колег і друзів. «Пишу з Белграда, куди потрапив з волі Всеслов'янськ[ого] комітету, цілком непреложної. Я тут з полк[овником] Мочаловим. Можна, думаю, не тайти: справа йде про скликання Всеслов'янського конгресу десь у травні 1946 року, очевидно, в Белграді <...> Крім цього, робимо подорожі по країні, що не тільки да-

ють мені як поетові багатошний матеріал, а й мають величезне громадське значення» [10, с. 240] – це уривок з листа до П. Й. Панча (24.IX.1945 р.).

Щодо поетичного втілення «багатошого матеріалу», то йдеться про цикл віршів, над яким М. Рильський почав працювати в Белграді. У вже цитованому листі до Б. Турганова він пише: «Кстати, пишу здесь “Югославские мелодии” и собираюсь попереводить сербские песни (имею уже всего Вука Караджича – 11 томов)» [10, с. 242].

У публіцистиці М. Рильського також є згадки про поїздки до Югославії. «Нікогда не забуду я талантливого, горячого многонационального народа Югославии, создавшего эпические песни, которые наряду с русскими былинами и украинскими думами составляют гордость всего славянского мира» [9, с. 239–240].

Поїздку 1945 року Максим Тадейович згадує в одній з «Вечірніх розмов» під назвою «Подорож по Югославії» (уперше надрукованій у газеті «Вечірній Київ» 17 лютого 1962 року): «Я не раз бував у Югославії. Я навіки зачарований її прекрасною й різноманітною природою – і вкритими лісом горами, планинами, що нагадують наші Карпати, і квітучими долинами, і бистрими ріками, і спокійними світлими озерами. З перших же зустрічей серце мое притягли до себе працьовиті й мужні люди цієї багатонаціональної країни, що явили світові дивовижні приклади героїзму й витривалості в дні Другої світової війни» [9, с. 524]. Підкresлюючи «багатонаціональність» країни, він називає класиків літератур тих народів, що входили до складу федераційної Югославії, – «основоположника сербської літературної мови, невтомного збирача сербської народної творчості» Вука Караджича, чорногорського поета Петра Негоша, словенського – Франца Прешерна, і продовжує: «...Я гордий особистим знайомством з покійними великими поетами-громадянами Володимиром Назором (Хорватія) та Отоном Жупанчичем (Словенія), з якими я стрічався 1945 року» [9, с. 524].

У публіцистичній статті «Встречи с югославскими писателями», написаній у 1962 році, після останньої поїздки, М. Рильський знову згадує своє перше знайомство з цією мальовничукою країною: «Природа Югославии в самом деле прелестна и поразительно разнообразна. К сожалению, мы были в Югославии зимой. Но и зимой пейзажи ее пленительны. Мы видели покрытые лесом горы – “планины”, на которых, чудится, и доселе живут крылатые мифологические существа – “вилы” и скачут на сказочных конях или пьют в тени густых елей “цирно вино” (черное, т. е. красное вино) могучие герои сербских эпических песен... По крайней мере так представлялось мне, издавна влюбленному в сербскую народную поэзию, одну из прекраснейших в мире» [9, с. 344].

Метою поїздки 1962 року були «літературні співбесіди» («литературные собеседования»), що відбувалися в Любляні, Загребі, Скопле, Белграді. Обговорювалися деякі питання тогочасного літературного розвитку. Югославських колег цікавила творчість «молодої генерації» радянських поетів – Є. Євтушенка, А. Вознесенського, Р. Рождественського (він був у складі делегації). М. Рильський досить скептично ставився до новітніх напрямів і шкіл у літературах Заходу (що було в дусі того часу), під впливом яких перебувала частина південнослов'янських письменників. Згадавши давніх своїх знайомих – О. Жупанчича (1878–1949) та В. Назора (1876–1949), він розповідає про нові зустрічі з А. Інголичем, М. Клопичем, Б. Конеським, Ю. Каштеланом, М. Бором, Р. Зоговичем, Б. Чопичем, А. Вучо.

Під час зустрічей з М. Рильським у Белграді письменники дарували йому книжки з дарчими надписами. У 1957 році він отримав, за свідченням Г. Вервеса, «Югославську поезію» (1949) й «Антологію югославської літератури» (1956). Серед тих, хто підписав першу книгу – А. Вучо, Д. Максимович, І. Андрич та ін. [3, с. 34–35].

Максим Тадейович також презентував югославським письменникам свої книжки: «Подарував “С[ербську] нар[одну] поезію”, “Троянди”, “Великий поет...”» [10, с. 88]. Ідеться про видання «Сербська народна поезія» (К., 1955), збірку «Троянди й виноград» (К., 1957) та книжку «Великий польський поет Адам Міцкевич» (К., 1955).

Серед культур народів, що жили на території колишньої Югославії, М. Рильський найбільше цікавився сербською. Його інтерес до сербської літератури в контексті сербсько-українських культурних взаємин ХХ ст. висвітлюється, зокрема, у доповіді М. Сибіновича на конференції «М. Рильський і світова культура з погляду сучасності» (К., 1995). Але об'ектом творчої і дослідницької уваги Максима Тадейовича були насамперед сербський епос – юнацькі та гайдуцькі пісні та особистість першого збирача й видавця фольклору сербів Вука Караджича.

Ім'я В. Караджича неодноразово згадується в наукових і публіцистичних працях М. Рильського. Так, у вже згаданій «Подорожі по Югославії» ідеться і про його діяльність, і про епічну поезію сербського народу, якою захоплювалися найвидатніші поети Слов'янщини (Пушкін, Міцкевич) і класики європейських літератур (Гете, В. Скотт, Меріме). «Під час первого чи другого перебування моего в Югославии довелось мені чути носіїв, а почасти й творців цієї поезії, народних співців-гуслярів, яких можна назвати братами наших кобзарів» [9, с. 524]. М. Рильський не просто цікавився кобзарством як учений, але й брав участь у розробці програм для збирачів народної (зокрема епічної) творчості, ініціював організацію кобзарських нарад. На IV Міжнародному з'їзді славістів (Москва, 1958) він виступив з доповіддю про український геройчний епос; за його ініціативою кобзар Єгор Мовчан виступив з козацькою думою «Невільничий плач» і власною піснею «Ниво моя».

У «Розмові» М. Рильський пише й про свою працю над перекладами пісень зі збірника В. Караджича: «<...> користую-

чись словниками та російськими перекладами й дослідами (особливо проф. М. І. Кравцова, справжнього знавця сербського та болгарського фольклору), оглядаючись на високі взірці Пушкіна (“Пісні західних слов’ян”), з подякою згадуючи тонкі і вдумливі переклади Старицького (“Сербські народні думи і пісні”, 1876), маючи дорогого порадника в особі покійного Л. А. Булаховського, перекладав на рідну свою мову чудові сербські юнацькі пісні» [9, с. 525].

Перекладання сербського епосу М. Рильський запланував іще під час первого свого перебування в Белграді. Через сімнадцять років (1962) у Скопле він записує кілька поезій-спогадів, одна з яких «Як я в Ірпені перекладав сербські пісні». Ось уривок з неї:

Із Югославії вернувся я тоді –
Це по війні було, і духом героїчним
В повітрі віяло. По муках та біді
Народ одужував, живий диханням вічним.
Книжки Караджича з собою я привіз, –
Вони Старицького колись духотворили,
В них стільки мужності і благородних сліз
В них стільки ніжності і глибини, і сили!
Я увійшов у світ могутніх юнаків,
Крилатих коней їх, мечів їх самоцвітних,
Вино я з ними пив і на планинах жив
Під сосон довгий шум, посеред скель блакитних.
Неначе ліс живий, хиталися списи,
Під сонцем маяли барвисті короговки,
І серце билося від гордої краси,
Від плачу дівчини – скорботної косовки.
[10, с. 113].

Начерк цієї поезії, що починається словами «Не пам’ятаю вже...», був пізніше доопрацьований автором і надрукований у його останній прижиттєвій збірці «Зимові записи» під заголовком «Сербські епічні пісні».

Крім деяких змін (у 4-му рядку другої строфи, 1-му рядку – третьої, 3-му рядку – четвертої), поет дописав іще дві строфи:

Як радісно – ввійти в далекий дивний світ
І в відблисках його – ловити світ новітній,
Щоб передзвін мечів і стук гучних копит
Виразно чулись так, як на зорі у квітні,
Щоб око бачило крізь темряву століть,
Щоб серце билося з колишніми серцями,
Щоб у будиночок ірпінський умістить
Триглав, піднесений над синіми лісами!

«Закоханість» у сербський епос, як свідчить ця поезія, не проходила в М. Рильського з роками. Л. Новиченко, характеризуючи останню збірку поета, підкреслює, що в ній сполучаються «мінорні емоції», «зимові» тужливі настрої й «несхитна віра в добре сили життя», «спогади про гарне й добре, які з такою щедрістю відхиляла перед ним світолюбна пам'ять» [6, с. 162–163]. Ці «спогади» відбилися й у вірші «Сербські пісні». Урочистий, піднесений тон, відчуття зв'язку «далекого давнього світу» зі «світом новітнім», виразна інтертекстуальність твору – його насиченість яскравими образами геройчного епосу («могутні юнаки», «планини», дівчина-косовка – геройня однієї з найtragічніших пісень про битву на Косовому полі, «крилаті коні», «сині ліси») – на всьому лежить вплив юнацьких пісень, що їх М. Рильський перекладав майже тридцять років тому.

Переклади сербського епосу мають в Україні давню традицію. Їх здійснювали відомі поети й діячі культури, як-от М. Шашкевич, Я. Головацький, А. Метлинський, О. Барвінський, І. Франко. Найвідомішою була збірка М. Старицького «Сербські народні думи і пісні» (1876), до якої ввійшло 48 перекладів. У ХХ ст. з'являються переклади В. Поліщука, Я. Шпорти, М. Рильського, Л. Первомайського та ін. Історію україномовних інтерпретацій сербського епосу досить детально

виклав М. Гуць у монографії «Сербська народна пісня на Україні» (1966). Одним із кращих досягнень у цій справі автор справедливо вважає збірник М. Рильського «Сербські епічні пісні» (1946). Для українського читача цей збірник був основним джерелом ознайомлення із сербським епосом, до выходу в 1955 році книжки «Сербська народна поезія» (підготовленої М. Рильським та Л. Первомайським).

До збірника «Сербські епічні пісні» ввійшло сімнадцять перекладів, у яких відображені різні періоди історії Сербії – битва під Косово, подвиги Марка Королевича, боротьба з поневолювачами гайдуків та ускоків, є також маленький «Словничок-пояснення». Частина цих текстів була вже перекладена М. Старицьким, є й нові переклади.

Л. Булаховський написав близку передмову до першого видання «Сербських епічних пісень» під назвою «Сербський народний епос», що починається такими словами: «Якщо культурного серба спитати, в чому саме вбачає він предмет своєї національної гордості, він, мабуть, скаже, що принаймні дві великі речі дають йому право на неї: геройка (в и т е ш с т в о, ј у н а ш т в о) вікової боротьби народу з його міцними ворогами, насамперед турками, та його чудова народна пісня» [2, с. 3]. Л. Булаховський дуже високо оцінює переклади: «...під пером такого майстра слова як Максим Рильський, до того ж слова українського, з його традиційною майстерністю саме на службі історичного фольклору (пісні та думи), сербська епічна поезія, раніше відома з менш досконаліх перекладів на українську мову (найкращі – 1876 р. – М. Старицького), доноситься до читача в усій її свіжості та художній силі. Рильський майже еквівалентно передає і ритм сербського “десетерца” (десятискладового вірша), і вигини вкладеного в нього стилю» [2, с. 14–15].

Автор передмови зауважує, що вихід книжки був пов’язаний з відкриттям у Белграді Всеслов’янського конгресу, саме тому видавництво було «позбавлене змоги додати до друкованих

збірці пісень докладний коментарій, який би багатосторонньо висвітлив те, що може бути неясним або ще припускає поглиблена пояснення для сучасного радянського читача» [2, с. 15].

У листі до Б. Турганова (23 жовтня 1946 р.) М. Рильський пише про свої плани щодо поїздки на конгрес: «Так как я надеюсь попасть на этот съезд, то мне, конечно, приятно будет повезти зарубежным друзьям такие подарки: 1) Мицкевич по-украински (вышел, следовательно, будет и у Вас) [Міцкевич А. Вибрані поезії. Київ, 1946; М. Рильський – редактор і один з перекладачів. – Т. Р.]; Мицкевич гослитиздатовский [Міцкевич А. Избранное. Лирика. Баллады. Поэмы. Москва, 1946; М. Рильський – один з редакторів. – Т. Р.]; 3) Мицкевич детиздатовский (вышел) [Міцкевич А. Избранное. Москва – Ленинград, Детгиз (Школьная библиотека), 1946; М. Рильський – редактор. – Т. Р.]; “Сербські епічні пісні” (Держлітвидав надеется выпустить); 5) “Чаша дружбы” по-украински (тоже есть дерзновенная мечта выпустить к съезду...). Недурно было бы, если бы в этом букете была и русская “Чаша”! А может быть...?» [10, с. 251].

Збірка поезій «Чаша дружби» була видана до конгресу з такою присвятою:

«Ця книжка – мій скромний дар великій справі єднання слов'ян.

Нехай на першій сторінці стоять тут слова великого нашого Шевченка:

Щоб усі слов'яни стали
Добрими братами!

М. Рильський»

Російською мовою «Чаша дружби» вийшла 1947 року. Л. Булаховському М. Рильський повідомляє 25 грудня 1946 року: «Сербські пісні отримало під час конгресу чимало братів-слов'ян <...> Одна з принципіальних ухвал конгресу, яка, оче-

видно, інтересна для Вас, – скликати десь більш-менш близьким часом з'їзд учених-славістів» [9, с. 252].

Всеслов'янський конгрес в Белграді ініціював відновлення з'їздів, які скликалися Міжнародним комітетом славістів разом з національними комітетами. Перший повоєнний (четвертий із часу заснування) з'їзд славістів відбувся 1958 року в Москві.

Частина пісень зі збірника «Сербські епічні пісні» були вже перекладені М. Старицьким («Банович Страхиня», «Цар Лазар і цариця Милиця», «Дівчина Косовка», «Смерть матері Юговичів», «Марко Королевич і віла», «Марко Королевич скидає шлюбну подать», «Марко п'є в рамазан вино», «Оранка Марка Королевича», «Одруження Павла Плетикоси»). Пісня «Янко Стоян у неволі», перекладена наприкінці XIX ст. І. Франком, не була відома широкому колу читачів і науковців (її опублікували в 1964 р. в ж. «Дніпро»). Є у книзі й нові переклади («Мую і Алія», «Мilan-бег і Драгутин-бег», «Марко Королевич пізнає батькову шаблю», «Смерть Марка Королевича», «Старий Новак і князь Богослов», «Груїца і Арапин», «Одруження Іва Голопузого»).

Аналізуючи переклади М. Рильського, М. Гуць звертає увагу на їхню смислову відповідність оригіналам, точність передачі специфічних мовних зворотів, прямої мови персонажів, ретельний підбір мовних засобів; відзначає вплив на переклади українських народних пісень і дум, з яких поет черпає символіку, метафори, архаїчні образи [4, с. 164–173].

У статті «Багата мовна палітра Максима Рильського...» М. Гуць відзначає «точність», вірніше – точне відтворення «всіх компонентів», уміння передати глибоко психологічні зорові образи, умілій добір мовних засобів. «Поет повністю перенісся своїми помислами в минулу епоху, дбаючи про те, щоб не позбавити оригінал історичного аромату поезії, її урочистого тону і якомога точніше відбити словесну тканину колишньої епохи та дати відчути її дихання й українському читачеві» [5, с. 71].

М. Рильський, як відомо, був не лише одним із кращих в Україні перекладачів чужомовної поезії, а й теоретиком перекладу, автором низки перекладознавчих праць. Виступаючи проти буквалізму (тобто формального ставлення до оригіналу), він висунув тезу про необхідність передавати «творчу домінанту» поета (чи твору), що перекладається – тобто рису, яка в оригіналі є основною, найхарактернішою. «Для цього, – писав М. Рильський у статті “Пушкін українською мовою”, – доводиться пожертвувати другорядними рисами оригіналу. Перекладу без жертв не буває» [8, с. 218]. Цей принцип виявляється і в його перекладах із сербського епосу. Так, заради збереження ритмомелодики (М. Рильський використовує знаменитий сербський «десетерець») він іноді «жертвує» постійними епітетами (замінивши, наприклад, слова «зелом зеленим» – «ялиною густою»). Водночас у багатьох місцях перекладач зберігає специфічну образність сербського фольклору («солодка кава», «міцна ракія», «шаблі вогненні», «очі лебедині» тощо). З-поміж епітетів чи не найчастіше в сербському епосі трапляється «білий»: «білий двір», «білі віли», «білі кості», «білий хліб», «намет білий», «біла рука», «білий день», «білі лікті», «рукава біленькі»... Л. Булаховський звертає увагу на «епічну нісенітницю»: «“чорний Арапин” “кличе царя з білого горла” – “біле” – постійний епітет горла» [2, с. 11].

«Сербські епічні пісні» – ще один близькучий приклад перекладацької майстерності, що спирається і на поетичний талант, і на глибоке знання історії та культури сербського народу, і на практичний досвід Рильського-перекладача та розроблені ним теоретичні принципи.

Максим Тадейович не полішив справи популяризації сербського фольклору. У 1955 році в Києві вийшла збірка «Сербська народна поезія», упорядкована М. Рильським та Л. Первомайським з передмовою та поясннювальним словником Л. Булаховського. У книжці вміщено сімдесят один переклад

(з них сімнадцять – М. Рильського, двадцять три – Л. Перво-майського, три – І. Франка, решта творів була перекладена ще М. Старицьким). Пісні розміщені за циклами: докосівський, косівський, про Марка Королевича, якничів, гайдуків та ускоків. Є також балади й ліричні пісні [див.: 5, с. 75].

Сербський епос став також предметом наукового інтересу М. Рильського. Його праця «Сербські епічні пісні» вперше була надрукована окремою брошурою в 1947 році. Це – скорочена стенограма публічної лекції, прочитаної в Києві 12 листопада 1947 року. Розрахована вона на широку аудиторію, тому стиль викладу – вільний, образний. «Пісні, про які йде мова, – законна гордість сербів», – зазначає автор на початку своєї праці [8, с. 14]. Він згадує видатних європейських письменників (зокрема й своїх співвітчизників), які захоплювалися сербським епосом, перекладали його, використовували його стилістику й образність в оригінальній своїй творчості (О. Пушкін, Й. Гете, А. Міцкевич, М. Старицький, Леся Українка). Розповідає про знаменитого збирача й дослідника фольклору В. Караджича, чий збірник «Српске народне пјесме» (1841–1862) використовувала більшість перекладачів (і сам М. Рильський). Він пише про смисл і походження термінів «юнацькі» та «гайдуцькі» пісні, про «гусла» – музичний інструмент, під акомпанемент якого виконувалися ці пісні, про виконавців-гуслярів, гуслярські школи. Спиняється й на стилістичних особливостях епічних пісень, дає періодизацію виникнення основних циклів і сюжетів. Свою розповідь про сербський епос автор ілюструє власними перекладами.

Ім'я Вука Караджича згадується в низці статей М. Рильського, присвячених слов'янським літературям. До 90-річчя від дня смерті цього видатного діяча культури в журналі «Славяне» (1954, № 1, с. 50–51) була надрукована стаття «Вук Караджич (1787–1864)», у якій М. Рильський особливо підкреслює внесок В. Караджича в розвиток сербської літературної мови. «Он был первым человеком, отказавшимся от того искусственно-

го книжного языка, считавшегося единственным пригодным для литературы, и первым человеком, который смело и последовательно писал на чистом народном языке» [7, с. 279]. Як відомо, В. Караджич видав першу «Писменицу» («Граматику сербської мови за говором простого народу», 1814), уклав перший сербський словник (1818) з додатком короткої граматики сербської мови (у 1824 році Я. Грімм переклав її та видав німецькою мовою). В. Караджич на основі кирилиці розробив принципи мовної та правописної реформ, став основоположником сучасної йому літературної сербської мови. Саме ця сфера його діяльності була високо оцінена однією частиною його сучасників і викликала гостре незадоволення іншої.

У боротьбі за народність мови В. Караджич переміг консерваторів. Захоплення Рильського мовою Караджича-реформатора цілком зрозуміле, адже мовні питання завжди посідали важливе місце в колі інтересів Максима Тадейовича. «Питання мови, її культури, її розвитку – одне з найгостріших, найактуальніших питань. Особливо близьке воно нам, літераторам, бо для нас мова – це основний матеріал, основне знаряддя» [8, с. 16, с. 370] – пише він у статті «Ясна зброя». І наводить приклади нівелювання правил української мови, нищення її «свіжих барв», «яскравих тонів і відтінків» у деяких зверненнях до мови народу, до його поетичної творчості, яка має плідно взаємодіяти з творчістю професійною.

Свое розуміння повноти й краси мови народу М. Рильський висловив і в поетичних творах. Так, у поезії, що починається словами «Як парость виноградної лози...» (зб. «Троянди і виноград», 1957) він, за словами О. Білецького, дає «серйозне і глибоке образне визначення народної мови» [1, с. 204].

Прислухайтесь, як океан співає –
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морськім. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів.

У нього кожне слово – це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.

Роздуми Максима Рильського щодо принципів і джерел формування літературної мови певною мірою суголосні ідеям реформатора сербської мови Вука Караджича.

М. Рильський відзначає «величезний пам'ятник», що його залишив по собі Караджич-фольклорист – багатотомне видання народнопоетичних творів, цінні етнографічні спостереження. «Главное дело жизни Вука Караджича – собирание народных песен, в первую очередь эпических» [7, с. 280].

О. Білецький у критико-бібліографічному нарисі «Творчість Максима Рильського» (присвяченому 50-літтю творчої діяльності поета і вченого), писав: «Дивує незвичайна сприйнятливість поета до життєвих вражень і неослабна сила його творчої енергії» [1, с. 203]. Таку «сприйнятливість» переконливо доводить його ставлення до культури сербського народу, до сербського епосу. Поїздки до Югославії, особливо перше знайомство з цією країною, дали поштовх для більш глибокого пізнання фольклору, літератури, історії сербів, породили бажання ознайомити своїх співвітчизників з безцінною спадщиною південних слов'ян – юнацькими й гайдуцькими піснями.

А «життєві враження» знайшли своє втілення в уже згаданому поетичному циклі «Югославські нариси». Цей цикл увійшов до збірки «Вірність» (1946), яку Л. Новиченко називав «перехідною» – від духовного злету, пережитого в роки війни – «не до вищих ступенів художньої еволюції» [6, с. 97], коли у творах поета відчутно проявляється вплив соцреалістичних догм (зради справедливості зазначимо – не завжди, а переважно в урочистих привітальних «посланнях», віршах на «актуальні» теми).

Л. Новиченко вважає, що «Югославські нариси» зберігають свою естетичну й пізнавальну цінність і для наступних поколінь. «Естетичний інтерес циклу має в своїй підоснові той

славістично-культурологічний романтизм, який навіяв Рильському поза емоційною зворушеністю, ще й першокласне мистецтво стилізації – вся розповідь поета витримана в стильовому ключі сербських народних пісень (цілу книжку перекладів з яких він небавом і створив). З перших рядків цих “Нарисів” читач вступає, як у ріку, в стихію цього поважного епічного повістування, з його величавими періодами, плавними повторами, владними паралелізмами, з символічно багатозначною фольклорною образністю – стихією поетики чужомовної, але такої пізнаваної для слов'янського слуху» [6, с. 99].

Цикл складається з шести віршів, п'ять із них написано десетерцем і явно стилізовано під народні епічні пісні, які в той час надзвичайно зацікавили Рильського-перекладача й учениго. У деяких з поезій відчувається вплив юнацького епосу не лише на рівнях ритмомелодики та образності, але й на тематичному та емоційному. Наприклад, «Чорний колір» перегукується з піснею про Дівчину-Косовку – чи не найтрагічнішим із творів, присвячених битві на Косовому полі. Героїня ходить «бойовищем», «по слідах кривавих по юнацьких», допомагає пораненим, шукає свого нареченого та його побратимів. Дізнавшись, що всі троє воєводи загинули, вона «В білій дім свій пташкою майнула, Як зозуля сива затужила».

У поезії «Чорний колір» (як і в творах «Сербіянки», «Лепосава Лазаревич у с. Даросава») М. Рильський, за словами Г. Вервеса, звертається до «найбільш популярних тем післявоенної югославської лірики, у якій ратні подвиги народу зображуються саме в стилі народних пісень» [3, с. 265]. Чорні хустки на головах жінок і дівчат символізують «віковічну тугу» за батьками, братами, нареченими, що загинули в страшній війні. Тут, як і в юнацьких піснях, є образ поля бою, зали того кров’ю: «А тепер ростуть квітки червоні Там, де бились побратими-друзі, Кров свою гарячу проливали...» Г. Вервес припускає, що в цьому вірші автор звертається до Радована Зоговича, одного з найціка-

віших тогочасних поетів Югославії: «Ти повідай, Радоване друже...» – звернення це – у стилі народного епосу.

Цикл присвячено Лесі Українці – авторці поеми «Віла-посестра», побудованої на мотивах сербського епосу. У деяких віршах з «Югославських нарисів» відчувається, на жаль, і вплив соцреалістичних пишномовних штампів («Крагуєваць», «Коло»). Остання з поезій – «Дім Прешерна» – присвячена пам'яті видатного словенського поета Франца Ксаверія Прешерна (1800–1849), який створив зразки літературних форм, раніше невідомих словенській поезії, доклав багато зусиль для розвитку літературної мови. «Дім Прешерна» – це сонет, одна з улюблених форм словенського поета (у його творчій спадщині визначне місце посідає цикл «Вінок сонетів», що з філігранною майстерністю сплітає почуття любові до жінки й до вітчизни). М. Рильський також часто звертався до сонету («У горах, серед каменю й снігів...», «У теплі дні збирання винограду...», «Поет», «Коні», «Новий хліб», «Труди і дні», «Мандрівка», «Чернігівські сонети», «Рибальські сонети» та ін.), особливо в період «неокласичний», захищав цю форму від тих, хто вважав її застарілою і нездатною відображати нову радянську дійсність.

Г. Вервес писав, що М. Рильський, «енциклопедично освічена людина, вміє двома-трьома епітетами, конкретними реаліями відтворити найбільш характерні, типові риси епохи, народу, історичного діяча» [3, с. 261], і одним із прикладів називає «Дім Прешерна». Основні мотиви цієї поезії – нерозривний зв'язок поколінь («...дівчина мала / в твоїм будинку твій сонет читає!»), перегук минулого з сучасним, «перегук не лише епох і народів, але й поетів» [3, с. 262]. Очевидно, М. Рильському були близькі ідеї словенського поета – щодо класичних поетичних жанрів, літературної мови, і він обрав сонет як найбільш відповідну змістові вірша форму.

«Югославські подорожі» Максима Рильського (як і поїздки його в інші зарубіжні країни, в інші республіки, інші міста)

надихнули невтомного мандрівника, поета й ученого на створення близкучих перекладів фольклорних творів, написання статей про сербський епос і його уславленого збирача, на втілення культурних і життєвих вражень у поетичному циклі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький О. І. Творчість Максима Рильського. *Білецький О. І. Зібрання творів : у 5 т.* Київ : Наукова думка, 1966. Т. 3. С. 163–204.
2. Булаховський Л. Сербський народний епос. *Сербські епічні пісні /* [переклад Максима Рильського]. Київ : Держ. вид-во художньої літератури, 1946. С. 3–15.
3. Вервес Г. Максим Рильский в кругу славянских поэтов. Москва : Художественная литература, 1981.
4. Гуць М. В. Сербо-хорватська народна пісня на Україні. Київ : Наукова думка, 1966.
5. Гуць М. В. Багата мовна палітра Максима Рильського (на матеріалі перекладів сербських народних пісень). *Слов'янський світ.* Київ, 2011. Вип. 9. С. 44–77.
6. Новиченко Л. Поетичний світ Максима Рильського (1941–1964). Київ : Інтел, 1993.
7. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 14.
8. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. Київ : Наукова думка, 1987. Т. 16.
9. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. Київ : Наукова думка, 1988. Т. 18.
10. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. Київ : Наукова думка, 1988. Т. 19.

REFERENCES

1. Biletskyi O. I. (1966). Tvorchist Maksyma Rylskoho [The works of Maksym Rylsky]. *Zibrannia prats: u 5 t.* [Collected works in 5 volumes]. Vol. 3. Kyiv : Naukova dumka. Pp. 163–204.

2. Bulakhovskyi L. (1946). Serbskyi narodnyi epos [Serbian folk epic]. *Serbski epichni pisni* [Serbian epic songs]. Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury. Pp. 3–15.
3. Verves G. (1981). *Maksym Rylskiy v krugu slavyanskikh poetov* [Maksym Rylsky in the communities of Slavic poets]. Moscow : Khudozhestvennaya literatura.
4. Huts M. V. (1966). *Serbo-khorvatska narodna pisnia na Ukrainsi* [Serbian and Croatian folk song in Ukraine]. Kyiv : Naukova dumka.
5. Huts M. V. (2011). Bahata movna palitra Maksyma Rylskoho (na materiali perekladiv serbskykh narodnykh pisen) [Rich language palette of Maksym Rylsky (based on the translation of Serbian folk songs)]. *Slovianskyi svit* [Slavic world]. Kyiv. Vol. 9. Pp. 44–77.
6. Novychenko L. (1993). *Poetychnyi svit Maksyma Rylskoho (1941–1964)* [The poetic world of Maksym Rylsky (1941–1964)]. Kyiv : Intel.
7. Rylsky M. (1986). *Zibrannia tvoriv: u 20 t.* [Collected works in twenty volumes]. Vol. 14. Kyiv : Naukova dumka.
8. Rylsky M. (1987). *Zibrannia tvoriv: u 20 t.* [Collected works in twenty volumes]. Vol. 16. Kyiv : Naukova dumka.
9. Rylsky M. (1988). *Zibrannia tvoriv: u 20 t.* [Collected works in twenty volumes]. Vol. 18. Kyiv : Naukova dumka.
10. Rylsky M. (1988). *Zibrannia tvoriv: u 20 t.* [Collected works in twenty volumes]. Vol. 19. Kyiv : Naukova dumka.

SUMMARY

M. Rylskyi interest in Serbian culture, and especially to the heroic epos, is followed in the postwar period of his creative activity. In September – October, 1945 Rylskyi has visited the then Yugoslavia for the first time. It is his first foreign journey. The impressions are reflected in the *Yugoslavian Essays* poetic cycle.

The cycle consists of six poems, five of which are written in *deseterets* and stylized as folk epic songs. M. Rylskyi has purchased the edition of works by Vuk Karadžić in Belgrade. At the same time he has planned to translate a number of songs from his *Serbian Folk Songs* collection. The book *Serbian Epic Songs* has appeared in 1946 with the preface of the famous linguist L. Bulakhovskyi. It contains 18 translations (among them there are *The Girl of the Kosovka*, *The Death of Yugovychi Mother*,

6 songs about Prince Mark, etc.). Some songs have already been translated by M. Starytskyi, I. Franko, there are 7 new translations. The translations of Serbian songs are considered as a brilliant example of skill, based on Rylskyi poetical talent, the theoretical principles developed by him.

Serbian epos has become the subject of M. Rylskyi scientific interest. In 1947 a shortland record of his public lecture *Serbian Epic Songs* has been published as a separate brochure. The author introduces the youthful and haiducks songs to the audience, the history of their acquisition, poetics. The author illustrates the narration with the excerpts from his own translations. Vuk Karadžić name is mentioned in Rylskyi works, dedicated to Slavic literatures. The article *Vuk Karadžić (1787–1864)* has been published in *The Slavs* magazine (1954, # 1) to commemorate the 90th anniversary of his death day. Vuk Karadžić significance as a reformer of the literary language, the collector and publisher of folklore works is emphasized particularly. Rylsky has visited Yugoslavia for three times more: in 1946 (participation in the Slav Congress in Belgrade); 1957 (as a member of Ukrainian delegation at the UNESCO conference); in 1962 (he has headed the group of the USSR Union of Writers). M. Rylskyi has described his trips impressions in the letters to colleagues and friends.

In 1962 in Skoplje Rylsky has written several poems-reminiscences, one of which – on the topic *How I have translated Serbian Songs in Irpin*. The sketch of this poem has been elaborated later and it is included into the last poet's lifetime collection *Winter Records* under the title *Serbian Epic Songs*.

Keywords: Maksym Rylskyi, Serbian culture, Vuk Karadžić, Serbian heroic epos, Translation Studies.

УДК 82-21:792.23(477)

Віктор Гуменюк

**ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДРАМИ
ЙОРДАНА ЙОВКОВА «АЛБЕНА» НА СЦЕНІ
ЖИТОМИРСЬКОГО ТЕАТРУ
ІМЕНІ ІВАНА КОЧЕРГИ**

У статті йдеться про творчу співдружність Житомирського академічного українського музично-драматичного театру імені Івана Кочерги та болгарського Драматичного театру з міста Михайлівграда (нині – Монтана), що плідно розвивалася в 70–80-х роках минулого століття. У межах цієї співпраці болгарський режисер Аспарух Паунов на житомирській сцені поставив п'есу класика болгарської літератури Йордана Йовкова «Албена» в українському перекладі Дмитра Білоуса. Ця вистава, прем'єра якої відбулася в грудні 1978 року, детально розглядається в запропонованій публікації.

У художньому світі творів Й. Йовкова, в яких органічно поєднуються лірична схильованість, епічна ґрунтовність і гострий драматизм, побутовий колорит забарвлений поетичною символікою, що виразно передано у виставі. Драматична життєва колізія, яка неухильно й стрімко наближається до трагічної розв'язки, набуває у сценічному творі філософського звучання і виходить за межі суто особистісної драми головних героїв.

Ключові слова: Йордан Йовков, Аспарух Паунов, «Албена», сценічне прочитання, українсько-болгарські театральні зв'язки.

The article is dedicated to the creative collaboration of Ivan Kocherha Zhytomyr Academical Ukrainian Musical-Dramatic Theatre with Bulgarian Drama Theatre from Mykhailovhrad (now – Montana), which has been developed fruitfully in the 1970s – 1980s. Bulgarian stage-director Asparukh Paunov has produced *Albena* drama by well-known Bulgarian writer Yordan Yovkov in Ukrainian translation of Dmytro Bilous on Zhytomyr stage. The first night has happened in December, 1978. This performance is considered in the proposed article in detail.

Yordan Yovkov figurative world is characterized by the unity of household coloring and poetic symbolism, it combines organically lyrical excitement, fundamentality of epic and acute dramatic effect. These features are transmitted clearly in the performance. Dramatic life collision, which is approaching to the tragic winding up rapidly, obtains the sentimental and philosophical tonality in the stage work. It is out of the boundaries of the only personal drama of the main characters.

Keywords: Yordan Yovkov, Asparukh Paunov, *Albena*, stage interpretation, Ukrainian and Bulgarian theatre connections.

Йордан Йовков (1880–1937) – один із найвизначніших болгарських письменників перших десятиліть ХХ ст. Його творчість – образна оповідь про переломну епоху в житті болгарського народу з трагізмом і крахом патріархальних устоїв й гострими соціальними конфліктами. Мотиви його творів переважають з мотивами творів Івана Франка, Василя Стефаника, Федора Достоєвського тощо. Оповідання самобутнього письменника з циклів «Вечори в Антимірському заїзді», «Старопланинські легенди», п'єси «Боряна», «Мільйонер», «Звичайна людина» та інші твори – є високими зразками світової літератури того часу, в яких правдиво й багатогранно відображене життя болгарського народу й передусім селянства, його заповітні мрії та прагнення [3; 4]. Мешкаючи тривалий час серед селян у місцевості Добруджа, глибоко проникаючи в психологію і душу прототипів своїх геройів, письменник щиро співчував їхнім стражданням і радостям, близько до серця сприймав людські турботи і клопоти. Це зумовлено притаманному цьому письменникові органічному поєднанню ліричної схильованості та епічної ґрунтовності, засобів колоритного побутового письма й елементів поетичної символіки.

П'єса «Албена» (1930), що названа за ім'ям головної героїні, – одна з найвідоміших у творчості письменника. Образ Албени для болгарців має таке ж саме значення, як для українців образ Наталки Полтавки. Це неймовірно вроди й душевної краси жінка, символ усього найкращого в народі. Це

і ліричний ідеал вільної, внутрішньо і зовні красивої людини, і любов до Болгарії, і мрія про народне щастя. Невичерпність цього образу краще передати словами відомого болгарського режисера Аспаруха Паунова: «Албена для болгарина – все!»

«Албена» – одна з найрепертуарніших п'єс болгарських театрів. До яскравих постановок драми належать її театральні версії, здійснені А. Пауновим на болгарській та українських сценах.

У 70–80-х роках ХХ ст. помітно пожвавлюються українсько-болгарські культурні зв'язки, зокрема театральні. В умовах декларованої в ті часи єдності народів соціалістичних країн вони виходили за межі сухого офіціозу, що сприяло розвитку по-справжньому творчих і плідних контактів між митцями, налагодженню теплих людських стосунків. Про це свідчить також історія української постановки «Албени».

У 1978 році було укладено угоду про співпрацю Житомирського музично-драматичного театру імені Івана Кочерги та Михайлівградського драматичного театру. Того ж року болгарські митці з Михайлівграда прибули до Житомира з гастролями. «Албена» посіла ключове місце в гастрольній афіші, стала візитівкою театру. Аспарух Паунов акцентує увагу глядача на нестримному прагненні герой досягти правдивості й щирості у стосунках. «Сподіваюся, що вистава «Албена» сприяє розкриттю душевного багатства наших сучасників, утвердженню чистоти наших помислів і поривань», – зізнавався режисер в інтерв'ю.

Утілити режисерський задум допомагає художнє рішення Асена Стойчева, митця відомого не лише в Болгарії, а й в Україні: одна з його відомих сценографічних робіт – оформлення вистави «Мата Харі» Недялко Йорданова у Київському театрі імені Івана Франка. У постановці Паунова достовірність побуту органічно й невимушено поєднується з образною символікою. Зручна для акторів сценічна конструкція відтворює пе-

рехрестя сільських доріг. Вона може сприйматися як важкий хрест, яким позначено долі персонажів, а плетиво сонячних візерунків, що нагадує витвори майстрів народного дерев'яного різьбярства, у контексті вистави символізує одвічне прагнення народу до гармонії та краси.

Осяяна особливим ореолом, героїня вистави зберігає свою безпосередність, природність. Саме в тому і привабливість, і складність образу: маючи в собі щось небуденне, Албена водночас є звичайною земною жінкою. На цьому й наголошує виконавиця її ролі Іванка Братоєва. Виразно окреслюючи психологічні мотиви поведінки героїні в різних життєвих ситуаціях, актриса розкриває її духовну цілісність, чистоту, про що передусім свідчить її безмежне й ніжне кохання до Нягула, вірність якому відчувається навіть у грайливому кокетуванні з іншими сільськими залицяльниками. Внутрішня велич Албени проявляється і в ставленні до нелюба-чоловіка: крізь душевне сум'яття героїні проступає її жаль до Куцара (Йордан Вітлямов), до себе, її всеохоплююча невигойна туга.

Куцар викликає якщо не симпатію, то принаймні шире співчуття. Навіть у миті спалахів гніву й погроз Няголові ця людина не втрачає притаманного їй благородства. Відчуття безвиході й трагізму посилюється у сцені, коли безсило падає рука із занесеним на Нягула ножем, голова приречено схиляється додолу. Трикутник із зачепленої за меблі червоної прядильної нитки, яким обплітає ошалілій Куцар Албену після пристрасної розмови, символізує примарність його влади над дружиною. Сцена з нитками свідчить про творче використання (не копіювання – весь образний лад вистави це підтверджує) А. Пауновим досвіду попередників у зверненні до п'єси Й. Йовкова. Коли Болгарський театр Народної армії гастролював із виставою у Москві, відомий театральний критик Анатолій Смелянський зазначав: «Спектакль відкрив нам цілу низку чудових акторів, серед яких окремо слід сказати про

Кирила Ясева, що зіграв роль батрака Куцара зі справді трагічною силою. Це йому, Куцару, режисер (К. Азарян) подарував найсильнішу сцену вистави: гарячково-хворобливий, пригнічений вбивчою зрадою, Куцар намагається натягнути по всьому будинку червоні промені ниток, аби відгородити, сковати, зберегти красу Албени» [5].

Але найпотужнішою у михайлівградській виставі є сцена, де розкривається приречена краса стосунків Албени й Нягула. У виконанні Чавдара Гергова Нягул – не лише вродливець, котрий з лицарською гідністю оберігає таємне кохання й захищає Албену, а й схожий на неї за своїми душевними якостями. Хвилююче та невимушено легко спілкуються закохані після тривалої розлуки, як люди, котрі ні на мить не забувають одне одного.

Виразними штрихами, особливо у вражаючих фінальних сценах, вибудуваних режисером з лаконічною стриманістю, змальовують своїх персонажів інші актори. Серед найприкметніших постатей – дивакуватий дід Власьо (Кінчо Петров), ніжно й пристрасно закоханий в Албену Гаврил (Еміл Митрополітський), навіть поміркований староста Марина (Христо Кузьмов), та, врешті-решт, кожен чоловік села по-своєму закохані у неї.

Як зазначав Н. Жегін: «Драма відомого болгарського письменника Йордана Йовкова “Албена” занурює глядача у вкрай реалістичний і майстерно змальований світ селянських турбот, буднів і свят. Коли за тином відкривається подвір’я млина з повними мішками на возі, біля якого схилилися розморені очікуванням на ослоні селяни, відчуваєш зі сцени п’янкий запах теплого зерна. Звично кладе на плечі мішок трудяга Куцар, завжди запорошений мукою. <...> Спектакль – розповідь про те, що в корисливому світі немає місця для краси, що вона неминуче гине й приносить іншим лише горе» [2]. Вочевидь, вистава Болгарського театру Народної

армії вирішувалася як у реалістично-побутовому ключі, так і символічно-поетичному.

Згодом після гастролей у Житомирі А. Паунов приступає до втілення “Албени” і на житомирській сцені. Прем’єра (переклав п’єсу відомий український письменник, глибокий знавець болгарської культури Дмитро Білоус) відбулася у грудні 1978 року. Тривалий час режисер знайомиться з трупою, обирає виконавців ролей, передусім – Албени. Постановник запропонував цю роль ще зовсім юній актрисі, нещодавній випускниці Київського театрального інституту Катерині Яблонській. І не помилився, бо своїм подальшим успіхом вистава переважно завдячує її талановитому втіленню образу Албени. Актрисі вдалося невимушено й достовірно передати неабияку складність втілюваного образу у співучій задушевності інтонацій, технічній і водночас природній пластиці. Простодушно й ласково звертається геройня К. Яблонської до коханого: «Не можу я, коли мені йде назустріч людина, молода чи стара, і вітається зі мною, не відповісти. Отак і примовляю, сміюсь, бо не маю на серці поганої мислі. Така я е. А люди хтозна-що думають».

Албена К. Яблонської дотепна й ніжна, зваблива й життерадісна. Самовіддане кохання Албени до Нягула (Анатолій Медведев) п’янке до самозабуття, просякнуте незбагненным серпанком тути, що у миті найбільш емоційних, щасливих злетів спопеляє їх, водночас оголюючи гіркоту їхніх стосунків. Дзвінкий заливчастий сміх Албени раптово стихає, погляд набуває зосередженості, в голосі лунає журба, коли вона вигукує: «Господи, щось я багато сьогодні сміюся, коли б не довелося плакати». Мрії Нягула про їхнє спільне безхмарне життя наштовхують на запитання, з яким Албена звертається не лише до коханого, а передусім до себе: «А як же твоя жінка, а Куцар? Та й діти ж у тебе».

Нездатна знайти вихід із нестерпного становища, Албена робить фатальний вибір. Серцем і душою вона завжди з Ня-

гулом, вірить сильному, розсудливому, палкому коханому, покладається на нього. Але в трагічну мить жінка несамовито прагне відвернути Нягула від вбивства її чоловіка Куцара.

Нягул у виконанні Анатолія Медведєва – самодостатня і впевнена у собі людина. Міцна постава, владний жест, орлиний погляд – рішучість і цілеспрямованість проявляється у всіх вчинках. Але у стосунках із Албеною, неспроможної подолати своєї зачарованості коханим, цей незламний чоловік стає ліричним і уразливим. Розкриваючи силу й чаївність палкого Няголового кохання, актор не ідеалізує героя. Із болісною безпорадністю, але й нищівно гальмуючи будь-які душевні сумніви, непохитно й суворо він розмовляє з людьми, що прийшли молоти до його млина. А до Куцара, свого наймита, ставиться зі зневагою. Сумного, неговіркого, його спокушає думка про своє щастя з Албеною.

Страждаючи від ревнощів, Куцар (Петро Кукуюк), підбурений навіжено мстивим Синебірським (Станіслав Яблонський), якому Албена рішуче відмовила, не випускає дружину з хати, стежить майже за кожним її кроком. І все ж, влучивши слушну мить, Албена поспіхом зав'язує хустку й стрімко біжить до дверей, прагнучи зустрітися з коханим. На порозі вона стикається з Нягулом. Пристрасно, довірливо жаліється вона на свою гірку долю, на Куцара, котрий вирішив виїхати разом із нею в інше село. І раптом свідомістю Нягула починає оволодівати намір убивства Куцара. Зловісний демонізм відбувається в його міцній постаті, в пополотнілому обличчі й спопеляючому погляді. «Ось я зараз йому покажу, хай тільки вдарять дзвони, люди підуть до церкви», – твердо і рішуче промовляє він.

Б'ють дзвони, кожний наступний удар зміцнює рішучість Нягула. Упевнено крокує він до кімнати, в якій лежить хворий Куцар. Близкавицею перетинає йому Албена шлях, падаючи долілиць із відчайдушним благанням: «Не треба, Нягуле,

не треба!..». Незграбним рухом Нягул відштовхує її та зникає за дверима кімнати.

Темрява, ніч. Згодом з'являються люди, повертаючись у Чистий четвер із церкви зі свічками. А потім настає світлий день, і біля млина, яким керує Нягул, починається звична робота.

Анатолій Медведев відчув складну неоднозначність характеру свого персонажа. Його Нягул не лютий вбивця, а чоловік, гідний кохання Албени і осяяній її почуттям. Цілком звинувачувати його в заподіяному було б спрошенням. Йордан Йовков, так само як і Іван Франко в «Украденому щасті», викриває передусім трагічні умови людського життя. Він виправдовує Нягула, котрий заради кохання, врешті-решт, зізнається у вбивстві. Це зізнання – перемога його людяності, внутрішньої шляхетності над темними силами його душі. Це виразно підкреслюється постановником у фіналі вистави.

Вартий уваги і образ Куцара у виконанні Петра Кукуюка. Це чесний сумлінний трудівник, дужий, кремезний і доброзичливий. Сонячно світиться очі, на вустах грає усмішка, коли він дає Албені дзбанки, в яких вона принесла йому обід. Лагідним поглядом проводжає він її легку ходу. Але разюче змінюється Куцар після того, як Синебірський, яким згордувалася Албена, зі зміною хижістю нашпітує йому на вухо про її зв'язок із Нягулом. Спочатку Куцар не вірить зухвальцю, але згодом усвідомлює, що це не плітки, а жахлива правда. Від спалахів гніву й погроз стрімко переходить до невимовно болісного, відчуженого самозосередження. Особливо вражає сцена, коли Куцар і бідний селянин, у якого вдома залишилася хвора дитина і який ніяк не дочекається своєї черги в млині (цю роль проникливо грає Анатолій Жидецький), сповідуються вголос кожний про власне горе. Це глибоко людяна сцена, сповнена непідробним співчуттям до знедолених, в якій домінує характерний для нової драми так званий безконтактний монолог.

Незважаючи на гострий душевний біль, персонаж П. Кукуюка не впадає в безтямність і несамовитість. Відтак сцена з червоними нитками, що свідчила до якої небезпечної межі підійшов персонаж Йордана Вітлямова, так і не відбулася в житомирській виставі. Виходячи з особливостей акторського трактування ролі, режисер під час репетицій скасував епізод із нитками та ввів персонажів, що постають в уяві Куцара. У різних кінцях сцени з'являються вихоплені прожекторами постаті селян-чоловіків, у кожному з яких Куцар підозрює суперника і кожен з яких ятрить його душевну рану.

Виразно вибудовує режисер епізод за епізодом, які непомітно переходять у розгорнуту фінальну сцену. Старому і парубкові з іншого села нарешті змелено борошно, і вони вирушають у дорогу. Актори Василь Сливка та Борис Волинчук кожний по-своєму поєднують властиву їхнім персонажам буденну за-клопотаність із ніжним ставленням до Албени, про яку говорити усе село. Якщо в сором'язливого персонажа Б. Волинчука переважає щире парубоцьке захоплення, то старий В. Сливки ретельно приховує свої справжні почуття за безперервним бурчанням і підкресленою зайнятістю, а згодом у розмові з Албеною розкриється лагідність і чуйність його натури.

Глибоко засмученим, дещо піднесеним у своїх міркуваннях про таємниці буття, з капелюхом у руці, повільно з'являється вчитель Тодор (Фелікс Чернюк), котрий сповіщає про смерть Куцара. Згодом прибігає Гаврил (Михайло Баклан), котрий плекає в серці таємне кохання до Албени. Він повідомляє жахливу звістку – Куцар не помер, а його вбито. Через деякий час удавано серйозний і діловий, а насправді доброзичливий і безпорадний староста Марин (Василь Яременко) приходить із теж сумною новиною. Не в змозі стримати невигойного жалю й обурення, він скрушно повідомляє, що й Албену арештували, оскільки доведено, що вона під час убивства перебувала в своїй оселі. Усі чоловіки, що зібралися на майдані біля мли-

на, прикро вражені. Один лише хаджи Андрея (Лев Мальчук) наполягає повістити Албену без будь-якого суду, бо через неї «старі осли покинули своїх дружин». Він настільки пекельно звинувачує жінку, що закрадається сумнів – а чи не кривить душою цей поборник добропорядності, чи не прагне таким чином приховати і своє власне захоплення її вродою? Одностайні у своїй заздрісній ненависті до геройні й сільські молодиці. І тільки добросердна Савка (Валентина Волковець) намагається захистити подругу, виправдати хоча б те, що Албена попросила в жандармів дозволу виконати свою останню волю – вдягтися в найкраще вбрання.

Незворушні жандарми ведуть Албену через залу суду. Глядачі нібито відчувають себе учасниками сценічних подій. Албена йде сумна і велична, опромінюючи своєю вродою все навколо. І вже навіть жінки починають розуміти, що без неї сумно й порожньо буде в селі. Їхні вигуки тепер сповнені співчуття до Албени й ворожості до жандармів. «Албено, мила донько, що ти накоїла!», – з тутою в голосі звертається до неї баба Мита (Катерина Коваленко).

Стойть серед гурту на пагорбі понурий і засмучений дід Власю (Володимир Нестеренко). Лише третміння палиці в його руці оголює інтенсивність і глибину його душевного хвилювання. І після загального розпачу, викликаного появою враної по-весільному геройні в супроводі жандармів, дід Власю, здіймаючи вгору палицю, впевнено й розчулено вигукує: «Хлопці, держіть її, не віддавайте, як же бути селу без Албени?!».

Роль діда Власю не випадає зі звичного комедійного амплуа В. Нестеренка. Глядачі, як завжди, веселим реготом зустрічають його персонажа – цього разу дивакуватого селянина, який пнеться стати врівень із вродливим багатієм Синебірським, а насправді ж ходить за ним усюди, як тінь, як свідчення духовної порожнечі напарника. Але все, що потрібно старому – поживитись із пляшки, яка завжди в того при

боці. Традиційні, але не позбавлені почуття міри обігравання пляшки з оковитою весело сприймаються глядачем. Проте актор послідовно розкриває небуденність натури свого персонажа, пригніченого гіркими обставинами життя. Дід Власьо у виконанні В. Нестеренка – чуйний і людяний, в глибині його душі ще жевріє вогонь благородства, який так зворушило спалахує у фінальній сцені.

Не витримуючи нестерпних душевних мук, Нягул рішуче підходить до Албени і стає поруч. «Це я вбив», – каже він їй.

З'являється його дружина Нягуліца. У виконанні Антоніни Паламарчук – це проста сільська жінка, згорьована, притгнена й покірна. І в цій, і в попередніх сценах вона робить кожний крок обережно, з острахом. Повсякчас прагне їй найменшою необачністю не завдати прикроостей любому чоловіку, все більше віддаючись гіркому передчуттю, викликаному його зрадою. Попри все в ній не згасає квола надія на краще, її зболена душа надзвичайно чутлива до найдрібнішого натяку щодо можливості знайти хоча б якийсь вихід зі скруті. В одному з епізодів Нягуліца обережно починає розповідати про жахливий сон, який пригнічує її, сподіваючись, що Нягул втішить її та заспокоїть. Коли ж Нягул повідомляє про намір їхати до міста, жінка миттєво відчуває, що це пов’язане з чимось лихим. Вона палко перевеконує його змінити недоречне рішення, хоча б заради дітей. І коли Нягул погоджується залишитись, відразу заспокоюється, женучи геть раптове й гостре усвідомлення самотності. Можна тільки дивуватися тій внутрішній силі, яка здатна витримати таке напруження. І коли Нягуліца бачить чоловіка поруч із чарівною Албеною в оточенні жандармів і натовпу – цілком перевеконується у своїй безпорадності і з несамовитим благальним стогоном падає. В її стогоні, який супроводжує моторошна музика, немов відлунює ридання самої землі.

Різкий промінь світла, затьмаривши все навколо, раптом вихоплює постаті Албени й Нягула і здіймає їх на височінъ,

недосяжну для пересудів і людського співчуття. Для Аспаруха Паунова головне – оспівати нестримний потяг героїв до істини, до духовної краси. У цьому особливість режисерського трактування п'єси. Про суголосність такого трактування поетиці драматурга зауважує один із рецензентів: «Суворе реалістичне тло органічно поєднується з романтичною поетизацією духовного багатства простих трудівників. У п'єсі відчутно відчувається певна стильова двоплановість, що ставить перед колективом чітке і конкретне завдання. Крізь відтворену на сцені жорстоку життєву правду, може, часом не позбавлену і натуралистичного забарвлення, має реально проступати подих поезії, умовного психологічного узагальнення, піднесеності. Це добре відчуває постановник і упевнено веде за собою співпрацівників» [1].

На житомирській сцені були поставлені й інші болгарські п'єси – «Вампір» Антона Страшимирова, «Царська милість» Камена Зидарова. А житомирський режисер Віталій Толок утілив на михайлівградській сцені п'єси українських драматургів – «Зачарований вітряк» Михайла Стельмаха та «Срібна павутина» Олекси Коломійця. Плідна творча співпраця у 70–80-х роках минулого століття Житомирського і Михайлівградського театрів, зокрема й розглянута постановка «Албени» – помітна сторінка українсько-болгарського культурного єднання.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гаккебуш В. Повів вітру зі Старої Планини. *Культура і життя*. 1979. 18 лют.
2. Жегін Н. Все грани мастерства. *Комсомольская правда*. 1975. 19 сент.
3. Йовков Й. Старопланинські легенди / переклав з болгарської О. Кетков. Київ : Дніпро, 1976. 352 с.

4. Лучук І. Творець «Старопланинських легенд». URL : bukvoid.com.ua/events/culture/2018/11/09/084931.html
5. Смелянський А. Щедрої рукой. *Советская культура*. 1975. 16 сент.

REFERENCES

1. Hakkebush V. (1979). Poviv vitru zi Staroi Planyny [Wind blow from the Old Plane]. *Kultura i zhyttia* [Culture and Life]. 18 February.
2. Zhegin N. (1975). Vse grani masterstva [All Aspects of Mastership]. *Komsomolskaya pravda* [Komsomol Truth]. 19 September.
3. Yovkov Y. (1976). *Staroplanynski legendy* [Old Plane Legends]. Kyiv : Dnipro.
4. Luchuk I. (2018). *Tvorets «Staroplanyntsyykh legend»* [Creator of «Old Plane Legends»]. URL : bukvoid.com.ua/events/culture/2018/11/09/084931.html (accessed 8 February 2019).
5. Smelyanskiy A. (1975). Shchedroy rukoy [With an open hand]. *Sovetskaya kultura* [Soviet culture]. 16 September.

SUMMARY

The article is dedicated to the creative collaboration of Ivan Kocherha Zhytomyr Academical Ukrainian Musical-Dramatic Theatre with Bulgarian Drama Theatre from Mykhailovhrad (now – Montana), which has been developed fruitfully in the 1970s – 1980s. Bulgarian stage-director Asparukh Paunov has produced *Albena* drama by well-known Bulgarian writer Yordan Yovkov in Ukrainian translation of Dmytro Bilous on Zhytomyr stage. The first night has happened in December, 1978. This performance is considered in the proposed article in detail.

Yordan Yovkov figurative world is characterized by the unity of household coloring and poetic symbolism, it combines organically lyrical excitement, fundamentality of epic and acute dramatic effect. These features are transmitted clearly in the performance. Asen Stoichev as an artist has used the ornamental motives of folk engraving in scenography. Folk songs, combining frolicsome and sad motives, possess especial place

in musical shaping of scene work. Kateryna Yablonska, the performer of the main part, has managed to convey the psychological complication of the leading dramatic image unconstrainedly and expressively. Here stage image is characterized by melodious penetrative intonations, legibility and easiness of plastic. Heroine cannot overcome the inclination for Ni-agul, handsome and obstinate owner of mill, but also she feels sorry and her soul is full of compassion for her husband Kutsar, farm-labourer, who is exhausted by hard work. Dramatic life collision, which is approaching to the tragic winding up rapidly, obtains the sentimental and philosophical tonality in the stage work.

Such Bulgarian plays as *Vampire* by Anton Strashymyrov, *The Royal Grace* by Kamen Zydarov have been staged in Zhytomyr Theatre. Also Vitaliy Tolok, a stage director from Zhytomyr, has made some performances according to the dramas of Ukrainian playwrights in Mykhailovhrad. These are *Enchanted Mill* by Mykhailo Stelmakh and *Silver Cobweb* by Oleksa Kolomiyets. Fruitful creative cooperation of Zhytomyr and Mykhailovhrad Theatres in the 1970s – 1980s and the considered *Albena* scene work in particular – is rather conspicuous page of Ukrainian and Bulgarian cultural interaction.

Keywords: Yordan Yovkov, Asparukh Paunov, *Albena*, stage interpretation, Ukrainian and Bulgarian theatre connections.

УДК 81'27(477.51)“20”

Salvatore Del Gaudio

RECENT CHANGES IN THE LINGUISTIC LANDSCAPE OF ČERNIHIW

У статті стисло висвітлюються сучасні тенденції до змін, які спостерігаються у міському мовному ландшафті Чернігова. Даний опис розглянуто у контексті актуальних видозмін, що тривають у загальному українському мовному просторі.

Також у вступній частині окреслено значення подібних студій як відносно нового напряму соціолінгвістичного дослідження у пострадянському просторі.

Ключові слова: мовний ландшафт, соціолінгвістика, українська мовна ситуація, Чернігів.

This paper essentially describes the current tendencies and the most evident changes which took place in the urban linguistic landscape of Černihiv, the main town of the homonymous region, over the last decade. This short account is contextualized within the ongoing modifications affecting the entire Ukrainian linguistic landscape.

The significance of linguistic landscape as a relatively new field of sociolinguistic research for the post-Soviet space is shortly outlined in the introductory lines.

Keywords: linguistic landscape, sociolinguistics, Ukrainian language situation, Černihiv.

Introduction. The notion of linguistic landscape is a relatively new subdivision of sociolinguistics. According to a widely accepted definition, linguistic landscape is the «visibility and salience of languages on public and commercial signs in a given territory or region» [3, p. 23]. It emerged as a consequence of a renewed interest in multilingualism and new globalization tendencies affecting world languages and their environment.

In a more strict definition, linguistic landscape is «the use of language in its written form in the public sphere» [2, p. 2]. Since the

public and private spheres interact in urban and rural spaces and it can be hard to separate them neatly, the practice also implies the concomitant study of the private sphere. Therefore this sociolinguistic field deals with the study and the use of written language in both the public and private domains such as public signs, symbols on governmental and administrative buildings, place names, advertising billboards, street names, commercial shop signs and the like. Even extemporaneous and unstructured forms of writings such as graffiti or restaurant menus have become objects of research [3, p. 27].

The fact that in many European countries signs containing place-names in minority languages are being (increasingly) promoted, in compliance with the recommendations of the «European Charter for Regional and Minority languages» (cf. art.10, point 2, g.) [7], this enhances the significance of the studies on linguistic landscape and its *raison d'être*. Contemporary plurilingualism and the use of different languages within a given territory makes the urban landscape much more varied than it used to be even a few decades ago.

The interdisciplinary character of these kinds of studies, at the intersection point of geography, history, political sciences, sociology, onomastics and sociolinguistics, has contributed to a rapid increase also in post-Soviet states, particularly in the last few years. This statement especially concerns the sociolinguistic sub-field dealing with the application of language policy in the public space.

In a broader definition linguistic landscape also includes multiple contextual factors. Here I will avoid discussing linguistic landscape and its broad social-communicative implications which, beside language elements, includes images, sounds, music, smells, graffiti, clothes, food, buildings, history as well as people involved in the space and interacting with and within linguistic landscape in different ways [5, p. 154]. This paper in fact intends just to outline

the most evident and current changes in the linguistic landscape of Černihiv. It represents a small segment of a larger study on the language situation of Černihiv and some rural districts¹ of the homonymous region.

1. Research Methods. As mentioned in the introductory lines, my interest in Černihiv and some of its surrounding districts is part of a larger research project on the sociolinguistic situation of this area. The constant personal observation of the interaction between language and society in this town over the past decade and the related changes induced me to collect some primary data about its linguistic landscape. The primary materials consist of personal field notes and up-to-date photographs recording the recent adjustments of the public and private linguistic landscape of the main regional town.

A secondary source is represented by the website of the city council of Černihiv and online newspapers in which a full list of the renaming of the streets is provided [8; 9].

The sources of information are however selective and limited, lacking that quantitative research approach and requirements advocated by some new trends in sociolinguistic studies.

Photos and images with relative comments are not going to be reported below for reasons of space.

2. New Trends in Ukrainian linguistic landscape. The renaming of streets and public places is a topical issue in present day Ukraine. The process of adapting previous toponyms to mutated historical-political and cultural circumstances has been very active since the proclamation of Independence in 1991. This practice developed faster after the Orange Revolution (2004), reaching its peak in consequence of the so called «Majdan Revolution» (2014) and the unpleasant events of the last four years.

It is clear, as a few times pointed out by Ukrainian sociolinguists, that behind the constant changes in the Ukrainian linguistic landscape, both in the Soviet period and after it, there is a certain degree

of ideology [4]. This is interrelated with new courses in language policy and it can be interpreted as a way of either solving language conflicts or aggravating them.

Typical Soviet place and street names have been gradually replaced in all the major cities and towns all over the country. However, until the ‘annexation’ of Crimea (March 2014) and the subsequent outbreak of the Ukrainian-Russian hybrid war in the Donbas area (August 2014), some typical names reminding of Russian main cities, common past events and outstanding cultural-historical figures were still preserved in part of the urban linguistic landscape of Ukrainian towns; for example in Kyiv one still had a Moscow square (*Moskovs'ka plošča*), a Red Army street (*vulycja Červonoarmis'ka*) and similar.

The first regions of the country to exclude Soviet ‘ideological’ signs from their public space were the western regions, primarily L’viv, Ivano-Frankivs’k, Ternopil’ and Volyn’. This is easily explained if one thinks about the different historic and social-cultural background of western Ukraine [4, p. 892].

Between 2007–2010, 2754 names associated with communist ideology were replaced in public space (*ibid.*). An inversion of this tendency was registered after the election of the President Viktor Yanukovych (2010) and came to an end with his abrupt flight from the country (February, 2014).

The visible effects of a more active continuation in the removing and substitution of former Soviet and, to a certain extent, Russian public signs started after the issuing of the Decree «On Specific Measures of Standardizing the Description, Use and Protection of State Symbols of Ukraine» (23rd August, 2014, No. 667/2014). This law proscribed «the symbols of totalitarian and other non-democratic regimes, self-proclaimed quasi-state entities, terrorist and separatist organizations or groups». The primary aim of these measures was «to ensure the democratization of Ukrainian society and its transition to European values» [4, p. 893].

In the last two years one can assist at a rapid renaming also of the last traces of the former mutual common Soviet cultural-political heritage. More resilient to changes appear to be, as assumable, the most isolated and peripheral areas of Ukraine².

3. The Linguistic Landscape of Černihiv. The active process of 'de-communization'³ brought about visible changes in the linguistic landscape of Černihiv and other district towns⁴ of the region.

In 2016 former names were replaced by new Ukrainianized ones⁵. Nevertheless some of the previous nomenclature could still be noticed in some peripheral zones of the town until recently.

Sign posts in the centre are all in Ukrainian: they indicate places of historic-cultural interests such as museums and churches. Streets are basically entitled to Ukrainian renowned people and historical characters, e.g. left bank Ukrainian hetmans or they show a neutral denomination as, for example, the main street: *prospect myru* (peace avenue). The main historical square of the town is named «Krasna plošča». Although the first mental associations and the popular etymology are with «Red Square» because of its typical, red paving, the toponym derives from literary Ukrainian (also old East Slavic) «krasnyj»⁶ meaning «beautiful, bright, fine». This place played an important commercial role already at the time of the Rus' of Kyiv.

My recent personal observation (28.10.2018) revealed rapid ongoing changes. One can observe a completely different picture of the linguistic landscape, if only compared with a decade ago. Most private shop signs and advertising billboards, with some limited exceptions as it could be a «Kebab seller», are in Ukrainian. This can be seen all along the town centre and in the area surrounding the market place⁷.

A calculation, not based on statistical methods, lead me to affirm that about 90 % of the small buildings and shops around the market display Ukrainian signs and advertisements. An insignificant number of shops and selling points still keep older Russian denominations.

One can occasionally notice an Ukrainian commercial shop sign or a billboard with one or few Russian words in an Ukrainian context, a kind of hybridization *sui generis*. This could be the case when an owner or a manager of a particular shop did not pay much attention to the standard language usage or was indifferent to it; for example Rus. *perčatky* (перчатки) instead of Ukr. *rukavyčky* (рукавички) stands out in a completely Ukrainian writing context.

All the boards in the main supermarkets, e.g. ATB (АТБ) are, as in the rest of the country, in Ukrainian. At the counter, the majority of checkout clerks, as first option, use the state language.

An element of novelty can be caught in the fact that even in the domain of private-business, street-flyers and stickers are prevalently in Ukrainian.

The use of Ukrainian has been characterizing both written and oral information (announcements) of the public sphere since two decades at the least. All the names of governmental and administrative buildings are strictly in Ukrainian just as the local transport and the main train station.

A visible exception is still represented by the private company organizing bus service and vans (Ukr. «маршрутки») connecting Černihiv with Kyiv and other major cities⁸, situated at the main parking place, next to the Mc Donalds' (now under reconstruction). The timetable and all the basic information are still to be read in Russian.

The general linguistic landscape has been lately ‘enriched’ with a number of new signs in English which mark new cafes, ‘pubs’ and restaurants, placed along the elegant sector of the main avenue.

The use of English is likewise rapidly spreading around. At present it still occupies a minor space of Černihiv (and Ukrainian) linguistic landscape, for example: street menus, outdoor boards etc.

A similar tendency can find parallels in the Russian Federation. As pointed out in similar studies, «*the appearance of English public signs in those countries where English does not have any official*

status reflects language globalization trends, spread of brand names and involvement in the global market. English undoubtedly plays a significant role in the naming of bars, restaurants, clubs but also in drawing graffiti, thus covering a segment of the private communicative in most of Europe.

Worth of note is that in some of the new restaurants «à la mode» the waitresses often address their customers in Ukrainian as first language option and not in Russian as it used to be customary in this area. The choice, however, also depends on a subjective language evaluation of the potential customer.

Final remarks. The ongoing changes in the linguistic landscape of Ukraine, associated with personal research on the language situation in the region of Černihiv, urged me to shortly outline its linguistic landscape.

The specific description of the linguistic landscape of Černihiv revealed generalized trends confirmed both in Ukraine and other countries. Significant modifications can be noticed in the urban linguistic landscape of the town centre. The latter, besides an evident linguistic and, above all, cultural Ukrainization tendency, shows a gradual increase of English signs whose future development is hardly predictable at the present. In conclusion, one can say that Ukrainian, at least in its written form, noticeably prevails in the linguistic landscape of Černihiv of the last five-year period.

ENDNOTES

¹ Cf. Ukr. *rajony*

² The latter statement still need to be re-proofed.

³ Ukr. декомунізація / dekomunizacija.

⁴ Ukr. районні центри / rajonni centry.

⁵ A list of new street names can be consulted at [8; 9].

⁶ Old Church Slavonic *красънь*; (*krasnyi*, «beautiful») [6, p. 368; 10].

⁷ Worth to point out is that my research was limited to the town centre and surrounding neighbourhoods.

⁸ A Russian billboard that used to indicate the round trip Kyiv-Moscow has been removed.

BIBLIOGRAPHY

1. Abramova E. Linguistic landscape as an object of sociolinguistics. *Russian Linguistic Bulletin*. 2016. 2 (6). P. 48–49.
2. Gorter D. Linguistic landscape: a new approach to multilingualism. Bristol : Multilingual Matters, 2006.
3. Landry R., Bourhis R. Y. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*. 1997. Vol. 16. (1). P. 23–49.
4. Matsyuk H. Urban Street Names as a Marker of Language / Authority Interaction in Ukraine: Soviet (1922–1991) and Post-Soviet Periods (1991–2011). *Names in daily life. Biblioteca técnica de política lingüística*. Barcelona, 2014. № 11. P. 361–369.
5. Shohamy E. LL research as expanding language and language policy. *Linguistic Landscape*. 2015. Iss. 1:1/2. P. 152–171.
6. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / пер. с нем. 2-е изд., стереотип. Москва : Прогресс, 1986. Т. 2. 672 с.
7. URL : <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680695175>.
8. URL : <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/document/rozporiadzshenya-mer/7960> (31.10.18).
9. URL : <http://www.istpravda.com.ua/short/2016/02/15/148930/> (31.10.18).
10. URL : <http://sum.in.ua/s/krasnyj> (29.10.2018).

REFERENCES

1. Abramova E. (2016). Linguistic landscape as an object of sociolinguistics. *Russian Linguistic Bulletin*. No. 2 (6). Pp. 48–49.

2. Gorter D. (2006). *Linguistic landscape: a new approach to multilingualism*. Bristol : Multilingual Matters.
3. Landry R., Bourhis R. Y. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*. Vol. 16. (1). Pp. 23–49.
4. Matsyuk H. (2014). Urban Street Names as a Marker of Language/Authority Interaction in Ukraine: Soviet (1922–1991) and Post-Soviet Periods (1991–2011). *Names in daily life. Biblioteca tècnica de política lingüística*. Barcelona. No. 11. Pp. 361–366.
5. Shohamy E. (2015) LL research as expanding language and language policy. *Linguistic Landscape*, issue 1: 1/2. Pp. 152–171.
6. Fasmer M. (1986) *Etimologicheskiy slovar russkogo jazyka: v 4 t.* [Etymological dictionary of the Russian language: in 4 volumes]. Vol. 2. Moscow : Progress.
7. Council of Europe. URL : <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680695175> (accessed 31 October 2018).
8. Chernihiv City Council. *12 February 2016 Order about renaming streets and alleys of the city*. URL : <http://www.chernigiv-rada.gov.ua/document/rozporiadzshenya-mer/7960> (accessed 31 October 2018).
9. The list of 59 renamed streets in Chernihiv. *Historical truth*. URL : <http://www.istpravda.com.ua/short/2016/02/15/148930/> (accessed 31 October 2018).
10. *Dictionary of the Ukrainian language*. URL : <http://sum.in.ua/s/krasnyj> (accessed 29 October 2018).

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК 82.09+821.161.2 Кул:[001.32(477-25)]

Олесь Федорук

ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЯ Й ТВОРЧОСТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША: ВИКЛИКИ ЧАСУ ТА НАПРЯМИ РОБОТИ

Центр дослідження життя й творчості П. Куліша при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України засновано 13 лютого 2018 року на засіданні вченої ради. Створення Центру було зумовлено багатьма чинниками, передовсім необхідністю поліпшити координаційну роботу, яку здійснювали працівники Інституту, над підготовкою «Повного зібрання творів» Куліша. Ще один посутній чинник – спроба згуртувати й мобілізувати науковців, музеївників, бібліотекарів та архівістів, владні структури, органи місцевого самоврядування, ширші кола культурної громадськості, щоб гідно відзначити 200-ліття від дня народження Куліша, яке відбудеться наступного року. Координацію Центру здійснює автор цих рядків, старший науковий співробітник відділу рукописних фондів і текстології та відповідальний секретар редакції «Повного зібрання творів» Куліша.

Метою діяльності Центру є:

- вивчення творчості Куліша – його літературних (оригінальних та перекладних), історичних, фольклористичних, літературно-критичних, публіцистичних, мовознавчих, філософських, педагогічних праць, епістолярної спадщини, редакційно-видавничої діяльності;

- вивчення біографії Куліша та його зв'язків з оточенням;
- координація досліджень, які здійснюють фахівці різних гуманітарних дисциплін, та забезпечення обміну науковою інформацією;
- наукове та організаційне забезпечення видання Кулішевої спадщини, підготовка академічного «Повного зібрання творів» Куліша та координація проекту;
- пропагування постаті Куліша у вищих навчальних закладах з метою введення в навчальний процес спецкурсів та спецсемінарів, присвячених вивченю творчості Куліша, написання курсових, дипломних та магістерських робіт, їх наукова експертиза;
- організація проведення наукових семінарів і конференцій, присвячених Кулішеві;
- посвітницька діяльність: пропагування постаті Куліша через пресу, зокрема інтернет-ресурси та соціальні мережі, радіо й телебачення; участь у заходах, присвячених вшануванню пам'яті Куліша;
- співпраця з профільними музеями, зокрема з Музеєм П. Куліша при Шосткинській міській бібліотеці ім. Л. Толстого;
- співпраця з органами місцевого самоврядування міст і сіл, які пов'язані з постаттю Куліша, для забезпечення вивчення (зокрема за участі краєзнавців) та популяризації його життя й творчості.

Отже, Центр задумано як структуру широкого спектра дій, що й відображені в його програмі – це й наукове опрацювання спадщини Куліша, і популяризація його творчості, і вшанування пам'яті. Центр об'єднує фахівців з України та з-за кордону (котрі досліджують життя й творчість Куліша), діячів культури та освіти, політиків (робота яких полягає в популяризації постаті Куліша в Україні та світі), представників органів місцевого самоврядування (які сприяють його пошануванню та увічненню).

Пріоритетною діяльністю Центру є підготовка «Повного зібрання творів» Куліша, яке здійснюють Інститут літератури, Інститут Критики, Наукове товариство імені Шевченка в Америці, Український науковий інститут Гарвардського університету, а випускає у світ видавництво «Критика». Голова редколегії видання – професор Гарвардського університету Григорій Грабович, цілком природно, що він є головою редакційно-видавничої ради Центру та головою його експертної комісії. Утім, наша видавнича продукція не повинна обмежуватися тільки томами повного зібрання творів. Будь-яку добруту працю, присвячену Кулішеві, чи то монографію, чи то збірку його творів, а насамперед – недруковані раніше джерельні матеріали, базовані на архівних розшуках та дослідженнях рукописів письменника, Центр прагнутиме видати й шукатиме для цього можливості, а водночас надаватиме кваліфіковану консультативну допомогу та експертну оцінку з метою поліпшення видання.

Найстотнішою проблемою у справі дослідження спадщини Куліша є майже повна відсутність критичних видань на його праці. Навіть публікації такого фундаментального твору письменника, як «Чорна рада», при детальному розгляді всіх сучасних видань, як з'ясувалося, містять численні текстуальні похиби¹. Досі залишається неопублікованою значна частина праць Куліша, і до того ж настільки істотних, що без їх оприлюднення говорити ні про комплексне вивчення його життя й творчості, ні про поглиблене дослідження окремих аспектів не доводиться. Показовою є історія з виданням листування Куліша. Майже третина, за моїми підрахунками, його кореспонденції ще не вийшла друком. Не опублікований навіть епістолярій з такими знаковими постатями, як Михайло Максимович і Михайло Драгоманов (значна частина листів Куліша до Максимовича та всі листи Драгоманова до Куліша). Капітальна праця «Істория воссоединения Руси», яку автор значно переробив і допо-

внин для перевидання, теж залишається архівним матеріалом². Невідомий для читача є навіть текст Біблії в автентичному перекладі Куліша – пишу автентичному, позаяк тексти видання 1903 року, які доопрацювали Іван Пуллю та Іван Нечуй-Левицький, та автографів дуже різняться.

У «Проспекті» академічного зібрання творів Куліша розписано кожний том, і їх там налічується 35. Проте вже зараз можна сказати, що насправді томів буде більше. По-перше, окрім томів будуть видані у двох книгах, як, наприклад, «Записки о Южной Руси» (відповідно до структури першодруку) або «Чорна рада» (за логікою компонування – українська й російська версії роману з усіма редакціями й варіантами). По-друге, під час докладного вивчення спадщини Куліша, яке триває разом із підготовкою видання, коригується й заявлений проспект. Наприклад, у ньому немає тому фольклорних записів Куліша, який, безсумнівно, слід подати в цьому зібранні³. Деякі томи, зокрема «Шекспирові твори» або третій том прози, під час їх опрацювання розрослися до таких обсягів, що їх доцільно було розбити на декілька. Так, два томи перекладів п'ес Шекспіра, заявлених у «Проспекті», насправді становитимуть чотири; задекларований третій том прози (романи й повісті кінця 1840-х – першої половини 1850-х років) теж складатиме два томи.

У роботі над «Повним зібранням творів» Куліша – в упорядкуванні, підготовці текстів, коментуванні, науковому редактуванні – задіяні науковці, які фахово й з опертям на першоджерела досліджують Кулішеву спадщину. Це – Микола Бондар, Олександр Боронь, Ірина Брижіцька, Андрій Даниленко, Василь Івашків, Лада Коломієць, Ольга Лучук, Михайло Назаренко, Євген Нахлік, Лариса Похила, Станіслав Росьовецький, Галина Тимошик, Олесь Федорук. Відійшли в засвіти, без перебільшення, визначні вчені, які стояли біля витоків цього проекту й були членами редколегії – Володимир Яцюк і Віктор Дудко.

На сьогодні з'явилися друком перший і другий томи серії «Листи» і третій том серії «Наукові праці. Публіцистика» – «Записки о Южной Руси», на фінішній прямій знаходиться видання первого тому перекладу драм Шекспіра. На різних стадіях готовності перебувають перший (проза 1840-х рр.), другий («Чорна рада»), третій (роман «Алексей Однорог» і цикл текстів, із ним пов'язаних), шостий (поезія) і восьмий (драматургія) томи – усі із серії «Художні твори»; по одному тому Біблії та драм Шекспіра – серія «Переклади та переспіви»; том літературознавства й фольклористики – серія «Наукові праці. Публіцистика»; третій том листів. Однак відчувається гострий брак фахівців, зокрема істориків-археографів, які могли б упорядкувати том історичних творів та багатотомну «Історию воссоединения Руси», мистецтвознавців – для тому мистецької спадщини Куліша.

Серед важливих завдань Центру – співпраця з бібліографами для укладання бібліографії праць Куліша та літератури про нього. З нашою участю до Кулішевого ювілею Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого готує покажчик літератури про Куліша за роки 2003–2018, а також доповнює покажчик за роки 1989–2002⁴. Ведуться перемовини з фахівцями Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського щодо укладання ними бібліографії літератури про Куліша за роки від 1840 по 1988 (з урахуванням бібліографії, підготовленої Євгеном Кирилюком, яку необхідно перевірити й доповнити). У такий спосіб буде зібрано під одною обкладинкою бібліографію кулішевознавства за всі роки – від перших друкованих згадок і донині. Наступний етап – відповідальніша праця: укладання повної бібліографії праць Куліша. Фахівців для цієї роботи, яка потребує не тільки вміння працювати із друкованими джерелами, знаходити й рееструвати відповідну інформацію, а й універсальних знань стосовно розмаїтого добропису Куліша, наразі бракує...

200-літній ювілей Куліша, без сумніву, приверне увагу широких кіл громадськості, зокрема наукової спільноти, до цієї унікальної постаті нашої культури, одного з творців модерної української нації. Ми цілком усвідомлюємо свою відповідальність за те, як пройде цей рік. Щоб він не минув так, скажемо відверто, безлико, як недавній ювілей Миколи Костомарова, наш Центр звернувся до депутата Верховної Ради України з міста Шостки Ігоря Молотка з пропозицією, аби Верховна Рада України прийняла Постанову про відзначення Кулішевого 200-ліття на державному рівні. Проект Постанови, який ми підготували, підтримали керівники кількох фракцій і 19 червня 2018 року Верховна Рада України Постанову прийняла (№ 2465-VIII).

У зв'язку з відзначенням Кулішевого ювілею Центр співпрацює з державними органами – Міністерством освіти й науки України та Міністерством культури України, із громадськими організаціями (зокрема зі Світовим конгресом вільних українців), із закордонними українськими науковими осередками (Науковим товариством імені Шевченка в Америці, Українською вільною академією наук у США, Українським науковим інститутом Гарвардського університету). На нашу пропозицію Укрпошта скоригувала тематичний план випуску поштових марок на 2019 рік: у грудні минулого року її художня рада ухвалила рішення про включення до цього плану марки, присвяченої Кулішеві. Центр консультує відповідні служби Національного банку України для випуску ювілейної монети до 200-ліття Куліша.

Однією з найвідповідальніших і наймасштабніших акцій буде проведення 2019 року циклу міжнародних наукових конференцій «Пантелеїмон Куліш – 200 років». Співорганізаторами конференцій, окрім Інституту літератури та його Центру дослідження життя і творчості П. Куліша, є Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Львівський на-

ціональний університет імені Івана Франка, Ніжинський державний університет ім. Миколи Гоголя, Сумський державний університет, а також Наукове товариство імені Шевченка в Америці, Українська вільна академія наук у США, Український науковий інститут Гарвардського університету. Конференції об'єднані спільним оргкомітетом, який розробить спільну для них програму, і вони пройдуть у Львові (16–18 травня), Сумах (19–21 вересня), Києві та Ніжині (2–5 жовтня) – тих містах, з якими пов’язані життя і творчість Куліша. Кожна з конференцій має і свою назву: «Пантелеїмон Куліш: Класик на терезах історії» (Львів), «Між хутором і світом: Культурницька місія Пантелеїмона Куліша» (Суми), «Пантелеїмон Куліш у культурному та інтелектуальному просторі України» (Київ і Ніжин).

Праця Центру дослідження життя й творчості П. Куліша націлена на комплексне вивчення й видання Кулішевої спадщини, передовсім з огляду на наукові потреби, але не менш важливим завданням є пізнання крізь призму постаті Куліша себе самих, своєї минувшини, заглиблення в джерела духовності, а водночас – це вихід на неосяжні горизонти європейського інтелектуального й культурного простору, з яким пов’язувалося усе творче життя цього видатного діяча нашої культури.

ПРИМІТКИ

¹ Усі сучасні видання «Чорної ради» є похідні від публікацій, які підготували Микола Гончарук (1969 і 1989), Василь Івашків (1991) і Євген Нахлік (1994). Ці науковці за джерело тексту взяли не першодрук Куліша 1857 року, а передрук 1890 року, який зініціював за згодою автора, але без його участі Олександр Барвінський і який містить численні похибки. Докладніше див.: [3].

² Докладніше див.: [4].

³ Докладніше див.: [1].

⁴ Покажчик за ці роки див.: [2].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Івашків В. Рукописи Пантелеймона Куліша – важливе джерело видання Повного зібрання творів письменника. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2017. Вип. 66. С. 267.
2. Пантелеймон Куліш: бібліографія літератури (1989–2002) / уклав О. Федорук. *Відкритий архів: Щорічник матеріалів та досліджень з історії модерної української культури.* Київ, 2004. Т. I. С. 453–573.
3. Федорук О. Які видання «Чорної ради» ми маємо? (Проблема відтворення тексту). *Слово і час.* 2016. № 5. С. 77–89.
4. Федорук Я. Авторський список другого видання «Истории воссоединения Руси». *Молода нація: Альманах.* Київ, 2004. № 1 (30). С. 93–98.

REFERENCES

1. Ivashkiv V. (2017) Rukopysy Panteleimona Kulisha – vazhlyve dzherelo vydannia Povnoho zibrannia tvoriv pysmennyyka [Panteleimon Kulish's manuscripts are an important source for editing the Complete works of the writer]. *Visnyk of Lviv University. Philology Series*, vol. 66, p. 267.
2. Fedoruk O. (compiler) (2004) Panteleimon Kulish: bibliohrafia literatury (1989–2002) [Panteleimon Kulish: the literature bibliography (1989–2002)]. *Vidkrytyi arkhiw: Shchorichnyk materialiv ta doslidzhen z istorii modernoi ukraainskoi kultury* [Open archive: the Annual of the proceedings and research on the history of modern Ukrainian culture]. Vol. I. Kyiv, pp. 453–573.
3. Fedoruk O. (2016) Yaki vydannia «Chornoi rady» my maiemo? (Problemy vidtvorennia tekstu) [Which editions of “The Black Council” do we have? (The problems of the text reproduction)]. *Slovo i chas* [Word and time], no. 5, pp. 77–89.
4. Fedoruk Ya. (2004) Avtorskyi spysok druhoho vydannia «Istorii vossoedineniya Rusi» [The author’s list of the second edition of “The History of Rus reunion”]. *Moloda natsiia: Almanakh* [Yong nation: the almanac]. Kyiv, no. 1 (30), pp. 93–98.

УДК 821.112.2Уте

Олександра Бріцина

СЛОВО ПРО ВІДОМОГО НІМЕЦЬКОГО КАЗКОЗНАВЦЯ

Ганс-Йорг Утер уже впродовж кількох останніх десятиліть є знаковою постаттю для фольклористів, передусім для казкознавців. Відтоді ж, коли вийшов друком укладений ним за системою Аарне-Томпсона покажчик сюжетів (*The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson / By Hans-Jörg Uther. – Helsinki : Academia Scientiarum Fennica, 2004. – Vol. I–III. (Folklore Fellows Communications 284, 285, 286)*), його ім'я не лише стало в один ряд з іменами видатних казкознавців А. Аарне та Ст. Томпсона, але й, закріплene абревіатурою ATU, утвореною першими літерами імен учених, багаторазово тиражується численними казкознавчими виданнями, щойно їх автори вдаються до системи індексації традиційних казкових сюжетів при вирішенні найрізноманітніших дослідницьких завдань. Застосування покажчиків не лише засвідчує високу наукову культуру, а й забезпечує розвідкам можливість спиратися на величезний масив інформації, відповідно, надаючи ґрунтовності висновкам та спостереженням. Варто зазначити, що роль покажчика часто виходить за межі казкознавства. Він перестає бути вузькоспеціальним джерелом у тому разі, коли за його допомогою дослідники суміжних царин отримують можливість побачити емпіричні факти своєї ділянки (часом і ті, що видаються унікальними на тлі традиційних надбань світової культури на її географічних обширах і в часових вимірах) у новому світлі, у взаємозв'язках та взаємозумовленості. Інтерес дослідника до порівняльних студій до-

зволив йому підготувати не просте перевидання доповненого покажчика за системою Аарне – Томпсона, а й запропонувати низку істотних удосконалень. Завдяки цьому, не змінюючи методику визначення сюжетних типів казки, вдалося дещо виструнчити цю доволі емпіричну систему каталогізації, яка неодноразово підпадала під критику, проте використовується й досі через те, що посіла місце повсюдно застосовуваного способу каталогізації, бібліографічного пошуку, зіставлення та отримання низки важливих емпіричних даних. Істотною ж відмінністю й принадою покажчика Утера є доволі інформативна й досконала система виявлення літературних чи писаних відомостей про той або той сюжетний тип, що дозволяє побачити його на тлі культури. Ця титанічна робота, а також доповнення емпіричної бази покажчика покликаннями на нові джерела, що не могли бути враховані попередниками, а також ґрунтовними свідченнями про літературну історію та витоки сюжетів визначають непересічну вагу покажчика.

Проте нині ми говоримо про Ганса-Йорга Утера у зв'язку з іншою надзвичайно важливою подією – завершенням видання 14-томної (т. 15 – додатковий довідковий) «Енциклопедії казки», штаб-квартира якої знаходилася в Геттінгені, місті, де свого часу працювали брати Якоб та Вільгельм Грімм. Те, що автор уміщеної нижче розвідки був упродовж тривалого часу членом редколегії видання, особливо ж на завершальних етапах його створення, робить особливо цікавою й важливою написану автором історичну ретроспективу видання й зміни в його задумі, структурі та методологічних акцентах, що прогресували, відбиваючи динаміку новітнього переосмислення методів та перспектив дослідження, переходу від суто філологічного погляду на феномен казки до погляду на неї під модерним антропоцентричним кутом зору, що враховує не лише вербальний текст твору, а й соціальний, побутовий контекст його побутування, взаємодію виконавця й аудиторії та інтер-

претаторську, змістотворчу роль контексту. Тривала 40-річна робота авторського колективу видання зробила його й своєрідною енциклопедією казкознавчих пошуків і рішень, досвідом, вкрай повчальним і вартим осмислення й наслідування.

Українському читачеві мабуть буде цікаво дізнатися, що вітчизняні вчені, як і славісти інших країн, також були серед численних іноземних авторів Енциклопедії, зокрема, статті до неї писали І. Березовський, М. Шубравська, а також авторка цих рядків. У книгозбірні Енциклопедії серед численних визначних світових казкознавчих розвідок можна знайти також чимало українських видань.

Ганс-Йорг Утер розпочав співпрацю з редакцією Енциклопедії ще в студентські роки, 1971 року, а з 1973 року почав працювати як редактор, протягом 2010–2015 років керував її виданням. Йому належить авторство 138 статей Енциклопедії. З 1988 року Ганс-Йорг Утер є співредактором журналу «Фабула», одного з найпрестижніших видань, присвячених вивченю усної прозової традиції, він є членом консультативної ради Товариства братів Грімм (Кассель), ним здійснено два видання казок братів Грімм (1996 та 2004), 2008 року був опублікований «Довідник дитячих та домашніх оповідок братів Грімм», а 2015 року – «Каталог німецької казки. Індекс типів».

Чимало зусиль вчений доклав до вивчення дитячої та молодіжної літератури, здійснював викладацьку діяльність у ряді університетів, зокрема, в славетному Геттінгенському, у якому колись вчився й сам.

Крім докторського ступеня, отриманого ще 1980 року, дослідницька робота Ганса-Йорга Утера відзначена численними нагородами й званнями. Професор Утер від 1993 року є дійсним членом Фінської Академії наук у Гельсінкі, 2005 року відзначений Європейською нагородою Фонду казки Волтера Кана, 2010 року – Премією братів Грімм Університету імені Філіпа в Марбурзі.

УДК 82.091:82-343(031)

**Ганс-Йорг Утер
(Німеччина)**

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ КАЗКИ. ПРОЕКТ СТОЛІТТЯ НЕЗАДОВГО ДО ЗАКІНЧЕННЯ

Одним із найвизначніших проектів німецької фольклористики ХХ ст. стала підготовка багатотомної Енциклопедії казки, досвід багаторічної роботи над якою є важливим і повчальним. Він наочно демонструє невпинний пошук, удосконалення принципів укладання довідника згідно з вимогами часу та постійне врахування новітніх методологічних пропозицій.

Ключові слова: Енциклопедія казки, журнал *Fabula*, міжнародна казка, історія наративних досліджень у Німеччині, Курт Ранке.

The edition and publication of the multi-volume *Enzyklopädie des Märchens* (*Encyclopedia of Fairy Tales*) became one of the most prominent projects of German folkloristics of the 20th century. An experience of over 40 years work is extremely important and instructive. It demonstrates a consistent search, which continuously was oriented on the requirements of the time, and the modern methodological proposals also.

Keywords: Encyclopedia of Fairy Tales, *Fabula* - an international journal, Folktales international, History of folk narrative research in Germany, Kurt Ranke.

Видання Енциклопедії казки (*Enzyklopädie des Märchens*) розпочалося 44 роки тому, коли вийшов перший том зі статтями на літеру А. Наприкінці 2015 року з'явився останній 15-й том. Таким чином завершилася публікація цього довідкового видання, яке спочатку було підтримане Німецьким науковим товариством, а починаючи з 1980 року фінансувалося з федерального та земельних бюджетів (Академічна програма).

Реалізація проекту має тривалу й багату подіями історію. Згадаємо, що у 1920-х роках розпочалася розробка ґрунтов-

них підручників, автори яких мали на меті дати огляд головних напрямів наукового дослідження, а також робили спробу осягнути царину народної традиції, зокрема казок, легенд і вірувань. Із 1927 року до 1942-го тривала підготовка й публікація Словника німецьких вірувань, укладеного Гансом Бехтольдом-Штойблі, видання якого вдалося завершити. Натомість публікацію Словника німецької казки (1930–1940) за редакцією Лутца Макенса було призупинено після появи двох томів і статті «Обручка Гігеса». З одного боку, причини цього полягали в принципах укладання словника. Зокрема, статтям на літери Г і Х бракувало необхідної для енциклопедичного видання стисливості, вони здебільшого містили звичайній перелік фактів. Це властиво, наприклад, статті «Батіг», обсяг якої мав 40 друкованих сторінок (522–562; Курт Хекшер) і статті «Домашні птахи» обсягом 36 друкованих сторінок (352–388; Курт Хекшер). З іншого боку, з початком Другої світової війни далася взнаки нестача паперу. Численні серійні видання та журнали припинили існування. Крім того, мобілізація багатьох вчених на військову службу істотно скоротила авторський потенціал.

Після 1945 року німецькі дослідники народних наративів почали поступово налагоджувати контакти зі своїми колегами з інших країн. Серед них були Вальтер Андерсон (1885–1962) і Курт Ранке (1908–1985). Ранке займався науковою переорієнтацією фольклористики, а також виокремленням і розширенням фольклористичних наукових установ і навчальних баз. Ще до початку Другої світової війни він зміцнив співробітництво з дослідниками народних наративів у Європі та поза її межами, про що переконливо свідчить його листування 1950-х років, збережене їй донині. Його заслуга як організатора науки полягає у відродженні та розвитку міжнародних досліджень народних наративів після 1945 року. Він був доволі амбітною людиною, аби розпочати

нові великі проекти. У цьому контексті варто згадати організований та проведений спільно з Лаурітсом Бьодке відомий конгрес дослідників народних наративів у Кілі й Копенгагені (1959), у якому взяв участь Рольф Вільгельм Бредніх, що пізніше став головним редактором видання, а також Вольфганг Брюкнер, Макс Люті, Ельфріде Мозер-Рат і Рудольф Шенда. Згодом вони створять Міжнародне товариство дослідження народних наративів – *International Society for Folk Narrative Research (ISFNR)*.

Різномовний журнал «Фабула» (*Fabula*), видання якого було розпочате Куртом Ранке у 1957–1958 роках, також був покликаний сприяти розвитку досліджень народної прози та знайомити зі здобутками міжнародної наукової діяльності. Саме на його сторінках у 1958 році Ранке повідомив про започаткування великого довідникового видання. Згідно з його стислим анонсом заплановане видання мало відрізнятися від попередніх і сфокусувати увагу не лише на німецькій казці, а й поєднати її з міжнародною традицією. Ранке писав: «Ця “Енциклопедія казки” має охопити традицію, що спирається на чималу міжрегіональну основу, із залученням міжнародного досвіду, що розпочав ще Лутц Макенсен виданням “Словника-довідника німецької казки” у 1930–1940 роках».

План-проспект, надрукований у «Фабулі», дає можливість чітко зрозуміти, які саме відмінності були властиві змістовому наповненню видання: Ранке прагнув висвітлити не лише класичні теми, такі як походження, датування, жанрова характеристика, ареал поширення, але й питання рецепції, морфології та структури. Також йшлося про друковані тексти та засоби масової інформації. Уже в 1959–1960 роках перша версія Словника ключових слів (згодом перероблений у 1973, 1976, 1985, 1991, 1999 рр.) була розіслана авторам і зацікавленим особам, однак швидкій публікації перешкоджали непередбачені тривалі перерви у роботі, що поряд із відсут-

ністю фінансування не змусило Ранке відмовитися від Енциклопедії казки. Отже, у 1972 році в Геттінгені було засновано об'єднання видавців і редакторів. Роком пізніше почалася праця над переглядом і розширенням списку ключових слів, а згодом етап редагування та розподіл статей на літеру А серед авторів.

У передмові до першого тому (1977) повідомлено головну мету словника-довідника, а саме – *історичні та порівняльні дослідження народних наративів*, що відбилося не лише у формулюванні підзаголовку, але й водночас засвідчило зміну парадигми. Було заплановано статті за такими напрямами:

- висвітлення теоретичних і методологічних зasad, жанрової специфіки, стилювих і структурних аспектів;
- створення монографічних розвідок про важливі прозові твори, типи їх сюжетів та мотиви;
- дослідження з «біології» наративів;
- біографії науковців, збирачів, оповідачів і авторів важливих першоджерел;
- джерелознавчі дослідження;
- аналіз значущих творів світової літератури;
- регіональні наукові розвідки.

Визначення «Казка» не передбачало жорсткого жанрового розмежування згідно з усталеними літературознавчими дефініціями, радше ж мало охоплювати усі категорії, запропоновані ще братами Грімм: магічні казки, легенди, етіології, шванки, перекази, змішані форми, такі як казка-шванк, а також балади, епічні та сатиричні твори, малі наративні форми, зокрема анекдоти, жарти й гострі дотепи.

Зміна парадигми не була суто декларативною, адже дослідження народних наративів 1960-х і початку 1970-х років засвідчило, що для «реконструкції» історії та навіть передісторії народної прози замало лише текстового аналізу творів

та порівняння їхніх сюжетів і мотивів. Реаліями сучасності є й зміни у ставленні до контексту, а також уведення його до сфери аналізу. Філологічний метод і феноменологічно орієнтоване дослідження тексту було збагачене й культурно-історичним та соціологічним підходами до вивчення народних наративів. Це означало, що інтерес до внутрішніх функцій тексту, зокрема до аналізу ролі конкретних дійових осіб у перебігу подій, дещо поступився місцем розгляду зовнішніх функцій оповідей і фабул та динаміці їх впливу й сприйняття. Цей підхід до дослідження можна не лише визначити як культурно-історичний, але і як такий, що відповідає сучасності завдяки розгляду функціональних змін у процесі рецепції та врахуванню контексту. Міжнародні наративні дослідження приділяють дедалі більше уваги цим питанням і постулюють необхідність активного вивчення соціальної та історичної стратифікації наративного матеріалу та певних ментальних станів. Саме це й було зазначено в передмові до першого тому Енциклопедії казки: «Енциклопедія презентує результати досліджень, які здійснювалися протягом століть. Вона розрахована не лише на фахівців, але й на всіх, хто хоче знати, як люди виявляли у наративах і своє світосприйняття, і свої взаємини з оточуючим світом упродовж тисячоліть. Антропологічні та художні якості цих наративів мають стати надбанням науки та літератури, а також сучасних засобів масової інформації».

Поле зору видавців й редакторів поширилося і на сферу народних наративів, особливу увагу надавали євразійській та середземноморській культурам, а також регіонам, де вони зародилися, й тим, що зазнавали їх культурних впливів. Отже, протягом останніх десятиліть побачило світ більше 3900 статей, що були представлені у 14-ти томах загальним обсягом близько 10 300 сторінок, а їх авторами були понад тисяча дослідників із більш ніж 50-ти країн світу.

Багато новаторських статей уперше висвітлювали окрім аспекти, зокрема: «Повсякденні наративи», «Комікси» чи «Манга», «Екзотика», «Екзотичність», «Історії про жахи», «Кримінальний роман», «Популярні ЗМІ», «Расизм», «Історії виправдання», «Стереотипи», «Етнічний», «Оповіді про НЛО» та «Персонажі НЛО», «Картини як джерела», «Картина як свідчення», а також статті про духовні повчальні наспіви, репродукції картин, графічні репродукції, малі графічні форми, малюнки на поштових листівках чи поштових марках. Згодом видання були доповнені статтями «Брошур», «Листівка», статтею про вплив літературних казок, статтею «Женев'єва» (знана жінка, яку безпідставно переслідували, її образ було відтворено в народних книгах, легендах і казках, він надихав митців, став приводом для формування відомого мотиву живопису), а також статтею «Ілюстрація», в якій доведено вагомий вплив казкової ідеалізації на оформлення колекцій, поштових листівок тощо. Представлена таблиця демонструє зміни та перехід до нової парадигми між першим оприлюдненням списком ключових слів (1959–1969) та останнім (1999).

Список ключових слів 1959–1960-х рр.

Хрест – Кю (без посилань)
 Хрестові походи (мотиви)
 Крікеберг, Волтер
 Війна
 Війна: війна між домашніми та дикими тваринами
 (AaTh 104)

Список ключових слів 1999 р.

Хрест – Кю (без посилань)
 Хресна хода (через перехрестя)
 Упоперек а не уздовж
 (AaTh 1248)
 Хрестові походи
 Крікеберг, Волтер
 Війна
 Війна тварин (AaTh 103, 104, 222)

<p>Війна: війна між воронами і совами (Мот. В 263.3)</p> <p>Війна: війна між собаками та вовками</p> <p>Війна: Війна тварин (AaTh 222, 104)</p> <p>Злочин у казці</p> <p>Крістенсен, Е. Танг</p> <p>Мотив (критерій)</p> <p>Кріза, Йоганн</p> <p>Жаба: чому жаба має червоні очі (Мот. А 2332.5.4)</p> <p>Крон, Каарле</p> <p>Калічти</p> <p>Розп'яття: Розп'яття – ознака милості (Мот. D 1622.1)</p> <p>Пряник</p> <p>Будиночок з пряників</p> <p>Зозуля (Мот. А 1993)</p> <p>Зозуля: чому зозуля не в'є гнізда (Мот. А 2231.3.1)</p> <p>Курчата: курчата з варених яєць (AaTh 821 В)</p> <p>Легенда про кмин (ВР III, 241 с.)</p> <p>Куля: освячена куля</p> <p>Корова</p> <p>Корова: хлопчикова корова готова допомогти (ВР III, 65 ф.)</p> <p>Корова: готова допомогти сироті (Пленцат, 34)</p> <p>Корови: корови диявола (Мот. К 483)</p>	<p>Хитрість</p> <p>Кримінальний роман</p> <p>Кристалічні фігури</p> <p>Кришталевий палац</p> <p>Крістенсен, Евальд Танг</p> <p>Кріза, Янош</p> <p>Крижник, Гашпер</p> <p>Хорвати</p> <p>Крон, Юулус Леопольд Фредерік</p> <p>Крон, Каарле Леопольд</p> <p>Крокодил</p> <p>Корона</p> <p>Жаба</p> <p>Калічення</p> <p>Розп'яття</p> <p>Розп'яття покаране (AaTh 1324 А*)</p> <p>Розп'яття нагодоване (AaTh 767)</p> <p>Розп'яття живе Р. (AaTh 1347)</p> <p>Крилов Іван Андрійович</p> <p>Kryptádia (таємна річ)</p> <p>Кшижановський, Юліан</p> <p>Кубін, Йозеф Штефан</p> <p>Пиріг: «Нехай їдять пироги!» (AaTh 1446)</p> <p>Пиріг: сьомий пиріг (AaTh 1295)</p> <p>Зозуля</p> <p>Кудрун</p> <p>Корова</p> <p>Корова на даху (AaTh 1210)</p> <p>Коровячий гній на стовпі</p>
---	---

<p>Кун, Адальберт Культурний герой (Рьюоріх 32 і далі) Культурне середовище Горе: пошуки горя (Мот. Н 1376.5) Птах-горе (Тип ЕВ 156) Кунош, Дж. Форма мистецтва Літературна казка Мідь, срібло, золото (ВР III, 62, 68) Курдські казки Поцілунок (Мот. D 735.1, D 2004.2) Поцілунки (Zs., за версією V. Vkde, VI 48 № 14)</p>	<p>(AaTh 1225 A) Торговець кіньми: дурний продавець (AaTh 1382) Кун, Франц Фелікс Адальберт Релігійні наративи Культурно-історичні особливості Культурний герой Теорія культурних кіл Мотив культури Горе Птах-горе Куңігунде Кунос, Ігнац Літературна казка Кюнциг, Йоханнес, Мідь, срібло, золото (ВР III, 62, 68) Муфта Гарбуз Гарбуз і жолуді (AaTh 774 P) Курди Курдованідзе, Теймураз Тексти про курйози Поцілунок Паламар Паламар несе пастора (AATh 1791) Куусі, Матті Акселі Квіделанд, Реймунд Кіблер, Беніньос Кіріакідз, Стілон П. Кирило і Мефодій, Н II Kip (Сайрос)</p>
--	---

Зважаючи на реальну динаміку та спостереження, здійснені в різні періоди, зміни значень і взаємозалежність між оповідною традицією та світськими й релігійними звичаями, у підсумку можна сформулювати нові підходи до культурно-історичних контекстів. Саме це було доволі чітко визначено в Енциклопедії казки. Низка статей висвітлює також сучасні форми вірувань і способи подолання страхів. Автори висловили своє ставлення до колективних та індивідуальних потреб, що виявляються переважно в усній формі та поширюються як розповіді через друковані ЗМІ. Виникають запитання, на яких нормах і цінностях ґрунтуються ці оповіді та в чому полягають чинники їх соціального та психологічного впливу на аудиторію та контекст, чому завдає властивий їм соціально стабілізуючий ефект? Які зміни в поведінці й оцінках пов'язані з оповідями, і як це відбивається в еволюції традиції? Інакше кажучи, який світогляд відображають народні наративи? У чому полягає їхнє значення для сьогодення і привабливість, що своєю чергою зумовлює соціальні, релігійні та психологічні контексти їхньої актуалізації та повернення до функціонування у повсякденні?

Цілком очевидно, що для дослідження наративів у такому аспекті проблеми визначення жанрів чи питання про приблизний вік наративу не є ключовими. Так само й дискусія про виключно усне чи письмове побутування твору є менш релевантною. Натомість цікавими є питання взаємозалежності між усною та літературною комунікацією через посередництво текстів і мотивів. Зрештою, дослідження народних наративів давно не обмежується лише казкою та її різновидами – в дусі Гердера, а спрямоване на використання усних і письмових свідчень гетерогенної традиції для розуміння історично сформованих ідей та нового осягнення сучасності.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Brednich R. W. Zur Geschichte der Enzyklopädie des Märchens. *Fabula* 57. 2016. S. 23–38.
2. Köhler-Zülch I., Uther H.-J. Halbzeit bei der Enzyklopädie des Märchens. *Erinnern und Vergessen. Vorträge des 27. Deutschen Volkskunde-Kongresses Göttingen 1989* / ed. B. Bönisch-Brednich, R. W. Brednich, H. Gerndt. Göttingen : Schmerse, 1991. S. 513–523.
3. Marzolph U. Die «Enzyklopädie des Märchens» (EM). Vergangenheit und Zukunft eines auslaufenden Großunternehmens. *Volkskundliche Großprojekte. Ihre Geschichte und Zukunft* / ed. C. Schmitt. Münster ; New York ; München ; Berlin : Waxmann, 2005. S. 73–83.
4. Shojaei Kawan C. The Enzyklopädie des Märchens. *Estudos de literatura oral* 4. 1998. S. 103–114.
5. Uther H.-J. Bericht über die «Enzyklopädie des Märchens» und den gegenwärtigen Stand der Forschung *Fabula* 15. 1974. S. 250–255.
6. Uther H.-J. Enzyklopedija skazki. Meždunarodnyj proekt v oblasti issledovanija povedstvovatel'nykh tradicij [Enzyklopädie des Märchens. Ein internationales Projekt zur Erforschung der Erzähltraditionen]. *Zivaja Starina*. 1996. H. 1. S. 60–62.
7. Wehse R. 3600 Stichworte zur Volkserzählung. Die Enzyklopädie des Märchens. *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde* 26. 1985–1986. S. 61–67.
8. Zimmermann H.-P. «Was soll dieser Wust?» Zur Anthropologie und Ästhetik der Enzyklopädie des Märchens im Vergleich mit dem Deutschen Wörterbuch. *Fabula* 57. 2016. S. 39–59.

SUMMARY

In the 20th century, German folklore began with several major projects in order to document the central research areas of folklore in handbooks. Since the 1950s, Professor Dr. Kurt Ranke (1908–1985) from Göttingen has been working intensively on a handbook for the documentation of international narrative research. After some preparation Ranke put together an editorial board and an editorial staff so that articles about the field of narrative research could be published since the mid of 1970th. By the time the project was completed (2015), 15

volumes with about 4000 articles had been published by internationally renowned authors. The subject index lists in alphabetical order entries of the following types: 1) the presentation of theories and methods, genre, questions and problems of stype and structure, 2) short monographs on important types, motifs and themes, 3) questions concerning the biology of the folk narrative material, 4) biographies of research scholars, collectors, narrators and authors of important source material.

Keywords: Encyclopedia of Fairy Tales, Fabula - an international journal, Folktales international, History of folk narrative research in Germany, Kurt Ranke.

Переклад з німецької Л. Гайдученко

ІМФЕ

УДК 81-11(=16)(092)Гра

Сальваторе Дель Гаудіо

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ САНТЕ ГРАЧОТТІ (до 95-річчя від дня народження)

Стислий опис діяльності будь-якого вченого високого міжнародного рівня не може бути легким завданням. Це стосується і постаті відомого італійського славіста Санте Грачотті (народився 1923 р. у м. Озімо (Італія)), наукова активність якого припала на другу половину ХХ – початок ХХІ ст. Надалі ми презентуємо лише визначальні етапи його роботи.

С. Грачотті навчався в Міланському католицькому університеті, де отримав диплом зі спеціальності «Література та філософія» (1953). Майже в той самий період він вивчав палеографію, архівну справу та дипломатію в Державному архіві, у 1952 році завершив навчання й одержав відповідний підтверджуючий документ про здобутий фах.

Вагомі наукові результати й досягнення молодого магістра дали підставу керівникам університету доручити С. Грачотті вивчення слов'янських мов, літератур і культур. Із цією метою ректор Міланського католицького університету віддав дослідника під опіку «батька» італійської славістики – Джованні Мавера. Під керівництвом Дж. Мавера С. Грачотті в 1954 році почав відвідувати курси слов'янської філології в Римському університеті, а 1957 року, після їх закінчення, отримав диплом.

Уже під час навчання С. Грачотті виграв кілька стипендій і пройшов стажування, провів дослідницьку роботу в колишній Югославії (Загреб, 1955 р.) та Польщі, де перебував протягом року (1958–1959), а згодом – ще шість місяців.

У 1961 році С. Грачотті, отримавши відповідний ступінь¹, був призначений викладачем слов'янської філології в Мілан-

ському католицькому університеті. У 1964 році він виграв конкурс на штатну посаду, спершу професора (1965), а за три роки, як було передбачено тогодчим італійським законодавством, – ординарного професора. За його ініціативою було введено викладання російської, польської та сербохорватської мов. У своїй альма-матер С. Грачотті клопотався про заснування славістичної бібліотеки. У 1972 році професора було призначено викладачем слов'янської філології в найпрестижнішому в Італії Римському університеті «La Сапієнца», у якому він пропрацював до виходу на пенсію.

З 1970 року С. Грачотті став головним редактором першого італійського славістичного журналу *Ricerche Slavistiche* («Славістичні дослідження», Рим) та членом редколегій кількох міжнародних славістичних часописів.

Крім професорської діяльності, С. Грачотті взяв на себе низку обов'язків у національній і міжнародній славістиці. У 1969 році разом з іншими колегами він заснував Італійську асоціацію славістів (AIC), замість колишньої Італійської асоціації слов'янської філології, ставши її першим президентом. Того самого року йому запропонували членство в Міжнародному славістичному комітеті (MKS); пізніше він отримав у ньому почесне членство, що дійсне й досі.

З другої половини 1980-х років С. Грачотті став іноземним членом різних національних академій: членом-кореспондентом славетної Національної академії дей Лінчей (*Accademia Nazionale dei Lincei*, Італія), Польської академії мистецтв (1990), Польської академії наук (1991), Національної академії наук України (1992), Хорватської академії наук і мистецтв (1997) та ін. Італійський мовознавець-славіст, історик слов'янських літератур також став почесним президентом Товариства Адама Міцкевича та Італійської асоціації українських студій і почесним доктором низки європейських університетів: Тарновського університету (1981), Krakівського університету (1987),

Університету Бреслау (1989), Варшавського університету, Національного університету «Києво-Могилянська академія» (2008). Крім того, С. Грачотті отримав інші численні наукові нагороди: здобув Золоту медаль АН Чеської Республіки, Премію ім. В. Ягича Філологічної асоціації Хорватії і Хорватського славістичного комітету та ін.

Завдяки ініціативі С. Грачотті відділення слов'янських мов і літератур у Римському університеті стало єдиним в Італії та одним з небагатьох у Європі центром славістики, де представлені всі слов'янські мови. Діяч багато зробив задля переосмислення ролі України, її мови та культури в європейському контексті. С. Грачотті належать дослідження про давню українську літературу як органічну частину європейської, про Голодомор в Україні, релігійну історію України та ін.

Отже, можна цілковито погодитися зі словами О. Пахльовської: «Грачотті зробив великий внесок у формування славістичних студій в Італії та в Західній Європі загалом».

ПРИМІТКА

¹ «Вільне викладання» (італ. *libera docenza*).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Варварцев М. М. Грачотті Санте. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2004. Т. 2 : Г–Д. С. 187.
2. Пахльовська О. Є.-Я. Грачотті Санте. *Енциклопедія сучасної України* : у 10 т. Київ, 2007. Т. 7. С. 81–82.
3. URL : <http://www.treccani.it/encyclopedia/sante-graciotti/>. (Retrieved 30.04.2018).

4. URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=25770. (Retrieved 30.04.2018).

5. URL : http://www.ricercheslavistiche.it/index.php?option=com_content&view=article&id=76%3Acurriculum-del-prof-sante_graciotti&catid=3%3Areiazioneecomitatoscientifico&Itemid=3&lang=it. (Retrieved 30.04.2018).

REFERENCES

1. Varvartsev M. M. (2004) Hrachotti Sante [Grachotti Sante]. *Entsyklopedia istorii Ukrayny*: u 10 t. [Encyclopedia of Ukrainian history in 10 vol.]. Vol. 2 : H–D. Kyiv: Naukova dumka, p. 187.
2. Pakhlovska O. Ye.-Ya. (2007) Grachotti Sante [Grachotti Sante]. *Entsyklopedia suchasnoi Ukrayny*: u 10 t. [Encyclopedia of Ukrainian history in 10 vol.]. Vol. 7. Kyiv, pp. 81–82.
3. Treccani. Graciotti Sante. URL : <http://www.treccani.it/enciclopedia/sante-graciotti/> (accessed 30 April 2018).
4. URL : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=25770 (accessed 30 April 2018).
5. URL : http://www.ricercheslavistiche.it/index.php?option=com_content&view=article&id=76%3Acurriculum-del-prof-sante_graciotti&catid=3%3Areiazioneecomitatoscientifico&Itemid=3&lang=it (accessed 30 April 2018).

УДК 7.071.2:[78.031.4+398.8](477.86)

Марина Курінна

КАТЕРИНА МЕГЕДИН. АВТОРСЬКІ ГУЦУЛЬСЬКІ СПІВАНКИ

Для нашого народу пісня завжди була дорогоцінним духовним спадком, який українці шанобливо передавали з покоління в покоління майбутнім нащадкам. Сьогодні більшість народних пісень належить до фольклорної скарбниці, давнина часів не дозволяє встановити їх походження та справжніх авторів. Водночас сучасна гуманітарна наука має чудову можливість розшукувати нових народних майстрів слова, фіксувати їх пісенно-поетичний доробок та популяризувати його.

До старої гуцулки, яка, за словами мешканців села Довгополе Верховинського району Івано-Франківської області, складає співанки, я підіймалася в гори близько години. Спочатку дорога пролягала через газдівські подвір'я, потім було бездоріжжя, за ним – неглибокий лісовий яр, далі – у ліс... І ось я вже в колоритній гуцульській хаті. Із зацікавленням розглядаю обличчя жінки, риси якого навіть через роки нагадують про колишню дівочу вроду. Розмова тривала близько двох годин: я слухала про минуле, записувала співанки, у яких гармонійно перепліталися мотиви народних пісень, казок та легенд з історіями особистого життя, переживаннями за долю України.

Моя унікальна співрозмовниця – Катерина Дмитрівна Мегедин – народилася 15 березня 1928 року в с. Довгополе, що на Гуцульщині, у родині Дмитра та Катерини Маркієвичів. Батько, за тогочасними мірками (і навіть за критеріями сьогоднішнього часу), був дуже освіченою людиною: знав шість

європейських мов, працював учителем (помер у 1945 р. від висипного тифу). Мати була домогосподаркою, виховувала шістьох дітей.

Писати вірші, або, як каже сама пані Катерина, «складати співанки», вона почала в ранньому дитинстві. У сім років народилася її перша поезія, присвячена школі:

Останьте здорові ліси та діброві, широкі ниви, поля,
Квітиські луки, від тої розлуки, сумують всі наші серця.
Так любо нам було, так літо минуло, так скоро прийшов гарний час,
Лишаємо знову і ліс, і діброву, бо кличуть до праці вже нас.
Прощайте нам милі ті гарні хвилі, ми ще спогадаєм не раз,
За рік по науці, по довгій розлуці, прилянемо знову до вас¹.

Пізніше, у дорослому віці, спогади про дитинство К. Мегедин закарбувала у співанках. У них із сумом віддзеркалила вона власні дитячі враження про колишнє життя гуцулів.

Старші люди, пригадаймо, як за Польщі було,
Хліба білого у хаті ні в кого не було.
Хліба білого у хаті нігде не бувало,
І чорного ячмінного, цього не ставало.
Бо на білому куйцутур, ми змоги не мали,
На Великденъ, на Різдвені света купували.
Діти росли не пещені, їли що давали,
Нам між конфет та чоколяд, нас бобом вгощали.
А у школу ми ходили в старій сердачині,
Та ѹ личаки ми носили із свинної шкіри.
Но родичів шанували, старших поважали,
А про ті ми про футболи, телевізор, поняття не мали.

До десятирічного віку К. Мегедин уміла вже не лише писати й читати, а й ознайомилася із повним змістом Біблії. Старозавітні легенди та перекази надихнули юну поетесу на створення більш складних за тематикою співанок релігійного змісту:

Був колись то цар на світі, що Давидом звавси,
 Спав на сріблі, діамантах, в золото вбиравси.
 Стіни були з діементу, золота підлога,
 А на милю круг палацу – срібна дорога.
 Стіни були в діементах, стеля як скляная,
 А під стелю виходила рибка золотая.
 Жінка була в нього гарна, що нішо казати,
 Лиш на неї поглянути, то гріх не кохати.
 Тільки жити царювати, стань молитись Богу,
 А Давид пішов з роскошів не на ту дорогу.
 Люди охкали, стогнали, з голоду вмирали,
 А Давид шо тільки бачив – грабив пропалаї.
 Дівчет гарних та й молодиць зводив на нінащо,
 Через него жінка його пустилася в ледащо.
 У стид, гріх, правда десь седіла, десь се заховала,
 Всьо вберталося в палацях і путя не мало.
 І задумав Бог Давида до путя довести,
 Знарядився купцем дальшим, став товари везти.
 Приїхаї до Давида, в браму зайїжай,
 Давид бачи – купець дальший, - в гості запрошаї.
 І він його запрошаї, став його питати,
 Відки купець чужоземний, що маєш продати?
 Купець каже: «Я з Єгипту, найясніший царю,
 Я при собі на всю пору товару не маю».
 Всьо розпродав між царями, що й не мав продати,
 Тепер хочу в тебе царю палац купувати.
 Много купче грошей майш, втім надігу маю,
 Лиш це будемо сватами, цього я не знаю.
 Їк наповниш тілько злota, що всі мої люди,
 Наберуться кілько зможу, то твій палац буде.
 Добре, каже, ясний царю, нехай так се стаї,
 Нехай зараз цар вельможний всей народ скликай.
 Затрубили рано труби, голос раззіллявся,
 І до ранку до другого всей народ зібравси.
 Та й повів їх купець дальший меж високі гори,
 Шо в мінуті стали гори, єк золоте море.

Берить люди, берить люди, поки воля буде,
 І зачіли гроші брати Давидові люди.
 Брали, брали та й ховали, далі перестали,
 Годі з нас, ми всі довільні, разом закричали.
 Закричали, розійшлися відки хто узявси,
 Між горами із Давидом лиш купець оставси.
 Тоді купець йому каже: «Я не проїграв може?»,
 На це йому сказав Давид: «Не спіши знебоже!»
 Чия хата – того правда, я нідам нічого,
 Ще подекуй коли тебе я пущу живого.
 Добре, каже, царю ясний, це ж таки годитси,
 Нам з тобою царю ясний, судом розсудитси.
 Живі люди не розсудять, до мертвих підемо,
 Там у ночі на цвінтари, ми правду найдемо.
 Наступила темна нічка, світять ясні зорі,
 І в тумані на майвці розвинулись гори.
 Із-за гори місяць ясний, круглий виглядаї,
 І на поле серед цвінтарі, сумно заглядаї.
 Тихо було між гробами, мерці міцно спали,
 Лиш Давид і купець дальший через них ступали.
 Та й приходють в середину цвінтаря старого,
 Та й зачів купець будити кождого вмерлого.
 «Встаньте люди, встаньте люди, встаньте мої діти!»
 І мене з царем Давидом вірно розсудити.
 І розкрили старі гроби, мертві повставали,
 І купцеві впали в ноги, впали та й благали.
 Боже вічний, милий Боже, правдивий ти Боже!
 Хто ж тебе правдивий Боже, розсудити може?
 Не тебе ми, але ти нас, усіх нас судити,
 Їкшо схочеш кості наши з гробу воскресити.
 Пізнав Давид з ким судивси, Богу помоливси,
 Та й відтогди жити зачів, мов переродивси.

Через початок Другої світової війни К. Мегедин не змогла закінчити школу й розвивати свій талант далі. У 14 років (замість неписьменної середньої сестри) її було вивезено

з рідного села на примусові роботи до Німеччини (спочатку в м. Франфуркт-Одер, пізніше в м. Ланцберг). Хист батька до мов, що передався Катерині на генетичному рівні, допоміг їй за три місяці опанувати німецьку. «Рік я не чула своєї мови, не бачила нікого. Баки з молоком возила... Сараки, бідні полонені солдати були... Я мову свою почула, розплакалася. Розговорилися. А вони звідси, з Надвірнянського району, с. Білі Ослави. І руські солдати сараки гинули... Укриті всі дороги були трупами. Боже любий та добрий!» – ділилася своїми спогадами Катерина Мегедин. Туга за рідною Батьківщиною вилилася в полонянки в сумні, ліричні вірші:

Бо я у літах молоденьких щастя не зазнала,
 Молоденьки мої літа чужина забрала.
 Молоденьки мої літа чужина забрала,
 Перші пісни про Вкраїну чужині складала.
 Ой, вийду я на вулицю, стану на дорозі,
 А на рідну Україну видно три дорозі.
 Коли першу доріженьку поїзд від'їжджай,
 А у мене на чужині серце завмираї.
 Коли друга доріженька іде аж до Львова,
 Єк згадаю про Вкраїну, заболить голова.
 Коли третя доріженька йде до Коломиї,
 Єк згадаю мамку, татка, жили де по мені.
 Вернулася я з дороги, захожу до хати,
 Слізоньками я вмилася, стала лист писати.
 Ой, полети зезуленько в неділю раненько,
 Та й на рідній Україні закуй жалібненько.
 Стеж зезулька край віконця длінненько сідає,
 Із екого віконечка мене виглядає.
 Та й полети зозуленько в вишневий садочок,
 Принеси мі з України хоч один листочок.
 Та й не варіть вечереньку най вона не кисне.
 Та най мене на чужині за серце не тисне.
 Ворітонька запирайте, най вітер не вії,

Та най моє на чужіни серденько не млії.
 Бо ек би ви зналі рідні ка в чужині біда,
 Так ви би мені прислали воробчіком хліба.
 Але воробчіком хліба, а синичкоу солі,
 Бо ек би ви знали рідні як тяжко в неволі.
 Бо чужина не родина і не рідна мати,
 О, ек тяжко на чужині було привикати
 Нашо ж моя мамко, на світ народила,
 На шо мене чотирнадцять літ в чужину пустила?
 Ой Госпідку, милосердний, я ж тебе благаю,
 Та пішліть мені смерточку, най се не караю.
 Не послухав мене Господь з неба високого,
 Повернув мене в Карпати до дому рідного.
 Вже бабуся у Карпатах жилю, проживаю,
 І про неньку Україну ще пісні складаю.

Після закінчення війни К. Мегедин повернулася додому. Ішла пішки, інколи добиралася потягом. Шлях до Гуцульщини тривав три місяці.

За радянських часів Катерина Дмитрівна працювала в колгоспі. «Дешево було все, – згадує вона, – купити було... не те, що зараз. Магазини повні були... а платили п'ять рублів, десять, п'ятнадцять... Але за рубля ти маєш п'ять буханок хліба. Це було дешево. ...Жили се, робили, будували люди, стайні клали уручну, худобу қутали, на полонини ходили, косили на худобу. Робили. Труд був великий. Та й скрізь по всій Україні, не то що теперечки – городи бур'янами позаростали на Україні...». У вільний від роботи в колгоспі час К. Мегедин писала співанки, сповнені любові до людей, до рідного краю:

Чорногора хліб не родить, їй шкода орати,
 Нас гуцулів викохує та ѿ як ридна мати.
 Хоть вона нас не годує жітом та пшеницоу,
 Нас гуцулів викохує бобом, сиром, салом, маслом та жентицоу.
 Вона добре нас викохала, стиду їй не буде,
 Як не було, так не буде надгуцульські люди!

Бо щось усі гуцулики таку моду мають,
Хоть би яке горе в світі – вони ще й заспівають!
Хоть би яке горе в світі, стuge серце б'ється,
Стане гуцул, прийде гуцул, розговори, та й ще засміється!
Породила нас гуцулка, гуцулка у нас мати,
Їсти дала, постелила: «Сину, лягай спати!»
Народився у Карпатах та й ним буду жити,
І гуцулку чорнобриву не лишу любити.
Не лишу я вбране своє, гудзики й китиці,
І барточка масіндзова, шо висі на цвиці.
У флоєрку тісовенку буду вигравати,
Коли буду в полонинці вівці завертати.
Гори свої люб’ю дуже, бо тут народиуси,
Тай пляями, з овечками не раз находивси.
Бо в нас гори високі, і вітри буйні віють,
Трави ростуть у нас лікарські, квіти скрізь леліють.
Гори у нас та й долини, потокі глибокі,
З малин, егід і чорниці роб’ють різні соки.
Гори наши високі, села при долині,
Такі усі в нас гуцули, єк світ на калині.
Такі усі в нас гуцули, єк світ на калині,
Гуцульки всі чорнобриві, як спілі малині.
Єк зайgraють, заспівають, заспіють «Листочок...»,
На всі гори си покоти пишний голосочек.
А в личко як поцілує гуцул молоденький,
Та так стане на серденку, як мід солоденький.
Такі наши гуцулики, шо ж тут говорити,
Но й горілку гуцулики добре вміють пити.
Та не тільки горілочку вони моють пити,
Но ще наши гуцулики всю вміють робити.
Хати, церкви гарні строять, школи та й больниці,
А гуцульські сувенири йдуть позаграниці.

Повага односельців – окремий привілей, що його має К. Мегедин. Володіючи кухарським талантом, жінка в минулі десятиліття стала незамінною людиною на всіх сільських весілях.

Під час підготовки до родинного свята народжувалися поетичні рядки ліричного характеру. «Веселле як було, – згадує пані Катерина, – вже як молоду виводили, вже там музика зграєт, я уже їм співала... Це я к молоду вже виводили до шлюбу...»:

Ой за гір'я сонечко сіяє,
Куда ти си молоденька збираїш?
Збираю се, моя мамко, в чужину,
Кажуть люди, що там маю дружину.
І не всьо я свойо, моя мамко, беру з собою,
Низький поклін лишію вам по столу,
Низький поклін полишію вам по столу,
Слідки свої лишію вам по полю.
Співаночки дівочії посію по полю,
Та й ідучи свою долю посію по полю.
Як мі буде добра доля, то їх позбираю,
А як буде лиха доля – всьо позабуваю.
Ой, вивели молоденьку в широкі хороми,
Мамко, татку, вся родина – бувайте здорові.
Бувайте всі здоровеньки, вся моя родино,
Бо я тепер лише до вас прийду у гостину.

«Сирота як віддається, прийшла до гробу маму просити, та й помолилася Богу, та й запросила маму на веселле. Це я як сироті весілля кутала...»:

А мама сказала, роби доню весіллячко, як Бог помогає,
В мене хата єловенька, мене не пускає.
В мене хата єловенька, з сирох дощок збита,
Ручки мої, ніжки мої сироу глінкоу вкрито.
Ручки мої, ножки мої глинка привалила,
Я Бога буду просити бих била щаслива.

Сучасне життя, яке К. Мегедин спостерігає зі шпалть газет та через екран телевізора, глибоко засмучує жінку: діти не

поважають батьків, люди нехтують найпростішими законами моралі, щоденне вживання пива та горілки стало нормою життя, багаті не переймаються долею бідних, останні вимушенні їхати на заробітки за кордон... «Дома бачу усяки такі новості... що се вироб'є... I ті вбивства страшні... та й то наслухуюся, та й то навижуюся... Тепер гордість, ненависть, нема дружби межи народом, нема любові... Тепер хто багатий ще хоче більше...». Гіркі роздуми про майбутнє України К. Мегедин утілює у співанках, у яких сьогодення вона порівнює з новозавітними пророцтвами про останні часи людства:

Як мають наставати вже послідні віки,
 То має появитися сім знаків на світі.
 Перший знак на цем світі має се з'явити,
 Шо гнів Божий цілу землю має народ вкрити.
 Шо гнів Божий цілу землю має народ вкрити,
 Війни будуть, землетруси, слабості великі.
 Отагди слабості отакі будуть панувати,
 Шо й лікарі вже негодні будуть узнати.
 А другий знак споєвиться на землю рідненьку,
 Шо забуде син за батька, а донька за мамку.
 Діти давно вже забудуть, що то рідна мама,
 Як трошки вже посварить – то віддасть до пана.
 А ті пани – це злі люди, не муть жалувати,
 Скажуть: її рідну мамку до тюрми загнати.
 Мамка буде там сидіти та й слізози ронити,
 За всю Господь святий має рахунок робити.
 А третій знак на цим світі такий маї бути,
 Про неділю Божу люди та й мають забути.
 I не буде неділеньки, не муть шанувати,
 Та на самі неділеньки весілля справляти.
 Шоби мали йти до церкви, Богу се молити,
 То зайдуться на весілля, муть їсти та пити.
 По дві доби на весіллях п'ють люди, гуляют,
 Ніхто се не перехрестить, Бога не згадают.

Ніхто се не перехрестить, Бога не згадают,
 Єк худоба з поза столів, люди вилізают.
 Начинают по маненьку Бога забувати,
 Но не довго Господь буде цей гаразд давати.
 Роб'ят люди, дбають люди, всього доста мають,
 Однако всім всого мало, та й ще нарікают.
 У кождого добра ще є так повні комори,
 Однако всім всого мало, най Бог заборони!
 Бо так зависть та й ненависть серця плонили,
 Від любові, від злагоди, очі заслонили.
 Одни одних ненавидят, кричат, що бідують,
 Одни одним говориють, ходять та мендують.
 А четвертий знак на цим світі такий маї бути,
 Шо молодість пости Божі та й мають забути.
 Не буде в них говіннячко, не муть шінувати,
 Та й на самі говіннячка пити муть, співати й гуляти.
 Про п'єтий знак християни ще хочу сказати,
 Єк то люди в мальфівництво, в цілителів страшне муть доуфати.
 Люди, сон то це момона, ворожка брехлива,
 Лиш у Бога небесного воля справедлива.
 Бо не на снах, не в ворожках не годен то знати,
 То шо Господь милосердний людям маї дати.
 [...] Чесність, правду, справедливість усім треба дбати,
 Памнятати: на суд Божий всім треба ставати!
 Я бачила єк на небі світивка плясала,
 Я цю пісню з книжочок та й із Біблії склала.
 Я цю пісню з книжочок, із Біблії склала,
 Прочитала кілька разів та й вам розказала.

Переїмається співанкарка проблемами навчання та організації дозвілля сучасних дітей та молоді. На її думку, молоде покоління абсолютно позбавлене належної уваги:

Лиш ти Боже милосердний, що твориться в світі,
 П'ють старі, п'ють молоді, п'ють вже навіть діти!
 Отеперки таке диво твориться на світі,

Куряť діти, і вже деякі беруть по пів літри.
 І вчителі, і сільради увагу не звертають,
 Коло школи вони столові та й бари тримають.
 А у барах п'ють, співають, стільки балакають,
 А діточки всю то чують, собі переймають.

Глибоким сумом і навіть сарказмом пройняті поетичні рядки про залежність сучасних українців від «зеленого змія» – горілки й бажання шукати найменшого приводу для її вживання. Завелика кількість календарних свят різnobічного характеру (державних, релігійних, професійних тощо), за роздумами К. Мегедин, стає для цього найблагодатнішим підґрунтям:

День танкиста, день лікаря, і день лісоруба,
 Петра, Павла, Йосафата, і день космонавта.
 День учителя, і день жінки, Сава та й Варвара,
 День армії, День молоді, і День сталевара.
 І День кіна, і День дітей, і День енергетика,
 І Дмитрія та й Михайла, Семенá Стовпніка.
 І жовтневі, День матері, і День перемоги,
 Но й за тих випити треба, що служи на море.
 І за тих випити треба, що служи на море,
 Но й цих не забути треба – стережуть кордони.
 День рибалки, так це світо не можеш пропустити,
 Бо найліпше за горілку – рибкоу закусити.
 Но скоро ще одне світо в калéндарі буде,
 День п'яниці – так це світо, урочистим буде.
 День п'яниці – так це світо, урочистим буде.
 Бо п'яниць є в кожнім сéлі, правду кажуть люди.

Катерина Дмитрівна Мегедин – самобутня народна поетеса, талант якої виплекала унікальна культура карпатських гуцулів. Її творчість сповнена поваги до людей та любові до рідного краю. Це чуттєва лірика, релігійна поетика, спрямована на шанування Бога, гірка критика сучасної моралі.

Нам вдалося висвітлити лише кілька сторін особистого та творчого життя майстрині художнього слова, хоча, на нашу думку, її ліричний талант заслуговує на глибше вивчення. Сподіваємося, що ім'я Катерини Мегедин заслужено ввійде в український культурний літопис й посяде гідне місце серед інших творців народної лірики.

ПРИМІТКА

¹ З повним текстом інтерв'ю можна ознайомитися в Архівних наукових фондах рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (ф. 14-5, од. зб. 756). Тексти розшифровано з урахуванням місцевого діалекту.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Леся Мушкетик

КНИГА ПРО СУТЬ І ВИЯВИ ПОЛІТИЧНОГО РУСИНІЗМУ

Белей Л. «Русинський сепаратизм». Націєтворення *in vitro*. Київ : Темпора, 2017. 392 с.

У сучасному глобалізованому світі спостерігається політизація етнічності, виокремлення й піднесення егоцентричних групових інтересів, процесів індивідуалізації тощо. Поміж різними політичним та іншими угрупуваннями точиться тривалі дискусії. Світ стає дедалі складнішим, химернішим, люди розгублені від надміру суперечливої інформації, сугестій і прямоого тиску.

Одним з непростих явищ сучасної екзистенції України, яка опинилася в центрі про-

тистояння різних світоглядів і цивілізацій, майданчиком для випробувань різних технологій, є так званий політичний русинізм, фінансований і підтримуваний зовнішніми силами та підхоплений місцевими сепаратистами. Цю складну проблему допомагає осiąгнути книга відомого українського мовознавця,

доктора філологічних наук, директора Інституту україністики ім. Михайла Мольнара Ужгородського національного університету Любомира Белєя. Хотілося б додати до роздумів Л. Белєя і власні спостереження.

У передмові автор загалом окреслив ситуацію з русинством, веде мову про малу поінформованість широкого загалу щодо ситуації в Закарпатті, нерозуміння суті самих проблем, про брак уваги до них з боку владних кіл. І справді, ми живемо стереотипами. Для багатьох Закарпаття – це лікувальні води, смереки і мальовничі гуцульські танці. Так само, як і Крим асоціювався з морем, відпочинком і лавандою. І до чого це все призвело? Рівень проблеми є надміру серйозний – ідеться про наше майбутнє, а причини своїх помилок у віковій бездержавності і почутті меншовартості ми маємо шукати в минулому.

Промовистою є сама назва книги (адже *«in vitro»*, з латині – у пробірці, штучно, поза живим організмом). Цей постулат автор переконливо довів ще на початку книги, пояснюючи, нащо і кому потрібно роздмухувати нині це питання, залучаючи давній український етнонім *русины*, – саме тому автор називає сучасний рух *неорусинством*, яке вигідно відроджувати в наш час.

Чимало уваги Л. Белей надав історії виникнення русинства, з'ясував, що сама технологія зародилася наприкінці XIX ст., однак у радянські часи вона не була вигідна, а постала на часі вже в незалежній Україні, з метою її ослаблення, розпорощення, адже століттями країна входила до складу різних держав – Росії, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії, тому й з'явився на сцені образ «русинів-неукраїнців». На нашу думку, росіяни зацікавилися Закарпаттям ще в середині XIX ст., коли російська армія прийшла «визволяти» Австро-Угорщину від Лайоша Кошута і знайшла там своїх «братів» (так само, як згодом вони визволили 1956 року Угорщину, а згодом – Грузію, Молдову, Крим і Донбас та ін.). Уже тоді, як знаємо з досліджень на цю темати-

ку [4] вождя революції було дискредитовано за допомогою тогочасних технологій, зокрема в лубкових та інших народних виданнях, відтоді на Закарпатті й почалося москвофільство.

Скільки маніпуляцій було, є і буде навколо термінів *русины*, *рус'кий!* А відтак, надто в останні роки, з'явилася чимало вартих уваги досліджень про цю, «вкрадену» (за М. Грушевським), назву народу. Згадаймо ґрунтовну монографію знаного історика й етнолога В. Балушка про етногенез українців [1], де він чітко висловлюється про давніх *русинів* і *рус'* (у множині), жителів Русі (епітет *Київська* додали згодом історики, аби можна було їй протиставити *Московську* та іншу Русь, адже такої назви не існувало). Не було і єдиної давньоруської мови, і давньоруського народу, який хилитався у «спільній колисці трьох братніх народів». Це нині вже відомі факти, а власне слово *рус'* серед багатьох тлумачень часто виводять від річки Рось, Росьава – притоки Дніпра. Цей етнонім був «запозичений» Петром I, як і багато чого в українців, і так постали назви *Росія* і *русский* (до речі, друга назва, на відміну від іменників на позначення національності в інших народів, тут означає принадлежність). Усе це й досі викликає плутанину. Однак назва *русины*, а частіше *рус'кі*, ще довго корінилася в Галичині, на Буковині й в Закарпатті (в останньому вона закріпилася найдовше). Це доступно пояснено у книзі академіка-мовознавця Г. Півторака [6]. Він також навів маловідому широкому загалу ґрунтовну книгу Є. Наконечного «Украдене ім'я: як русини стали українцями» (Львів, 2001).

Про історичний розвиток краю, різні течії серед його інтелігенції йдеться в наступному розділі доробку Л. Белєя – «Історичні передумови», де розглянуто погляди місцевих діячів різних спрямувань (проугорських, москвофілів, тутейших чи українофілів¹). Назвімо лише кілька імен – М. Лучкай, Є. Сабов, Г. Стрипський, Ш. Бонкало, А. Волошин. Останній, який тривалий час очолював ужгородську «Просвіту»,

став очільником Карпатської України, розгромленої гортистами 1939 року, коли чехословацьке військо покинуло Закарпаття, а купка погано озброєних і оснащених добровольців стала на захист малої батьківщини. До речі, в історичній Угорщині, куди закарпатські українці входили багато сторіч поспіль, вони отримали такі назви: *рутени, русини, руснаки, ороси (росіяни), кішороси (малоросіяни), угороруси*. У минулому були намагання створити і так званий угороруський народ.

Грунтуючись на власних дослідженнях, зауважимо, що знамениті на весь світ композитори і вчені Б. Барток і З. Кодай, яких навряд чи можна звинуватити у проукраїнській орієнтації, писали про закарпатські пісні як про українські. Б. Барток на зламі XIX–XX ст. зафіксував у тогочасній Угорській Русі приблизно 80 українських (*ukrán* – угорською) пісень. Також є його дослідження і про українську коломийку, взаємопливі угорських народних пісень з піснями інших етносів [7]. Додамо, що у працях відомого угорського фольклориста Д. Ортутай закарпатський фольклор згадано як український. Однак тоді русинізм ще не ввійшов у моду. 1919 року, на здійснений запит уряду Чехословаччини, куди на той час входило Закарпаття, Академія наук країни визнала мову русинів малоруською (українською).

Наступний розділ книги – «Сучасне неорусинство: сепаратизм, монетарна політика і бізнес» – присвячений особливостям і виявам неорусинства в наші часи. Його ідеологом є канадський професор Пол Роберт Магочі, який не так давно перекваліфікувався з україніста в русиніста, і як і зауважив автор, часто демонструє доволі суперечливі погляди та наводить неоднозначний фактаж, що слугує обґрунтуванням згаданої ідеології.

Л. Белей розглянув вияви неорусинства в різних європейських країнах, де проживають українці, які з 1990-х років розділилися на «українців» та «русинів», а також у Північній

Америці. У Закарпатті, за останнім переписом, русинами себе визнало 10 183 мешканця. Однак було кілька сепаратистських спроб, на що українська влада реагувала і реагує доволі мляво, заплющуючи очі. Натомість нині книжкові крамниці в Закарпатті повняться русинською літературою, розкішними багатотиражними виданнями власне Поля Роберта Магочі та інших, популярними брошурами, тематики *хто ж такі русини як окремий східнослов'янський народ*, тут уміщено їхній герб і прапор із традиційними закарпатськими атрибутиами і навіть монетою – тисом.

Автор зауважив, що розмежування на дві національності в різних країнах неоднаково відбувається. У Словаччині – це прискорена асиміляція як українського, так і русинського населення (адже майже не лишилося шкіл ні одних, ні других). «Русини» зазіхають і на матеріальні надбання українців, до прикладу, на фонди найбільшого у Європі музею нацменшин – Музею української культури у Свиднику. Прикметно, що у Словаччині працює чимало українських письменників, виходять періодичні видання, дослідження, зібрано й опубліковано багато фольклорних збірників².

Українське населення Угорщини було асимільоване ще на початку минулого століття, нині тут лишилося зовсім мало «русинів» – більше 3 тис. осіб (радше словакізовані й мадяризовані жителі кількох сіл). У Польщі спостерігаємо намагання довести відрубність лемків, що, однак, не має значного успіху.

Цікаво, що в усіх країнах «русинська» мова абсолютно різна. У Сербії вона сповнена сербізмами, у Польщі й Словаччині – це лемківські говірки, полонізовані чи словакізовані, у Румунії та Угорщині – з угоризмами і романізмами. У закарпатських текстах *in vitro* чимало старослов'янізмів, церковнослов'янізмів, навіть якихось вигаданих слів, а в інших – суцільні русизми. А чому б не орієнтуватися на автентичні записи з Угорської Русі В. Гнатюка, який фіксував усе із скрупульозною дбайли-

вістю, не пропускаючи нічого, «ніже тієї коми»? ³ Тоді вже за основу варто брати саме народнорозмовні говірки, а не вигадані сучасними русиністами словотвори.

У третьому розділі – «Технології русинського націетворення *in vitro*» – Л. Белей докладно описав історію етноніма *русин* та його похідних. Зрештою, він узагальнив, що в 1848–1948 роках самé населення як самоназву вживало слова *русъкий* або *руснак*, рідко – *русин*, як це твердить професор Пол Роберт Магочі. Він покликався і на топонімію краю, де побутують лише назви з означенням *русъкий* (жодної – *русинъский*): Руська крайна, Руська Воля, Руське Поле тощо. Зkritикував він і запущене гасло про «народ нізвідки» – новий східнослов'янський народ тощо.

Автор навів чимало зразків з підручників і словників новоствореної мови (бачимо їх аматорський характер і цілеспрямоване доведення певної ідеологічної тези), він розмірковує про «русифікацію» народної мови в різних словниках і виданнях самих русофілів. А. Белей дотепно підібрав і назви підрозділів для своєї книги: «Нездалість русинського правопису “хоч по-хінськи, лем не по-українськи”», «Сам собі граматист», «Русинські словники – кількість без якості». Як приклад – словник Ю. Чорі (укладач – письменник і фольклорист, однак не лексикограф). Тезаурусні перекладні словники навіть офіційних мов творять великі колективи авторів, відомі вчені-мовознавці, лексикографи з рецензентами-спеціалістами і відповідальними редакторами. Та й читаючи приклади зі словника, як зауважив Л. Белей, можна пересвідчитися, що слова, уміщені в ньому на загал українські (тобто словник радше українсько-український). Кожен, як може, творить мову, фольклор, міфологію. Чи допустимо таке?

Українські вчені-мовознавці довели, що закарпатські діалекти, яких існує доволі багато, є діалектами української мови. Природно, найбільш вони наближені до галицьких го-

вірок, бо такий їх історичний розвиток. Те саме стосується і фольклору⁴.

Наведемо приклад із царини фольклористики, це книга «Матяш, король Русинов» Ю. Керчі, увесь текст у виданні подано русинською мовою – історичні нариси, передмову, народні наративи. Останні також є перекладами Ю. Керчі, бо мова автентичних творів інша. Впереміж подано й кілька угорських наративів у перекладах, відомо, що в угорців матяшівська традиція є дуже розногою. Однак у підназві видання ні слова про переклади не міститься. І навіщо було перекладати, приміром, тексти П. Лінтура 1940–1941 років, адже вони автентичні і, за логікою автора, могли б репрезентувати «русинську» мову.

Між іншим, угорські лексичні запозичення, модифіковані, перероблені, пристосовані до української мови, можуть давати ефект екзотичності, відрубності, «русинськості» мови. Відтак хто зі східних українців скаже, що *кочія, кочішка, катуник, катунчик, цімборашка, босорканя, банда* (гурт) звучать по-угорськи? А це, з угорської, – *віз (кочі), воячок (катуна), подружка (цимбора), відьма (босоркань)*.

Л. Белей серед інших згадує і конфесійні питання, зомбування населення церковниками (підрозділ «Церква як знаряддя сепаратизму»). До речі, найбільшим собором в Ужгороді є храм Василія Великого Російської православної церкви. Таку саму сепаратистську політику ведуть і греко-католики мукачівської єпархії, що йде в розріз із церковною політикою взагалі, адже вона має підлягати церковній єпархії. Ця позиція, на думку автора, є складною навіть для Ватикану.

Наприкінці книги вміщено «Додатки». Це – карти, зразки текстів, політичні документи, уривки із праць, що дозволяють краще ознайомитися з парадоксами «націєтворення».

Книга є потрібною і актуальною та вже отримала певний резонанс у суспільстві. Рецензію на неї написав відомий укра-

їніст, музейник М. Сополига зі Словаччини. Директор Інституту мовознавства НАН України Б. Ажнюк, у зв'язку з виходом книги, назвав русинство політичним проектом з певними кураторами, політичною моделлю, алгоритмом дій, матеріальним ресурсом тощо. Дуже схвально відгукнувся про це видання Президент Міжнародної асоціації україністів віденський професор Міхаель Мозер.

Книга написана доступною мовою, розрахована для означення широкого загалу – вона має дійти до всіх регіонів України. Ми так мало знаємо одне про одного: Схід України – про Захід України, поліщуки – про слобожан; та й узагалі – чи знаємо ми свою історію, перекручену, перебріхану, вихолощену, зросійщену? Чи пишаємося нею, справжньою, своїм власним народом? Чи не застягли в меншовартості і шароварщині? Саме для цього провадяться такі дослідження, видають книги означеної тематики. І вони мають дати певний результат, адже правдива, об'єктивна інформація допомагає людині замислитися над тим, хто вона і куди прямує в цьому заполітизованому, повному суперечностей і фальші світі.

ПРИМІТКИ

¹ Свого часу М. Драгоманов у розвідці «Нові пісні про громадські справи» рішуче відкинув намагання московілів довести відрубність розвою Угорської Русі, її відірваність від інших українських теренів: «Коли поглянути на пісні українські, записані в різних країнах, од Мукачевскої ї Пряшевської в Угорщині до України Задонської ї Кубанської, то побачимо, що найбільша частина тих пісень, – а власне пісні, котрі показують погляди українців “на природу і віру” (веснянки, купальні, колядки ї др.), пісні, котрі мальують життя домове, – родинне (льубовні, весільні ї др.), ї *гospодарське* (косарські, жнивні, чумацькі, бурлацькі) однаковісінні на всій Україні, з першого разу, на віть не заглядајучи в другі збірки, бачиш 28 зразків як раз таких, які

співаються ј у придніпровській Україні, – тоді як венгерська Україна ніколи не була в одній державі з Подніпрянчиною. Тим з учених льудей на Україні венгерські, котрі говорять про однаковість *русинів* прикарпатських з *русскими* в Московщині, радимо порівняти пісні їхньої сторони з тими, котрі зібрані напр. в московській стороні Курської губернії, в Шчигровськ. повіті (Русский Филолог. Вестник, 1879, № 3, 4, 1880 г.), і вони побачать, скільки є в курських “*русскихъ*” пісень одмінних од пісень їх же сусідів, курських “*русинів*”, українців, – і скільки “*руssкие*” куряни мають пісень, подібних до тих, що співають далекі од них “*руssкие*” Архангельської губернії» [2, с. 24].

² У 2017 році, під керівництвом авторки даної рецензії, було захищено дисертацію «Збирання та вивчення українського фольклору Словаччини» О. Лісової.

³ Про Угорську Русь В. Гнатюк опублікував понад 110 праць із питань фольклористики, етнографії, літературознавства, мовознавства, національних питань тощо. Йому належать і дослідження бачванських русинів. Збірку «Угро-руські духовні вірші» (ЗНТШ – 1902) він оприлюднив на основі рукописів, що походять з Північного Закарпаття і з Бачки й Сріму. Він виявив, що ці угро-руські народні вірші мають багато спільногого з українським фольклором щодо мови, віршової форми та літературних мотивів.

Фольклорист у своїх спеціальних розвідках доводив, що хоча українське населення Земплена, Шариша, Спіша та інших теренів підпало під сильний словацький вплив (так звані слов'яки), воно лишалося українським, про що свідчать мовні діалекти, спільність етнографічних рис та усвідомлення національної відрізності від словаків та інших народів.

⁴ Це підтверджує відомий музикознавець і фольклорист Ф. Колесса: «Українські народні пісні південного Підкарпаття по своїм мельодичним і ритмічним признакам найближчі до пісень галицьких Лемків, так само як і говори Лемків по обох боках Карпат, тісно споріднені з собою,творять одну діяле́тичну групу <...>. Та хоч діялекти Лемків своїми фоно- й морфольгічними особливостями, лексикою й наголосом в порівнянні з іншими українськими говорами розмірно найдальше відбігає від осередніх українських діялектив по Дністрови і Дніпрови – все ж таки ніхто не стане оспорювати йоголеж приналежності до спільногого українсько-руського пня... Лемківські пісні як найтісніше споріднені з українськими піснями, записаними по Подністров'ю, споріднені не лише своєю музичною формою, але також і змістом; на доказ того можна навести також і з нашого збірника цілі групи пісень» [3, с. 21–22].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Балушок В. Г. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнонімія. Біла Церква, 2008. 304 с.
2. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1880). Женева : Печатня «работника» ї «громади», 1881. 133 с.
3. Колесса Ф. Народні пісні з південного Підкарпаття: тексти й мельодії зі вступною розвідкою. Ужгород : Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1923. 83 с.
4. Кріза І. Угорська визвольна війна у фольклорі українців-русинів / пер. з угор. *Народна творчість та етнографія*. 2006. № 4. С. 89–98.
5. Мушкетик Л. Фольклор українсько-угорського порубіжжя. Київ : Український письменник, 2013. 496 с.
6. Півторак Г. П. Історико-лінгвістична славістика : вибрані праці (до 80-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності). Київ : Нaukova dumka, 2015. 512 с.
7. Bartók B. Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje. Budapest, 1934.

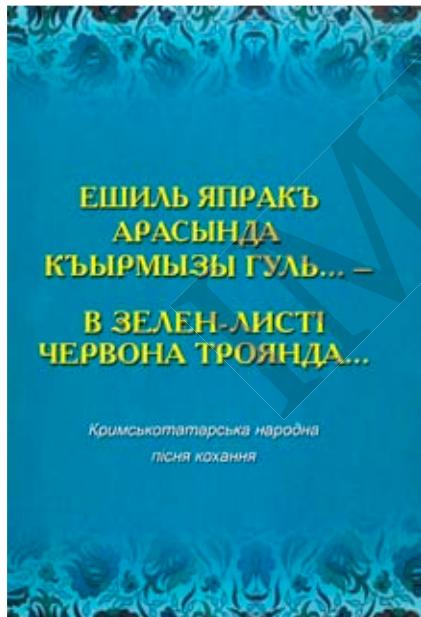
REFERENCES

1. Balushok V. H. (2008) Ukrainska etnichna spilnota: etnhenez, istoriia, etnonimiia [Ukrainian ethnic group: ethnogenesis, history, ethnonymy]. Bila Tserkva.
2. Drahomanov M. (1881) Novi ukrainski pisni pro hromadski spravy (1764–1880) [New Ukrainian songs about public affairs (1764–1880)]. Zheneva: Pechatna «robotnika» ї «hromady».
3. Kolessa F. (1923) Narodni pismi z pivdennoho Pidkarpattia: teksty y melodii zi vstupnoiu rozvidkou [Folk songs from the South Subcarpathians: texts and melodies with introductory remarks]. Uzhhorod: Knyhopechatnia Yuliia Feldeshiia.
4. Kriza I. (2006) Uhorska vyzvolna viina u folklori ukraintsiv-rusyniv [The Hungarian Liberation War in the folklore of Ukrainians-Rusyns]. *Narodna tvorchist ta etnografia* [Folklore and ethnography], No. 4, pp. 89–98.
5. Mushketik L. (2013) Folklor ukraainsko-uhorskoho porubizhzhia [Folklore of the Ukrainian and Hungarian borders]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk.
6. Pivtorak H. P. (2015) Istoriiko-linhvistychna slavistyka: vybrani pratsi (do 80-richchia vid dnia narodzhennia ta 50-richchia naukovoi diialnosti) [Historical and linguistic Slavic studies: the selected works (to the 80th birth anniversary and 50th anniversary of his scientific activity)]. Kyiv: Naukova dumka.
7. Bartók B. (1934) Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje. Budapest.

Лариса Вахніна

КРИМСЬКОТАТАРСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ
ПРО КОХАННЯ ТА ЇЇ УКРАЇНСЬКІ
ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ Й ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Ешиль япракъ арасында къырмызы гуль... – В зелен-листі червона троянда... Кримськотатарська народна пісня кохання. Поетичні тексти / упоряд., автор вступ. статті О. Гуменюк. Переклав з кримськотатарської В. Гуменюк. Київ : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2018. 329 с.

Ольга Гуменюк упродовж багатьох років плідно досліджує кримськотатарський фольклор – казки, легенди, дастани (епічні оповіді), на самперед – народну пісню. Вона – авторка п’яти монографій, численних статей і передмов до фольклорних видань, які здобули заслужене визнання в науковому світі. Підготовлене нею до друку нове видання – це перший, окремий, збірник фольклорних творів, у якому широко й системно представлена кримськотатарська народна любовна пісня.

Книга відкривається вступною статтею «Художній світ кримськотатарської народної пісні кохання», у якій підсумовані здобутки українських і зарубіжних фольклористів у ца-

рині збирання й вивчення кримськотатарської народної пісні та виявлене особливє місце пісні про кохання у фольклорній ліриці кримських татар.

Дослідниця наголосила на давньому походженні й побутуванні кримськотатарського пісенного фольклору, про що свідчать, наприклад, спостереження знаного турецького мандрівника Евлія Челебі. Описуючи свої кримські подорожі, здійснені в середині XVII ст., він, на підтвердження вищуканості мови мешканців Центрального Криму, навів поширені серед них співанки, пов'язані з любовною тематикою, які позначені образною мальовничістю та грайливою ритмікою. Однак, унаслідок спустошливих процесів наприкінці XVIII – XIX ст., багато пам'яток духовної культури доби Кримського ханства й передніх епох було втрачено, тож маємо вкрай мало подібних свідчень про уснopoетичну творчість та її вплив на культуру народу. Як слушно наголосила О. Гуменюк, новочасне дослідження кримськотатарського фольклору розпочато на рубежі XIX–XX ст. На цей час припадає перше національне відродження кримських татар, інспіроване, зокрема, визначним просвітителем і письменником Ісмаїлом Гаспринським (редактором і видавцем газети «Терджиман – Переводчик»).

Одним з пionерів у царині збирання й дослідження кримськотатарської народної пісні О. Гуменюк назвала українського фольклориста Олексія Олесницького, який 1910 року, під трифом Лазаревського інституту східних мов у Москві, видав досить ґрунтовне видання кримськотатарських народних пісень – «Песни крымских турок». В озвученому виданні вміщено розлогу передмову впорядника, який систематизував записані ним пісні за такими розділами: «Пісні ліричні», «Пісні грайливі», «Пісні солдатські», «Пісні про російсько-японську війну», «Пісні історичні й побутові», «Пісні переселенські». «Пісні ліричні» – це власне любовні пісні, які кількісно переважають пісні з інших розділів, разом узятих. Варто за-

значити, що народжений у Києві, О. Олесницький в юному віці переїхав з батьками до Криму, вищу освіту здобув у Москві, а в 20–30-ті роки ХХ ст. плідно співпрацював з Агатангелом Кримським в орієнタルних студіях Всеукраїнської академії наук, зокрема у вивченні культури кримських татар. Після О. Олесницького у справу вивчення й видання кримськотатарських народних пісень зробили значний внесок такі фольклористи, як Аркадій Кончевський і В'ячеслав Пасхалов, Юсуф Болат й Ібраїм Бахшиш, Асан Рефатов і Яг'я Шерфедінов. Завдяки їхнім подвигнициким зусиллям збірники кримськотатарських народних пісень виходили не лише в 20–30-х роках ХХ ст., а й в умовах депортаций. Важливе значення має книга «Сабанынъ сааръ» («На світанку»), яка, завдяки ентузіазму впорядників Ільяса Бахшиша, Едема Налбандова та редактора Муртази Веліджанова, вийшла 1977 року в Ташкенті. Згодом побачила світ, випущена двома виданнями (Ташкент, 1979; Ташкент, 1990), капітальна праця «Янърай къайтарма – Звучит кайтарма» Я. Шерфедінова, у якій вміщено ноти, оригінальні тексти та російські підрядкові переклади. На початку 90-х років ХХ ст. й пізніше в Сімферополі з'явилися найновіші видання – насамперед ґрунтовні збірники І. Бахшиша й Е. Налбандова, Аблязіза Велієва й Сервера Какури. Найбільш повне й об'ємне – «Антологія кримської народної музики» Февзі Алієва (2001). Усе це, як наголошено в рецензованому виданні, – глибокий матеріал для сучасних дослідників та інтерпретаторів кримськотатарської народної пісні.

О. Гуменюк зауважила, що кримськотатарські народні пісні розмایті за своїми темами, мотивами та жанрами. Проте найбільший масив кримськотатарської фольклорної лірики – це, аналогічно до українського фольклору, пісні про кохання, у яких оспівана дівоча й жіноча врода, виявлена світла втіха перших любовних відчуттів, опоетизована сила кохання і разом з тим чимало тужливих пісень.

Підсумовуючи здобутки в науковому вивченні кримськотатарської народної пісні, зокрема пісні про кохання, О. Гуменюк обґрунтувала запропоновані нею принципи класифікації представленого у виданні фольклорного матеріалу. Дослідниця виокремила насамперед два жанри кримськотатарської пісенної лірики, у яких особливо виразно представлені любовні мотиви: найдавніший – макам і більш поширений у XIX–XX ст. – тюркю. В обох жанрах, як зазначено в передмові, можливо виокремити жанрово-тематичні різновиди. У макамах маємо тужливі пісні й пісні про світлі сподівання. У тюркю – три основні цикли: пісні про печальне кохання, пісні про долання життєвих та душевних тривог та пісні про щасливу любов. У макамах особлива емоційна інтенсивність, пов’язана з переживанням любовної драми, поєднана з роздумами про сенс буття і з філософічними медитаціями. У їх музичній поетиці найбільш характерною особливістю постають розлогі розспіви, що покривають одним голосним звуком кілька, а то й – і кільканадцять, інколи навіть більше двадцяти нот. У тюркю переважають легкі грайливі ритми, чим вочевидь можна пояснити поширене у кримськотатарській фольклористиці таке їхнє жанрове визначення, як «енгиль лирик тюркюлери», або «енгиль лирик йырлары» («легкі ліричні пісні»). В окремих, попередніх, публікаціях О. Гуменюк використала цей термін. Нині, у рецензованому нами виданні, вона прийшла до висновку про більшу доцільність використання терміна «тюркю», подібно до того, як його використовують, наприклад, у турецькій чи гагаузькій фольклористиці. Термінам «йыр» і «тюркю» (якими переважно послуговуються як синонімами, і які все більше втрачають розрізnenість, продиктовану означенням пісень: з одного боку, – степового, а з другого, – гірського й південнобережного кримських регіонів) дослідниця пропонує надати іншу диференціацію: «йыр» – пісня в широкому сенсі, у тому числі й маки, і «тюркю» – пісня,

у якій переважають легкі грайливі ритми. Такі ритми набувають ефектного контрастного поєднання з іншими елементами змісту й формами пісень, де виявлені драматизм і трагізм любовних стосунків.

У передмові докладно проаналізовано особливості поетики кримськотатарської народної пісні про кохання. Розглянуто такі властиві їй риси, як образна яскравість, зокрема мальовнича метафоричність, динаміка розвитку ліричних сюжетів, за особливостями яких інколи простежуються фабульні й епічні риси сюжетів, композиційна й версифікаційна вищуканість, промовистий звукопис поетичних текстів, що зумовлює їх гармонійний зв'язок з текстами музичними, емоційна насиченість, інтонаційне багатство, своєрідність ритміки й мелодій.

Принагідно зауважимо, що любовні мотиви характерні й для інших жанрів поетичного фольклору кримських татар, таких, наприклад, як певною мірою подібні до українських коломийок короткі грайливі співанки-чини і співанки-мане, ліричні віdstупи в епічних оповідях (дастанах). Однак ці жанри потребують окремих досліджень та видань.

Своєрідність і важливість книги виявляється ще й у тому, що поряд з оригінальними поетичними текстами подані й їх українські художні переклади. Автор українських версій представлених кримськотатарських народних пісень – Віктор Гуменюк, поет-перекладач, у творчому доробку якого чимало шедеврів світової драматичної й ліричної поезії, зокрема таких, як історична хроніка-трилогія «Король Генріх VI» і трагедія «Гамлет» Вільяма Шекспіра, драматична поема «Дзяди» («Поминки») Адама Міцкевича, історична драма «Цар Федір Іоаннович» Олексія Толстого, вірші Джона Гордона Байрона, Олександра Пушкіна, Владислава Броневського та інших поетів. Значну увагу він також приділяє перекладам кримськотатарської поезії, що засвідчують інтерпретації віршів і поем Абі-

булли Одабаша, Юнуса Кандима й Аблязіза Велієва. Майстерно виконані також, подані в рецензований книзі, і переклади любовної пісенної лірики кримських татар. Вони, зокрема за свідченнями професора Ісмаїла Керімова, поета й фольклориста А. Велієва, дуже близькі до кримськотатарських першотворів, адекватно передають особливості їх змісту й форми. Варто також підкреслити, що ці переклади вирізняються граційністю й невимушенностю поетичного плину.

У двомовному виданні «Ешиль япракъ арасында къырмызы гуль... – В зелен-листі червона троянда...» вперше українсько-му читачеві широко представлена кримськотатарська народна пісня про кохання. Рецензована праця виявляє, безсумнівно, наукову, культурну й суспільну значимість. Насамкінець висловимо побажання, аби, за умови перевидання цієї книжки, поряд з поетичним текстами пісень були представлені також і їх нотні записи.

Мирослава Кацацба

МОНОГРАФІЯ МАРІЄТКИ ГОЛЕЖ-КАУЧИЧ ПРО СЛОВЕНСЬКУ БАЛАДУ

Golež-Kaučič M. Slovenska ljudska balada. *Folkloristični zvezki* 2.
Ljubljana : Založba, 2017. 444 s.

Сучасне слов'янське баладознавство збагатилося цього року завдяки появі на його орбітах цікавого й оригінального видання, що є результатом багаторічної й кропіткої праці відомої дослідниці-фольклористки зі Словенії професора, доктора наук Марієтки Голеж-Каучич – співробітниці Інституту етномузикології Словенської академії наук і мистецтв. Ідеється про монографію *Folkloristični zvezki* 2. *Slovenska ljudska balada* («Фольклористичні зв'язки 2. Словенська народна балада»).

У колі наукових зацікавлень дослідниці переважають важливі проблеми, частково представлені в монографії: фольклористика в її тісних зв'язках із літературознавством, окремі фольклорні жанри, серед них народні пісні й балади, а також ширші питання – інтертекстуальність, сучасна поезія й проза, зоофольклористика, культурна анімалістика та багато інших.

Інтерес дослідниці до балади особливий, адже вона вже багато років поспіль є віце-президентом Міжнародної комісії з дослідження народних пісень та балад (з 2002 р. і до сьогодні).

ні), долучалася до організації чергової баладної конференції в Словенії (1997). Також М. Голеж-Каучич була активним учасником 35 Міжнародної баладної конференції, що проходила 2005 року в Києві, її доповідь опубліковано в збірці матеріалів згаданої конференції, виданої ІМФЕ ім. М. Т. Рильського 2009 року¹.

Об'єкт дослідження в книзі – народна балада словенців на рівні змістовому й формальному. Крім того, народнопоетичні баладні пам'ятки розглядаються й детально аналізуються в їх типологічному зіставленні з баладою художньою, що є одним із найцікавіших аспектів цієї праці.

У вступі обґрутовано вибір теми, її важливість й актуальність, визначено концептуальні засади роботи та її структуру. Вступ містить також інформацію про джерельну базу та використані під час дослідження аналітичні методи. Здійснений у роботі аналіз дає підстави для узагальнень, що їх включено авторкою до вступної й заключної частин монографії. Бібліографія, підібрана дослідницею, безперечно, становить значну наукову цінність.

Серед новаторських тенденцій, які простежуємо в зазначеній праці, на нашу думку, є намагання переоцінити, по-новому подивитися на усталені в сучасному баладознавстві вітчизняні й зарубіжні методологічні підходи до аналізу зразків жанру балади, розглянути історію їх виникнення й побутування, основні характеристики, наявність загальних, жанротворчих рис й окремого індивідуального, національного складника, який і забезпечує її неповторну художню, емоційну та естетичну цінність.

Балада, відповідно до настанов, заявлених авторкою ще у вступній частині книги, характеризується й розглядається нею як один із найскладніших і «таємничих жанрів», а до того ж і найбагатших зі збережених на сьогодні культурних народних пам'яток. Побудова нової, своєрідної картини світу базу-

валася, на думку М. Голеж-Каучич, на зверненні до важливих проблем людського буття – його неперервності, умовності основних зasad існування особистості, і як результат – до конfrontації світу вигаданого (фантастичного) та реального (природного). Загалом дослідниця багато уваги приділяє теоретичним міркуванням стосовно трактування жанру «балада», зокрема його детальну характеристику представлено в підрозділі «Розуміння жанру»² (с. 25).

З огляду на структуру монографії, об'єктом безпосереднього аналізу дослідниці є різнопланові цікаві баладні твори, зокрема, *Lepa Vida* («Гарна Віда»), *Riba Faronika* («Риба Фароніка») у контексті питання про універсальність міфу, *Godec pred pekla* («Бог перед пеклом») – балада, у якій простежуються сліди міфу про Орфея, балади з циклу про короля Матіяша, цикл балад про жінок-дітовбивць та багато інших.

М. Голеж-Каучич особливу увагу приділяє баладі як самостійній поетичній системі, яка, на думку дослідниці, на сьогодні виходить за межі фольклору, у літературі ж розглядається як пралітература, через це потрібна методологічна система, яка б об'єднала обидва підходи – фольклористичний та літературознавчий (с. 23).

Цікавою видається нам і класифікація масиву баладних творів, а також розлогі коментарі до неї, зокрема, відповідно до змістового й тематичного наповнення дослідниця ділить їх на вісім груп: геройчні, або історичні; фантастичні чи реалістичні, легендарні, соціально склеровані; народні балади про любов і шлюбні взаємини; сімейно-побутові, гумористичні, різнопланові балади. Чисельно домінует в словенській народній традиції група легендарних народних балад, що зумовлено шанобливим ставленням словенців до релігії та її канонів.

На особливу увагу заслуговує розділ монографії під назвою «Архетипні символи в словенській баладній традиції та їхні інтерпретації». У цьому розділі під час аналізу авторка спира-

ється на теоретичні праці філософа К. Юнга «Архетипи, колективне несвідоме в синхронії», розглядаючи архетип Зла, архетип Матері, зокрема, «Великої Матері» – праматері, геройні / героя (наприклад, короля Матіяша та багатьох інших).

У наступному розділі, вдаючись до аналізу народної балади *Riba Faronika* («Риба Фароніка»), дослідниця розглядає міфологічні уявлення словенців про воду як життедайну субстанцію (с. 92), апелюючи не лише до тексту конкретної балади, а й до теоретичних праць з міфології на словенських культурологічних теренах. Вода подається як життедайна і як руйнівна сила, пов’язана з життям, смертю, універсальними християнськими уявленнями. У словенській народній традиції вода дуже важлива, необхідна для буденого життя, а також для святкових урочистостей. Крім того, традиція всіляко підкреслювала функції благословленної Богом води, близької за своїми функціями до «живої» води.

Не залишаються поза увагою авторки й любовні колізії героїв народних балад. Вельми цікавими є оригінальними видаються нам наведені нею зразки мовних формул, з яких зазвичай починаються твори цієї групи: 1) *Stoji, stoji tam pod gooro* (Стойть, стойть там під горою); 2) *Leži, leži predolgi most* (Лежить, лежить предовгий міст); 3) *Barbka je lepa Boštonova hči* (Барбка – гарна дочка Бостона); *Sem bla stara seden let* (Було сім років) та ін.

Цікавим видається також розгляд сюжету про невірних жінок у словенській народній баладі, зокрема, враховуючи той факт, що подається він із проекцією на світовий контекст. Ключове місце під час аналізу відводиться розгляду словенської балади *Nezvesta gospa* («Підступна дружина»).

Ще один важливий тематичний блок монографії – аналіз творів із мотивом про дітовбивство. Об’єктом уваги є, зокрема, сюжети, у яких дівчина через сором приховує свою вагітність, згодом зважується на страшний злочин. Дослідниця

цілком слушно зазначає, що, на жаль, подібні сюжети жодною мірою не висвітлюють соціальної мотивації подібних учинків і не порушують питань бідності й тяжкого становища дітей у суспільстві.

Цікавиться авторка праці також питанням функціонування балади сьогодні та її місцем у сучасній фольклористиці.

Даючи характеристику цього жанру загалом, дослідниця наголошує на значенні баладних творів для загальної фольклорної спадщини словенського народу, баладу класифікує як канонічний жанр. Оскільки словенці практично не мали свого власного народного епосу, не варто применшувати значення народної балади для словенського народу.

Беручи до уваги актуальність теми монографічного дослідження, розлогий спектр задіянного матеріалу й широку бібліографію, різnobічність проблематики розвідки, хотілося б по-рекомендувати фахівцям-фольклористам, особливо тим, хто цікавиться питаннями баладознавства, ознайомитися з цим виданням, бо воно, безперечно, є новим словом у слов'янській фольклористиці.

ПРИМІТКИ

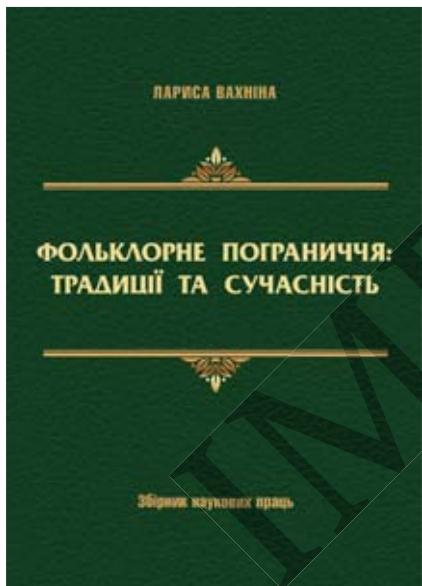
¹ 35 Міжнародна баладна конференція SIEF. Доповіді та матеріали (6–11 липня, 2005 р., Київ, Україна / НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, Міжнародна баладна конференція SIEF. Київ : ІМФЕ, 2009. 311 с.

² Тут і далі сторінки надаються з видання: Golež-Kaučič M. Slovenska ljudska balada. *Folkloristični zvezki* 2. Ljubljana : Založba, 2017. 444 s.

Юлія Булаховська

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОЛЬКЛОРНОГО ПОГРАНИЧЧЯ

Вахніна Л. Фольклорне пограниччя: традиції та сучасність. Збірник наукових праць. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2016. 306 с.

Нова книжка завідувача відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України Лариси Вахніної «Фольклорне пограниччя: традиції та сучасність» (Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2016) є багаторічним дослідженням широкого кола проблем, пов’язаних із сучасним баченням фольклорного та етнокультурного пограниччя, міжетнічних зв’язків у фольклорі, у міжкультурному діалозі, а також зі збереженням нематеріальної культурної спадщини порубіжніх теренів та її специфіки.

У першому розділі – «Українсько-польське етнокультурне пограниччя» – розглянуто низку актуальних питань міжкультурної взаємодії обох народів. Ідеться про фольклорні традиції поляків України та українців Польщі, їх функціонування, фіксацію, використання в діяльності науково-освітніх товариств, про організацію регіональних та загальнона-

ціональних фестивалів. Л. Вахніна брала участь у багатьох фольклорних експедиціях у різних регіонах України та Східної Польщі, неодноразово була членом журі фольклорного фестивалю поляків України «Веселка Полісся» в Житомирі. Зібрані тексти у фольклорних експедиціях опубліковано у книжці «Пісенна культура польської діаспори України. Pieśni ludowe Polaków Ukrainy» (Київ, 2002), рецензентом якої нам випало бути.

Важливо, що в новому дослідженні дано ґрунтовний аналіз специфіки сучасного побутування різних фольклорних жанрів, на сьогодні збережених у народній пам'яті. окрему увагу приділено народній баладі, яка надихала відомих українських і польських письменників – Тараса Шевченка, Адама Міцкевича, а також представників «української школи» в польській літературі. Саме цій проблематиці присвячено другий розділ книжки – «Фольклорно-літературне пограниччя». Творчість А. Міцкевича постає в кількох розрізах – від розгляду питання візії пограниччя в його поезіях до інспіраційної ролі митця для польської повстанської пісні. Органічним стало використання елементів українського фольклору і у творчості Юліуша Словацького. Зокрема, Л. Вахніна проаналізувала фольклорну символіку в поемі «Беніовський» Ю. Словацького. «Українська школа» в польській літературі, де відображені українські фольклорні джерела, залишається, на думку дослідниці, феноменом українсько-польського культурного пограниччя. Цінно, що Л. Вахніна використала у своїх дослідженнях архівні джерела, деякі вперше ввівши в науковий обіг. Ідеється про Інститут рукописів Наукової бібліотеки України імені В. Вернадського НАН України, Меморіальний музей Максима Рильського в Києві, колишній Архів Великої Жовтневої соціалістичної революції (Російський державний архів), де їй вдалося віднайти унікальні збірники та нотатки польських повстанців, а також у Києві – невідомі епізоди спілкування Максима Рильського і Ярослава Івашкевича.

У третьому розділі – «Славістична фольклористика: сучасний дискурс» – відображені наукові інтереси дослідниці як відомого фольклориста-славіста, яка постійно апробовує різні аспекти своїх порівняльних студій на багатьох міжнародних конференціях та з'їздах славістів. Чимало і фактичного матеріалу введено в науковий обіг, а саме: з історії та сьогодення славістичного фольклористичного дискурсу в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, який займає одне з провідних місць як центр наукових славістичних досліджень. Зацікавлення авторки книжки пограниччям розширене від польсько-українських культурних стиків до фольклору пограниччя Півдня України та Полісся, де взаємодіють українські й білоруські фольклорні традиції. Одним з маркерів дослідження є ідентичність народної культури в сучасному європейському просторі.

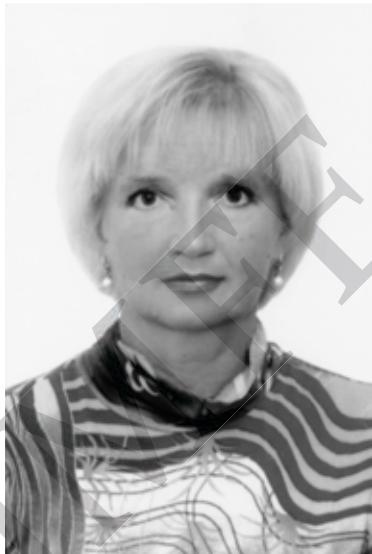
В останньому, четвертому, розділі книжки – «Постаті, персоналії, рефлексії» – викладено нариси про творчі лабораторії відомих українських і зарубіжних науковців, фольклористів і літературознавців – Дороту Сімонідес, Юліана Маслянку, Стефана Козака, Миколу Кравцова, Вікторію Юзвенко, Наталю Шумаду, Нінель Поліщук, Романа Кирчіва, Юрію Булаховську, Євгена Нахліка, Тетяну Руду. Кожний з підрозділів можна вважати своєрідним есе. Наведений фактаж, поєднаний із грунтовним аналізом, розширяє діапазон наукового дискурсу.

Післямова «Фольклористична полоністика Лариси Вахніної» Ростислава Радищевського вможливлює бачення постаті авторки книжки і як фольклориста-славіста й полоніста, і як творчої особистості, зокрема письменниці-перекладача.

Вважаємо, що рецензоване видання заслуговує схвальної оцінки як компаративне та водночас синтетичне дослідження, воно, безперечно, зацікавить фольклористів, літературознавців та культурологів, адже студії пограниччя передбачують у центрі уваги дослідників багатьох країн.

ВІТАЄМО КОЛЕГ!

ЛЕСЯ МУШКЕТИК

Весною 2018 року заступнику головного редактора щорічника «Слов'янський світ» Лесі Георгіївні Мушкетик було присвоєно звання члена-кореспондента Національної академії наук України зі спеціальністю народознавство (фольклористика).

Провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики на етнології (ІМФЕ) ім. М. Т. Риль-

ського НАН України Леся Мушкетик багато років поспіль працює в галузі етнології та фольклористики. І не лише української, але й славістичної та угрознавчої. Її історико-порівняльні, компаративні дослідження стосуються маловивчених питань слов'янсько-угорських контактів на різних теренах уснопоетичної творчості. Її доробок становить 7 монографій, понад 250 наукових статей, переклади, збірники текстів і статей. Л. Мушкетик брала участь в укладанні (у співавторстві) найбільшого на наш час угорсько-українського перекладного словника. Понад півсотні її статей опубліковано різними мовами в закордонних виданнях.

Леся Георгіївна очолювала Національну асоціацію україністів, яка в 2013 та 2018 роках проводила міжнародні конгреси україністів (Київ). У межах міжакадемічних проектів – болгарського, угорського, а нині також польського – Л. Мушкетик вивчає питання фольклоризму в культурі діаспори.

Дослідниця бере активну участь у різноманітних конференціях, форумах, Міжнародних конгресах україністів, Міжнародних конгресах славістів тощо. Вона є членом експертної ради ДАК України, спецради із захисту дисертацій ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

За досягнення на теренах угрознавства вона удостоїлася стати членом зовнішнього корпусу Угорської академії наук, Міжнародного угрознавчого товариства (Будапешт), почесним членом Угорського етнографічного товариства.

За 14 книжок з перекладами (серед них – і наукові) її прийнято до Національної спілки письменників України та Спілки письменників Угорщини (почесним членом).

Колеги-фольклористи високо цінують внесок ученої у розвиток української та міжнародної фольклористики.

Бажаємо Лесі Георгіївні міцного здоров'я, а відтак ще довго зберігати притаманну їй працездатність, нових творчих успіхів та наукових звершень!

МІЛА САНТОВА

нено вагомі наукові здобутки вченої, широко знаної як у Болгарії, так і у світі.

В Україні давно знають і цінують усебічну діяльність М. Сантової як фахівця в галузі мистецтвознавства, як національного експерта з нематеріальної культурної спадщини, як президента ICOM Болгарії. Науковий досвід М. Сантової втілено в ґрунтовних працях, пов'язаних зі збереженням нематеріальної культурної спадщини, комплексними дослідженнями в галузі культурної антропології як у національному, так і міжнародному контексті. Її увагу завжди звернуто до найактуальніших проблем сучасності, серед яких – дослідження культурної ідентичності та інтеркультурних взаємин, теоретичні та прикладні аспекти збереження нематеріальної куль-

В Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології (ІМФЕ) ім. М. Т. Рильського НАН України з радістю сприйняли звістку про обрання професора, доктора Міли Сантової членом-кореспондентом Болгарської академії наук. Можна з упевненістю сказати, що в ІМФЕ, де високо цінують міжнародний науковий авторитет нашої колеги, давно чекали на таке рішення, яке не стало для нас несподіваним. І сьогодні ми раді привітати М. Сантову з високою відзнакою. Цим рішенням авторитетної наукової спільноти було високо оцінено вагомі наукові здобутки вченої, широко знаної як у Болгарії, так і у світі.

турної спадщини, що своєю чергою передбачає залучення інтердисциплінарних методів дослідження – фольклористики, етнології, етномузикознавства, соціології, культурної антропології тощо. Як керівник і учасник багатьох міжнародних проектів, серед яких – спільні з ІМФЕ проекти «Фольклор у сучасному культурному контексті (болгарсько-українські паралелі)» і «Етнокультурна спадщина та ідентичність у контексті сучасних соціокультурних процесів у Болгарії та Україні» – М. Сантова брала участь у проведенні спільних конференцій та круглих столів, була учасником низки спільних видань.

Завдяки сприянню М. Сантової та її ініціативі вийшли другом спецвипуски журналів «Народна творчість та етнографія: болгарська фольклористика» та «Български фолклор: фолклористика в Україна». Високою честю для нас стала участь М. Сантової як зарубіжного члена редколегії в підготовці фахового щорічника ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України «Українське мистецтвознавство».

Ми високо цінуємо наукову і громадянську позицію нашої болгарської колеги щодо ситуації в Україні. Виступ М. Сантової на Круглому столі «Гуманітарні виклики та соціальні наслідки військових дій на Сході України», що відбувся 22 вересня 2015 року в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, мав широкий резонанс і засвідчив ширу стурбованість долею регіону – як людей, так і нематеріальної культурної спадщини на Сході України.

Сердечно вітаючи М. Сантову з обранням членом-кореспондентом Болгарської академії наук, щиро бажаємо нашій дорогій колезі міцного здоров'я, нових вагомих досягнень і звершень. Переконані, що дружні стосунки та наукові контакти між ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України й Інститутом етнології та фольклористики з Етнографічним музеєм БАН матимуть новий імпульс для подальшого розвитку на благо науки і культури в Україні й Болгарії, сприятимуть поглибленню культурного діалогу обох країн.

ХРОНІКА

*Наталя Венжинович, Людмила Попович
(Сербія)*

ЧВЕРТЬ ВІКУ БЕЛГРАДСЬКОЇ АКАДЕМІЧНОЇ УКРАЇНІСТИКИ

17–19 листопада 2016 року в столиці Сербії відбулася Міжнародна наукова конференція «Україністика і слов'янський світ», присвячена 25-річчю запровадження україністичних студій на філологічному факультеті Белградського університету. Її організувала кафедра славістики цього університету, яку очолює професор Л. Попович. Упродовж роботи конференції було виголошено 46 доповідей. Обговорити вагомі проблеми дослідження української мови та літератури зібралися науковці з України, Сербії, Хорватії, Болгарії, Польщі, Словаччини, Росії, Угорщини, Італії, США, Ізраїлю, Японії тощо. На першому пленарному засіданні виступили з доповідями такі знані вчені-україністи: Л. Попович (Белград, голова Оргкомітету конференції) – «Роль та завдання україністики в сучасній славістиці (з нагоди 25-річчя сербської україністики)»; А. Загнітко (Київ) – «Типологія морфологічних категорій: еволюційно-динамічні процеси»; П. Векслер (Тель-Авів) – «Їдиш як унікальний інструмент для реконструкції та розшифрування іранізмів у германських та слов'янських мовах (з акцентом на Стародавньому Києві – Поліссі – Поділлі – Галичині)»; М. Номачі (Сапоро) – «Про проект літературної мови Західного Полісся, переглянутий через 30 років»; К. Кончаревич (Белград) – «Українська теолінгвістика сьогодні: фундаментальний та аплікативний аспекти»; Г. Лєсная (Москва) – «Сис-

темно-структурні особливості української мови як іноземної слов'янської (в аспекті викладання у близькоспорідненій аудиторії».

На другому пленарному засіданні з інформацією про свої україністичні наукові розвідки виступили: М. Сібінович (Белград) – «Місце української літератури в сербській науці та культурі»; А. Даниленко (Нью-Йорк) – «Куліш про мову і про мову Куліша»; Я. Гарасим (Львів) – «Іван Франко і наукові школи у фольклористиці та літературознавстві»; А. Корнєенко (Краків) – «Рецепція української літератури в польському контексті»; Є. Пащенко (Загреб) – «До історії зарубіжної україністики: україністика в Хорватії».

Після пленарних засідань робота конференції відбувалася в секційних засіданнях, де мовознавці виступили в чотирьох секціях: 1. Українська мова та слов'янський світ. Діалог культур. Були виголошенні такі доповіді: М. Чижмарова (Пряшів) – «Українська мова та культура в Словаччині»; О. Баранівська (Краків) – «Порівняльний аналіз мови української і польської політичної еліти на початку ХХІ ст.»; І. Держанський, О. Сірук (Софія, Київ) – «Зайо Байо та Зайчик Побігайчик: болгарський і український стереотипи»; О. Сорока (Львів, Софія) – «Підручники з української мови для болгар в минулому і сьогодні». 2. Українська мова та слов'янський світ. Питання діахронічного та синхронічного аналізу. Науковими спостереженнями поділилися: О. Ковач (Будапешт) – «Визначення групи східнослов'янських запозичень серед слов'янізмів в угорській мові»; А. Стаменова (Софія) – «Лексичні давньоболгаризми в сучасних українській та російській мовах»; Л. Кравченко (Київ) – «Фольклор як скарбниця української лексики і як засіб популяризації української мови серед молоді»; О. Сірук (Київ) – «Терміни свояцтва в болгарських і українських паралельних текстах»; О. Мудрий (Новий Сад) – «Західноукраїнські паралелі в сільськогосподарській лексиці

русинів Воєводини». 3. Українська мова та слов'янський світ. Актуальні проблеми дослідження лексики та граматики. Виступили: О. Тимко-Дітко, С. Іралюк (Загреб) – «Дієприкметники в українській, русинській, словацькій та хорватській мовах»; Р. Камберова (Софія) – «Лексичні і граматичні засоби вираження ввічливості в болгарській і в українській мовах»; М. Іванович (Белград) – «Типи мультиплікативів в українській мові»; О. Григор'єв (Київ) – «Лінгвістичний аспект концепту “Європа” в публіцистиці Миколи Хвильового»; А. Тепшич (Белград) – «Графічні прийоми візуалізації тексту (на матеріалі прозових творів представників станіславського феномена)». 4. Українська мова та слов'янський світ. Мовна картина світу українців та інших слов'янських народів. Наукові розвідки представили: Н. Венжинович (Ужгород) – «Мовна картина світу українців крізь призму фраземіки української мови»; Л. Петровська (Київ) – «Культурна карта слов'янського світу (за матеріалами лінгвокультурологічного дослідження етностереотипів серед українців)»; О. Орленко (Львів) – «Образно-схематична репрезентація часу»; А. Радованович (Нікшич) – «Слов'янська міфологія як елемент фразеології поетичного тексту»; С. Петрович (Белград) – «Сакральна лексема “бог” у мережі вербальних асоціацій української мови в порівнянні з російською».

На конференції працювали дві літературознавчі секції:

1. Українська література та слов'янський світ. Питання літературної рецепції. Свої доповіді оприлюднили: В. Соболь (Варшава) – «Польська рецепція літератури українського бароко»; О. Дзюба-Погребняк (Київ) – «Галичина в літературах південних слов'ян про Першу світову війну»; Л. Гарасим (Львів) – «Українсько-сербські міжфольклорні взаємини в культурологічній концепції Григорія Нудьги»; Ю. Драгойлович (Белград) – «Паратекстуальний код у художній прозі Ірени Карпи».
2. Українська література та слов'янський світ.

Письменник на тлі своєї епохи. У цій секції виступили: Й. Гетка (Варшава) – «Пісні як джерело досліджень української мови (на матеріалах пісень з василіанських видань XVIII століття)»; Г. Хоменко (Харків) – «Микола Хвильовий і Французька Республіка Словесності: парадокс перепрочитання»; Н. Бойко (Київ) – «Націєцентричний аспект творчості О. Я. Кониського»; О. Піскунова (Харків) – «Містична Миколи Хвильового як об'єкт світового літературознавства»; Т. Гаев (Белград) – «Поезія Павла Тичини в сербському перекладі»; Н. Шарко-Голубович (Новий Сад) – «Міфологізм природи в українській поезії: вибіркова інтерпретація».

У роботі секції «Українська культура та слов'янський світ. Збереження національної ідентичності» взяли участь, виголосивши доповіді: О. Рум'янцев (Мачерата) – «Внесок І. М. Терлюка у збереження національної ідентичності українців Югославії»; Я. Рамач, М. Рамач (Новий Сад) – «Переклад Старого і Нового Завіту на русинську мову»; В. Власенко (Суми) – «Громадські організації української еміграції в Сербії в міжвоєнний період»; А. Яковлевич-Радунович (Белград) – «Душа Києва в сценарії Київських фресок Сергія Параджанова»; Д. Харді (Новий Сад) – «Балканські титули та маєтки князя Ростислава Михайловича»; Р. Крамар (Варшава) – «Український політичний фольклор в архівах радянських репресивних органів».

Упродовж роботи конференції функціонувала виставка найновіших україністичних видань, які після презентації були подаровані сербським колегам у бібліотеку кафедри. Під час перерв у наукових дискусіях виступали студенти-україністи філологічного факультету Белградського університету, демонструючи свої знання української мови.

Учасники цього поважного наукового зібрання були запрошенні на прийом у Посольство України в Сербії, де мали конструктивну зустріч із Послом України в Сербії О. Александровичем, який виявив щирий інтерес до наукових проблем,

обговорюваних під час конференції. У процесі спілкування виникли нові ідеї щодо майбутньої міжнародної наукової співпраці, були встановлені нові наукові контакти. Відтак констатуємо, що конференція в Белграді дала могутній поштовх до наступних наукових студій у галузі україністики.

За результатами роботи Міжнародної наукової конференції видрукувано збірник наукових праць «Україністика и словенски свет. Поводом 25 година україністичких студіја на Универзитету у Београду» (Україністика 2017) ¹.

У контексті перегляду славістичного доробку сербських україністів за останні 25 років, напередодні IX Міжнародного конгресу україністів у Києві та XVI Міжнародного з'їзду славістів у Белграді, хотілося би виокремити праці, що свідчать про намагання сербських україністів зробити внесок у міжнародну україністику та славістику. Сербська україністика офіційно запроваджена на кафедрі славістики Белградського університету в 1991 році завдяки сприянню провідних сербських науковців, серед яких був і видатний сербський письменник М. Павич – перший голова Сербсько-українського товариства, що виникло того ж року в Белграді та поставило собі за мету формування академічної сербської україністики, яка б продовжила традицію українознавчих пошуків, передусім сербських барокознавців М. Павича, Д. Давидова, В. Ерчича та інших, але й розвинула нові дослідження в галузі української мови, літератури, історії та культури. Така ініціатива знайшла належну підтримку в колах відомих сербських славістів – літературознавця та перекладознавця М. Сибіновича, який очолив Сербсько-українське товариство після М. Павича, провідного сербського славіста-мовознавця, академіка П. Піпера, учених Б. Терзича й Б. Станковича, який тоді очолював кафедру славістики Белградського університету тощо.

Завдяки розумінню та підтримці керівництва філологічного факультету у 2002 році, коли для цього створили належ-

ні передумови, україністика переросла в самостійний науково-освітній напрямок – було сформовано групу, що готує фахових славістів-україністів. Сьогодні, святкуючи своє 25-річчя, Белградська україністика налічує майже 100 студентів, а через україністичні лави пройшли сотні славістів та неславістів, котрі працюють у різних куточках світу. Нині на кафедрі славістики філологічного факультету Белградського університету викладає шість україністів, з яких – два професори, два доценти та два лектори, яким допомагають асистенти з лав аспірантів.

Мовознавчі наукові дослідження белградських україністів мають переважно зіставний характер. Використовуючи в них матеріал декількох слов'янських мов, белградські науковці намагаються актуалізувати свої україністичні праці, зробити їх цікавими та цінними не тільки для україністів, але й для всіх славістів.

Уже в першому дослідженні в галузі сербської україністики «Семантика назв кольорів у російському, українському й сербському фольклорі», виконаному на філологічному факультеті Белградського університету в 1991 році Л. Попович [30], визначено шлях розвитку белградської україністики як галузі зіставних досліджень. Це підтверджують такі дисертації: магістерські – «Категорія переходності в українській та сербській мовах: функціональний аспект» М. Іванович [20], «Семантика чисел у російській, українській та сербській мовах (на матеріалі фольклору XIX століття)» Т. Гаєв [6], «Дискурс політичної реклами в сербській, російській та українській мовах» Д. Василієвич [1]; докторські – «Епістолярний дискурс української та сербської мов» Л. Попович [27], «Акціональність – сементика і форма в сучасних в українській та сербській мовах» М. Іванович [17].

Внесок сербських україністів у сербську та українську славістику вбачаємо передусім в актуальності їхніх досліджень. Сербські україністи одними з перших серед славістів

звернулися до зіставного дискурс-аналізу, в результаті чого з'явилася монографія «Епістолярний дискурс української та сербської мов» Л. Попович [27], у якій розроблено автентичний метод опису дискурсу як комунікативної гри, правилами якої зумовлено вживання певних мовних засобів, а також вибір макроструктурної моделі.

Інший аспект лінгвістики тексту – можливість виокремлення макроструктурних моделей текстів та прогнозування специфічних засобів зв'язності на рівні їхньої мікро- і макроструктури – висвітлено на теоретичному рівні в доповіді «Семантична структура метатекстуального хронотопу», зачитаній на XIII Міжнародному з'їзді славістів у Любляні Л. Попович [26].

Викладачі кафедри україністики Белградського університету вперше в зіставному плані описали декілька граматичних категорій у сербській та українській мовах, зокрема категорію перехідності [15; 16; 20; 21], категорію родів дієслівної дії [17; 18; 20; 28], категорію таксису [25; 29] тощо. У монографії «Категорія перехідності в українській та сербській мовах» М. Іванович [20] та низці її праць, присвячених даній проблематиці [15; 16], висвітлено у функційно-семантичному аспекті факти, які раніше не були предметом зіставного аналізу. Категорію перехідності в даних дослідженнях розглянуто одночасно як функційно-семантичне поле і сукупність граматичних форм, градуально протиставлених за ознакою перехідності / неперехідності. Такий підхід уможливив застосування методів аналізу, заснованих на виокремленні суміжних явищ, тобто не тільки прототипічно перехідних дієслів, але й таких, що можуть функціонувати як менш чи більш перехідні, залежно від умов реалізації їхнього значення. Наведена монографія є прикладом ефективного синтезу функційно-семантичного й когнітивно-граматичного методів, що сприяв точнішому визначенню і глибшому опису категорії перехідності.

Сербськими україністами запропоновано нову когнітивну модель дослідження категорії родів дієслівної дії. Ця категорія, попередньо описана українськими мовознавцями в рамках функційно-семантичної граматики, до появі монографії «Мовна картина дійсності. Когнітивний аспект контрастивного аналізу» Л. Попович [28] не привертала уваги сербських мовознавців. Когнітивний підхід, у даному випадку, вмоглив взяти до уваги при описі родів дієслівної дії такі важливі параметри, як просторова метафора, спостерігач, перспективи, а також показати, що на основі виокремлених показників можна розрізняти підтипи одного акціонального значення. Найбільший розділ наведеної монографії – «Від концептуалізатора до ментальних конструктів» – ілюструє процес втілення мовних стереотипів дії, процесу та стану в граматичні конструкції шляхом метафоризації первинних просторових понять. У досліджені використано теорію семантичних локалізацій сербського мовознавця П. Піпера. Запропонована модель зіставлення мовного матеріалу сприяє виявленню універсальних механізмів концептуалізації та виділенню особливих характеристик сербської та української мов з опертям на когнітивні процеси формування та актуалізації ментального досвіду.

У наведених дослідженнях увагу спрямовано і на виокремлення у слов'янських мовах функційно-семантичної категорії проспективності, яку трактують як сукупність мовних засобів, функцією яких є вираження передпochatкової фази дії – розмитого континууму, що об'єднує момент мовлення (ви- словлення мовцем прийнятого рішення щодо наступної дії) і момент референції із часом самої дії.

Актуальним серед граматичних досліджень у галузі славістики вважаємо й опис категорій, які раніше не привертали увагу дослідників сербської та української мов. Категорії таксису та евіденційності, уперше визначені Р. Якобсоном як

граматичні категорії у слов'янських мовах, не були предметом окремих лінгвістичних досліджень сербських та українських мовознавців до появи монографії «Контрастивна граматика української та сербської мов: таксис та евіденційність» Л. Попович [29], що вийшла друком у рамках серії «Сербська мова в порівнянні з іншими мовами» Сербської академії наук і мистецтв у 2014 році.

Комплексності опису даної категорії сприяло те, що дослідження є результатом тривалої роботи в рамках міжнародного наукового проекту Комісії з питань вивчення граматичної будови слов'янських мов при Міжнародному комітеті славістів під назвою «Таксис у слов'янських мовах» (2005–2012) під керівництвом В. Храковського, де сербським україністам доручено було описати вияви даної категорії як в українській, так і сербській мовах. Спостереження над таксисними функціями плюсквамперфекта в сербській, українській та інших слов'янських мовах були представлені на XV З'їзді славістів (доповідь «Про перфект та плюсквамперфект у слов'янських мовах на прикладі зіставного аналізу сербської та східнослов'янських мов» Л. Попович), а також у рамках тематичного блоку «Граматики слов'янських мов: основа типології і характерології», де заслухано доповідь «Валентний таксис в українській мові».

Опису категорії родів дієслівної дії (акціональності) в українській та сербській мовах присвячено монографію «Акціональність – семантика та форма в сучасних українській та сербській мовах» М. Іванович [17]. Новизна даного дослідження в сербському мовознавстві полягає в тім, що авторка розглянула не окремі дієслівні класи, а описала функційно-семантичну категорію родів дієслівної дії. Такий підхід уможливив аналіз усіх лексичних та синтаксичних засобів, які разом з акціональною семою, закладеною в діеслові, реалізують певне аспектуальне значення.

Досліджаючи українську літературу, сербські науковці зосереджують свою увагу на проблемах рецепції української літератури в Сербії, на вивченні фольклору та сучасних літературних явищ.

Хоча перші твори українських авторів перекладено сербською ще в XVII ст. [32], про систематичну рецепцію української літератури в Сербії можна говорити, починаючи з 90-х років ХХ ст., коли на кафедрі славістики Белградського університету сформувалося коло славістів, які зробили вагомий внесок у справу популяризації української літератури та культури в Сербії. Саме тут зібралися сербські культурні діячі, з ініціативи яких було створено Сербсько-українське товариство (перший голова – М. Павич) з філією у Новому Саді, яка згодом переросла в самостійне Товариство (перший голова – С. Лалич). Серед цього кола варто виокремити ім'я видатного славіста, професора Белградського університету, плідного перекладача літературних творів М. Сибіновича. У його багатому творчому доробку та численних наукових працях, де переклад потрактовано як новий оригінал, вагоме місце посідають переклади з української літератури та статті про видатних українських літераторів. Переклади М. Сибіновича з української поезії склали основу капітальної антології української поезії XVI–XX ст. «У інат ветровима» (2002). До неї ввійшли твори 74-х українських поетів – українською та сербською мовами. На 687 сторінках представлено майже 6500 рядків переведених віршів. За переклади, опубліковані в цій антології, Національна спілка письменників України в 2004 році присудила М. Сибіновичу Премію імені Івана Франка за переклад і популяризацію української літератури у світі. Того ж року Спілка літературних перекладачів Сербії присудила М. Сибіновичу премію за вагомий особистий внесок у розвиток перекладацької справи². Вартість згаданих перекладів полягає не в кількості, хоча вона вражає, а в гармонійності перекла-

ду. Двомовне видання дає можливість переконатися, з якою майстерністю М. Сибінович перекладає вірші, що належать до різних культурних епох, різних стилів та жанрів. Силабічний, олександристський та більш вірші, семіотичні експерименти епохи бароко та сонети сербською мовою зберігають перевонливість та свіжість оригіналу і стають частиною спільногого інтертексту, що однаково належить обом культурам.

Зацікавлення М. Сибіновича українською поезією не вичерпується згаданою антологією. Окрім численних статей та перекладів української поезії (які М. Сибінович, починаючи з 1993 року, публікує на сторінках літературних журналів), перекладач упорядкував та переклав вибрані поетичні твори сучасного українського поета В. Кордуна (2004), а також антологію (у співпраці з Л. Попович) репресованих українських поетів ХХ ст. «Тавровані» [13], його переклади лягли в основу нового видання вибраних творів «Кобзаря» Тараса Шевченка сербською мовою (2006). Результатом дослідження української літератури в контексті інших слов'янських літератур стали наукові нариси М. Сибіновича про українську поезію, що ввійшли до монографії «За обрієм...» [41]. Організовані М. Сибіновичем та іншими белградськими україністами численні літературні вечори, презентації, культурні заходи, присвячені українській літературі, залишили глибокий слід у сербській культурі. Статті М. Сибіновича про Т. Шевченка, М. Рильського, І. Драча, В. Кордуна, репресованих українських поетів, поетів 80–90-х років ХХ ст., про історію сербсько-українських взаємин, опубліковані в сербській та українській науковій періодиці та в окремих авторських виданнях, свідчать про те, що його робота над текстом оригіналу охоплює рівень автентичного трактування явищ, які вивчають, та виявлення їх місця перед спорідненими явищами сербської та інших літератур.

Серед україністів-випускників Белградського університету виокремимо й перекладацьку діяльність М. Іванович. Резуль-

татом її участі в роботі Перекладацької майстерні (Львів, 2001) стала драма «Закон» В. Винниченка (2002). Згодом М. Іванович із А. Татаренко переклали роман «Перверзія» Ю. Андрушовича (2002), а також М. Іванович долучилася до перекладу «Антології українського постмодерного оповідання» (2005) тощо. Разом з іншими белградськими україністами – Т. Гаєвою, Ю. Драгойлович, Др. Василієвич та іншими – М. Іванович переклала тексти до «Антології сучасної української драми», що вийшла друком 2016 року.

Белградські студенти-україністи в 2004 році розпочали випуск часопису «Вікно»³, у якому систематично публікують свої переклади творів українських письменників. У студентському перекладі в 2007 році опубліковано збірку українських народних казок [43] з автентичними ілюстраціями відомого сербського художника, українця з походження, М. Писанюка, а також кіносценарій «Україна в огні» О. Довженка, що разом із щоденником митця, у перекладі Я. Сабадоша, заступника голови Сербсько-українського товариства в Белграді⁴, упорядника цього видання,увійшов до книжки «Україна в огні...» О. Довженка [9].

Другим, не менш важливим, осередком сербської україністики вважаємо коло українських, русинських і сербських учених та перекладачів Воєводини – регіону на півночі Сербії, де зосереджено проживають представники української (майже 5 тис. осіб) і русинської (майже 15 тис. осіб) громад, згуртованих навколо Сербсько-українського товариства в Новому Саді, а також Союзу русинів-українців, Українську національну раду та кафедру русинської мови та літератури філософського факультету Новосадського університету.

З 1990-х років Сербсько-українське товариство в м. Новому Саді виступає ініціатором та організатором проведення важливих міжнародних наукових конференцій: у 1996 році – «Іван Франко та серби» [14], а в 2003 році – «Переселення сербів до

Російського царства в XVIII столітті» [40]. Зусиллями викладачів кафедри русинської мови та літератури Новосадського університету в 2004 році організовано міжнародну наукову конференцію, присвячену видатному українсько-русинському культурному діячеві XIX ст., теологу, філософу, філологу та письменнику Г. Костельнику [2].

Коло україністичних досліджень викладачів філософського факультету Новосадського університету можна окреслити трьома напрямами – літературознавство (зокрема дослідження літератури русинської громади в Сербії), історіографія (зв'язки Галицько-Волинського князівства із середньовічними європейськими державами та хронологія русинських поселень у Сербії) та дослідження русинської говірки в Сербії.

Вагомим внеском у сербську україністику стала монографія «Українська література між Сходом і Заходом» професора Ю. Тамаша (1995). У книзі подано широку панораму розвитку української літератури в контексті світової, що вважаємо якісно новим етапом у розвитку україністики як наукової дисципліни. Ю. Тамаш виокремив найважливіші постаті української літератури, починаючи з І. Вишенського і до наших днів, проаналізував їх творчість у порівнянні з відповідними досягненнями світової літератури. Науковець відстоює ідею про необхідність вивчення української літератури в аспекті не тільки літературних впливів, але й історико-типологічних аналогій. Згадана монографія, а також монографії та статті науковця з історії русинської літератури, стали підставою для обрання Ю. Тамаша іноземним членом НАНУ.

Історіографічні дослідження Я. Рамача [36; 37; 38; 39], професора кафедри русинської мови і літератури, і Дж. Харді [47; 45; 46], доцента кафедри історії філософського факультету Новосадського університету, вирізняються опрацюванням автентичного матеріалу та його широкою інтерпретацією в контексті загальноєвропейської історії.

Представники української громади публікують матеріали про формування та розвиток українських осередків у колишній Югославії та Сербії, про їхні просвітні, культурні організації тощо у своїх періодичних виданнях – у часописі «Українське слово» й газеті «Рідне слово».

Мовознавці молодшого покоління – А.-Р. Фурман і О. Мудрий, випускники русиністичних студій Новосадського університету, – ведуть дисертаційні дослідження в галузі діалектології, зокрема історичної та термінологічної, за результатами яких публікують праці в українських та сербських періодичних наукових виданнях [22–24; 33–35].

Діяльність талановитих перекладачів української літератури у Воєводині, зокрема представників української громади Я. Комбіля й А. Лаврика, свідчить про те, що наближення української літератури до сербського читача в Сербії є результатом спільних зусиль українців, русинів та сербів⁵.

Більш докладно про досягнення сербських україністів у галузі літературознавства подано в монографії «Фокусна перспектива української літератури» Л. Попович [32], у якій висвітлено розвиток процесу рецепції української літератури в Сербії та виокремлено його найважливіші моменти в зіставному аспекті. Книжка містить чотири розділи, у яких відстежено історичний розвиток української літератури, проаналізовано її рецепцію в Сербії, досліджено контактні співпадіння у творчості окремих сербських й українських письменників у широкому контексті їхньої життєвої філософії та творчості.

Розширену панораму рецепції української літератури в Сербії виявить одноіменна докторська дисертація белградської україністки Т. Гаєв, яка, працюючи над дисертацією, публікує численні роботи щодо окресленої теми в сербських і українських наукових виданнях [4; 5; 8].

Доцент кафедри славістики Белградського університету Ю. Драгойлович досліджує українську постмодерністську лі-

тератур у контексті сербського та світового постмодерну [10–12]. Її праці вирізняються як автентичним трактуванням сучасної української літератури, яке засноване на застосуванні найновіших філософсько-літературознавчих парадигм, так і методичною новизною, коли йдеться про викладння української літератури в іноземній аудиторії.

Порівняльне вивчення сербського й українського фольклору становить один з важливих напрямів досліджень белградських україністів, оскільки саме цій проблематиці присвячені два дослідження белградських україністів [6; 30] та низку статей у науковій періодиці. У дослідженнях Л. Попович [48] висунуто гіпотезу про первинну категоризацію кольоропозначень у слов'янському фольклорі, засновану не на хроматичному принципі, а на показниках світозарності, чим, на думку авторки, можна пояснити амбівалентність їх символіки. Такий підхід є актуальним, перегукується з висновками досліджень з антропології та етолінгвістики, що висувають докази про архаїчне членування кольорової гами, виходячи з уявлень про близькуче, осяйне.

Підсумовуючи, зауважимо, що поле наукових зацікавлень сербських україністів є доволі широким. Воно охоплює порівняльне вивчення граматичних категорій, включно з такими, що раніше не були предметом наукового аналізу сербських й українських мовознавців, дослідження в галузі когнітивної лінгвістики та лінгвістики тексту, порівняльне вивчення фольклору, проблем рецепції української літератури в Сербії, аналіз споріднених явищ у двох літературах, висвітлення окремих сторінок української історії та історії розвитку русинської громади в Сербії, а також діалектологічні дослідження русинської говірки тощо.

Перспективними напрямами для розвитку україністики в Сербії вважаємо поглиблення теоретичних досліджень, порівняльного аналізу української, сербської та інших мов і літератур – як слов'янських, так й інших європейських, укладан-

ня двомовного українсько-сербського і сербсько-українського словника, активну перекладацьку діяльність, організацію культурних заходів з метою популяризації української культури, співпрацю з українською громадою та сербськими культурними установами, підготовку нових фахівців-україністів, а в майбутньому, коли для цього будуть відповідні матеріальні умови, – організацію діалектологічних експедицій з метою анкетування представників української громади в Сербії, що налічує майже 5 тис. осіб, наукове опрацювання матеріалів експедицій та публікації монографій тощо. Результатом подальшого зіставного вивчення української та сербської мов і літератур стануть нові теоретичні надбання сербських україністів, цінні для славістики загалом, що сприятиме подальшому зміцненню авторитету україністики в Сербії, захистить її від небезпеки бути зведеною до провінційної, вузькоспеціалізованої галузі, у чім вбачаємо запоруку її перспективного розвитку.

ПРИМІТКИ

¹ Зі збірником можна ознайомитися на сайті белградської академічної україністики: <http://ukrajinistika.edu.rs/ukrajinistika-i-slovenski-svet/>.

² Премію за художній переклад з української літератури було присуджено в Сербії не тільки М. Сибіновичу, а й Д. Максимович, М. Ковачу й Л. Хайдуковичу. Їхньому перекладацькому доробку присвячено окремі розділи монографії «Фокусна перспектива української літератури» Л. Попович [32].

³ Загалом опубліковано шість чисел часопису, до яких увійшли сербські переклади класичних і сучасних творів української літератури, здійснені студентами, а також наукові та творчі роботи студентів, їхні есе про українську культуру тощо. Тепер редакторами сербської частини часопису є М. Іванович, Д. Василієвич і М. Костич, у той час як редактуванням україномовних текстів займаються Ю. Драгойлович й А. Тепшич. Електронний варіант часопису розміщено на web-сторінці кафедри україністики Белградського університету – www.ukrajinistika.edu.rs (редактор сайта – Д. Чосич). На сайті міститься інформація про організовані белградськими

україністами заходи, спрямовані на ознайомлення широкого загалу Сербії зі здобутками української культури.

⁴ Згаданий проект було зініційовано під час проведення круглого столу, присвяченого рецепції творчості О. Довженка в Сербії, у рамках «Днів української культури», організованих Сербсько-українським товариством у Белграді (голова – Л. Попович, квітень – травень 2000 р.). Див. докладніше про захід на сторінці електронного проекту: *Rastko*: www.rastko.rs.

⁵ Більш розлого про переклади творів сучасної української літератури в Сербії за останні десятиліття подано у статті «Про українську літературу в Сербії в 21 столітті» (2015).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Василијевић Д. Дискурс политичке рекламе у српском, руском и украинском језику : рукопис мастер рада. Београд : Филолошки факултет, 2013.
2. Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини : зб. наук. пр. / Я. Гарасим (ред.). Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2007.
3. Гаев Т. Поэзия Тараса Шевченка у српском преводу. *Анали Филолошког факултета*. 2015. 27/2. С. 23–38.
4. Гаев Т. Рецепцija стваралаштва Михајла Коцјубинског у српској култури. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського* : зб. наук. пр. 2014. Вип. 25. С. 155–167.
5. Гаев Т. Рецепција украјинског постмодернизма у српској култури. *Међународни научни састанак слависта у Вукове дане*. 2016. 45/2. Т. 2. С. 495–504.
6. Гаев Т. Семантика бројева у руском, украинском и српском језику (на материјалу фолклора XIX века). Рукопис : магистарског рада. Београд : Филолошки факултет, 2007.
7. Гаев Т. Филозофија Григорија Сковороде и просветитељска филозофија у Украјини друге половине XVIII века. *Анали Филолошког факултета*. 2011. 23/1. С. 191–204.
8. Гаев Т. Рецепція української літератури в сербській культурі. *Украс*. 2011. 6. С. 192–216.
9. Довженко О. Україна у пламену. Избор из стваралаштва и живота / Ј. Сабадаш (прир.). Нови Сад : Савез Русина и Українаца Србије и Црне Горе, 2006.

10. Драгойлович Ю. Автобіографічні наративи у прозі Світлани Пиркало та Ірени Карпі : фемінний дискурс української літератури початку ХХІ століття. *Зборник Матице српске за славистику*. 2014. 85. С. 119–133.
11. Драгојловић Ј. Музикализација књижевне фикције као пример интермедијалности: роман у новелама Марије Вајно Топло двориште, или Рапсодија гудачког квартета. *Филолошки преглед*. 2013. 2. С. 55–65.
12. Драгойлович Ю. Фантастика versus реальність в історіях двох винаходів («Сонячна машина» В. Винниченка, «Хронос» Т. Антиповича). *Слов'янська фантастика : зб. наук. пр.* Київ : ВПЦ «Київський університет», 2012. С. 309–320.
13. Жигосани. Антологія поезіє репресованих українських поетів / Й. Поповић, М. Сибиновић (прир.); М. Сибиновић (прев.). Нови Сад : Національний союз Української міграції, 2006.
14. Иван Франко и Сербия. Зборник радова Међународног симпозијума одржаног у Новом Саду 25–27 новембра 1996. Нови Сад : Српско-украинско друштво, Архив Војводине, 2006.
15. Іванович М. Умові нейтралізації перехідності в українській та сербській мовах. *Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство : зб. наук. ст.* Чернівці, 2003. С. 264–267.
16. Іванович М. Форма прямого додатка в заперечних конструкціях в українській і сербській мовах. *Проблеми слов'янознавства*. 2004. 54. С. 113–121.
17. Ивановић М. Акционалност – семантика и форма у савременом украјинском и српском језику. Београд : Филолошки факултет, 2016.
18. Ивановић М. Акционалне класе финалних глагола у украјинском и српском језику. *Славистика*. 2012. 26. С. 206–214.
19. Ивановић М. О категорији глаголске плуралности у светлу аспектуалности (на материјалу српског језика). *Зборник Матице српске за филологију*. 2013. 6/1. С. 77–87.
20. Ивановић М. Прелазност у украјинском и српском језику: функционални аспект. Београд : Задужбина Андрејевић, 2007.
21. Ивановић М. Структура поља прелазности у украјинском и српском језику. *Зборник Матице српске за славистику*. 2005. 68. С. 179–187.
22. Мудри А. Називи польопривредних алатки и справа код војвођанских Русина. *Славистика*. 2012. 26. С. 182–198.
23. Мудри А. Називи корова и биљних паразита код Русина у Војводини. *Славистика*. 2013. 17. С. 314–320.

24. Мудри А. Назви превозних средствох у польоділстві при Руснацох у Войводини. *Славистика*. 2014. 18. С. 275–281.
25. Попович Л. Граматичні та семантичні функції плюсквамперфекта в сучасній українській мові. *Акцентологія. Етимологія. Семантика. До 75-річчя академіка НАН України В. Г. Скляренка*. Київ : Наукова думка, 2012. С. 653–673.
26. Попович Л. Семантическая структура метатекстуального хронотопа. *Зборник Матице српске за славистику*. 2003. 63. С. 177–200 [Зборник радова учесника XIII Међународног конгреса слависта у Љубљани].
27. Поповић Љ. Епистоларни дискурс украјинског и српског језика. Београд : Филолошки факултет, 2000.
28. Поповић Љ. Језичка слика стварности. Когнитивни аспект контрастивне анализе. Београд : Филолошки факултет, 2008.
29. Поповић Љ. Контрастивна граматика украјинског и српског језика: таксис и евиденцијалност. Београд : САНУ, Одељење језика и књижевности. 2012/2014 [Српски језик у поређењу са другим језицима, књ. 3].
30. Поповић Љ. Семантика назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору : рукопис магистерског рада. Београд : Филолошки факултет, 1991.
31. Поповић Љ. Универзално и специфично у семантици назива за боје у словенском фолклору. *Заједничко у словенском фолклору. Љ. Раденковић (ур.)*. Београд : Балканолошки институт САНУ, 2012. С. 399–414 [Посебна издања 117].
32. Поповић Љ. Фокусна перспектива украјинске књижевности. Београд : Филолошки факултет, 2007.
33. Рамач А. Бачвансько-сримський говор на території Сербії: функціональний аспект. *Українська мова*. 2007. 1. С. 43–50.
34. Рамач Ф. А. Лингвистични начала М. Кошиша. *Studia Ruthenica*. 2010. 15. С. 11–19.
35. Рамач Ф. А. Особливості консонантизму єднай рускей рукописнай кніжки з конца XIX вику. *Величина малих језичких, књижевних, культурних и историјских традиција*. Нови Сад, 2012. С. 287–305.
36. Рамач Ј. Еротска проза Русина / Украјинаца у Аустро-Угарској у записима Володимира Хнатјука. *Славистика*. 2004. 8. С. 337–343.
37. Рамач Ј. Исељавање Срба у јужну Русију / Украјину средином века и досељавање Русина из североисточне Угарске у Бачку – додирне тачке и разлике. *Сеоба Срба у Руско царство половином 18 века*. Зборник радова са међународног научног скупа у Новом Саду. Нови Сад, 2005. С. 377–384.

38. Рамач Ј. Иван Франко у публицистици о Србима. *Иван Франко и Срби : зборник радова са Међународног симпозијума*. Нови Сад : Српско-украјинско друштво, Архив Војводине, 2006. С. 65–74.
39. Рамач Я. Руснаци у Јужнай Угорскай (1751–1918). Нови Сад : Войводянска академия наукох и уметносцох, 2007.
40. Сеоба Срба у Руско царство половином 18 века. *Зборник радова са међународног научног скупа у Новом Саду, 7–9 маја 2003*. Нови Сад, 2005.
41. Сибиновић М. Иза хоризонта. Огледи из руске, украјинске, белоруске и грузијске књижевности. Београд : Чигоја штампа, 2002.
42. Украјинистика и словенски свет. Поводом 25 година украјинистике на Универзитету у Београду. *Зборник научних радова. Љ. Поповић (гл. ур.)*. Београд : Филолошки факултет, 2017. 450 с.
43. Украјинске бајке : на украјинском и српском језику / М. Ивановић (прир.), М. Писаљук (иљустр.). Нови Сад : Савез Русина и Украјинаца Србије, 2007.
44. Харди Ђ. Володимир Гнатюк о социјалним обставинох при бачванско-сримских Руснацох. *Шветлосц*. 1998. 1–2. С. 49–53.
45. Харди Ђ. Наследници Кијева између краљевске круне и татарског јарма. Студија о државно-правном положају Галичке и Галичко-Волинске кнежевине до 1264. Нови Сад : Филозофски факултет у Новом Саду, 2002 [Монографије. Књига 41].
46. Харди Ђ. О значењу братства галичког кнеза Романа Мстиславича са угарским краљем Андријом II и краковским кнезом Лешком Белим у казивању галичког летописца. *Славистика*. 2004. 8. С. 361–368.
47. Харди Ђ. Улога Руских календарох у формованию националног идентитета бачванско-сримских Руснацох (1921–1941). *Шветлосц*. 2001. 4. С. 408–417.
48. Popovic L. Prototypical and Stereotypical Color in Slavic Languages: Models Based on Folklore. *Anthropology of Color: Interdisciplinary Multilevel Modeling* Robert E. Mac Laury, Galina V. Paramei (eds.). Amsterdam–Philadelphia : John Benjamins, 2007. P. 408–422.

REFERENCES

1. Vasilijević D. (2013) *Diskurs političke reklame u srpskom, ruskom i ukrajinskom jeziku: rukopis master rada* [Discourse on political advertising in Serbian, Russian and Ukrainian languages]. Belgrade: Philological Faculty.

2. Harasym Y. (ed.) (2007) *Havryyl Kostel'nyk na tli doby: poshuk istyny* [Havryyl Kostelnyk amid the day: a search for truth]. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.
3. Gaev T. (2015) Poezija Tarasa Ševčenka u srpskom prevodu [Taras Shevchenko's poetry in Serbian translation]. *Analji Filološkog fakulteta* [The Yearbook of the Philological Faculty], no. 27/2, pp. 23–38.
4. Gaev T. (2014) Recepce stvaralaštva Mihajla Kocjubinskog u srpskoj kulturi [Reception of Mykhailo Kotsiubynsky's work in Serbian culture]. *Komparativni doslidzhenn'a slovyans'kykh mov i literatur. Pamyati akademika Leonida Bulakhova 'koho* [Comparative studies of Slavic languages. In memory of academician Leonid Bulakhovsky], vol. 25, pp. 155–167.
5. Gaev T. (2016) Recepce ukrajinskog postmodernizma u srpskoj kulturi [Reception of Ukrainian post-modernism in Serbian culture]. *Međunarodni naučni sastanak slavista u Vukove dane* [International scientific Slavic meeting during Wolf Days], no. 45/2, vol. 2, pp. 495–504.
6. Gaev T. (2007) *Semantika brojeva u ruskom, ukrajinskom i srpskom jeziku (na materijalu folklora XIX veka)* [The semantics of numbers in Russian, Ukrainian and Serbian languages (on material of the 19th century folklore)]. Belgrade: Philological Faculty.
7. Gaev T. (2011) Filozofija Grigorija Skovorode i prosvjetiteljska filozofija u Ukrajini druge polovine XVIII veka [Hryhorii Skovoroda's philosophy and educational philosophy in Ukraine in the second half of the 18th century]. *Analji Filološkog fakulteta* [The Yearbook of the Philological Faculty], no. 23/1, pp. 191–204.
8. Haiev T. (2011) Retsepsiia ukraïnskoï literatury v serbskii kulturi [Reception of Ukrainian culture in Serbian culture]. *Ukras*, no. 6, pp. 192–216.
9. Dovzhenko O. (2006) *Ukrajina u plamenu* [Ukraine on fire]. Novi Sad: Savez Rusina I Ukrajinaca Srbije i Crne Gore.
10. Drahoilovich Yu. (2014) Avtobiohrafichni naratyvy u prozi Svitlany Pyrkalo ta Ireny Karpy: feminnyi dyskurs ukrayinskoï literatury pochatku XXI stolittia [Autobiographical narratives in Svitlana Pyrkalo's and Irena Karpa's prose: feminist discourse of Ukrainian literature at the beginning of the 21st century]. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* [Serbian Matice collection of the works on Slavic studies], no. 85, pp. 119–133.
11. Dragoylovych J. (2013) Muzikalizacija književne fikcije kao primer intermedijalnosti: roman u novelama Marije Vajno Toplo dvorište, ili Rapsodija gudačkog kvarteta [The fiction musicality as an example of intermediality: the Marija Vayno's novel in novellas "Warm yard, or Rhapsody of string quartet"]. *Filološki pregled* [Philological examination], no. 2, pp. 55–65.

12. Drahoilovych Yu. (2012) Fantastyka versus realnist v istoriiakh dvokh vynakhodiv («Soniachna mashyna» V. Vynnychenka, «Khronos» T. Antypovycha) [Fantastic and reality in the history of two inventions (V. Vynnychenko's "The Solar Machine", T. Antypovych's "Hronos")]. *Slovianska fantastyka* [Slavic fantastic]. Kyiv: Kyiv University, pp. 309–320.
13. Popović Lj., Sibinović M., Sibinović M. (2006) *Žigosani. Antologija poezije represovanih ukrajinskih pesnika* [Zhigosani. The anthology of the repressed Ukrainian poet's works]. Novi Sad: Nacionalni savez Ukrajinaca.
14. Srpsko-ukrajinsko društvo (2006) *Ivan Franko i Srbi. Zbornik radova Međunarodnog simpozijuma održanog u Novom Sadu 25–27. novembra 1996* [Ivan Franko and Serbs. The compendium of the International Symposium in Novi Sad, November 25, 1996]. Novi Sad: Srpsko-ukrajinsko društvo, Arhiv Vojvodine.
15. Ivanovych M. (2003) Umovy neneutralizatsii perekhidnosti v ukrayinskii ta serbskii movakh [Conditions for neutralization of transitivity in Ukrainian and Serbian languages]. *Materialy V kongresu Mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainistiv. Movoznavstvo* [The proceedings of the 5th Congress of the International Association of Ukrainian Studies. Linguistics.]. Chernivtsi, pp. 264–267.
16. Ivanovych M. (2004) Forma priamoho dodatka v zaperechnykh konstruktsiiakh ukrainskii i serbskii movakh [The direct object form in negative constructions in Ukrainian and Serbian languages]. *Problemy slavyanoznavstva* [The problems of Slavic studies], no. 5, pp. 113–121.
17. Ivanović M. (2016) *Akcionalnost – semantika i forma u savremenom ukrajinskom i srpskom jeziku* [Actionality – the semantics and form in modern Ukrainian and Serbian languages]. Belgrade: Philological Faculty.
18. Ivanović M. (2012) Akcionalne klase finalnih glagola u ukrajinskom i srpskom jeziku [Actional classes of final verbs in Ukrainian and Serbian languages]. *Slavistika* [Slavistics], no. 26, pp. 206–214.
19. Ivanović M. (2013) O kategoriji glagolske pluralnosti u svetlu aspektualnosti (na materijalu srpskog jezika) [About the category of the verbal multiplicity in the light of aspectuality (on material of Serbian language)]. *Zbornik Matice srpske za filologiju* [Serbian Matice collection of the works on Slavic studies], no. 6/1, pp. 77–87.
20. Ivanović M. (2007) *Prelaznost u ukrajinskom i srpskom jeziku: funkcionalni aspect* [Transitivity in Ukrainian and Serbian languages: the functional aspect]. Belgrade: Zadužbina Andrejević.
21. Ivanović M. (2005) Struktura polja prelaznosti u ukrajinskom i srpskom jeziku [The structure of transition area in Ukrainian and Serbian languages]. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* [Serbian Matice collection of the works on Slavic studies], no. 68, pp. 179–187.

22. Mudri A. (2012) Nazivi poljoprivrednih alatki i sprava kod vojvođanskih Rusina [The naming of agricultural tools and equipment by Rusyns in Vojvodina]. *Slavistika* [Slavistics], no. 26, pp. 182–198.
23. Mudri A. (2013) Nazivi korova i bilnjih parazita kod Rusina u Vojvodini [The naming of weeds and parasitic greenery by Rusyns in Vojvodina]. *Slavistika* [Slavistics], no. 17, pp. 314–320.
24. Mudri A. (2014) Nazvy prevoznykh sredstvokh u pol'odilstve pri Rusnacakh u Voyvodiny [The naming of vehicles in the area of agriculture by Rusyns in Vojvodina]. *Slavistika* [Slavistics], no. 18, pp. 275–281.
25. Popovych L. (2012) Hramatychni ta semantychni funktsii pliuskvamperfekta v suchasnii ukraïnskii movi [Grammatical and semantic functions in modern Ukrainian language]. *Aktsentoloヒia. Etymoloヒia. Semantyka. Do 75-річчя академіка NAN України В. Г. Скляренка* [Accentology. Etymology. Semantics. To the 75th anniversary of the academician of the National Academy of Science of Ukraine V. G. Skliarenko]. Kyiv: Naukova dumka, pp. 653–673.
26. Popovich L. (2003) Semanticeskaya struktura metatekstualnogo khronotopa [The semantic structure of the metatextual chronotope]. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* [Serbian Matice collection of the works on Slavic studies], no. 63, pp. 177–200.
27. Popović Lj. (2000) *Epistolarni diskurs ukrajinskog i srpskog jezika* [Epistolary discourse in Ukrainian and Serbian languages]. Belgrade: Philological Faculty.
28. Popović Lj. (2008) *Jezička slika stvarnosti. Kognitivni aspekt kontrastivne analize* [The language picture of the realities. The cognitive aspect of the contrastive analysis]. Belgrade: Philological Faculty.
29. Popović Lj. (2012–2014) *Kontrastivna gramatika ukrajinskog i srpskog jezika: taksis i evidencijalnost* [The contrastive grammar of Ukrainian and Serbian language: facts and evidence]. Belgrade: SANU, Language and Literature Department.
30. Popović Lj. (1991) *Semantika naziva za boje u ruskom, ukrajinskom i srpskom folkloru: rukopis magisterskog rada* [The semantics of colors names in Russian, Ukrainian and Serbian folklore: the handwritten master's theses]. Belgrade: Philological Faculty.
31. Popović Lj. (2012) Univerzalno i specifično u semantici naziva za boje u slovenskom folkloru [The universal and specific in the semantics of colors names in Slovenian folklore]. *Zajedničko u slovenskom folkloru* [The common in Slovenian folklore]. Belgrade: Institute for Balkan Studies SANU, pp. 399–414.
32. Popović Lj. (2007) *Fokusna perspektiva ukrajinske književnosti* [Focusing look at Ukrainian literature]. Belgrade: Philological Faculty.

33. Ramach A. (2007) Bachvansko-srymskyi hovir na terytorii Serbii: funktsionalnyi aspekt [Bachvansko-srymsky subdialect in the territory of Serbia: the functional aspect]. *Ukrainska mova* [Ukrainian language], no. 1, pp. 43–50.
34. Ramach F. A. (2010) Lingvistichni nachala M. Kochysha [M. Kochysh's linguistic basis]. *Studia Ruthenica*, no. 15, pp. 11–19.
35. Ramach F. A. (2012) Osobl'ivosci konsonantyzma yedney ruskey rukopisney kn'izhki z konca XIX viku [The peculiarities of consonants in the single Russian handwritten book from the end of the 19th century]. *Velichina malikh jezichkikh, kn'izhevnikh, kulturnih i istoriyskih tradiciya* [The value of small linguistic, literary, cultural and historical traditions]. Novi Sad, pp. 287–305.
36. Ramač J. (2004) Erotska proza Rusina / Ukrajinaca u Austro-Ugarskoj u zapisima Volodimira Hnatjuka [Erotic prose of Ruthenians / Ukrainians in Austro-Hungary in Volodymyr Hnatiuk's notes]. *Slavistika* [Slavistics], no. 8, pp. 337–343.
37. Ramač J. (2005) Iseljavanje Srba u južnu Rusiju / Ukrajinu sredinom veka i dosenjavanje Rusina iz severoistočne Ugarske u Bačku – dodirne tačke i razlike [Serbs' emigration to the Southern Russia / Ukraine in mid-century and Ruthenians resettlement from North-East Hungary in Bačka – points of convergence and distinction]. *Seoba Srba u Rusko carstvo polovinom 18 veka. Zbornik 196 radova sa međunarodnog naučnog skupa u Novom Sadu* [The migration of Serbs to the Russian Empire in the middle in the mid-18th century. Proceedings of the International scientific meeting in Novi Sad]. Novi Sad, pp. 377–384.
38. Ramač J. (2006) Ivan Franko u publicistici o Srbima [Ivan Franko in publicistic writing about Serbs]. *Ivan Franko i Srbi: zbornik radova sa Međunarodnog simpozijuma* [Ivan Franko and Serbs: the collected papers of the International symposium]. Novi Sad: Srpsko-ukrajinsko društvo, Arhiv Vojvodine, pp. 65–74.
39. Ramach Y. (2007) *Rusnaci u Yuzhney Ugorskey (1751–1918)* [Rusyns in Southern Hungary (1751–1918)]. Novi Sad: Vojvodinian Academy of Sciences and Art.
40. Srpsko-ukrajinsko društvo (2005) *Seoba Srba u Rusko carstvo polovinom 18 veka. Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa u Novom Sadu, 7–9 maja 2003* [The migration of Serbs to the Russian Empire in the mid-18th century. Proceedings of the International scientific meeting in Novi Sad, May 7–9, 2003]. Novi Sad: Srpsko-ukrajinsko društvo.
41. Sibinović M. (2002) *Iza horizonta. Ogledi iz ruske, ukrajinske, beloruske i gruzijske književnosti* [Over the horizon. Review on Russian, Ukrainian, Belarusian and Georgian literature]. Belgrade: Čigoja štampa.

42. Popović Lj. (2017) *Ukrajinistika i slovenski svet. Povodom 25 godina ukrajинистике на Универзитету у Београду. Зборник научних радова* [Ukrainian Studies and the Slavic world. To the 25th anniversary of Ukrainian Studies in the University of Belgrade. The proceedings]. Belgrade: Philological Faculty.
43. Ivanović M. (ed.) (2007) *Ukrajinske bajke: na ukrajinskem i srpskom jeziku* [Ukrainian tales in Ukrainian and Serbian languages]. Novi Sad: Savez Rusina i Ukrajinaca Srbije.
44. Khardi Dj. (1998) Volodymyr Hnat'uk o sociyalnikh obstavinokh pri bachvansko-srimskikh Rusnacokh [Volodymyr Hnatiuk about social conditions under bachvansko-strimsky Rusyns]. *Shvetlosc* [Light], no. 1–2, pp. 49–53.
45. Hardi Đ. (2002) *Naslednici Kijeva između kraljevske krune i tatarskog jarma. Studija o državno-pravnom položaju Galičke i Galičko-Volinske kneževine do 1264* [Kyiv's successors between the King's Crown and Tatar Yoke. Research on State legal status of the Principality of Halych and the Principality of Galicia–Volhynia until 1264]. Novi Sad: Philosophy Faculty in Novi Sad.
46. Hardi Đ. (2004) O značenju bratstva galičkog kneza Romana Mstislaviča sa ugarskim kraljem Andrijom II i krakovskim knezom Leškom Belim u kazivanju galičkog letopisca [About the meaning of Galician Prince Roman Mstislavich's druzhina, King of Hungary Andrew II and Prince of Krakow Leszek the White in writing the Galician Chronicle]. *Slavistika* [Slavic Studies], no. 8, pp. 361–368.
47. Khardi Dj. (2001) Uloga Ruskikh kalendarokh u formovanju nacionalnog identiteta bachvansko-srimskikh Rusnacokh (1921–1941) [The role of Russian calendar in forming the national identity of bachvansko-strimsky Rusyns (1921–1941)]. *Shvetlosc* [Light], no. 4, pp. 408–417.
48. Popovic L. (2007) Prototypical and Stereotypical Color in Slavic Languages: Models Based on Folklore. *Anthropology of Color: Interdisciplinary Multilevel Modeling*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, pp. 408–422.

*Галина Корбич
(Республіка Польща)*

У ПОЛІ ЗОРУ ДОСЛІДНИКІВ – МИНУЛЕ ГАЛИЧИНИ

Упродовж 20 й 21 квітня 2017 року в польському місті Седльце проходила Міжнародна наукова конференція «Галичина 1916: плюс / мінус десять років (простори дискурсів: історія, література, культура, мови)» (*Galicja 1916: plus / minus dziesięć lat (przestrzenie dyskursów: historia, literatury, kultury, języki)*). Науковий захід мав виразний славістичний характер і з огляду на провідну тематику, і за складом учасників, що прибули з різних країн, – Польщі, України, Австрії, Чехії.

Організаторами були Інститут регіональних і літературних досліджень ім. Франціска Карпінського (Польща, Седльце), Галицький Коледж (*DK-Kolleg: Galizien und multinationales Erbe*) (Австрія, Віденсь) та Педагогічний університет ім. Івана Франка (Україна, Дрогобич). Робота конференції показала неослабний інтерес дослідників до минулого Галичини, яке й сьогодні є відкритим для нових осмислень й інтерпретацій, а також проявляє спроможність проектуватися на сучасність. Водночас поняття «Галичина» – як це було доведено конференцією – не можна розглядати як сухо історичне чи географічне, оскільки воно вміщує цілий комплекс різноманітних значень: культурологічних, лінгвістичних, психологічних тощо. Мультикультурна Галичина, де перехрещувалися стежки представників різних національностей, приваблює досвідом плюралізму й толерантності, і це додатково актуалізує її значення в наш складний час.

Робочу частину конференції відкрила доповідь авторки цих рядків «Геокультурний дискурс Галичини з української перспективи», в основу якої покладено два чинники – *геополітичний*, характерний для Галичини на рубежі XIX і XX ст. як гаранта збе-

реження української культури, та *геопоетичний*, проявлений у творчості сучасних митців з їх увагою до австро-угорського (а властиво центральноєвропейського) родоводу української Галичини. Перший блок виступів продовжила доповідь Олафа Терпітца з Віденського університету, у якій представлено порівняльний аналіз двох творів про Першу світову війну; один з них визначено як літературний запис («Історія єврейського солдата», 1918 р.), другий – як історичний документ («*togbukhfunkhurm*»). Володимир Кемінь (Дрогобич) у доповіді «Галичина під російсько-австрійською окупацією у Першій світовій війні: погляд через призму східноєвропейських літератур» слушно наголосив на тому, що широку популярність у світі здобули художні твори про Першу світову війну західноєвропейських письменників, однак бракує належної уваги до творів авторів зі Східної Європи. Відтак професор задля урівноваження представив східноєвропейський літературний доробок на цю тему, здіснивши компаративний аналіз творів про воєнні події таких самобутніх авторів, як Йозеф Віттлін, Ярослав Гашек і Герман Блюменталь.

У другому блоці конференції прозвучав виступ Данути Шимонік (Седльце) «Галичина Івана Франка на шпалтах періодики *Kurjer Lwowski*», де на прикладі співпраці українського письменника з польською пресою переконливо показано міжнаціональні взаємини як типове явище багатокультурної Галичини. І. Франку та його духовно-інтелектуальним інспіраціям галицькою землею було присвячено й наступну доповідь – «Мандрівка Галичиною у творах Івана Франка: історія, культура, література, політика, державність», яку виголосила Галина Сабат (Дрогобич). Ретельне історичне дослідження представив Христофор Аугустинович (Віденські) «Сараєвські події 1914 року і Галичина – враження від актуальної історіографії». На жаль, забракло об'єктивності Міхалу Крайковському – дослідникові з Торуня (Польща), виступ якого «Українське питання в польських нараціях у кінцевому періоді Габсбурзь-

кої монархії» складався виключно з негативних висловлювань польських авторів про українців та не супроводжувався при цьому ні коментарем дослідника, ні його авторською оцінкою. Данута Сосновська (Варшава) побудувала свою доповідь на основі листів В. Липинського, назвавши її досить провокативно: «Про хамство і шовінізм – два листи В'ячеслава Липинського (1918, 1925)», але незважаючи на це, дослідниці вдалося розкрити значення постаті українського діяча.

Засідання наступної секції започаткували ініціатори квітневої зустрічі. Роман Мних (Седльце), послуговуючись прикладом австро-угорського монарха, оприлюднив свої роздуми про роль і значення простору в житті й діяльності історичних постатей (доповідь «Галичина як гетеротопія Франца Юзефа»), а Алоїз Вольдан (Віден) – австрійський учений, відомий своїм внеском у розробку тематики Галичини, виступив з презентацією нового дослідження «Польська і українська поезія про Першу світову війну – спільні риси». Йоланта Дошек (Віден) продовжила розмову на цю тему в доповіді «Еміль Загадлович супроти Першої світової війни». Згідно з програмою конференції, кожний день її роботи завершувався підбиттям підсумків. Першого дня це зробили професор університету ім. Масарика в Брно (Чехія) Іво Постпішілз та авторка цих рядків.

Протягом другого дня засідань було виголошено кілька доповідей з літературознавчої тематики. Ярослав Поліщук (Київ) здійснив спробу переосмислити відомі факти й показати «Іншу Гуцульщину Василя Стефаника». Богуслав Зелінський (Познань) здійснив компаративний аналіз в тексті «Галичина Мілоша Црнянського і Юзефа Віттліна. Велика війна в сербській і польській традиції». Катахина Глінянович (Краків) звернулася до творчості Леся Мартовича, запропонувавши доповідь «Неприсутні галицькі *“in flagranti”*. Повість Леся Мартовича “Забобон”». Анджей Борковський (Седльце) представив глибокий розгляд сімейної саги у виступі «Навколо повісті Клаудії Ердхайм: “Вже

віддавна некошерне". Історія певної родини». Дослідження літературознавців увиразнили важливий факт: як у художній практиці, так і в рефлексіях про неї відбувається зображення локусу, який вливається в історію культури. Так є з Галичиною, що стала частиною низки національних культур за посередництвом художньої літератури й літературознавчої науки.

Звичайно, перебіг конференції цього дня не обмежувався літературною проблематикою – прозвучали доповіді й на інші теми, хоча деякі з них виявилися опосередковано спорідненими з художньою літературою. Так, на базі маловідомих або й зовсім незнаних історичних документів підготував свій виступ Леонід Тимошенко (Дрогобич) «Бруно Шульц і єврейська спільнота Дрогобича», що за своїми пізнавальними властивостями прозвучав як відкриття. А розповідь музиколога Оксани Басси (Львів) про «Солоспіви галицьких композиторів на слова поетів-молодомузівців (20-ті роки ХХ ст.)» поповнила наші уявлення про взаємозв'язок поезії й музики та про його розвиток в українській галицькій культурі. Цікавою виявилася доповідь Вацлава Шимоніка (Седльце), що також стала своєрідним відкриттям. «Політично-економічна ситуація Галичини в працях Станіслава Грабського». Професор Поліщук і професор Зелінський підсумували роботу другого дня конференції, після її урочистого закриття учасникам запропонували відвідати Дієцезіальний музей міста. Його експозиція включає сакральні предмети та народні витвори, що свідчать про своєрідність культури польського Підляшша.

Виголошенні на конференції доповіді показали геокультурний потенціал Галичини, «воскресили» її дух й атмосферу, реконструювали як культурну модель, що складається з надбань різних етносів як наслідок співжиття на галицькій землі українців, поляків, австрійців, німців, чехів, євреїв та інших народів.

**Валентина Соболь
(Республіка Польща)**

ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЧЕРГОВИХ ТОМІВ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ «НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА»

У Львові, у будинку НТШ по вулиці Винниченка, 24 (колишня вул. Чарнецького) 11 липня 2017 року відбулася презентація першого й другого томів енциклопедії «Наукове товариство ім. Шевченка». Відповідальним редактором видань є Олег Купчинський, до редакційної ради ввійшли Михайло Андрейчин, Іван Вакарчук, Іван Дзюба, Микола Железняк, Микола Жулинський, Олег Купчинський, Роман Кушнір, Віталій Масненко, Зиновій Назарчук, Леонід Рудницький, Ярослав Яцків.

Зібрання відкрив голова НТШ в Україні, член-кореспондент НАН України Р. Кушнір: він висвітлив визначальні історичні віхи найстарішої громадської наукової інституції в Україні, якій належить, без перебільшення, унікальна роль в історії української науки та консолідації інтелектуальних сил України. Спершу в далекому 1873 році у Львові постало літературне та загальноосвітнє «Товариство імені Шевченка». А вже у 1892 році на його основі розгорнуло свою діяльність «Наукове товариство імені Шевченка», значний розквіт якого можна окреслити періодом з 1897 по 1913 роки, коли його очолювали й плідно працювали М. Грушевський, В. Гнатюк, І. Франко та інші. У 1918 році постала Українська академія наук і члени НТШ активно співпрацювали з нею. Товариство закладо основи розвитку власної національної науки, «відшукало і показало перед світом своє національне обличчя у різних наукових сферах щодо минулого і сучасного українського народу <...> у своїй поточній праці завжди спирається і дотримується наочних фактів у трактуванні різних явищ, подій, діяльності

людей та ніколи не послуговується засобами невмотивованої брутальної критики і пропаганди, що застосовували до нього російський царський, радянський і різні західні санаційні уряди та їхні апологети» [1]. І власне презентована енциклопедія дає всебічну інформацію, а часто й синтетичне знання про першу наукову установу. Адже це саме НТШ започаткувало свою діяльність до створення Академії наук України.Хоча в 1940 році радянський режим офіційно закрив НТШ, воно продовжувало працювати підпільно. У 1947 році НТШ відновило свою діяльність за кордоном.

В Україні НТШ було відроджено 21 жовтня 1989 року, сьогодні в Товаристві працює близько 1700 науковців. Роман Кушнір нагадав, що дійсними членами НТШ було обрано ряд видатних учених-іноземців, зокрема, Альберта Анштайна, Олександра Брікнера, Томаша Масарика, Макса Планка та інших. Було цікаво довідатися, що 12 червня 2017 року в Києві відбулася зустріч з Президентом НТШ в Америці, гарвардським професором Григорієм Грабовичем, на якій було обговорено перспективи співпраці краївих осередків НТШ. Р. Кушнір відзначив також креативну діяльність дійсних членів Товариства, авторів енциклопедії. Він наголосив, що на Донбасі, незважаючи на важку ситуацію, продовжує функціонувати Донецький осередок, зокрема, професор В. Білецький надіслав 44 том «Вісника» Донецького відділення НТШ, видання якого учений продовжує в Полтаві.

Під час презентації другого тому виступили також автори статей до енциклопедичного видання та учасники презентації: Роман Пляцко, Олег Шаблій, Юрій Ковалів, Андрій Фелонюк, Роман Яців, Іван Ровенчак, Іван Сварник та Валентина Соболь. Так, зокрема, Р. Пляцко зазначив, що важливу роль у формуванні переконання щодо необхідності відновлення діяльності НТШ в Україні відіграв Науковий симпозіум «Тарас Шевченко і українська національна культура», проведений

у Львові в червні 1989 року з нагоди 175-річчя від дня народження поета й 115-річчя заснування НТШ. Одна з двох секцій Симпозіуму була присвячена осмисленню внеску НТШ в розвиток наукової думки в Україні. Під час її роботи було виголошено низку доповідей, які висвітлили багатогранну діяльність Товариства й складні етапи його діяльності, а також лягли в основу виданих згодом матеріалів Симпозіуму, що включають понад 50 текстів, присвячених НТШ, авторів зі Львова, Києва, Ужгорода й Донецька. У дні проведення Симпозіуму, засідання якого проводились у будинку на теперішній вулиці Винниченка, 24, що історично був власністю НТШ, панувала особливо піднесена атмосфера. Цьому сприяла участь у його роботі корифеїв української науки й культури, які свого часу формувались як науковці й мали змогу спілкуватись особисто з провідними діячами НТШ ще довоєнних років. Вразили спогади славного маestro й педагога М. Колесси про те, як він ще дитиною слухав декламування І. Франком поеми «Мойсей», як письменник пригощав його вишнями, коли навідувався до Ф. Колесси, щоб наспівати народних пісень для запису. Було щемко усвідомлювати, що власне М. Колесса є «останнім з могікан», хто спілкувався з І. Франком, і той частував його вишнями. Очевидно, у багатьох учасників Симпозіуму тоді виникла думка про важливість відображення спадкоємності покоління українських діячів науки та культури, передусім у друкованих виданнях. Урешті, це стало одним із поштовхів для реалізації задуму видання фундаментальної енциклопедії «Наукове товариство ім. Шевченка». Важливим початковим етапом усієї масштабної роботи було укладання попереднього переліку гасел для Енциклопедії. Над цим активно працювали Олег Купчинський, Мирослав Мороз, Оксана Гнатишин за участі інших членів Товариства.

Професор Олег Шаблій акцентував на неординарності такого збігу: в останні роки побачила світ Енциклопедія Льво-

ва у двох томах, Шевченківська енциклопедія та енциклопедія «Наукове товариство ім. Шевченка». Згадав також видану Кубійовичем Енциклопедію українознавства (14 томів українською мовою та 7 – англійською). Підкреслив, що вимоги об'єктивності та точності мають бути категоричними, а кожне слово – значущим. Другий том презентованої енциклопедії містить 275 гасел, над ними працювали 95 авторів, том має історико-гуманітарне спрямування.

Юрій Ковалів апелював до досвіду польськомовного видання *Polski Słownik Biograficzny*, вихід у світ якого почався в 30-х роках ХХ ст., а сьогодні триває підготовка гасел на літеру «Т». Згадав також про такі енциклопедичні видання української діаспори, як опублікований у 2006 році перший том «Україністика США», інтернет-едиція «Україністика (українці-?) Британії». Добре слово прозвучало на адресу діяльного професора Володимира Косика, а також на світлу пам'ять професора Аркадія Жуковського, які тривалий час очолювали НТШ у Західній Європі, зокрема, у Франції. Р. Яців повідомив, що в Торонто добре артикулюють завдання для молоді. І. Сварник слушно наголосив на специфіці написання статей до енциклопедичних видань: така праця вимагає особливої зосередженості, спокою та лаконізму. А. Фелонюк розповів про фонд НТШ № 309, про структуру гасел, необхідність видання методичних рекомендацій авторам, редакторську роботу Владислава Бартошевського, Олександри Савули, клопоткій підбір ілюстрацій, який виконує Василь Майхер. В. Соболь поділилася враженнями про працю в архівах Вінніпега.

Далі в кулуарах за горнятком кави й чаю відбулася розмова про поточні справи, про перспективи інших видань та міжнародну співпрацю, зокрема й з членами Робітні польсько-українських літературних стосунків Варшавського університету. У розмовах домінувала думка про те, що енциклопедія «Наукове товариство ім. Шевченка» презентує суму

знань про науковий потенціал України, є, з одного боку, елітарною позицією, але з іншого й водночас – незамінним джерелом знань, необхідних для поширення й пропаганди українських наукових здобутків. На черзі презентація третього тому енциклопедії. Продумана й систематична праця над підготовкою наступних томів енциклопедії «Наукове товариство ім. Шевченка» є нашим беззаперечним обов'язком, справою національного гонору.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Купчинський О., Кушнір Р., Пляцко Р. Багатотомне видання – енциклопедія «Наукове товариство ім. Шевченка». Львів, 2017. С. 6.

REFERENCES

1. Kupchynskyi O., Kushnir R., Pliatsko R. (2017) Bahatotomne vydannia – entsyklopediia «Naukove tovarystvo im. Shevchenka» [The multi-volume edition is an encyclopedia «The Shevchenko Scientific Society»]. Lviv, p. 6.

Оксана Микитенко

ДВАНАДЦЯТА МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ДРАГОМАНІВСЬКІ СТУДІЇ»

У м. Софії (Республіка Болгарія) 23 жовтня 2017 року відбулася XII Міжнародна наукова конференція «Драгоманівські студії», у якій взяли участь співробітники ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України. Організаторами поважного українознавчого наукового форуму виступили Софійський університет ім. Св. Клиmentа Охридського, Великотрновський університет ім. Св. Кирила і Мефодія, Посольство України в Республіці Болгарія, Українська недільна школа та Фундація «Мати-Україна», яку представляє ентузіаст справи й засновниця читань Антоніна Якімова. Саме завдяки її зусиллям конференція, за матеріалами якої видано низку збірників, з кожним роком набуває все більшого міжнародного звучання.

Дванадцята конференція «Драгоманівські студії», яку цьогоріч було присвячено 100-літтю дипломатії України, стала, як зазначила, відкриваючи конференцію, голова організаційного комітету А. Якімова, вагомою подією в науковому й культурному житті обох країн, які були представлені відомими та молодими науковцями й дослідниками. Виголошені доповіді, а також плідні дискусії, порушені проблеми та ідеї надали переконливий і цінний досвід учасникам цього зібрання, об'єднали навколо головних питань українсько-болгарського наукового й культурного співробітництва.

На відкритті із привітанням від факультету слов'янської філології Софійського університету виступила завідувач кафедри слов'янського мовознавства доцент, доктор Албена Стаменова.

Було зачитано вітальний лист від Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Болгарії Миколи Бал-

тажи, а також вітання від Спілки українських організацій Болгарії. Вітання від Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України передала провідний науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту, доктор філологічних наук О. Микитенко.

Конференція, що проходила в пленарному режимі за декількома тематичними напрямками, розпочалася проведением Круглого столу з проблеми «Україна і Болгарія: історія і сучасність». Було заслухано дві доповіді. М. Іванова-Гергінова (Софія) виступила з доповіддю «Болгарія і Україна – культура на переломі (XIX–XXI ст.)», ознайомивши присутніх зі спільним українсько-болгарським проектом. У доповіді Е. Данкова (Велико-Трново) «Принцип історичного буття як першооснова філософських взаємовідносин між Україною та Болгарією» було порушене тему про важливі філософські чинники міжнародних відносин в історичному розрізі.

На відзначення 155-ї річниці з дня народження відомого болгарського вченого й політичного діяча Івана Шишманова було виголошено доповіді Д. Костадинової (Софія) «Професор Іван Димитров Шишманов (Генеалогічний начерк)» та А. Якімової «Іван Шишманов – особистість, вчений, політик». Інший важливій даті, яка відзначається у 2017 році – 200-річчу з дня народження видатного славіста, історика й етнографа Миколи Костомарова, було присвячено доповідь О. Микитенко (Київ) «Константи слов'янської епічної пісенності, або “улюблений образ” (М. Костомаров) українських дум: смерть козака у степу». В. Драгулева (Софія) присвятила свою доповідь діячам літературного гуртка «Руська трійця» з нагоди 180-ї річниці з часу виходу першого західноукраїнського альманаху «Русалка Дністровая» (1837).

Порівняльний культурологічний аспект сучасного мовного спілкування було представлено в побудованій на широкому

фактологічному матеріалі доповіді Ю. Узаничевої (Софія) «Синдром “підпорядкованої мови” та його прояви в болгарському та українському політичному середовищі», що викликала жваве обговорення. Лексикографічну проблематику порушила О. Сирук (Софія) у доповіді «Використання корпусів у компаративних лінгвістичних дослідженнях: болгаро-українські паралелі», предметом аналізу Ю. Жилієва (Софія) став епістолярний текст, а саме листи Mari Белчевої до Lidiї Шишманової періоду 1893–1904 років, написані французькою мовою.

Етнофольклорну та мистецтвознавчу тематику було представлено в доповідях Ю. Остапенко (Софія) «Образ вовків в українській і болгарській традиційних культурах» та А. Дем'янчук (Пловдив) «Українська витинанка як традиційний інструмент формотворення в роботах сучасних митців та мисткинь».

На завершення конференції виступила М. Імреорова (Пловдив), яка представила звіт про участь у ювілейному форумі СКУ в Києві та Львові, присвяченому 50-річчю Світового конгресу українців, наголосивши на важливості збереження етнонаціональної ідентичності українців у Болгарії. Доповідочка представила збірник «Древна и съвременна Украина» («Давня і сучасна Україна»; Пловдив, 2017), виданий Почесним консульством України у Пловдиві за матеріалами літературного конкурсу.

Під час конференції відбулася також презентація книги Петра Кононенка «Сонячний Фенікс: Народження – Самоспалення – Воскресіння» (Київ, «Український письменник», 2017 р.) та інтерактивне вшанування онуки Михайла Драгоманова Наталки Драгоманової-Бартаї, яка мешкає в Будапешті (Угорщина) та завжди щиро вітає учасників міжнародної конференції «Драгоманівські студії».

КОНФЕРЕНЦІЯ З ПИТАНЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ Й ЗАКОНОДАВСТВА ВІД 15 ЛИСТОПАДА 2017 РОКУ (інтерв'ю Лілії Пасічник з Богданом Ажнюком)

Інтерв'ю з директором Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, доктором філологічних наук, професором Ажнюком Богданом Миколайовичем про міжнародну наукову конференцію «Мовне законодавство і мовна політика: Україна, Європа, світ», що відбулася 14–15 листопада 2017 року в Києві в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України (співорганізатори заходу: Українське бюро лінгвістичних експертиз, Міністерство науки і освіти України, Міністерство культури України)

Пасічник Л.: Шановний Богдане Миколайовичу, тематика, винесена на розгляд учасників конференції, нині дуже на часі. Скажіть, будь ласка, що саме стимулювало колектив Інституту мовознавства до проведення такого заходу?

Ажнюк Б. : Усі зараз обговорюють – в Україні й поза Україною – реакцію сусідніх держав, зокрема тих, які є членами Євросоюзу (Угорщина, Румунія), щодо сьомої статті, так званої мовної статті, нещодавно схваленого Верховною Радою Закону України «Про освіту». Хоча йдеться про закон, який регулює освітню діяльність, а не мовну політику в Україні, він, як бачимо, є частиною цієї політики. Спроби сусідніх держав утрудитися в освітнє законодавство й мовну політику України, образно кажучи, піддали жару суспільній дискусії довкола мовної проблеми, яка й без того була дуже гарячою й залишається актуальною ще з часів Валуєвського циркуляра та Емського указу. Ганьбою сьогоднішньої української політики є те, що на четвертому році після вигнання Януковича в нас є чинним закон Ківалова-Колесніченка, який заморожує пострадянську, постімперську мовну ситуацію в Україні. Ми, на-

уковці, вважаємо своїм обов'язком, по-перше, оприлюднити думку експертного лінгвістичного середовища стосовно нинішнього стану мовного законодавства й мовної політики в Україні. По-друге, важливо виявити – наскільки зарубіжний досвід мовної політики й мовного планування може бути повчальним для України, побачити його позитивні й негативні риси. По-третє, підготувати наукову базу для планування мовної політики в Україні за умов нинішньої гібридної війни, і завтрашнього миру, який, вірогідно, також буде гібридним. І почетверте, ми розуміли, що неминуче постане питання оцінки мовної політики України, зокрема в освітній сфері, і реакції на неї сусідніх держав. Багатоступеневе таке було завдання.

Особливістю конференції було те, що ми її організували протягом стислого часу, менше ніж три місяці. Прискорило процес підготовки те, що Міністерство культури України зобов'язалось частково її профінансувати, зокрема друк цього року збірника матеріалів за результатами конференції. На жаль, потім цю обіцянку було відкликано. Тому сьогодні не відомо, хто надасть кошти на це видання. За короткий час нам вдалося зробити, можливо, більше, ніж ми очікували. Наукова спільнота відгукнулася на наше звернення дуже активно й навіть активніше, ніж ми сподівалися. Програма конференції налічує 41 доповідача, половина з них – доктори наук, і не лише в галузі мовознавства.

Пасічиник Л. : Якраз про це хотілося б довідатися. Учасники були тільки мовознавці чи й фахівці інших напрямів? Зокрема, правники, бо тут правовий аспект важить дуже багато.

Ажнюк Б. : Слушно, слушно. Отже, за цей час до участі в конференції подали заявки сорок один доповідач, сорок одна позиція є в науковій програмі конференції, половина з них – це доктори наук і не тільки в галузі мовознавства, а й юристи, спруденції, міжнародних відносин, політології. Є навіть доктор фізико-математичних наук – це заступник міністра освіти

Максим Віталійович Стріха, відомий не тільки як фізик, але і як перекладач, і автор теоретичних праць з перекладознавства, людина широкої ерудиції й громадських зацікавлень.

Серед людей, відомих ширшому загалу, варто згадати Віктора Івановича Шишкіна, першого в нашій історії Генерального прокурора України, який до недавнього часу був суддею Конституційного Суду України. Він уже вдруге брав участь у нашій мовознавчій конференції, попередня (за його участі) називалася «Мовні права в сучасному світі» (2012). Стосовно мовної політики В. Шишкін має виразну державницьку позицію, яку він висловлює цілком недвозначно й з належним юридичним обґрунтуванням. З інших учасників варто згадати відомого лінгвіста, славіста й україніста, президента Міжнародної асоціації україністів, професора Віденського університету Міхаеля Мозера.

Я називаю тільки тих, хто виступив з трибуни конференції, бо, наприклад, суддя Конституційного Суду у відставці Петро Богданович Стецюк і президент українського ПЕН-клубу Микола Рябчук запропонували дуже цікаві теми повідомлень, але не змогли взяти участи через зміни в графіку їхніх закордонних відряджень. Тексти їх доповідей можна буде прочитати в збірнику наукових праць за підсумками конференції, що має вийти друком у 2018 році.

Однією з найбільш помітних подій на конференції стала доповідь відомого українського дипломата, Надзвичайного й Повноважного Посла України, доктора юридичних наук Володимира Андрійовича Василенка, автора тексту закону «Про мови в Українській РСР», прийнятого ще 1989 року, і керівника робочої групи з підготовки проекту закону «Про державну мову», який чекає розгляду у Верховній Раді України. Мова йде про законопроект № 5670, або так званий громадський законопроект, який має широку підтримку серед громадських організацій, що присвятили свою діяльність утвердженню української мови.

З доповідачів, які представляли Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, особливий інтерес привернув виступ академіка Григорія Петровича Півторака, присвячений використанню мови в діяльності різних християнських конфесій в Україні.

Хоча мовна політика – це насамперед сфера діяльності державних інституцій, а церква перебуває поза ними, завдяки значному впливу на суспільну свідомість вона була й залишається одним з найпотужніших суб'єктів мовної політики. Не випадково ця доповідь викликала багато питань, що засвідчило колосальний інтерес слухачів до неї.

На окрему згадку заслуговує доповідь Ігоря Дмитровича Сліденка – судді Конституційного Суду, судді-доповідача в розгляді справі за поданням 57 народних депутатів щодо конституційності закону Ківалова-Колесніченка. Оскільки суддя Конституційного Суду не може коментувати питання, що стосуються розгляду конкретних справ, І. Сліденко висловлювався тільки щодо концептуальних питань, пов’язаних з юридичними аспектами мовного законодавства. Попри такі цілком зрозумілі жанрові обмеження, зважаючи на офіційний статус доповідача, розмова вийшла надзвичайно цікава – і сама доповідь, і відповіді на цілу зливу питань... Мені як модераторові пленарного засідання доводилося стримувати охочих поставити питання, оскільки ми були обмежені в часі регламентом конференції. Неабияке зацікавлення викликала більшість доповідей. Обговорення в нас відбувалося таким чином: 15 хвилин було відведено на доповідь і стільки само часу на дискусію. У такому режимі ми обговорили всі заплановані доповіді. За два дні ми виконали величезну програму, заслухавши 37 доповідей. Ми працювали дуже інтенсивно, я б навіть сказав, виснажливо. Зате наприкінці учасники відчули інтелектуальний катарсис, про що, зокрема, ішла мова у ході неформального спілкування й обміну враженнями під час дружньої вечери.

Пасічник Л.: Як Ви як організатор конференції оцінюєте позицію, котру обстоюють правники, представник судової гілки влади? Чи суголосна вона позиціям науковців? Чи все ж таки є якісь істотні розходження?

Ажнюк Б.: З магістральних питань протистояння немає, розбіжності стосуються переважно якихось часткових аспектів мовної політики в пошуку шляхів до виходу з тієї деформованої мовної ситуації, яку Україна успадкувала з минулих століть. Але з питань принципових і концептуальних розбіжностей не було. Мушу згадати ще одну цікаву доповідь, яка становитиме для Вас особливий інтерес, – це доповідь професора Любомира Белєя з Ужгорода, яка називалася: «“Русинська” мова на теренах Центральної Європи». Тобто в доповіді йшлося не тільки про Україну, а про значно ширший ареал. За день до відкриття нашої конференції в книгарні «Є» відбулася презентація книжки Любомира Омеляновича Белєя про «русинський проект», а це, безперечно, політичний проект, а не явище, яке постало в процесі природного етногенезу. Це політичний проект з певними кураторами, політичною моделлю, алгоритмом дій, матеріальним ресурсом тощо. Книжка вийшла у видавництві «Темпора». Дуже схвалюно відгукнувся про цю працю наш віденський колега професор Міхаель Мозер, що мав нагоду особисто познайомитися з автором й отримати примірник з автографом. Дякуючи за подарунок, професор Мозер сказав: «Два тижні тому я купив собі таку книжку у Львові, а тепер буду дуже радий, якщо Ви мені це підпишете, а той примірник, що я купив у Львові, – я знаю, хто захоче його отримати від мене». Як бачимо, інформація про публікації й конференції поширюється різними шляхами, і через особисті контакти, і через ЗМІ, через фейсбук тощо. До речі, під час конференції ми виступали з Міхаелем Мозером у прямому ефірі на телевізійному каналі «Обозреватель» і протягом майже півгодини розказували про конференцію, про те, як українські й зарубіжні вчені оцінюють

стан мовного законодавства й мовної політики в європейському й світовому контексті.

Пасічник Л.: Чи була прийнята резолюція?

Ажнюк Б.: Ні, ми свідомо не приймали резолюції. Скажу чому. З досвіду попередніх конференцій знаємо, що в тих владних органах, куди зазвичай надсилаються такі резолюції, є, образно кажучи, велика картонна скринька, куди їх складають, зав'язують шнурочком і здають в архів. Як на мене, головний результат роботи такої конференції – не в резолюції. Є кілька результатів. По-перше, в експертному середовищі виробляється певна концепція, сукупність теоретичних поглядів, думок, підходів, і коли до мовознавчої установи або окремого фахівця звертаються по експертний висновок, наприклад, з приводу законопроекту, – це дуже багато важить. Це своєрідна «інтелектуальна гімнастика». Коли нам ставлять питання, ми до них готові, можемо сказати більше, ніж нас питают, тому що знаємо більше, ніж ті, хто нас питают. По-друге, важливо показати суспільству: є велика група людей, яка фахово вивчає цю проблематику й має що кваліфіковано сказати з цього приводу. По-третє, важливо поширювати справжні знання про мовну політику, а не ту інформацію, яка виникає як наслідок взаємодії кривих дзеркал, як це нерідко відбувається. Це формування громадської думки – значно важливіший результат від подібних конференцій, ніж надсилання резолюцій, які відомо куди потрапляють. Я, звичайно, вдався до шаржу, змалювавши цю картонну скриньку, але досвід величезної кількості попередніх конференцій показує, що їх резолюції не справляють впливу на тих, кому адресовані.

Пасічник Л. : Богдане Миколайовичу, щиро дякуємо за розмову. З огляду на важливість та актуальність проблеми, проведення Вами такої конференції є вагомою відповіддю науковців, експертів, правозахисників на загрозливі виклики часу.

Лариса Вахніна, Оксана Микитенко

МУДРОСТІ ВІД МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

У Національному музеї літератури України в Києві 22 лютого 2018 року відбулася презентація книги «Мудрості від Максима Рильського. Вислови, поради, роздуми про філософію буття» (упорядник М. Г. Рильський, Київ, видавництво «Успіх і кар'єра», 2018 р.).

Новий проект родинного фонду М. Рильського «Троянди й виноград» представив онук поета-академіка Максим Георгійович Рильський, який став ініціатором низки видань та заходів, пов’язаних зі славетною родиною Рильських. Так, незабаром на мапі Києва має з’явитися нова вулиця, названа на честь Тадея Рильського, батька поета.

На презентації нового видання виступили відомі письменники, науковці, громадські діячі, земляки поета з села Романівка, представники Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського.

Почалася презентація з аналітичного виступу академіка НАН України, директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України Миколи Григоровича Жулинського, який звернув увагу присутніх на актуальні проблеми історії української літератури та сучасного літературознавчого дискурсу, зокрема щодо місця української літератури у світі.

Професор Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор філологічних наук, відома дослідниця поетичної творчості М. Рильського, Віра Павлівна Агеєва зауважила на європейськості поетичного стилю митця, своєрідному «бодлеріанстві» його творів 20-х років минулого століття.

На актуальності багатьох висловів та нотаток М. Рильського наголошували голова Всеукраїнського товариства «Пропсвіта» імені Тараса Шевченка, поет Павло Михайлович Мов-

чан, письменник Петро Петрович Засенко, завідувач кафедри української літератури Інституту української філології та літературної творчості імені Андрія Малишка Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, доктор філологічних наук Володимир Федорович Погребенник. Дехто з них з теплотою згадував власні зустрічі з відомим поетом та його постійну допомогу молодим літераторам.

На презентації були присутні науковці відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ) – завідувач відділу, кандидат філологічних наук Леся Костянтинівна Вахніна та провідний науковий співробітник, доктор філологічних наук Оксана Олегівна Микитенко.

У своєму виступі Л. Вахніна наголосила, що в ІМФЕ зберігають кращі традиції відомого поета й вченого-славіста. Ці традиції продовжує в своїй діяльності Український комітет славістів, який очолював Максим Тадейович. Українські славісти планують у серпні 2018 року взяти участь у роботі XVI Міжнародного з'їзду славістів у Белграді, де неодноразово бував і М. Рильський – перекладач сербських народних пісень.

Однією з найважливіших рис М. Рильського, як відзначало чимало присутніх, була його людяність. «“Умій дивитися, людино, на людей!” – це не просто звернення чи застереження, а життєвий стрижень Максима Тадейовича», – відзначив упорядник книжки.

Усі, хто виступав на презентації, зверталися до «Мудростей...» Максима Тадейовича, звучали також поезії, як М. Рильського, так і відомих та молодих авторів. Слова віршів доповнювали звуки рояля та бандури.

Онуку поета, Максиму Георгійовичу, вдалося в наш непростий час зібрати широке коло шанувальників особистості М. Рильського, його доробку, а створена унікальна творча атмосфера об'єднала та надихала учасників цього важливого заходу.

Лариса Вахніна, Оксана Микитенко

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВІМІР
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО
НАУКОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА**

12 березня 2018 року в залі засідань Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ) професор Інституту польської філології Люблінського університету імені Марії Кюрі-Склодовської, доктор габілітований, пані Анна Бжозовська-Крайка (Польща) виступила з науковою доповіддю на тему: «З питань народної ангелології: медіаційна структура ангелів у польському фольклорі» (*Z zagadniec angelologii ludowej: mediacyjna struktura aniołów w folklorze polskim*).

Варто підкреслити, що це не перший виступ поважної гості, яка постійно підтримує тісне наукове співробітництво з фольклористами й етнологами ІМФЕ та є автором і членом редколегії багатьох видань. Як голова Європейської комісії з науки Міжнародної організації з народної творчості IOV, голова польської секції IOV вона сприяє інтеграції українських учених у європейський науковий простір, залучивши їх до роботи Європейської комісії, яку очолює (членами комісії від України є Л. Вахніна, О. Микитенко та І. Юдкін).

Її виступу передувала презентація нового видання ІМФЕ ім. М. Т. Рильського: *Roots and Routes of Traditional European Cultures in the XXIst Century. Of the 13th International Scientific Conference of Folk Culture. Papers and Materials* (2013, June 27 – July 5, Kyiv ; Sevastopol, Ukraine («Шляхи розвитку традиційних європейських культур у ХХІ столітті. 13 Міжнародна наукова конференція з народної культури. Доповіді та матеріали» (Київ, 2017)). Воно було представлене упорядником

та відповідальним редактором, завідувачем відділу української та зарубіжної фольклористики, кандидатом філологічних наук Л. К. Вахніною, яка головувала під час засідання наукового семінару.

Професор Анна Бжозовська-Крайка та її чоловік – професор, доктор габілітований, керівник Центру Конрадівських досліджень згаданого університету Веслав Крайка – також увійшли до складу редакційної колегії та авторського колективу. Слід зазначити, що спільно з Комісією з науки і дослідження Центрально-Східної Європи Міжнародної організації з народної творчості IOV відділом української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ було організовано XIII Європейську міжнародну наукову конференцію з народної культури «Джерела і шляхи традиційних європейських культур у ХХІ столітті»: (Київ, Севастополь, 27 червня – 5 липня 2013 р.) у межах Міжнародного фестивалю «Понтійська аrena». Саме матеріали згаданої конференції увійшли до презентованого видання, появі якого сприяла директор Інституту, академік Ганна Скрипник. На обкладинці книжки вміщено світлину бандуристки Алли Ліщун із Рівненщини, викладача музичної школи, лауреата XIX міжнародного фестивалю «Понтійська аrena» (Київ, 2017).

Слід відзначити, що Анна Бжозовська-Крайка очолювала журі вже кількох згаданих фестивалів (директор Валентина Колесниченко), який після анексії Криму отримав нове життя в Києві за підтримки Міністерства культури України. А. Ліщун виконала для присутніх у залі кілька українських народних пісень.

Наукова доповідь професора Анни Бжозовської-Крайки викликала широке зацікавлення як співробітників Інституту, так і колег з інших установ. Окрім народних традицій, доповідач проаналізувала поширені сьогодні серед польських народознавців та широкого загалу аматорський рух за створення колекцій різних зображень та фігурок ангелів. Одну з

найбільших колекцій зібрала відома польська фольклористка, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри масової літератури та фольклористики Вроцлавського університету Йоланта Луговська, частину експонатів якої Анна Бжозовська-Крайка також розглянула у своїй доповіді.

В обговоренні доповіді А. Бжозовської-Крайки взяли участь науковці відділу української та зарубіжної фольклористики: старший науковий співробітник, кандидат філологічних наук Л. Іваннікова, старший науковий співробітник, кандидат філологічних наук І. Коваль-Фучило.

Вони звернули увагу на типологію української та польської народної культури, на важливість наукової теми та необхідність її дослідження в порівняльному аспекті, оскільки в українській традиції є чимало подібних явищ, які згадувала доповідач. Зокрема йшлося про Хмельниччину та Галичину.

ІМФЕ ім. М. Т. Рильського підтримує постійний зв'язок із Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, кафедра фольклористики якого співпрацює з відділом української та зарубіжної фольклористики. В обговоренні доповіді Анни Бжозовської-Крайки виступили завідувач згаданої кафедри, доктор філологічних наук, професор О. Івановська та асистент кафедри, кандидат філологічних наук С. Лещинська.

Провідний науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики, доктор філологічних наук О. Микитенко відзначила важливість участі фольклористів Інституту в міжнародних конференціях та заходах Міжнародної організації з народної творчості IOV, зокрема на останній XIV Європейській науковій конференції, що відбулася у листопаді 2017 року (м. Андорф, Австрія). Вона продемонструвала присутнім журнал *Folk culture*, який видає в Бахрейні президент IOV Алі Абдула Каліфа, де щойно опубліковано інформацію про згадану конференцію, одним із організаторів якої була професор Анна Бжозовська-Крайка.

Слід підкреслити, що організації нового українсько-польського діалогу, що відбувся під час зустрічі з Анною Бжозовською-Крайкою, сприяло Посольство Республіки Польща в Україні в особі Радника з наукового та культурного співробітництва пані Емілії Ясюк, яка виголосила вітальне слово, де віддала належну увагу науковій співпраці ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України з польськими вченими.

Повернувшись до Любліна, професор Анна Бжозовська-Крайка висловила щиру вдячність за чудову атмосферу та гостинність. У київських же колег на пам'ять про цікаву доповідь залишилися подаровані нею маленькі образки ангеляток.

Зустрічі з відомими дослідниками Польщі та інших країн вже давно стали традиційними для засідань вченої ради та наукового семінару ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, який виконує цільний ряд актуальних міжнародних проектів із європейськими країнами, сприяючи входженню української академічної науки в європейський культурний простір.

Мирослава Карацуба

XVIII МІЖНАРОДНІ СЛАВІСТИЧНІ ЧИТАННЯ, ПРИСВЯЧЕНІ ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА ЛЕОНІДА БУЛАХОВСЬКОГО

20 квітня 2018 року в приміщенні Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка проходили чергові, XVIII Міжнародні славістичні читання, присвячені пам'яті академіка Л. А. Булаховського. Співорганізаторами заходу виступали академічні установи – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка.

Проте, як і завжди, безпосереднім модератором наукових читань виступала кафедра слов'янської філології, завідувачем якої з 1947 року був академік Л. Булаховський, під керівництвом якого було виховано чимало знаних і шанованих науковців-славістів, фахівців із західно- і південнослов'янських мов, літератур і фольклористики. Вихованці й учні Л. Булаховського відомі не лише як науковці, але і як викладачі вишів, перекладачі, редактори видавництв наукової і художньої літератури.

Кафедра зберігає пам'ять про відомого вченого і проводить заходи на його шану щороку у квітні (місяці, коли народився і помер учений) уже вісімнадцять років поспіль, а також готує видання «Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур пам'яті акад. Л. А. Булаховського» – одне з найпотужніших славістичних українських видань.

Розпочалася цьогорічна робота конференції із її відкриття на Пленарному засіданні, у якому взяли участь як українські науковці – співробітники кафедри слов'янської філології Інституту філології КНУ, так і шановані іноземні гості – д-р фі-

пол. наук, проф. К. Дзержавін із Гуманітарного інституту м. Перемишль (Республіка Польща), у фокусі дослідницької уваги якого перебували питання функціонування польської мови у контексті її взаємин з мовою українською і російською, а також д-р фіолол. наук Р. Камберова із Софійського університету ім. Св. Клиmenta Охридського (Республіка Болгарія), що зверталася у доповіді до питань перекладу болгарською мовою поезії українського авангарду, залучаючи приклади із власного перекладацького досвіду. Також серед іноземних гостей варто відзначити канд. фіолол. наук, доцента Білоруського державного університету І. Короткевич, що звернулася до соціальних аспектів мовної ситуації в Білорусі у 20-х роках минулого століття.

Серед українських доповідачів-кіян варто відзначити виступи д-р фіолол. наук М. Наєнка, що звернувся до творчої постаті О. Гончара, визначаючи місце його творчого доробку у слов'янському світі, доповідь завідувача кафедри слов'янської філології канд. фіолол. наук О. Паламарчук, присвячену науковій постаті Т. Черниш – відомої сучасної полоністки, а також доповідь канд. фіолол. наук В. Ярмак (онуки Л. Булаховського), присвячену претеритальним формам діеслова в дискурсі белградського сюрреалізму, що лежить у річищі студій її лінгвостилістичної докторської дисертації.

У перерві гостей було запрошено на кафедру для участі у традиційному чаюванні. Тут у невимушений атмосфері керівництву кафедри слов'янської філології було презентовано останнє видання щорічника «Слов'янський світ» завідувачем відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського Л. Вахніною.

З 13.00 розпочалася робота секційних засідань за науковими напрямками – мовознавство, літературознавство, фольклористика. Учасники секційних засідань, що представляли різні регіони України, а також країни слов'янського географіч-

ного ареалу (Білорусь, Болгарія), відзначили високий професійний рівень наукових доповідей учасників.

У роботі секції «Фольклористика» взяли участь співробітники відділу української та зарубіжної фольклористики – завідувач відділу Л. Вахніна, д-р філол. наук О. Микитенко, канд. філол. наук О. Чебанюк, канд. філол. наук М. Карацуба, канд. філол. наук Т. Шевчук, канд. філол. наук Л. Халюк. Науковцями було виголошено доповіді: Л. Вахніна «Українська славістична фольклористика напередодні XVI Міжнародного з'їзду славістів (Белград, 20–27 серпня 2018 р.)»; М. Карацуба «Спроби класифікації народних балад на південнослов'янських культурних теренах»; Микитенко О. «Сербський фольклор у дослідженнях Новиці Шаулича (до 130-річчя від дня народження)»; Чебанюк О. «Час мерців у календарно-обрядовому фольклорі слов'ян»; Шевчук Т. «Квітка «рожа» (ружа) в семантичному полі «вогню» (на матеріалі українських та литовських замовлянь)»; Халюк Л. «Польська меншина в Україні: культурні осередки».

Оскільки в роботі секції взяло участь мало доповідачів, дискусії навколо доповідей були тривалими і змістовними, корисними для доповідачів і слухачів.

Звіт про роботу секцій було передано до Оргкомітету читань.

Від роботи пленарного і секційних засідань в учасників залишилися цілком позитивні враження, вони відзначали їх високий науковий рівень і традиційну атмосферу доброзичливості.

Лариса Вахніна, Леся Мушкетик

ІХ МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС УКРАЇНІСТІВ

Знаменою подією в науковому та культурному житті України стало проведення 25–27 червня 2018 року в Києві ІХ Міжнародного конгресу україністів. Рік його проведення збігся зі 100-річчям заснування Української академії наук (нині – Національна академія наук України), що й стало однією з провідних тем форуму, дозволило гідно представити кращі здобутки української гуманітаристики. У роботі Конгресу взяло участь близько 500 науковців, з них – понад 60 зарубіжних учасників близького та далекого зарубіжжя – з Польщі, Словаччини, Чехії, Сербії, Росії, Білорусі Молдови, Канади, США, Австралії, Італії, Німеччини, Угорщини та інших країн (загалом близько 20 країн).

На пленарному засіданні, яке вів віце-президент НАН України академік С. Пирожков, прозвучали привітання учасникам Конгресу від вищих органів державної влади України, керівництва Президії НАН України, депутатського корпусу та зарубіжних делегацій.

З доповідями виступили: президент Міжнародної асоціації україністів М. Мозер – «Сучасний стан та перспективи зарубіжної україністики»; міністр освіти і науки України Л. Гриневич – «Реформування академічної науки в річищі євроінтеграційних процесів України»; академік НАН України О. Онищенко «Академічне українознавство за 100 років: здобутки і тенденції розвитку»; професор політології Національного університету «Києво-Могилянська академія» О. Гарань «Проблеми консолідації українського суспільства після Євромайдану: здобутки і загрози». С. Єкельчик (Канада), А. Матусяк (Польща), В. Кожухар (Молдова) розповіли про стан та перспективи розви-

тку україністики в згаданих країнах. Питання наукометріїй порушив заступник міністра освіти та науки України М. Стріха. Провідні вчені Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова А. Загородній, В. Козирський та професор Інституту фізики НАН України В. Шендеровський оприлюднили тематику «Винаходи українських вчених, які змінили світ». Мовні проблеми сучасності висвітлили директор Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Б. Ажнюк та суддя Конституційного Суду України І. Сліденко.

Після завершення пленарного засідання впродовж двох днів тривала робота двох конференцій, одинадцяти секцій та дванадцяти круглих столів. Тематика першої конференції сфокусувала пріоритетне спрямування Конгресу, а саме: «Національна академія наук України за 100 років: здобутки, втрати, перспективи». Тут прозвучали доповіді директорів інститутів НАН України, знаних учених з основоположних напрямів розвою сучасної гуманітаристики – М. Жулинського, Г. Скрипника, Н. Корнієнко, О. Тараненка та ін. Логічним доповненням виступів став круглий стіл «Енциклопедистика в діяльності НАН України та Наукового товариства імені Шевченка». На другій конференції було розглянуто проблеми, пов’язані з 1030-річчям Хрещення Русі-України, а саме: історія та сьогодення християнства на українських теренах.

Окрім найрозлогіших традиційних секцій з літературознавства, фольклористики та мовознавства (до останньої ввійшли також тематичні блоки «Мовна картина світу, мовна особистість, мовна політика», «Українська лексикографія та термінологія: досвід, проблеми і шляхи їх вирішення» тощо), у центрі уваги перебували питання етнокультури України, музеєзнавства, а також різних галузей мистецтвознавства (це тематичні блоки секції «Українська художня культура: проблеми інтерпретації», присвячені вивченю українського кіно та театру, музики, образтворчого мистецтва). Крім того, діяли

секції з питань історії, педагогіки й медіа-простору, вітчизняної та зарубіжної україністики.

Багатою і розмаїтою була проблематика круглих столів. Так, актуальними й досі ще недостатньо висвітленими в науці є такі теми, як «Третя доба української державності (1917–1921 роки)», «Парадигми усної історії», «Проблема утвердження Єдиної Помісної Православної Церкви в Україні», «Причини, перебіг та наслідки Голодомору 1932–1933 років: до 85-ї річниці трагедії» тощо. На кількох круглих столах було розглянуто внесок у культуру, літературу України відомих особистостей минулого й сучасності, таких як Г. Сковорода, Б. Грінченко, В. Німчук, П. Куліш (200-річчя останнього святкуватиметься 2019 року). На Конгресі презентували вагомі видання останніх років, серед них фундаментальні праці НАН України – п'ятитомна «Історія декоративного мистецтва України», підготовлена співробітниками ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, та шеститомна «Шевченківська енциклопедія», укладена колективом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка.

Варто детальніше зупинитися на роботі секції «Міждисциплінарні аспекти сучасної фольклористики», де було заслушано понад двадцять наукових доповідей, які представляли напрацювання співробітників відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, професорсько-викладацького складу кафедри фольклористики КНУ імені Тараса Шевченка та інших навчальних закладів України (Черкаси, Запоріжжя, Кривий Ріг, Суми, Рівне, Львів, Тернопіль, Бердянськ, Сімферополь), учених зарубіжжя (Канада, Польща, Білорусь, Росія). У виголошених доповідях розглядалися актуальні проблеми сучасної української та зарубіжної фольклористики в її зв'язках з етнологією, історією, мистецтвознавством та іншими науками. Увагу було приділено історії фольклористики, окремим жанрам фольклору та їх специфіці, регіональним аспектам дослідження, польовим матеріалам, вивченю фоль-

клору української діаспори й національних меншин. Проблеми освітянської сфери знайшли відображення в доповіді «Фольклористика в освітній царині: виклики та перспективи» завідувача кафедри фольклористики КНУ імені Тараса Шевченка професора О. Івановської. Старший науковий співробітник Інституту археології НАН України Н. Михайлова у доповіді «Ремінісценції первісного культу оленя у фольклорі України та Південно-Східної Європи» проілюструвала вдале поєднання археологічних та фольклористичних методів, вона презентувала також свою нову монографію. Цікавим було звернення фольклористів до української матеріальної культури, зокрема українських рушникових орнаментів (Н. Ярмоленко, Черкаси), творчості Марії Приймаченко (С. П'ятченко, Суми). Ряд доповідей було присвячено сучасній усній історії, зокрема наративам Майдану (О. Чебанюк), фольклорній спадщині Донецької області (Л. Іваннікова), Запоріжжя (І. Павленко), фольклору кримських татар (О. Гуменюк). Е. Патмар (Чебоксари, Росія) у своїй доповіді наголосив на асиміляційних процесах у Чувашії, які негативно вплинули на функціонування та збереження фольклору чуваського народу. Він також відзначив науковий доробок Н. Кононенко, завідувача кафедри етнографії Альбертського університету (Едмонтон, Канада). Під час обговорення доповідей було висловлено низку пропозицій щодо підвищення значення фольклористики як фундаментальної та державотворчої науки, що сприяє консолідації суспільства, збереженню та розвитку національної ідентичності.

На завершальному пленарному засіданні Конгресу, що відбулося 27 червня, було заслухано звіт головуючих на секціях, круглих столах тощо і на наступні п'ять років продовжено каденцію М. Мозера на посаді президента МАУ. Новим головою Національної асоціації україністів, яку впродовж п'яти років очолювала Л. Мушкетик, став директор Інституту мовознавства Б. Ажнюк.

Лариса Вахніна, Ірина Коваль-Фучило

XVI МІЖНАРОДНИЙ З'ЇЗД СЛАВІСТІВ (20–27 серпня 2018 р. Белград, Республіка Сербія)

20 серпня 2018 року в залі засідань філологічного факультету Белградського університету відбулося урочисте відкриття XVI Міжнародного з'їзду славістів, на якому були присутні дослідники слов'янських культур із 43-х країн світу, а також члени Сербської академії наук та мистецтв, представники уряду країни та різних міністерств Республіки Сербії, члени дипломатичних місій. Пленарне засідання відкрив голова Міжнародного комітету славістів (далі – МКС), професор Белградського університету Бошко Сувайджич, який також очолює спілку фольклористів Республіки Сербії.

Серед доповідачів на пленарному засіданні варто відзначити виступ відомого польського етнолінгвіста, голови міжнародної комісії з етнолінгвістики при МКС Єжи Бартмінського, який також був і керівником та організатором одного з тематичних блоків.

Міжнародні з'їзди славістів регулярно відбуваються щоп'ять років, починаючи з 1929 року. Перервала діяльність науковців Друга світова війна. Організаторами цьогорічного конгресу стали МКС, Спілка славістичних товариств Республіки Сербії, філологічний факультет Белградського університету й Сербська академія наук та мистецтв, за підтримки Президента Республіки Сербії Александра Вучича, Міністерства закордонних справ Республіки Сербії, Міністерства освіти і науки та Міністерства культури та інформації Республіки Сербії.

20–27 серпня на філологічному факультеті Белградського університету тривали пленарні засідання і робота за тематичними секціями та блоками. Було проведено 115 секцій, 32 тема-

тичні блоки, 9 круглих столів, відбулися засідання 40-ка комісій при МКС. У роботі з'їзду взяли участь понад тисячу вчених з України, Білорусі, Болгарії, Сербії, Хорватії, Польщі, Словенії, Російської Федерації, Чехії, Словаччини, Північної Македонії, Чорногорії, Німеччини, Австрії, США, Канади, Ізраїлю, Франції, Фінляндії, Литви, Латвії, Естонії та інших країн.

Дослідники слов'янського фольклору, традиційної культури працювали в секції «Слов'янський фольклор, фольклористика, міфологія», у рамках якої відбулося 7 засідань. Янко Рамач, дослідник української культури із Сербії, у доповіді «Світогляд русинів Південної Угорщини крізь призму апокрифів з їхніх рукописних збірників XVIII та XIX ст.» розповів про своєрідні деталі, у яких відображені світогляд українців того часу, що виявляють особливості їхнього побуту, повсякдення, тлумачення релігійних та церковних подій і персонажів. Доповідь «Південнослов'янська та українська народні балади: національна специфіка і типологічні сходження» Мирослави Кацауби стала підсумком багаторічної роботи дослідниці. Авторка виявила своєрідність сербської, хорватської, болгарської, боснійської, північно-македонської та української баладних традицій, розповіла про особливості їх функціонування. Лариса Вахніна виголосила доповідь «Олександр Брюкнер у контексті українсько-польських фольклористичних зав'язків наприкінці XIX – у першій половині ХХ ст.». Фольклористка проаналізувала наукову діяльність О. Брюкнера, зосередивши увагу на його співпраці з Народознавчим товариством у Львові, зокрема з Іваном Франком, на студіях О. Брюкнера, присвяченим польсько-українському пограниччю. Ірина Коваль-Фучило в доповіді «Усні меморати: методи і підходи сучасних досліджень (український і польський фольклористичний досвід)» здійснила огляд останніх робіт українських і польських дослідників у галузі усної історії. Вона представила такі монографічні дослідження: Л. Халюк «Усні народні

оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості» (Київ, 2013), О. Лабашук «Натальний нараторив: синтаксика, семантика, прагматика» (Тернопіль, 2013), «Український фольклор: методологія дослідження, динаміка функціонування» (Київ, 2014; колективна монографія за ред. М. Дмитренка), В. Halicka «Polski Dziki Zachód. Przymusowe migracje i kulturowe oswajanie Nadodrza 1945–1948» (Kraków, 2015), M. Godyń «Opowieść o utraconej wsi Maniowy. Studium z antropologii pamięci» (Kraków, 2015), О. Кіс «Українки в ГУЛАГу: вижити значить перемогти» (Львів, 2017), А. Prymaka-Oniszczuk «Bieżeństwo 1915. Zapomniani uchodźcy» (Wołowiec, 2017). Оксана Микитенко здійснила аналіз двох відомих збірників обрядового оплакування: українського видання «Похоронні голосіння» Іларіона Свенцицького (1912) і сербської збірки «Сербські народні тужбалиці» Новіци Шаулича (1929). Доповідачка зосередила увагу на принципах укладення текстів у двох збірниках, на представленаому в передмовах аналізі матеріалу, методах фіксації, едиційних підходах. Завдяки дотриманню вимоги щодо автентичності матеріалу, ці праці й нині залишаються актуальними для фольклористики і належать до найбільш фундаментальних видань жанру. Канадська дослідниця традиційної культури української діаспори Наталія Кононенко в доповіді «Народна релігія у преріях: перегляд місця для незвичних померлих» уточнила динаміку розвитку похоронної обрядовості й продемонструвала, як традиція поступово змінюється в бік адаптації, своєрідного прийняття «незвичних», «нечистих» померлих, нехрещених дітей, самоубіців. Ольга Белова з Інституту слов'янознавства РАН у доповіді «Слов'янські етіологічні тексти: спільне й особливе (на прикладі східнослов'янських регіональних традицій)» основну увагу зосередила на механізмах запровадження локальних елементів у тексти етіологічних легенд, проаналізувала проб-

леми каталогізації етіологічних текстів як жанру, дослідила національну специфіку етіологічних текстів. Ольга Шарая з Білорусі представила традиційні уявлення про сироту в обрядах життєвого циклу слов'янських і неслов'янських народів, розкрила особливості зв'язку традиційних уявлень про сироту з архаїчною ціннісно-нормативною системою вшанування предків. Ще одна білоруська фольклористка Інна Швед на матеріалі своєї національної традиції, зафікованому в XIX – на початку ХХІ ст., розповіла про уявлення про рай у народно-християнській космології, про розмаїтість цих уявлень залежно від жанрових і комунікативних інтенцій різних типів тексту. Доповідь Тетяни Володіної (Білорусь) – це підсумок багаторічної праці дослідниці над білоруськими замовляннями. Вчена виявила локальні особливості традиції магічного лікування білорусів, синкретизм і трансформацію цієї традиції; проаналізувала структурний і сюжетно-мотивний склад замовлянь; представила діалектну картину білоруських замовляльних текстів у контексті зовнішніх (паралелі з російськими, українськими та замовляннями інших народів) і внутрішніх зв'язків. Анна Бжозовска-Крайка з Польщі виголосила доповідь «Поміж усністю і писемністю: лист як жанр фольклору (еміграційний варіант)», у якій проаналізувала фольклорну специфіку епістолярних текстів у їх лексиці та структурі, а також особливості організації інформації. Галина Кабакова (Франція), дослідниця східнослов'янського фольклору, представила проект словника східнослов'янських етіологічних мотивів. Андрій Топорков (Інститут світової літератури РАН) у доповіді «Проблема фейклору в слов'янській фольклористиці» підсумував етапи появи псевдофольклорних текстів у XIX–XX ст. Виникнення текстів такого типу дослідник проаналізував як своєрідну соціальну практику або рольову гру, в якій задіяні, щонайменше, два актори – автор тексту і його адресат. Учений простежив причини й етапи особливо активного виникнення

фейклору. Серед доповідачів були також відомі сербські, північно-македонські, словенські та болгарські фольклористи. Активну участь у роботі секції брав і як доповідач, і як диктант відомий японський славіст, багаторічний учасник славістичних форумів Ісіро Ито.

Престижною для науковців-славістів різних країн є завжди їхня участь у роботі тематичних блоків, представництво в яких регламентовано попереднім конкурсом на засідані МКС. Важливо, що українські фольклористи О. Микитенко (керівник тематичного блоку) і Л. Вахніна, спільно із зарубіжними колегами – Катею Михайловою (Болгарія), І. Швед (Білорусь), Ларисою Фіалковою (Ізраїль), Лідією Стоянович (Північна Македонія), представили тему «Межі фольклору vs моделі поля інтерпретацій фольклорного тексту». Виступ кожного з учасників тематичного блоку викликав жваві дискусії.

Підсумки діяльності за період між з'їздами підводять, як правило, на засіданнях постійно діючих наукових комісій при МКС. Українські науковці протягом багатьох років беруть участь у роботі Міжнародної комісії з дослідження слов'янського фольклору при МКС (Леся Вахніна (член президії), Оксана Микитенко, Софія Грица, Олександра Бріцина, Євген Пащенко). У результаті виборів новим головою фольклористичної комісії обрано фольклориста і літературознавця із Сербії Деяна Айдачича, який багато років також є професором кафедри слов'янської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Секретарем комісії обрано М. Карапузбу, яка разом з І. Коваль-Фучило й Л. Фіалковою ввійшли до нового складу, за рекомендацією члена президії від України Л. Вахніної.

У межах з'їзду в бібліотеці м. Белграда було організовано міжнародну книжкову виставку, на якій національні комітети славістів з кожної країни-учасниці представили нові славістичні видання, що вийшли за останні п'ять років.

Знаковою подією для української делегації, яку очолював голова Українського комітету славістів (далі – УКС) академік Олексій Онищенко, стала презентація в залі бібліотеки шеститомної Шевченківської енциклопедії, на якій виступили Олексій Онищенко, Павло Гриценко, Лариса Шевченко, Олександр Лукашанець (Білорусь), Валентина Соболь (Польща) та інші. Л. Вахніна під час презентації звернула увагу присутніх на підготовку науковцями Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України двох томів мистецької спадщини Т. Шевченка, що ввійшли до згаданого видання.

Варто підкреслити увагу й уряду Республіки Сербії до згаданого наукового форуму: для учасників з'їзду відбувся прийом у президентському палаці в Белграді, де їх привітав Президент країни А. Вучич та представники ряду делегацій. Науковців-славістів міська влада запросила до Скупщини м. Белграда.

Українську делегацію представляли відомі вчені – історики, мовознавці, літературознавці та фольклористи, що репрезентували установи НАН України та кафедри слов'янської філології вищих навчальних закладів. Доповіді української делегації до з'їзду було опубліковано окремим томом – «Слов'янські обрї», презентованим як на книжковій виставці, так і всім міжнародним делегаціям. У цьому виданні опубліковано доповіді директора Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, академіка Ганни Скрипник та наукових співробітників згаданого інституту – Лесі Вахніної, Оксани Микитенко, Лесі Мушкетик, Миррослави Карацуబи, Лідії Козар, Ігоря Юдкіна, Ірини Коваль-Фучило.

На заключному пленарному засіданні було оголошено, що наступний, XVII міжнародний з'їзд славістів уперше буде проведено в неслов'янській країні – у Франції (Париж, 2023 р.).

Ірина Коваль-Фучило

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ПАМ'ЯТЬ, ІДЕНТИЧНІСТЬ, ГОЛОКОСТ. НОВІ НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ»

20–21 вересня 2018 року у Варшаві в Музеї історії польських євреїв *POLIN* відбулася Міжнародна наукова конференція «Пам'ять, ідентичність, Голокост. Нові науково-методичні проблеми». Цей захід був присвячений ушануванню наукової діяльності професора Інституту прикладних соціальних наук Варшавського університету, доктора соціології Малгожати Мельхіор (*Małgorzata Melchior*). Організатори конференції – Музей історії польських євреїв *POLIN*, Інститут філософії та соціології Польської академії наук, Інститут прикладних соціальних наук, Варшавський університет, Центр дослідження Голокосту Польської академії наук. Робочі мови цього наукового заходу – польська й англійська.

Основна тематика конференції була зосереджена навколо трьох тематичних блоків: зв'язок між вивченням особистості й колективної пам'яті; студії Голокосту євреїв і аналіз нових методів дослідження цього історичного явища; сучасні підходи та вимоги до запису й аналізу біографічних глибинних інтерв'ю. Ці проблеми тривалий час були в полі наукових пошуків М. Мельхіор, що виховала когорту сучасних молодих дослідників, була керівником магістерських робіт і докторських дисертацій, авторкою багатьох студій у галузі соціології ідентичності, історіографії Голокосту, у яких визначальною методологічною базою для дослідження пам'яті є біографічне інтерв'ю.

Доповіді учасників, що прибули з різних наукових центрів Польщі, а також з Ізраїлю, США, Великої Британії, України, Австралії (усього 25 доповідачів), були присвячені пошуку від-

повідей на важливі питання дослідження індивідуальної й колективної пам'яті: хто я є, як знайти слова для самоідентифікації, вибір слів для самовизначення, коли людина припиняє мовчанку і що примушує її мовчати, як люди пам'ятають про ту чи ту подію, чим це зумовлено. Учені застосовлялися над проблемою визначення таких наукових термінів і явищ: *спільнота пам'яті, ідентичність групи, політика пам'яті, колективна спроба тлумачення певної історичної події.*

Україну на цьому науковому зібранні представляла старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, кандидат філологічних наук Ірина Коваль-Фучило. Її доповідь була присвячена аналізу мотивів, які вербалізують пам'ять про Голокост у спогадах українців – переселенців операції «Вієсла».

Мирослава Карацуба

ХОРВАТИСТИКА В УКРАЇНІ: ПАМ'ЯТНА ДАТА

18–20 жовтня 2018 року кафедра слов'янської філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка відзначала важливу подію – 25 років спеціальності «кроатистика» у стінах поважного закладу. До дати цієї непересічної для філологів-славістів події було приурочено проведення одноіменної конференції «Хорватистика у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: 25 років спеціальності», до роботи якої було залучено широке коло фахівців-кроатистів з України, Хорватії та інших країн, переважно слов'янського ареалу.

На Пленарному засіданні з вітальним словом виступили директор Інституту філології д-р фіолол. наук, проф. Г. Семенюк, тимчасово повірена у справах Республіки Хорватії в Україні п. Кармен Флоршиць, а також завідувач кафедри слов'янської філології – канд. фіолол. наук, проф. О. Паламарчук і директор Центру літературної творчості д-р фіолол. наук, проф. М. Наценко.

Серед доповідачів Пленарного засідання варто відзначити Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Хорватії (2010–2017) п. Олександра Левченка, який звернувся до окремих важливих сторінок історії українсько-хорватських взаємин, а також п. Євгена Пащенка, завідувача кафедри україністики в Загребському університеті, який у своєму виступі висвітлив найактуальніші питання української хорватистики і хорватської україністики на сучасному етапі. У колі уваги доповідачів перебувала також і творча постаття Ватрослава Ягича у контексті його творчих взаємин з Україною.

На роботі секційних засідань наступного дня (I – мовознавча, II – літературознавча, III – фольклористична, культу-

рологічна, історична) було порушено багато важливих питань у руслі взаємин сучасної славістичної науки, зокрема, Київська хорватистика у перспективах її розвитку; методика викладання хорватської мови і літератури у різних видах України, специфіка перекладів хорватських творів українською мовою; хорватські письменники в українській культурі, феміністичний аспект сучасної славістичної фольклористики: науковий досвід Хорватії; творчі контакти ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України із хорватськими науковими установами на теренах фольклористики; українська і хорватська чарівна казка: універсальне і національне тощо.

У перший день роботи конференції (18 жовтня 2018 р.) було також презентовано кілька цікавих видань у межах програми «Нові здобутки української та київської хорватистики», зокрема «Сучасна хорватська література в Україні» (Олена Деркач); «Хорватська іронічна поезія в Україні та українські поети в Хорватії» (Юрій Лисенко, Дарина Лисенко).

Дуже цікавою й оригінальною виявилася і культурна програма. Крім традиційних екскурсій історичним центром міста Києва, у якій взяли участь переважно хорватські гості, на особливу увагу заслуговує вистава *Sladoled* («Морозиво», автор твору – М. Гавран) у виконанні студентів-хорватистів і викладачів кафедри. Близькуча гра викладачів і студентів, вільне володіння мовою, навіть студентами молодших курсів, свідчать про плідну працю викладацького колективу. Відзначимо також театральні здібності всіх без винятку виконавців, а їх там було чимало, бо у виставі брали участь студенти всіх курсів, навіть ті, хто вивчав хорватську мову як другу. Хочеться побажати цьому творчому колективу подальших успіхів і висловити вдячність за задоволення від їхньої гри.

НЕКРОЛОГИ

ІВАН ДРАЧ

(17.10.1936–19.06.2018)

Редакційна колегія щорічника «Слов'янський світ» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України глибоко сумує у зв'язку з відходом у вічність Івана Федоровича Драча – відомого письменника, сценариста, громадського діяча й політика, лауреата багатьох державних премій та нагород, якого не стало 19 червня 2018 року на вісімдесят другому році життя.

Це тяжка втрата для всієї української еліти, знаковим представником якої він завжди

залишався, починаючи від студентських років і до останніх днів життя.

Іван Федорович постійно співпрацював з колективом ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, брав активну участь у багатьох наукових конференціях, міжнародних конгресах україністів, круглих столах та заходах, присвячених розвитку українського мистецтва, зокрема кінознавства, підтримував усі проекти й ініціативи Інституту щодо збереження та розвитку національної культури. Як депутат Верховної ради Укра-

їни Іван Драч завжди сприяв Національній академії наук, вважаючи, що розвиток науки має бути на рівні державної політики.

Іван Федорович Драч ніколи не відмовлявся від виступів та зустрічей у різних аудиторіях. Його палкі слова й поезії, що прозвучали на творчому вечорі, організованому ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, пам'ятатимуть молоді вчені НАН України.

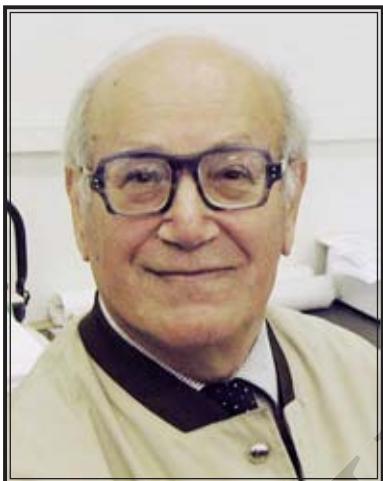
Важливою була його міжнародна діяльність із популяризації української культури. У різних куточках світу – віддалекого Сантьяго-де-Чилі до Праги та Будапешта – він гідно презентував українське слово та Україну. Твори І. Драча перекладено в багатьох країнах. Слід відзначити його постійний інтерес до слов'янських культур, до нових славістичних досліджень. Адже його поезії звучали майже на всіх слов'янських мовах. Він підтримував творчі зв'язки з багатьма письменниками й науковцями Польщі, Чехії, Сербії. Пам'ятними залишаться виступи Івана Федоровича, зокрема, його близького доповіді на пленарному засіданні Міжнародної наукової конференції з нагоди 90-річчя відомого чеського і словацького славіста Ореста Зілинського, яка відбулася 2013 року в Слов'янській бібліотеці у Празі.

У всі часи Іван Драч був зразком мудрості, доброзичливості, витримки та цілеспрямованості. Він ніколи не втрачав почуття гумору та надії на майбутнє України, служінню якої присвятив усе своє життя.

Його ПРОТУБЕРАНЦІ СЕРЦЯ надихатимуть нові покоління.

Вічна пам'ять про славну людину Івана Федоровича Драча завжди залишиться в наших серцях.

ВОЛОДИМИР АНІКІН

(06.08.1924–25.09.2018)

Не стало одного з корифеїв фольклористики Володимира Прокоповича Анікіна, завідувача кафедри російської усної народної творчості Московського державного університету ім. М. Ломоносова.

За його спогадами як учасника Другої світової війни, вижити йому допоміг вишитий рушник, подарований українською жінкою на Слобожанщині, яку він зустрів під час визволення української землі. Він згадував її напутні слова, що рушником має обгорнутися, і тоді жодна куля в

нього не влучить. Він був переконаний, що рушник став для нього своєрідним оберегом під час тяжких військових випробувань. Після закінчення Другої світової війни В. Анікін 1945 року вступив на філологічний факультет Московського університету, де починаючи з 1953-го розпочав свою трудову діяльність як викладач, згодом як доцент, з 1973-го – як професор; у 1978 році очолив кафедру російської усної народної творчості. Він – автор понад 400 праць з історії та теорії фольклору, зокрема 20 монографій, серед яких: «Русская народная сказка» (1959), «Теория фольклорной традиции и ее значение для исторического изучения былин» (1973), «Теория фольклора: Курс лекций» (2004), а також навчальних посібників.

Кафедра, яку протягом багатьох років очолював науковець, продовжувала традиції відомого фольклориста-славіста Ми-

коли Кравцова, котрий був її засновником. В. Анікін у всі роки підтримував та розвивав кращі традиції кафедри з вивчення слов'янських культур. До 100-річчя від дня народження Миколи Кравцова Володимир Анікін здійснив нове видання його підручника «Слов'янський фольклор», організував міжнародну наукову конференцію, у якій взяли участь і українські дослідники (Л. Вахніна), опублікував збірник, до якого ввійшли як матеріали конференції, так і спогади вчених різних країн про М. Кравцова (серед них опубліковано есе українських фольклористів В. Юзвенко, Н. Шумади, М. Гуця, Л. Вахніної).

В. Анікін у своїх численних наукових працях системно висвітлював актуальні методологічні проблеми фольклористики як окремої науки. У своїх навчальних посібниках він аналізував усну поетичну традицію в динаміці, враховуючи її живе побутування. Важливим критерієм для нього залишався порівняльний аналіз різних жанрів фольклору, що його дослідник застосовував для визначення національної своєрідності народної культури у своїх працях, використовуючи також українські, білоруські та болгарські матеріали.

Співробітники кафедри, очолюваної В. Анікіним, протягом тривалого часу підтримували зв'язки із фольклористами багатьох слов'янських країн (Білорусі, Болгарії, Сербії, України), брали участь у міжнародних з'їздах славістів.

Важливою сферою своєї наукової та викладацької діяльності В. Анікін завжди вважав польові дослідження, до яких було залучено і студентів, а також популяризацію фольклору в усіх сферах суспільного життя. Він був людиною, яка завжди відстоювала в науці власні переконання та методи, залишаючись завжди вірним традиційним підходам до вивчення народної творчості.

Його неоцінений багаторічний досвід продовжують його учні та послідовники.

Вічна пам'ять!

Інформація про авторів

Алферова Олена – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач сектору духовних традицій у народній архітектурі Державного наукового закладу «Центр досліджень білоруської культури, мови і літератури» Національної академії наук Білорусі (Республіка Білорусь).

Бріцина Олександра (Олеся) – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Державного наукового центру захисту культурної спадщини від тежногенних катастроф.

Булаховська Юлія – доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України.

Вахніна Лариса (Леся) – кандидат філологічних наук, завідувач відділу української та зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України).

Венжинович Наталія – доктор філологічних наук, доцент кафедри української мови, заступник декана з наукової роботи філологічного факультету Ужгородського національного університету.

Гуменюк Віктор – доктор філологічних наук, професор, член Національної спілки письменників України.

Гуменюк Ольга – доктор філологічних наук, доцент.

Дель Гаудіо Сальваторе – доктор філософії, доктор габілітований, професор Київського університету імені Б. Грінченка.

Іваннікова Людмила – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Карацуба Мирослава – кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Коваль-Фучило Ірина – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Козар Лідія – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Корбич Галина – доктор габілітований, професор Університету ім. Адама Міцкевича в Познані (Республіка Польща).

Курінна Марина – кандидат історичних наук, науковий співробітник Українського етнологічного центру ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Микитенко Оксана – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Мушкетик Леся – член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Налепін Олексій – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу фольклору Інституту світової літератури ім. О. М. Горького Російської академії наук (Російська Федерація).

Новак Валентина – доктор філологічних наук, професор кафедри російської та світової літератури Гомельського державного університету імені Франциска Скорини (Республіка Білорусь).

Пасічник Лілія – кандидат мистецтвознавства, учений сескretар ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Попович Людмила – доктор філологічних наук, професор кафедри славістики філологічного факультету Белградського університету (Сербія).

Руда Темяна – доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Сімонсен Мішель – професор еміритований, доктор філології, казкознавець, дитяча письменниця (Французька Республіка).

Соболь Валентина – доктор філологічних наук, професор Варшавського університету (Республіка Польща).

Требік Ольга – аспірантка зі спеціальності «Фольклористика» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Утер Ганс-Йорг – фольклорист, літературознавець, дослідник-компаративіст, член-кореспондент Академії дитячої та юнацької літератури, дійсний член Фінської академії наук у Гельсінкі, дійсний член Міжнародного товариства дослідження наративів (Німеччина).

Федорук Олесь – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Шевчук Темяна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу української та зарубіжної фольклористики ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Яринчина Олена – провідний науковий редактор редакції наукових щорічників «Слов'янський світ» та «Матеріали до української етнології» ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

З МІСТ

3 архівних джерел

Іваннікова Людмила. Катеринославська губернська вчена архівна комісія як науковий осередок вивчення фольклору Південної України..... 3

Налепін Алексей. Київ, Москва, Токіо в судьбі Александра Вановского (1874–1967) – одного из основателей РСДРП: русский революционер vs профессор університета ВАСЭДА..... 28

Козар Лідія. Марія Грінченко та її рукописна збірка прислів'їв і приказок в історії української фольклористики (до 145-річчя від дня народження, 90-річчя від дня смерті) 42

Шевчук Тетяна. З історії вивчення українського народного сонника: лист Катерини Грушевської до Чарльза Габріеля Селігмана (з архіву Королівського антропологічного інституту Великобританії та Ірландії) 57

Фольклористичні аспекти сучасної славістики

Новак Валянціна. Традыцыі вясельнай абрааднасці Ельскага і Кармянскага раёнаў Гомельскай вобласці: рэгіянальна-лакальныя асаблівасці 64

Алфёрава Алена. Семантыка жылой просторы ў беларускіх і украінскіх жартоўных песнях 82

Коваль-Фучило Ірина. Пам'ять про Голокост у спогадах українців-переселенців операції «Віслы» (1947)..... 92

Гуменюк Ольга. Кримськотатарська народна пісня в наукових дослідженнях кінця XIX – перших десятиліть XX століття 103

<i>Simonsen Michèle.</i> La magicienne apprivoisée. Propos sur le conte de <i>La Fille du diable</i> (ATU 413).....	126
<i>Требік Ольга.</i> Персонажний код кумулятивної казки: Коза	143
<i>Яринчина Олена.</i> Військові мотиви у весняній календарно-обрядовій пісенності.....	157

Міжкультурний діалог славістики

<i>Руда Тетяна.</i> Максим Рильський і сербська культура	181
<i>Гуменюк Віктор.</i> Особливості інтерпретації драми Йордана Йовкова «Албена» на сцені Житомирського театру імені Івана Кочерги.....	200
<i>Del Gaudio Salvatore.</i> Recent Changes in the Linguistic Landscape of Černihiv	214

Персоналії

<i>Федорук Олесь.</i> Центр дослідження життя й творчості Пантелеймона Куліша: виклики часу та напрями роботи	223
<i>Бріцина Олександра.</i> Слово про відомого німецького казкознавця	231
<i>Утер Ганс-Йорг.</i> Енциклопедія казки. Проект століття нездовго до закінчення.....	234
<i>Дель Гаудіо Сальваторе.</i> Наукова діяльність Санте Ґрачотті (до 95-річчя від дня народження)	245
<i>Курінна Марина.</i> Катерина Мегедин. Авторські гуцульські співанки.....	249

Рецензії та огляди

<i>Мушкетик Леся.</i> Книга про суть і вияви політичного русинізму [рец.: Белей Л. «Русинський сепаратизм». Націєтворення <i>in vitro</i> . Київ : Темпора, 2017. 392 с.]	261
---	-----

<i>Вахніна Лариса.</i> Кримськотатарська народна пісня про кохання та її українські фольклористичні й перекладацькі інтерпретації [рец.: Ешиль япракъ арасында кырымызы гуль... – В зелен-листі червона троянда... Кримськотатарська народна пісня кохання. Поетичні тексти. Упоряд., автор вступ. статті О. Гуменюк. Переклав з кримськотатарської В. Гуменюк. Київ : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2018. 329 с.]	271
<i>Карацуба Мирослава.</i> Монографія Марієтки Голеж-Каучич про словенську баладу [рец.: Golež-Kaučič M. Slovenska ljudska balada. Folkloristični zvezki 2. Ljubljana : Založba, 2017. 444 s.]	277
<i>Булаховська Юлія.</i> Нове дослідження фольклорного пограниччя [рец.: Вахніна Л. Фольклорне пограниччя: традиції та сучасність. Збірник наукових праць. Київ : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2016. 306 с.]	282
Вітаємо колег!	
Леся Мушкетик	285
Міла Сантова.....	287
Хроніка	
<i>Венжинович Наталя, Попович Людмила.</i> Чверть віку Белградської академічної україністики	289
<i>Корбич Галина.</i> У полі зору дослідників – минуле Галичини.....	314
<i>Соболь Валентина.</i> Презентація чергових томів енциклопедії «Наукове товариство ім. Шевченка»	318
<i>Микитенко Оксана.</i> Дванадцята Міжнародна наукова конференція «Драгоманівські студії»	323
Конференція з питань мовної політики й законодавства від 15 листопада 2017 року (інтерв'ю Лілії Пасічник з Богданом Ажнюком)	326

<i>Вахніна Лариса, Микитенко Оксана.</i> Мудрості від Максима Рильського.....	332
<i>Вахніна Лариса, Микитенко Оксана.</i> Європейський вимір українсько-польського наукового співробітництва	334
<i>Карацуба Мирослава.</i> XVIII Міжнародні славістичні читання, присвячені пам'яті академіка Леоніда Булаховського.....	338
<i>Вахніна Лариса, Мушкетик Леся. Г.</i> IX Міжнародний конгрес україністів	341
<i>Вахніна Лариса, Коваль-Фучило Ірина.</i> XVI міжнародний з'їзд славістів	345
<i>Коваль-Фучило Ірина.</i> Міжнародна наукова конференція «Пам'ять, ідентичність, Голокост. Нові науково-методичні проблеми»	351
<i>Карацуба Мирослава.</i> Хорватистика в Україні: пам'ятна дата	353

Некрологи

Іван Драч	355
Володимир Анікін	357
Інформація про авторів	359

Вимоги до наукових статей ^{*}, що подаються в журнал «Слов'янський світ»

Оформлення

Стаття подається в електронному вигляді в редакторі Word for Windows 6.0 і вище, а також роздруковується на папері формату А 4 шрифтом Times New Roman, кеглем 14 (малюнки, таблиці теж кеглем 14) з інтервалом 1,5 без переносів. Сторінки обов'язково мають бути пронумерованими (унізу сторінки, праворуч).

Розміри полів:

- ліве – 30 мм;
- праве – 15 мм;
- верхнє – 20 мм;
- нижнє – 20 мм.

До статті обов'язково подаються:

- розгорнуте резюме обсягом 2 сторінки (українською та англійською мовами);
- коротка анотація (українською, російською та англійською мовами);
- ключові слова (українською, російською та англійською мовами);
- інформація про автора: прізвище, ім'я та по батькові (повністю), вчене звання (якщо є), посада (де і ким працює), телефон (моб.), електронна адреса, коло наукових зацікавлень;
- література, оформленна згідно з вимогами ВАКу (див.: Введення в дію нового стандарту з бібліографічного опису. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Основні відмінності від ГОСТ 7.1.–84. Нові правила бібліографічного опису. http://www.ukrbook.net/DSTU_pabl.htm).
- рецензія з підписом рецензента.

Стаття має відповідати вимогам наукового стилю викладу та правилам чинного правопису. За достовірність поданої в статті інформації, зміст, правильність написання власних назв (прізвища, імена, географічні назви, назви закладів тощо) та висновки повну відповідальність несе автор (автори).

Докладніше див.: <http://www.etnolog.org.ua>

Статті надсилати на e-mail: redaktsiia@etnolog.org.ua

* Обсяг статті в межах 0,5–1 друкований аркуш.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ СВІТ

ЩОРІЧНИК

Випуск 17, 2018

**Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України
(протокол №12 від 11.12.2018)**

Редактор-координатор: *Олена Щербак*
Комп'ютерна верстка: *Людмила Настенко*

Редактори: *Надія Ващенко, Тетяна Волковічер, Тетяна Клименко,
Олена Крутова, Лариса Ліхньовська, Ірина Сквирська,
Ярина Ставицька, Людмила Тарасенко, Олена Яринчина*

Редактори англомовних текстів: *Тетяна Волковічер, Олена Калач*

Оператор: *Ірина Матвеєва*

Підписано до друку 28.11.2017. Формат 60x84/₁₆.

Гарнітура Minion Pro. Ум. друк. арк. 21,39.

Обл. вид. арк. 17,60.

Наклад 80 прим.

Адреса редакції: 01001 Київ-1, вул. Грушевського, 4

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,

виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 1831 від 07.06.2004

IMFF